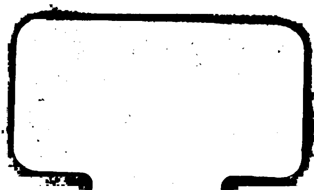

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08247049 7

Victor Borin

*Victor Borin

(Olsson)

BTY

Helsningar

från

Fjerran.

Minnen från en resa genom England och Tyskland

år 1879

af

O. Olsson.

Moline, Ill.
Wistrand & Thulins Bok- och Accidenstryckeri,
1880.

Andamålet med resan och afskedet från hemmet.

Länge hade jag närt den önskan att få företaga en resa, hwarunder jag kunde få hwila ut från predikande, studier, bråk och bestyr. Mina krafter woro nu så förswagade, att jag tydligt märkte, att Herren wille gifwa mig en tids hwila. Hwarför då icke resa till Swerige? Huru skulle en prest få hwila i Swerige, detta af partistrider nu så upprörda land?

Till Tyskland styrdes min färd och det af den orsak, att jag wille se reformationens hemland, hwarjämte jag der ämnade besöka någon helsobrunn. Tyskland är ock alla wetenskapers magasin; skulle icke jag, ehuru jag ingen wetenskapsman är, wilja göra en titt ditin. Så mycket hade jag hört och läst om bildningens och kulturstridens land — sjelf hade jag ock för 20 år sedan en tid wistats i detta land — att man ej må undra på, att jag med egna ögon önskade se och med egna öron wille höra, huru den nya tidens hedendom kämpar med kristendomen i wetenskapens land. Att söka helsa war dock hufwudändamålet med min resa.

Mitt afsked från wår kära skola i Rock Island war hjertligt; jag behöfde ej fara såsom en, till hwilken man skulle welat säga: wi äro glade, om du aldrig kommer tillbaka. Äfwen i den delen will jag tacka Herren. Medlemmarne af skolans musik- och sång-kör bewisade mig en kärlek, hwilken under resan war och ännu är mig ett kärt minne. De kära gossarne samlades näml. sent på måndagsqwällen den 17 Mars utanför mitt hus, der de i kylan af hjertans lust sökte uppwärma mitt hjerta med musik och sång. Efter afsjungandet af flera sånger inom hus förenade wi oss i bön inför Herren, och sade hwarandra "farwäl", såsom de säga farwäl, hwilka åter snart wilja träffa hwarandra. Ännu ett musikstycke utanför huset, och så nickade wi hwarandra "godnatt".

Tisdagsmorgon d. 18 Mars war jag närwarande wid morgonbönen på skolan, ty jag wille gerna säga alla ett farwäl "i Herranom". Efter morgonbönens slut talade dr Hasselquist till mig några hjertliga ord, hwarwid han ock gaf mig det oförgätliga tänkespråket, som Herren en gång sade till en trons man, men som han ock säger till mig och andra arma syndare, hwilka ej kunna lita på sig sjelfwa: "**Jag är ditt beskärm**". Nu hade jag i sanning fått det kraftigaste respass, som någonsin kan gifwas, ty detta pass är kommet från alla konungars konungs thron, och hans eget treeniga namn är borgen för, att detta pass måste aktas i himmelen, så att de helige änglarne stå färdiga att alltid tjena den resande, som är utrustad med detta pass; ja, äfwen i helwetet bäfwa mörkrets alla wäldigheter för detta pass och träda åt sidan, när den wägfarande wisar på de orden: "**Jag är ditt beskärm**". På jorden måste ock detta pass högaktas af alla naturens makter, ja, af hafwets fräsande wågor, så att de ej wåga uppsluka den, som är rustad med detta respass, så framt ej Herren sjelf bestämt, att den resande skall begagna hafwets djupa wåg såsom resewäg till himmelen. Äfwen menniskorna måste, om än omedwetet, respektera detta pass. Man wet, att en resande måste, i wissa länder åtminstone, wara utrustad med pass; det pass jag nu fått i de omnämda orden, war mer än alla pass från jordens alla monarker och makter.

För att wara all mensklig ordning underdånig uttog jag ett pass hos amerikanske ministern i London, men hwad wore det papperet, för hwilket jag måste betala $5,25, wärdt, om jag ej hade de orden: "**Jag är ditt beskärm**", hwilka ord med alla de skatter, de innehålla och medföra, jag fått och dagligen får **för intet**.

Sedan jag med min familj läst Davids 91 Psalm såsom ytterligare bekräftelse på mitt respass och såsom en borgen för, att Herren under min bortowaro skulle bewara min älskade hustru och mina små, och sedan wi tillsammans bedit, begaf jag mig till stationen, dit medlemmarne af de teologiska klasserna följde mig. En af de kära gossarne lemnade mig ett tänkespråk, som ock innerligt gladde mitt hjerta, näml.: "all eder omsorg kasten på honom, ty han hafwer omsorg om eder", och "den Högstes högra hand kan

allting förwandla". Sedan wi nickat hwarandra farwäl, for jag åstad, lugn, fridfull, glad, ty jag kände att Herren war med, och att många Guds barn buro mig på sina förböners armar. Förbönen, o, hon är mer än många aktier i denna werldens bank- och jernwägsbolag!

Chicago. Pittsburg. New York på en regnwädersdag och afresan från New York.

Anländ till Chicago, träffade jag oförmodadt wännen R. P. Swenson från Lindsborg. Wi begåfwo oss till C. P. Holmberg, der wi kände oss hemma. Dagen derpå, den 19:de, besökte wi wåra wänner på Hemlandets kontor, bestälde sedan om wår resa, hwarwid agenten för Nationallinien, hr. P. B. Larson, bewiste oss mycken wälwilja, särdeles ock emot min reskamrat Lindey från Lindsborg, hwilken afreste till Swerige för att återwinna sin under flera år brutna helsa. Kl. 5 eftermiddagen bar det af mot New York, sedan wåra wänner i Chicago affärdat oss med de hjertligaste wälgångsönskningar, hwarjämte ock en broder bad mig skrifwa, ifall mig fattades pengar, så skulle han, sade han, söka skaffa. Denna kärlek föranledde mig att se, att Herren sörjer för mig och gaf mig orsak att tacka och prisa.

Resan till New York war i det yttre icke så angenäm. Wi hade 2:dra klassens biljett och allt war beqwämt nog, blott wi sluppit "rökas". Det är märkwärdigt, att när man icke will betala första klass biljett, så får man både den finaste och den gröfsta tabaksrök för intet.

Under resan till New York föreföll intet af särskildt intresse. Dock må jag nämna, att min gamla afsky för städer började tillwäxa, och att mitt deltagande för de arme arbetarne i städerna blef allt djupare, i synnerhet när jag fick se Pittsburg. Usch! dessa hemska arbetare-bostäder i fabriksstäderna. Naturligtwis har man förlagt arbetarnes bostäder i de uslaste dalhålorna

bland dy, smuts och rök utan tal och mått. Hwad är en 5-årig wistelse på prärien med en jordhåla till bostad bland wägglöss (ursäkta!) och i skallerormars grannskap mot ett helt lifs wistelse i dessa eländiga kyffen i fabriksstäderna. På prärien har dock äfwen den fattigaste, när han stiger ut ur sin jordkula, friskt luft och Guds härliga solsken för intet. Ack, en wår- och sommarmorgon på prärien, huru glömmer man ej derwid alla nybyggarelifwets beswärligheter! Om derför min röst kunde nå ynglingarne i städerna, hwilka tycka att det är stort, när de på någon ledig stund kunna gå fint klädda på gatorna med en cigarr i munnen, så skulle jag ropa: yngling, kasta din cigarr, köp dig en spade, gå åt western, underkasta dig några års mödor och försakelser. Tag Herren med på din resa, gif ditt hjerta åt honom; och när du har ditt bo något i ordning, så bjud i Herrens fruktan en flicka, som älskar Jesus, att blifwa hustru till en fri odalbonde, som i ödmjukhet tjenar Herren och arbetar i sitt anletes swett, men som ej behöfwer krusa de stolte stadsherrarne. Hwad skulle det blifwa, säger man, om alla flyttade ur städerna? War icke rädd: det fins icke så mycket wett i werlden, så att man behöfwer frukta, att de eländiga städerna blifwa folktomma.

Se der, nu har man fått läsa några af mina Pittsburgs betraktelser. Skratte deråt, den som will. Jag talar dock allwarligt. Jag är förtörnad på det kära landtfolket, att de icke äro mera nöjda med sin lott, och att de icke prisa Herren för sin stora lycka. När jag fick se New York, blefwo mina känslor för landtlifwet ännu mera lågande. Hwilket eländigt kyffe hela New York är!! Ja, det säger jag, man må kalla mig dumbom, om man will. Man talar om palatser, och wisserligen såg jag sten- och marmor-rösen bland de andra husen, men palats kallar jag den byggnad, som står i Guds fria natur med fri tillgång på luft och solsken. Rysningar genomforo mig oupphörligt, när jag wandrade Broadway upp och ned. Der såg jag gamla lutande gråhårsgubbar wandra på gatan med stora annonsbräden, ett på ryggen och ett på bröstet. Hwilken ömklig syn! Der måste dessa män gå i köld och regn, och huru stor är deras dagspenning? Hurudant ser deras hem ut? Med ens for den frågan såsom en

löpeld genom mitt hjerta: skulle du hafwa welat se din gamle fader gå på New Yorks gator såsom ett lefwande annonsbräde? Mitt hjerta wille brista blott wid tanken på någonting sådant. Och dock hade wäl några af de många annonsgubbarne jag mötte på Broadway, söner och döttrar, som hyste någon känsla för dem. Widare frågade mig mitt hjerta: skulle du wilja se din broder först såsom skoborstare och sedan såsom försupen "runnare" eller något dylikt? Det blef mig så hemskt på Broadway. Ännu starkare skakades mina känslor, då jag frågade mig sjelf: skulle du wilja hafwa en syster bland inwånarne i de hemska nästena på de och de gatorna i New York? Jag will ej fortsätta; dock, det är ej blott spöken jag talar om, det är hemska werkligheten. Och sedan, när man tänker på tjenstflickorna på hoteller etc. ja, till och med i s. k. bildade hus, der s. k. äkta män bo! Ack, ack, hwilken tafla, om hon wore upprullad för werlden! Än sedan åsynen af de stolta penningemännen, hwilka skulle lyfta sina näsor jämnhögt med taken på Broadways palatser, om de kunde! O, I fångar, tänkte jag om de många uppassarne, som gån här och bugen er för desse stolte herrar, då Gud har gifwit eder ett fritt och widt land! O, hwilken härlig syn på jorden det deremot är för mina ögon, då jag ser en fri farmare, jag menar nu icke en oborstad farmare, utan en i Herrens fruktan ödmjuk, men fri och sjelfständig man. Man märke wäl, att det är en stor skilnad emellan frihet och fräckhet. Jag åkte i New York på den gatujernwäg, som ligger högt öfwer gatorna. Det war för mig en wäldig predikan att se in i de många rummen, som man for förbi. Mig förefaller lifwet i de stora städerna som ett fängelselif.

Dock ser man äfwen i New York sådant som måste fröjda ens hjerta: man ser barmhertighetsinrättningar af olika slag. Wid åsynen af sådana kan det beklämda hjertat icke annat än gifwa sig luft i tacksägelse till Herren, att han bewekt den annars så hårda menniskan att uppoffra för lindrandet af den hemska andliga och lekamliga nöd, som måste finnas i en så stor stad.

En skön syn i New York är Ynglingaföreningens (Y. M. Ch. A:s) palats. Jag kan ej här lemna en beskrifning på denna stora byggnad, ej heller på den mångfaldiga werksamhet som här

bedrifwes i ändamål att rädda ynglingar från synd och förderf. Sjelfwa kapellet eller föreläsningssalen är så förtjusande fin och angenäm, att det tyckes, att hwarje yngling skulle med ens skynda från krogen och andra lastens nästen för att få sitta i ett så angenämt rum och åhöra sång, musik, predikan och föreläsningar. I denna byggnads fina rum och storartade salar synes icke wara plats för hamnbusar utan för fina herrar. Byggnaden synes ock wara ämnad för den aristokratiska delen af New Yorks unge män. Man kan icke annat än glädja sig öfwer en sådan inrättning, äfwen om det är mycket inom Y. M. Ch. Association, som en sann evangelisk kristen icke kan gilla. Denna förening har werkat mycket godt för Guds ords spridning bland arbetare, t. ex. wid U. P. banans byggande, för sjukwård t. ex. under gula feberns härjningar i södern. Wåra församlingar taga det allt för ensidigt med ungdomens wård och uppfostran. Guds ords predikan är hufwudsaken, det är sant; men mycket mera än hwad som sker, borde göras för bildandet af goda bibliotek, föreläsningar i nyttiga ämnen, samt studier bland wår ungdom i församlingarna. Det är fara wärdt, att wi försumma detta, tills det är för sent. Huru nu de fina ungherrarne, som tillhöra New Yorks Ynglingaförening, göra med trashankarne och de förfallne fattige arbetare-ynglingarne, om de taga dem med in i de eleganta salarne i sitt palats, wet jag ej. Gerna skulle jag hafwa welat stanna i New Yorks ynglingaförenings hus öfwer en söndag.

Ja, nu har jag lemnat en teckning af New York, tagen under en kall regnwädersdag. Jag fruktar, att det gladaste solsken icke skulle ändra mycket i mina dåliga tankar om New York. Om den Sw. Luth. Gust. Adolfs församlingen och dess ställning will jag naturligtwis ingenting nämna, alldenstund jag blott flyktigt hört derom. Mot qwällen den 21 Mars gingo wi till broder Fogelström i Brooklyn. I hans hem wälkomnades wi hjertligt och funno ett kärt herberge. Alltså ett hem för oss främlingar äfwen i New York. Ja, det kändes i sanning ljufligt. I detta hem träffades ock ett under, nämligen en kristligt sinnad swensk sjökapten, enfaldig i tron på Herren. Ett under, säger jag? Ja, sannerligen. Dock, hwarje syndare, som Herren Jesus funnit, är ju ett

under. Följde af broder Fogelström, begåfwo wi oss lördagen den 22 Mars till Nationalliniens skepp **Erin**, som under Guds skyddande nåd skulle föra oss öfwer Atlanten. Sedan jag tagit afsked af broder Fogelström, skref jag några bref, innan skeppet lyfte ankar. Kl. något öfwer 3 e. m. lördagen den 22 Mars lemnade wi New York och Amerika. Att staden New York föresaller mig så wederwärdig, eller såsom ett engelskt fruntimmer under resan sade "a horrible place", kommer särskildt deraf, att staden är belägen i Förenta Staternas republik. Sådana städer som New York äro de allra wådligaste uppfostringsplatser för medborgare i en republik. Staden Rom förorsakade romerska republikens död. New York med flera stora städer inom Unionen, skola icke de påskynda Förenta Staternas fall? En sann republikan afskyr de stora städerna; en sann kristen gråter öfwer dem. Ett annat är med de mindre städerna, der äfwen den fattige har solsken och frisk luft för intet; flere af dem äro i Amerika ganska trefliga.

Emellertid, Guds ord behöfwes allestädes, ty der Guds ord icke finnes, der hwilar förbannelse både öfwer stad och land. Tänk, hwilken mission wi hafwa, om wi skola i någon mån gå Herrens ärende i att med ordet återhemta de förwillade bland swenskarne i Amerika, och om wi skola gifwa Guds ords predikan till dem, som behöfwa lifsens bröd såsom näring för det nya lifwet!

När ångaren blåste till affärd, nog kändes det underligt, nog flög tanken till **de mina**, till skolan och de många wännerna allestädes. Amerika är mitt jordiska hem, det kände jag. Wädret war mulet och regnigt; att wi skulle få stark sjögång, det kände man på förhand. "De wågor i hafwet fräsa grufligen, men Herren är ännu större i höjden", tänkte jag. Swenson från Lindsborg och jag, som woro hyttkamrater, böjde oss i ensamheten ned i wår lilla kammare och talade med den himmelske kaptenen, att han skulle styra rätta kosan. Huru fridfullt att få lemna allt i hans händer!

Hafwet.

Ja hafwet! Hwem kan beskrifwa de känslor man erfar, då man i werkligheten befinner sig på hafwet, willande hafwet? Nog inser man då, om man något will werkligt inse, att man är stoft och aska. "O, huru stor Herren Zebaoth är, o, huru ringa menniskan är", det war den sång, som sjöngs för mig under accompagnement af hafwets wäldiga brus. Dock,*jag är ej ringa och obetydlig i samma mening som hafwets wåg, hwilken snart förswinner, är det. Nej, på samma gång jag är så ringa, är jag dock omätligt stor, ja så stor, att himmelens änglaskaror wäl må buga sig för mig. Hwad? Himmelens rena och heliga änglar buga sig för en arm, stor, owärdig syndare! Ja, i sanning. Och hwarför så? Ty Guds egen älskade Son har utgjutit sitt dyra och heliga blod för mig arme syndare. Tänk, hwilket oändligt wärde jag och hwarje syndare då måste hafwa i Guds ögon. Det war under fastlagstiden jag for öfwer hafwet.

Ack, om jag ej wisste, att Gud blifwit menniska och lidit döden för mig, syndare, till att frälsa mig till ewigt lif, så skulle jag täras bort af förtwiflans qwal deröfwer, att jag är menniska och syndare. När jag betraktar mig såsom en del af det stora hela i naturens rike, då finner jag mig wara endast ett stoftgrand, som antagit en wiss form för några dagar, men sedan strax dör, oupphörligt dör utan sjelfmedwetande lif och werklig tillwaro. Usch! materialisternas hemska tro, d. w. s. deras tro, hwilka betrakta menniskan endast såsom en oxe, en åsna, en apa, ett infusionsdjur! Trodde dessa galningar, hwad de säga sig tro, så skulle de af grämelse likt Kettil Okristen rusa ned i sin graf åtminstone 3 år före sin död. Deras lif är dock i werkligheten bara död, ja, enligt deras egen lära finnes ingenting annat än ewig död. Det är ju förunderligt, att just de otrogne naturforskarne äro de, som på det gräsligaste lära och bekänna den ewiga döden. När s. k. prester och teologer i Amerika och annorstädes förneka tillwaron af ewig död och fördömelse, då lära wår tids naturforskare på det bestämdaste, att hela werlden och allt, som finnes till, icke är annat än idel helwete, ewig död och fördömelse. Se huru det går! När menni-

storna förkasta bibeln, då komma de i händerna på sådant folk, som till en början säga dem, att ingen fara är, men som snart sluta med att förklara för de arme bedragne: I måsten låta eder nöja, det finnes ingenting annat att wänta än **ewig död**. Åt djupet, åt djupet, åt det ewiga intets djup bär det med hela menniskoslägtet, det är naturforskningens och den moderna filosofiens oomkullkastliga lära, det är nittonde århundradets upplysning, det är den största uppfinning i uppfinningarnes tidehwarf, som förmått att förwandla dagen till mörkan natt, det är — **det elektriska mörkret**. På willande haf filosoferade äfwen jag, och när allt war inswept i tjock dimma, när man såg bara **mörker**, när man hörde bara stormens tjut, nog kunde man då tycka: allt bär åt djupet. Men solen lyste åter fram, då hoppade mitt hjerta af fröjd, då ropade det i mitt inre: du kära sol, du lyser öfwer det dystra djupet, du genomtränger dimman, du helsar från ofwan, du ropar till jordebarnen: sen på mig och sägen sedan, om det fins bara mörker, sen, att det fins ock ett rum, der det är bara ljus, bara härlighet, bara fröjd. När du, kära sol, är så strålande, huru outsäglig måste icke då han, som dig skapat, wara i sin härlighet! Ty under det jag grubblar öfwer haf, sol, ja, alltsammans, så ropar det i mitt inre med tordönsröst: **det måste finnas en lefwande Gud, ja, det finnes en lefwande Gud**. Jag öppnar min bibel, jag läser — — — här talar ju denne lefwande Gud, det är ju hans röst, hans ord här! Huru wet du det? Hwem kan bewisa det? — Huru känner barnet sin moders röst? Hwem kan och hwem behöfwer bewisa för barnet, att det är dess fader som talar? Om hela Amerika blefwe full af Ingersolls, om hela Frankrike ej alstrade annnat än Voltaires, om i Tyskland ej wäxte annat än Häckelianer, det wore sak samma, solens ljus fins ändå, bibeln fins ändå, och de som äro af sanningen, de höra dess röst. Hwad gäller, om massan af den civiliserade werlden will göra försöket att lefwa utan Gud, kan jag derför lefwa utan min Gud och Frälsare? O, nej. De som wilja och kunna, de må försöka, de hafwa sin frihet; jag kan det ej. Herre, till hwem skulle jag gå; du allena hafwer ewiga lifsens ord. Så snart jag släpper bibeln, så hör jag intet annat i werlden än **ewiga dödens ord**. Huru jag än försöker att

Tisdagsmorgon d. 18 Mars war jag närwarande wid morgonbönen på skolan, ty jag wille gerna säga alla ett farwäl "i Herranom". Efter morgonbönens slut talade dr Hasselquist till mig några hjertliga ord, hwarwid han ock gaf mig det oförgätliga tänkespråket, som Herren en gång sade till en trons man, men som han ock säger till mig och andra arma syndare, hwilka ej kunna lita på sig sjelfwa: "**Jag är ditt beskärm**". Nu hade jag i sanning fått det kraftigaste respass, som någonsin kan gifwas, ty detta pass är kommet från alla konungars konungs thron, och hans eget treeniga namn är borgen för, att detta pass måste aktas i himmelen, så att de helige änglarne stå färdiga att alltid tjena den resande, som är utrustad med detta pass; ja, äfwen i helwetet bäfwa mörkrets alla wäldigheter för detta pass och träda åt sidan, när den wägfarande wisar på de orden: "**Jag är ditt beskärm**". På jorden måste ock detta pass högaktas af alla naturens makter, ja, af hafwets fräsande wågor, så att de ej wåga uppsluka den, som är rustad med detta respass, så framt ej Herren sjelf bestämt, att den resande skall begagna hafwets djupa wåg såsom resewäg till himmelen. Äfwen menniskorna måste, om än omedwetet, respektera detta pass. Man wet, att en resande måste, i wissa länder åtminstone, wara utrustad med pass; det pass jag nu fått i de omnämda orden, war mer än alla pass från jordens alla monarker och makter.

För att wara all mensklig ordning underdånig uttog jag ett pass hos amerikanske ministern i London, men hwad wore det papperet, för hwilket jag måste betala $5,25, wärdt, om jag ej hade de orden: "**Jag är ditt beskärm**", hwilka ord med alla de skatter, de innehålla och medföra, jag fått och dagligen får för intet.

Sedan jag med min familj läst Davids 91 Psalm såsom ytterligare bekräftelse på mitt respass och såsom en borgen för, att Herren under min bortowaro skulle bewara min älskade hustru och mina små, och sedan wi tillsammans bedit, begaf jag mig till stationen, dit medlemmarne af de teologiska klasserna följde mig. En af de kära gossarne lemnade mig ett tänkespråk, som ock innerligt gladde mitt hjerta, näml.: "all eder omsorg kasten på honom, ty han hafwer omsorg om eder", och "den Högstes högra hand kan

allting förwandla". Sedan wi nickat hwarandra farwäl, for jag åstad, lugn, fridfull, glad, ty jag kände att Herren war med, och att många Guds barn buro mig på sina förböners armar. Förbönen, o, hon är mer än många aktier i denna werldens bank= och jernwägsbolag!

Chicago. Pittsburg. New York på en regnwädersdag och afresan från New York.

Anländ till Chicago, träffade jag oförmodadt wännen N. P. Swenson från Lindsborg. Wi begåfwo oss till C. P. Holmberg, der wi kände oss hemma. Dagen derpå, den 19:de, besökte wi wåra wänner på Hemlandets kontor, bestälde sedan om wår resa, hwarwid agenten för Nationallinien, hr. P. B. Larson, bewiste oss mycken wälwilja, särdeles ock emot min reskamrat Lindey från Lindsborg, hwilken afreste till Swerige för att återwinna sin under flera år brutna helsa. Kl. 5 eftermiddagen bar det af mot New York, sedan wåra wänner i Chicago affärdat oss med de hjertligaste wälgångsönskningar, hwarjämte ock en broder bad mig skrifwa, ifall mig fattades pengar, så skulle han, sade han, söka skaffa. Denna kärlek föranledde mig att se, att Herren sörjer för mig och gaf mig orsak att tacka och prisa.

Resan till New York war i det yttre icke så angenäm. Wi hade 2:dra klassens biljett och allt war beqwämt nog, blott wi sluppit "rökas". Det är märkwärdigt, att när man icke will betala första klass biljett, så får man både den finaste och den gröfsta tabaksrök för intet.

Under resan till New York föreföll intet af särskildt intresse. Dock må jag nämna, att min gamla afsky för städer började tillwäxa, och att mitt deltagande för de arme arbetarne i städerna blef allt djupare, i synnerhet när jag fick se Pittsburg. Usch! dessa hemska arbetare=bostäder i fabriksstäderna. Naturligtwis har man förlagt arbetarnes bostäder i de uslaste dalhålorna

bland dy, smuts och rök utan tal och mått. Hwad är en 5-årig wistelse på prärien med en jordhåla till bostad bland wägglöss (ursäkta!) och i skallerormars grannskap mot ett helt lifs wistelse i dessa eländiga kyffen i fabriksstäderna. På prärien har dock äfwen den fattigaste, när han stiger ut ur sin jordkula, friskt luft och Guds härliga solsken för intet. Ack, en wår- och sommarmorgon på prärien, huru glömmer man ej derwid alla nybyggarelifwets beswärligheter! Om derför min röst kunde nå ynglingarne i städerna, hwilka tycka att det är stort, när de på någon ledig stund kunna gå fint klädda på gatorna med en cigarr i munnen, så skulle jag ropa: yngling, kasta din cigarr, köp dig en spade, gå åt western, underkasta dig några års mödor och försakelser. Tag Herren med på din resa, gif ditt hjerta åt honom; och när du har ditt bo något i ordning, så bjud i Herrens fruktan en flicka, som älskar Jesus, att blifwa hustru till en fri odalbonde, som i ödmjukhet tjenar Herren och arbetar i sitt anletes swett, men som ej behöfwer krusa de stolte stadsherrarne. Hwad skulle det blifwa, säger man, om alla flyttade ur städerna? War icke rädd: det fins icke så mycket wett i werlden, så att man behöfwer frukta, att de eländiga städerna blifwa folktomma.

Se der, nu har man fått läsa några af mina Pittsburgs betraktelser. Skratte deråt, den som will. Jag talar dock allwarligt. Jag är förtörnad på det kära landtfolket, att de icke äro mera nöjda med sin lott, och att de icke prisa Herren för sin stora lycka. När jag fick se New York, blefwo mina känslor för landtlifwet ännu mera lågande. Hwilket eländigt kyffe hela New York är!! Ja, det säger jag, man må kalla mig dumbom, om man will. Man talar om palatser, och wisserligen såg jag sten- och marmor-rösen bland de andra husen, men palats kallar jag den byggnad, som står i Guds fria natur med fri tillgång på luft och solsken. Rysningar genomforo mig oupphörligt, när jag wandrade Broadway upp och ned. Der såg jag gamla lutande gråhårsgubbar wandra på gatan med stora annonsbräden, ett på ryggen och ett på bröstet. Hwilken ömklig syn! Der måste dessa män gå i köld och regn, och huru stor är deras dagspenning? Hurudant ser deras hem ut? Med ens for den frågan såsom en

löpeld genom mitt hjerta: skulle du hafwa welat se din gamle fader gå på New Yorks gator såsom ett lefwande annonsbräde? Mitt hjerta wille brista blott wid tanken på någonting sådant. Och dock hade wäl några af de många annonsgubbarne jag mötte på Broadway, söner och döttrar, som hyste någon känsla för dem. Widare frågade mig mitt hjerta: skulle du wilja se din broder först såsom skoborstare och sedan såsom försupen "runnare", eller något dylikt? Det blef mig så hemskt på Broadway. Ännu starkare skakades mina känslor, då jag frågade mig sjelf: skulle du wilja hafwa en syster bland inwånarne i de hemska nästena på de och de gatorna i New York? Jag will ej fortsätta; dock, det är ej blott spöken jag talar om, det är hemska werkligheten. Och sedan, när man tänker på tjenstflickorna på hoteller etc. ja, till och med i s. k. bildade hus, der s. k. äkta män bo! Ack, ack, hwilken tafla, om hon wore upprullad för werlden! Än sedan åsynen af de stolta penningemännen, hwilka skulle lyfta sina näsor jämnhögt med taken på Broadways palatser, om de kunde! O, I fångar, tänkte jag om de många uppassarne, som gån här och bugen er för desse stolte herrar, då Gud har gifwit eder ett fritt och widt land! O, hwilken härlig syn på jorden det deremot är för mina ögon, då jag ser en fri farmare, jag menar nu icke en oborstad farmare, utan en i Herrens fruktan ödmjuk, men fri och sjelfständig man. Man märke wäl, att det är en stor skilnad emellan frihet och fräckhet. Jag åkte i New York på den gatujernwäg, som ligger högt öfwer gatorna. Det war för mig en wäldig predikan att se in i de många rummen, som man for förbi. Mig förefaller lifwet i de stora städerna som ett fängelselif.

Dock ser man äfwen i New York sådant som måste fröjda ens hjerta: man ser barmhertighetsinrättningar af olika slag. Wid åsynen af sådana kan det beklämda hjertat icke annat än gifwa sig luft i tacksägelse till Herren, att han wewekt den annars så hårda menniskan att uppoffra för lindrandet af den hemska andliga och lekamliga nöd, som måste finnas i en så stor stad.

En skön syn i New York är Ynglingaföreningens (Y. M. Ch. A:s) palats. Jag kan ej här lemna en beskrifning på denna stora byggnad, ej heller på den mångfaldiga werksamhet som här

bedrifwes i ändamål att rädda ynglingar från synd och förderf. Sjelfwa kapellet eller föreläsningssalen är så förtjusande fin och angenäm, att det tyckes, att hwarje yngling skulle med ens skynda från krogen och andra lastens nästen för att få sitta i ett så angenämt rum och åhöra sång, musik, predikan och föreläsningar. I denna byggnads fina rum och storartade salar synes icke wara plats för hamnbusar utan för fina herrar. Byggnaden synes ock wara ämnad för den aristokratiska delen af New Yorks unge män. Man kan icke annat än glädja sig öfwer en sådan inrättning, äfwen om det är mycket inom Y. M. Ch. Association, som en sann evangelisk kristen icke kan gilla. Denna förening har werkat mycket godt för Guds ords spridning bland arbetare, t. ex. wid U. P. banans byggande, för sjukwård t. ex. under gula feberns härjningar i södern. Wåra församlingar taga det allt för ensidigt med ungdomens wård och uppfostran. Guds ords predikan är hufwudsaken, det är sant; men mycket mera än hwad som sker, borde göras för bildandet af goda bibliotek, föreläsningar i nyttiga ämnen, samt studier bland wår ungdom i församlingarna. Det är fara wärdt, att wi försumma detta, tills det är för sent. Huru nu de fina ungherrarne, som tillhöra New Yorks Ynglingaförening, göra med trashankarne och de förfallne fattige arbetare-ynglingarne, om de taga dem med in i de eleganta salarne i sitt palats, wet jag ej. Gerna skulle jag hafwa welat stanna i New Yorks ynglingaförenings hus öfwer en söndag.

Ja, nu har jag lemnat en teckning af New York, tagen under en kall regnwädersdag. Jag fruktar, att det gladaste solsken icke skulle ändra mycket i mina dåliga tankar om New York. Om den Sw. Luth. Gust. Adolfs församlingen och dess ställning will jag naturligtwis ingenting nämna, alldenstund jag blott flyktigt hört derom. Mot qwällen den 21 Mars gingo wi till broder Fogelström i Brooklyn. I hans hem wälkomnades wi hjertligt och funno ett kärt herberge. Alltså ett **hem** för oss främlingar äfwen i New York. Ja, det kändes i sanning ljufligt. I detta hem träffades ock ett under, nämligen en kristligt sinnad swensk sjökapten, enfaldig i tron på Herren. Ett under, säger jag? Ja, sannerligen. Dock, hwarje syndare, som Herren Jesus funnit, är ju ett

under. Följde af broder Fogelström, begåfwo wi oss lördagen den 22 Mars till Nationalliniens skepp **Erin**, som under Guds skyddande nåd skulle föra oss öfwer Atlanten. Sedan jag tagit affked af broder Fogelström, skref jag några bref, innan skeppet lyfte ankar. Kl. något öfwer 3 e. m. lördagen den 22 Mars lemnade wi New York och Amerika. Att staden New York förefaller mig så wederwärdig, eller såsom ett engelskt fruntimmer under resan sade "a horrible place", kommer särskildt deraf, att staden är belägen i Förenta Staternas republik. Sådana städer som New York äro de allra wådligaste uppfostringsplatser för medborgare i en republik. Staden Rom förorsakade romerska republikens död. New York med flera stora städer inom Unionen, skola icke de påskynda Förenta Staternas fall? En sann republikan afskyr de stora städerna; en sann kristen **gråter** öfwer dem. Ett annat är med de mindre städerna, der äfwen den fattige har solsken och frisk luft för intet; flere af dem äro i Amerika ganska trefliga.

Emellertid, Guds ord behöfwes allestädes, ty der Guds ord icke finnes, der hwilar förbannelse både öfwer stad och land. Tänk, hwilken mission wi hafwa, om wi skola i någon mån gå Herrens ärende i att med ordet återhemta de förwillade bland swenskarne i Amerika, och om wi skola gifwa Guds ords predikan till dem, som behöfwa lifsens bröd såsom näring för det nya lifwet!

När ångaren blåste till affärd, nog kändes det underligt, nog flög tanken till **de mina**, till skolan och de många wännerna allestädes. Amerika är mitt jordiska hem, det kände jag. Wädret war mulet och regnigt; att wi skulle få stark sjögång, det kände man på förhand. "De wågor i hafwet fräsa grufligen, men Herren är ännu större i höjden", tänkte jag. Swenson från Lindsborg och jag, som woro hyttkamrater, böjde oss i ensamheten ned i wår lilla kammare och talade med den himmelske kaptenen, att han skulle styra rätta kosan. Huru fridfullt att få lemna allt i hans händer!

Hafwet.

Ja hafwet! Hwem kan beskrifwa de känslor man erfar, då man i werkligheten befinner sig på hafwet, willande hafwet? Nog inser man då, om man något will werkligt inse, att man är stoft och aska. "O, huru stor Herren Zebaoth är, o, huru ringa menniskan är", det war den sång, som sjöngs för mig under accompagnement af hafwets wäldiga brus. Dock,*jag är ej ringa och obetydlig i samma mening som hafwets wåg, hwilken snart förswinner, är det. Nej, på samma gång jag är så ringa, är jag dock omätligt stor, ja så stor, att himmelens änglaskaror wäl må buga sig för mig. Hwad? Himmelens rena och heliga änglar buga sig för en arm, stor, owärdig syndare! Ja, i sanning. Och hwarför så? Ty Guds egen älskade Son har utgjutit sitt dyra och heliga blod för mig arme syndare. Tänk, hwilket oändligt wärde jag och hwarje syndare då måste hafwa i Guds ögon. Det war under fastlagstiden jag for öfwer hafwet.

Ack, om jag ej wißte, att Gud blifwit menniska och lidit döden för mig, syndare, till att frälsa mig till ewigt lif, så skulle jag täras bort af förtwiflans qwal deröfwer, att jag är menniska och syndare. När jag betraktar mig såsom en del af det stora hela i naturens rike, då finner jag mig wara endast ett stoftgrand, som antagit en wiß form för några dagar, men sedan strax dör, oupphörligt dör utan sjelfmedwetande lif och werklig tillwaro. Usch! materialisternas hemska tro, d. w. s. deras tro, hwilka betrakta menniskan endast såsom en oxe, en åsna, en apa, ett infusionsdjur! Trodde dessa galningar, hwad de säga sig tro, så skulle de af grämelse likt Kettil Okristen rusa ned i sin graf åtminstone 3 år före sin död. Deras lif är dock i werkligheten bara död, ja, enligt deras egen lära finnes ingenting annat än ewig död. Det är ju förunderligt, att just de otrogne naturforskarne äro de, som på det gräsligaste lära och bekänna den ewiga döden. När s. k. prester och teologer i Amerika och annorstädes förneka tillwaron af ewig död och fördömelse, då lära wår tids naturforskare på det bestämdaste, att hela werlden och allt, som finnes till, icke är annat än idel helwete, ewig död och fördömelse. Se huru det går! När menni-

skorna förkasta bibeln, då komma de i händerna på sådant folk, som till en början säga dem, att ingen fara är, men som snart sluta med att förklara för de arme bedragne: I måsten låta eder nöja, det finnes ingenting annat att wänta än **ewig död**. Åt djupet, åt djupet, åt det ewiga **intets** djup bär det med hela menniskoslägtet, det är naturforskningens och den moderna filosofiens oomkullkastliga lära, det är nittonde århundradets upplysning, det är den största uppfinning i uppfinningarnes tidehwarf, som förmått att förwandla dagen till mörkan natt, det är — **det elektriska mörkret.** På willande haf filosoferade äfwen jag, och när allt war inswept i tjock dimma, när man såg bara **mörker**, när man hörde bara stormens tjut, nog kunde man då tycka: allt bär åt djupet. Men solen lyste åter fram, då hoppade mitt hjerta af fröjd, då ropade det i mitt inre: du kära sol, du lyser öfwer det dystra djupet, du genomtränger dimman, du helsar från ofwan, du ropar till jordebarnen: sen på mig och sägen sedan, om det fins bara mörker, sen, att det fins ock ett rum, der det är bara ljus, bara härlighet, bara fröjd. När du, kära sol, är så strålande, huru outsäglig måste icke då han, som dig skapat, wara i sin härlighet! Ty under det jag grubblar öfwer haf, sol, ja, alltsammans, så ropar det i mitt inre med tordönsröst: **det måste finnas en lefwande Gud, ja, det finnes en lefwande Gud.** Jag öppnar min bibel, jag läser — — — här talar ju denne lefwande Gud, det är ju hans röst, hans ord här! Huru wet du det? Hwem kan bewisa det? — Huru känner barnet sin moders röst? Hwem kan och hwem behöfwer bewisa för barnet, att det är dess fader som talar? Om hela Amerika blefwe full af Ingersolls, om hela Frankrike ej alstrade annat än Voltaires, om i Tyskland ej wäxte annat än Häckelianer, det wore sak samma, solens ljus fins ändå, bibeln fins ändå, och de som äro af sanningen, de höra dess röst. Hwad gäller, om massan af den civiliserade werlden will göra försöket att lefwa utan Gud, kan jag derför lefwa utan min Gud och Frälsare? O, nej. De som wilja och kunna, de må försöka, de hafwa sin frihet; jag kan det ej. Herre, till hwem skulle jag gå; du allena hafwer ewiga lifsens ord. Så snart jag släpper bibeln, så hör jag intet annat i werlden än **ewiga dödens ord.** Huru jag än försöker att

förklara mig sjelf och werlden utan Guds ord, så blir allt upp och nedwändt, allt idel mörker: det är blott bibeln, Guds ord, som sprider ljus öfwer det, som annars wore bara ewigt mörker. O, jag förstår ej, huru de menniskor, som ej i barnslig bön kunna wända sig till lefwande Gud i Jesu namn, kunna lefwa. Det är ju så många tillfällen i lifwet, då man särskildt känner behof af att öfwerlemna sig och de sina i dens beskydd och omwårdnad, som är starkare än jag och alla menniskor.

Skulle jag då blott lita på menniskor eller menniskowerk, eller skulle jag öfwerlemna mig åt det blinda ödet, den känslolösa slumpen? T. ex. på det wilda hafwet, då jag är långt skild från dem, som äro mig kärare, än jag med ord kan uttala, skulle jag der lita blott på skeppet, på kaptenen och på slumpen? Ingen grymhet finnes gräsligare än den, då man will beröfwa oss en lefwande Gud, som älskar oss och sörjer för oss.

Af en slump (?) hade en af mina reskamrater fått på jernwägen en af den store humbugmakaren Ingersolls fritänkareskrifter. Jag ögnade genom boken. Aldrig kan amerikanska folket hafwa så litet wett, att de i längden låta narra sig af en sådan humbugfilosof som Ingersoll. Aldrig trodde jag, att fritänkeriet på modet war så uselt. Att försöka wederlägga sådana skrifter, wore en dumhet af högsta grad. Låt aset ruttna riktigt, så att det luktar bara döden lång wäg. Alla dylika alster böra dömas att begå sjelfmord. De äro dödligt gift, dylika böcker, men de dö ock sjelfwa af giftet. I de flesta fall bör man alls icke försöka att disputera med en fritänkare. Den som will försöka sin lycka utan Gud och Guds ord, låt honom försöka. Det står ej, att fadern försökte disputera med den yngre sonen, som wille gå bort. Sonen fick gå, men nog hade han minnet af faderns kärlek med ett långt stycke på wägen, och hwad mer: fadershuset stod öppet för den återwändande. Liknelsen om den förlorade sonen är oss en bild, huru wi skola behandla fritänkare. Men tänk, att se och höra sina barn blifwa fritänkare. Denna den gräsligaste af alla sorger på jorden får nog i wåra dagar mången fader och moder utstå till följd af sådana skrifter som nyssnämde Ingersolls. Mången tager helt djerft en sådan bok i sina händer och menar sig wara stark nog att swälja

giftet och ändå lefwa. Härwid må jag i förwäg berätta en gripande händelse, som Rev. Wood, hwilkens predikan jag afhörde i Spurgeons tabernakel i London, omtalade. En ung wetenskapsman i Tyskland gjorde nyligen hwarjehanda försök med de farligaste gifter. En dag utropar han med förtjusning till sin uppassare: "se, huru långt wetenskapen framskridit i wåra dagar, jag kan smaka och lukta på detta farliga gift utan att taga ringaste skada". Men, men — — inom några sekunder låg den lärde mannen liflös der; wetenskapen kunde ej betaga döden dess udd. Så utropar ock mången yngling: se, huru upplyst jag är, jag kan läsa hwad som helst utan att taga skada, och — inom en kort tid har den arme ynglingen förlorat allt, för hwilket lifwet är wärdt att lefwa — Gud och hans ord.

Men, säga nu mina wänner, det här war oss en besynnerlig resa öfwer hafwet, wi få ej höra om några äfwentyr. Jag war ej ute på äfwentyr, mine älskade. Resan war mig ytterst allwarsam, jag reste ej på lek.

Skulle jag göra längre utdrag ur min enkla dagbok, som jag på hafwet förde, skulle det nog blifwa för långtrådigt. Jag will derför korteligen tala om wår sjöresa. Första natten war ytterst dimmig och farlig, men i denna molnstod war dock Herren med, ja, han war ock med i eldstoden, ty wi kunde om natten se starka blixtar genomlysa molnen. Andra dagen på hafwet war söndag. Hwilken underlig, ja, jag må säga ödslig söndag. Det stormade, hwarför de fleste passagerarne woro kraftigt sjösjuke. Ingen slags gudstjenst kunde derför hållas. Jag, som aldrig känt sjösjuka, war friskare än jag på länge warit. För mig sjelf sjöng jag några sånger, läste Guds ord och bad. Det förstås af sig sjelft, att jag mycket tänkte på mina egna kära, skolan, Lindsborg och wåra församlingar i allmänhet. De twå första dagarne af den då följande weckan woro temligen wackra, sedan hade wi hela tiden stark blåst och rullning. Herrens ord war min dagliga tröst. En morgon, då det blåste starkt, fick jag en synnerlig glädje af Heml. sång. n:r 236: "På Herrens ord war trygg". Jag förwånades öfwer de få herrar och damer, som woro salongspassagerare, då jag såg och hörde, hwad som war deras hjertetröst. Hwad då? **Romaner!**

Derom talades, när något samtal skulle och kunde föras. Romaner, ja, hwilken gräslig kräftskada i wår tid! Romaner och rusdrycker äro af samma art och beskaffenhet. Likasom det finnes stora bryggerier och fabriker, der man tillwerkar rusdrycker, så gifwes det ock stora fabriker, der man tillwerkar romaner, och liksom rusdrycksfabrikanten måste försöka de bästa metoder för att göra rusdrycken så smaklig, att den största möjliga mängd må drickas, på det tillwerkaren må få afsättning; så måste ock på romanfabrikerna den största konst anwändas att göra romanerna så retande som möjligt, på det den största möjliga mängd må afsättas till winst för tillwerkarne. Det är alldeles otroligt, hwilka orimliga penningesummor de förtjena, som wilja och kunna skrifwa riktigt berusande romaner. Naturligtwis förtjena också förläggarne ofantliga summor. Bränwins- och bier-bryggare, krögare, romanförläggare blifwa rika i wår tid. När männen sitta på klubben eller krogen wid sina rusdrycker, då sitta fruntimmern wid sina rusdrycker — romanluntorna. När man will hafwa riktigt storartade kalas i romanberusning, då samlas man på teatern, på det den ädla musiken också måtte twingas att göra rusdrycken så mycket smakligare. Will man weta, hwad som allra kraftigast befordrar gudlösheten i wåra dagar, så behöfwer man sannerligen ej tweka om swaret. Det är romanen, som är all sann kristendoms och sedlighets wärsta fiende. Och den gudlösa romanen är så mycket farligare som det är just den, som borttager från qwinnorna tron på Gud och hans ord. Och sedan qwinnorna hafwa blifwit fritänkare, sedan må man wara wiss om, att det är slut med hem, kyrka, republik och alltsammans. Så snart de romerska qwinnorna woro förderfwade, war det slut med romerska statens lycka och storhet. Man ifrar särdeles i Amerika emot dryckenskapen, och det är wäl att man så gör; hwarför drager man icke i krig emot den fullt ut lika så farliga, om än finare dryckenskap, som heter romanläsning? Hwad angår de andliga romanerna wore wäl wärdt att skrifwa ett långt kapitel derom, men jag måste sluta denna romanhelsning. Att jag på det högsta är emot de flesta andliga romaner, kan jag betyga. Det är sant, att man kan göra ett undantag för de s. k. historiska romanerna. Då böra de dock wara skrifne

med kristlig och historisk sans. Då wi hafwa så mycken sann och werklig historia, lefwernes-beskrifningar och dylikt, hwarför kunna wi ej sätta sanningen i händerna på wår ungdom i stället för dikten? Men det är sant, romanen skrifwes i allmänhet med enkelhet, ledighet och behag, så att sjelfwa skrifsättet intresserar; historien åter är ofta skrifwen höglärdt, klumpigt och tråkigt. Se der, den stora skadan. Den dumma lärdomen, som icke kan tillåta, att sanningen framställes helt enkelt och barnsligt utan lärda fraser! Jag hatar sådan lärdom, men älskar sådana historieskrifware som Merle D'Aubigné. Kunde icke Herren få fostra sådana män ibland oss, som hade gåfwan att skrifwa sådana enkla böcker för wår ungdom? Och skulle wi ej uppmuntra sådant? Jag har, om jag skall tala om det, i Karlsbad köpt en roman på franska språket af en ny författare, som skrifwit en mängd romaner, hwaraf somliga redan uppnått 54:de upplagan. Jag köpte och läste denna roman för att se huru de skrifwa, som så kunna fängsla folk. Skrifsättet är det allra enklaste, naturligaste och derför behagligaste man kan tänka sig. Innehållet då? Ja, det ber jag att få slippa tala om. O, arma folk, som måste få sin uppfostran hos sådane lärare! Man säger, att de engelska romanerna äro mycket bättre än de franska. Huru som helst. Af frukten känner man trädet. Wårt kära Amerika, wår älskade republik, månne den skall förstöras af romaner? Ja, så snart de gudlösa romanerna hunnit rifwa wördnaden för Guds ord ur det amerikanska folkets hjertan, är det slut med friheten och republiken. Jag hade i Karlsbad ett par timmars intressant samtal med en gammal engelsk sjökapten, en man som i många år hade warit kommendant på stora ångare och farit öfwer jorden hit och dit många gånger. Han war ock en man med djup wördnad och kärlek för Guds ord. Han sade: "om wördnaden och kärleken för Guds ord förswinner hos engelska folket, så är det förbi med England". Ja, så är det i sanning. Men mera öfwer detta ämne längre fram i mina helsningar. Wi woro ju på hafwet. Ja, just derför kom jag på ämnet om romanerna, emedan de äro ett haf af skada och förderf för de civiliserade folken. Men nu ytterligare något litet om wår hafsresa och dess slut.

Land! Inloppet i Liverpools hamn.

Min wän och hyttkamrat, Swenson, war sjuk hela tiden, tills wi började få se land. Då blef han så kry, att han med saknad lemnade sjön. Andra söndagen på hafwet war något bättre än den första. Wädret war bättre. På kaptenens wälwilliga tillåtelse samlades wi swenskar, som funnos om bord, till gudstjenst i ett större rum på akterdäck. Wi woro inalles sju. Jag talade öfwer dagens text Joh. 8: 31—45. Det war 5:te söndagen i fastan. Wi hade en allwarlig stund omkring Herrens ord; det war oss kärt att så i stillhet få samlas omkring det gamla ordet ute på wilda oceanen. Efter söndagen gingo dagarne ganska raskt tills onsdagsmorgonen den 2:dre, då man tidigt på morgonen med ansträngdt öga spårade Irlands kust. Att det då blef jubel ibland oss, weta alla som rest öfwer hafwet. Men hwilken härlig dag den onsdagen! Efter all storm nu stilla lugn, efter moln och dimma nu solen i den mest strålande klarhet. En mängd båtar och fartyg på alla håll. Jag hade den dagen den mest lefwande bild och predikan öfwer den strålande dag, då Guds barn, seglarne öfwer werldens stormupprörda haf, segla in i den ewiga fridshamnen. O, tänk, när man begynner få se land, den ewiga härlighetens land! Hwilket jubel, hwilken fröjd, hwilken sång, och ännu mer, när man werkligen kommer in i hamnen och blir mottagen af änglaskarorna, ja, af Herren sjelf. Då får man ock se här en båt, der en annan, landsättande för ewigt frälsta syndare från Indien, Amerika, Japan, ja, från jordens olika länder. O, huru lätt man då glömmer resans beswärlighet, ja, huru man skall erkänna, att det war mera än wärdt en beswärlig resa att blott få wara med om inloppet i hamnen, och tänk sedan den ewiga härligheten! Wi tyckte, när wi onsdagen den 2 April seglade utefter Irlands kust, att denna enda så sköna dag många gånger ersatte resans alla beswärligheter. Minnet af huru wårsolen kastade sin glans öfwer det lugna hafwet den onsdagen och äfwen följande torsdag skall ej lätt hos mig utplånas. Det war såsom en af befälet sade till mig: “now you see the beauty of being at sea”. Det will jag ej glömma att säga, att kaptenen, befälet och hela besättningen på Erin bewisade

mot oss alla den yttersta artighet. Torsdagen den 3:dje war ock, såsom redan nämdt är, en skön dag. Solen belyste härligt Irlands och Englands kust. Ack, att det sköna Irland skall ligga under påfwens förslafwande wälde! Hwad kunde ej blifwa af det lifliga irländska folket, om de anammade fridens evangelium! Härpå tänkte jag lifligt under färden utefter Irland. Hwad är det, som ställer Englands folk så högt öfwer Irlands? Hwad är det? Man sware sjelf, men man sware i enlighet med sanningen. War icke Spanien fordom det allra rikaste land med den största sjömakt? Hwad har sänkt Spanien så lågt, hwad har lyftat England så högt? Erkännande Englands alla lyten och seende dess mörka skuggor och dimma, beundrar jag dock detta land och folk, det må jag fritt bekänna. Hade England bränt evangelium såsom Spanien gjorde, så hade säkerligen Englands makt warit bruten på samma gång, som Spaniens sjönk eller qwäfdes i autodaféernas rök. Wissa af Englands regenter försökte nog qwäfwa evangelium, men Englands folk anammade ordet om friheten i Kristo och blef derför ett folk, hwars röst hörts och ännu höres öfwer werlden. Nu försöka wisserligen både i England och annorstädes många sig så kallande frihetsmän att förleda de folk, som blifwit stora och fria genom evangelium, att bortkasta bibeln. Hwad skulle folken få i stället för Guds ord? Måhända Krupps kanoner och tändnålsgewär? Derom framdeles.

Herren förde oss lyckligt i land. Sedan wi på qwällen den 3:dje April hade funnit ett hyggligt qwarter i Liverpool, höllo wi, swenska reskamrater, en liten tacksägelsefest omkring Guds ord. På morgonen den 4:de skiljdes wi åt; jag for ensam till London.

London. Exeter Hall. Messias.

Hwem af dem, som rest öfwer England, har ej med förwåning betraktat detta lands jordbruk? Jag behöfwer icke för mina wänner säga, att mina ögon mellan Liverpool och London med förnöjelse skådade en enda stor sammanhängande trädgård och park, deri

fabriksstäder woro strödda, såsom hade de blifwit med wäldig hand sådda deri. Det ståtliga, det stolta Albion! Och dock — en sorglig tanke förföljer betraktaren. Desse fabriksarbetare, huru bo de mångenstädes! Desse werkliga jordbrukare, äro de ej i de flesta fall blott torpare? Der, bortom de der lummiga träden i det sköna slottet, som skymtar fram, bor någon lord eller annan rik herre, som eger allt det härliga landet, som du nu så beundrar, och de som bo i de der egendomliga engelska bondgårdarna äro blott torpare! Den tanken gjorde mig så sorgsen. Detta land, tänkte jag, wore wäl wärdt att egas af fria landtmän, som odla sin egen torfwa. Derwid flög tanken oemotståndligt till det fria Amerika och naturligtwis i all synnerhet till mitt allra käraste Kansas och öfriga swenska nybyggen i andra stater. Ack, tänkte jag, om wåra jordbrukare i Amerika förstode att wärdera och bruka sin frihet! Ack, om de blott framförallt wille hålla sig till Herren wår Gud, wår wäldiga frihetsborg och akta sig för den lockande frestelsen att kasta sig i händerna på de fintlige kapitalisterna. **Skuldfria** bondgårdar, hwilkas egare arbeta icke såsom girigbukar utan såsom Herrens tjenare, hwilken owärderlig nationalrikedom! Men hwarföre införa en åkerbruksafhandling här?

Ja så, man kanske icke betänker, hwilken betydelse fria, kristna **bönder** hafwa för en fri kyrka så wäl som för en fri stat. Här är ett ämne, som wäl wore wärdt en längre betraktelse. Det är alltså en helsning, som sändes från Englands landtgårdar till wåra swenske farmare, att man bör tacka Herren för ett eget fritt hem på landet, men att man ock må **tjena Herren**, som oss dyrt köpt hafwer, på det man må slippa blifwa menniskors träl.

Under min sysselsättning med dessa och dylika tankar gick tåget hastigt och närmade sig London. Fredagen den 4:de April frampå eftermiddagen war jag således i werldsstaden. Man får underliga känslor, då man första gången föres in i en sådan stad. I tidningarna hade jag redan sett, att det så berömda oratoriet **Messias** af Händel skulle uppföras i den bekanta **Exeter Hall** just samma fredagsqwäll.

Att min glädje redan i förwäg war stor, skall icke förundra den, som förstår, hwad ett sådant sångstycke som Messias af Händel

måste hafwa för betydelse för hwarje älskare af god, andlig sång och musik. Jag bestyrde om bostad i närheten af Exeter Hall, hwilade något, och trött som jag war begaf jag mig af till Exeter Hall, i min enfald bedjande Herren, att han måtte stärka min kropp och förunna mig den glädjen att redan på jorden få höra, att det i himmelen måste wara outsägligt härlig sång och musik inför **Lammets** thron. Man märke, att detta stora sångstycke af Händel har för mig särskild betydelse, emedan det är ett musikstycke, deri den jordiska musikens högsta konst blifwit anwänd till att lofsjunga wårs Herras Jesu Kristi kors och blod. Jag köpte billigaste biljett och blandade mig med den ofantliga folkskara, som den qwällen war samlad i Exeter Hall. När solosångarne och solosångerskorna wisade sig, hördes lifliga handklappningar. Men i synnerhet helsades med jubel anföraren Sir Michael Costa, hwilken högtidligt intog sin fina anförarestol, när tiden war inne och allt war färdigt.

Ack, tänkte jag, när jag såg öfwer den stora församlingen och hörde jublet wid Costas inträde, hwad skall det ej blifwa, när Messias sjelf inträder bland den ewigt frälsta skaran till att wara anförare wid sången i den ewiga härligheten! O, hwilket jubel! Måtte jag och alla mina läsare då wara med! Glöm ej biljetten, min wän! Har du den redan? Har du ännu ej biljett till inträde bland himmelens sångarskara, så skynda nu att köpa. Kom ihåg de såwitska jungfrurna! Försent kommo de. Ack! om jag kunde med ord uttrycka, huru innerligt jag tänker på wår synods medlemmar. Tänk, att wi hafwa så många, som ännu äro i hjertat främmande för det nya lifwet i Kristo. Om dessa rader nå dig, du som lefwer främmande för Jesus, som köpt oss med sitt blod, besinna dock, jag beder dig, hwilken förlust du gör, ifall du försummar tillfället att få wara med om den ewiga sången inför Lammets thron. Hade jag försummat wara med i Exeter Hall den nämda qwällen, skulle jag anse den förlusten nästan oersättlig. Och dock hwad är den storartade sången i Exeter Hall mot sången i himmelen? Hwad är en qwäll mot en hel ewighet?

Emellertid, wi sutto nu alla med spänd wäntan; kl. wisade ½8, man stämde fiolerna, och snart höjdes Mich. Costas taktpinne, hwarwid orkestern begynte spela inledningsstycket. Redan detta gjorde

ett wäldigt intryck. Man besinne, att musikanterna och sångarne utgjorde tillsammans ett antal af 6 @ 7 hundra personer. Jag wet ej det bestämda antalet, men jag såg i Times, att wid en annan andlig konsert, som hölls under Costas ledning i samma månad, utgjorde orkester och kör ett antal af 700 personer. Jag hade min plats på läktaren midt emot kören, och när jag såg öfwer sångarskaran, syntes den mig såsom en stor församling. Jag må undra, hwad min gamla moder skall säga, när hon får se, att jag fröjdade mig så öfwer musik på fioler. Hon nödgade mig nämligen att förstöra en fiol, som jag i min barndom anskaffat, emedan jag med största ifwer wille lära spela. När fiolen anwändes i Herrens tjenst, är den ett underbart skönt instrument. Tänk, om wi på wår skola skulle börja spela fiol, skulle wäl wåra käre wänner alldeles fördöma oss såsom ogudaktiga warelser. Några af wåra wänner wilja nästan förkasta wår skola för de blåsinstrumenter, wi hafwa. Tänk dock, huru menniskorösten anwändes i satans tjenst, och likwäl förstör man wäl ej sin röst, när man blir en kristen, utan man börjar i stället sjunga Herrens lof med samma röst, som förut tjente mörkrets rike. Är det fiolen som dansar? Du som dansat, när du ej längre för ditt samwetes skull kan göra det, hugger du då af dina fötter, sägande: de äro mig till frestelse? Nej, du hugger af begärelsen med Andens swärd, men fötterna anwänder du i Guds tjenst. Så ock med instrumenterna. Fiolspelet i Exeter Hall fröjdade min ande själ och kropp, och jag kan i sanning säga, att jag icke blott fröjdades öfwer musiken, utan att jag war glad i Herren och glad i synnerhet deröfwer, att sådan musik utföres i werldsstaden för en sådan menniskoskara. Man märke, att orden i oratoriet Messias äro rena bibelns ord; alltsammans en sång med bibelord om Kristus. Nu will jag ej försöka skildra det hela, ty jag förmår det ej. Jag war emellanåt så hänryckt, att jag knapt wisste till mig. Mina wänner skratta nog åt min barnslighet. Det må wara. Jag wet ej hwad den är för en menniska, som ej har känsla för skön andlig musik. Bland annat sjöngos wår Frälsares namn i Es. 9 kap.: **Underlig, Råd, Gud,** m. m. När hela kören sjöng och hela orkestern spelade dessa ord, trängde det mig så genom märg och

den, att jag fruktade, att jag ej skulle stå ut med den uppskakning jag erfor. Och sedan den underbara kören öfwer de orden: "Men Herren kastade allas wåra synder uppå honom!" Det war en wederläggning af P. W:s lära så hjerteöfwertygande och hjerteöfwerwinnande, att jag will se den teolog, som kan göra det efter. Först sjunga syndarena i wild yra: "Wi gingo alla i willfarelse såsom får". Kören öfwer dessa ord uttrycker wild glädtighet, så att man skulle wilja disputera med den store Händel, huru han kunnat sätta en sådan melodi till sådana ord; men wid närmare eftersinnande finner man, att han welat i sjelfwa sången uttrycka den wilda sinnesyra, i hwilken menniskan befinner sig, så länge hon är främmande för Herren. Sedan kommer sången öfwer de orden: "men Herren kastade allas wåra synder uppå honom" och denna sång är ett underbart musikstycke i sanning. Deri uttryckes med det högtidligaste allwar werkligheten af Guds straff öfwer synden, hwilket straff Jesus måste lida. Derjämte höres syndarens hjerteånger, såsom om han wille säga: Herre, **jag** är den skyldige och **du** lider! Dessutom uttalas i sången syndarens barnsliga förtroende till Guds Lam, huru den förlorade sonen faller i Faderns armar och får frid, medan näpsten låg uppå sonen. Med ett ord: det är en predikan om synd och nåd af wäldigaste slag.

Öfwer Jobs ord: "jag wet att min Förlossare lefwer" m. m. förekommer en sång med en hjertgripande melodi, deri det kristna hoppet funnit det allra härligaste musikaliska uttryck. Slutligen det stora Halleluja och amen. Händel sade om sin musik, att den war hans trosbekännelse och om sitt Halleluja anwände han aposteln Pauli ord i 2 Kor. 12: 2. Och i sanning, när Händels Halleluja sjunges såsom det sjöngs i Exeter Hall, då kan man med skäl tro, att änglarne blandat sig med kören. Om jag mins rätt, war kl. mycket öfwer 10 på qwällen när det war slut, men om man welat börja om igen, nog hade jag stannat. Så skönt och dock så så snart slut! Jag kände mig så hemma bland den stora folkmassan, jag trodde, att här woro många lefwande kristna, och att wi skulle mötas inför Lammets thron. Kristendomen är dock en stark makt i werlden, hwilket man kan se äfwen deraf, att sådana sångstycken uppföras i werldsstaden inför en sådan folkmassa. Såsom

sagdt, kände jag mig glad, fastän jag war helt och hållet en främling. Folket i London äro så wänliga mot främlingar, åtminstone woro alla, som jag sammanträffade med så utomordentligt och hjertligt artiga mot mig, att jag förwånades. Så war det ock redan denna första qwäll. Jag satt bredwid en ung herre. Han hade noterna till hela oratoriet Messias och erbjöd mig strax att se med honom i hans bok, hwilket jag gjorde hela tiden; wi wexlade några ord, så att jag kunde säga honom, att jag war en swensk från Amerika. När han gick, tog han ett hjertligt farwäl och önskade mig lycklig resa. Sådan hjertlig wänlighet gör ett godt intryck på en främling. Jag tyckte naturligtwis, att jag war långt borta — ensam i London, och dock kände jag mig hemmastadd. Denna qwällstund i Exeter Hall kommer att stå såsom, jag må wäl säga, det skönaste minnet från min resa. Wid påsktiden känner jag sedan dess en stark längtan att skynda till London för att åter och åter höra Händels Messias. Dock, jag har nu att wänta, tills jag får se Messias sjelf ansigte mot ansigte. Då får jag ock höra en Messiasmusik, som är skönare, än den store Händels. Det är märkwärdigt, huru förtroget och införlifwadt det engelska folket är med musikstycket Händels Messias. År efter år uppföres detta oratorium med stegrad hänförelse. Gummor, gossar och flickor medföra wid dessa konserter noterna och orden till detta musikstycke. Hwilket wäldigt wittne om Guds Lam slägte efter slägte! I år (1880) hölls den stora Händelsfesten i kristallpalatset. Messiasdagen woro 30,000 personer närwarande.

När jag kom ut på gatan, fick jag höra en annan musik och fann deraf, att jag war ännu i jämmerdalen. Ett par wälklädda personer samtalade owanligt högt, och jag fick snart höra, att en hustru midt på gatan bannade upp sin man med så hög röst, att hon troligen hade kunnat höras öfwer hela St. Paul's katedral. Det war disharmoni, som så skar i mitt hjerta och öra, att jag med det snaraste skyndade in i mitt qwarter.

St. Pauls Katedral.

Lördagen den 5:te på förmiddagen besökte jag den berömda katedralen eller domkyrkan St. Paul, den protestantiska kristenhetens största tempel, 500 fot lång, 249 fot bred, med en höjd af 404 fot till toppen af korset ofwanpå kupolen. Det wore icke på sin plats att här försöka beskriswa byggnadsstilen m. m. Byggnadsstilen är den s. k. klassiska, men för min ringa del kan jag fritt bekänna, att St. Paul på mig på långt när icke gör det intryck som en af de stora i götisk stil bygda kyrkorna. I mina ögon är St. Paul en ofantlig byggnad, en massa sten ordnad på ett wisst sätt, wäldiga stenpelare, en storartad kupol, rikt förgyld inuti, men det är på långt när icke den ande i denna byggnad som i de götiska kyrkorna.

Såsom ett minnets tempel är St. Paul storartad och wördnadsbjudande, såsom en kyrka är hon, såwäl som flera stora kyrkor, förfelad. Tänk hwad det wore, om så ofantliga penningesummor, som blifwit offrade på dylika minnets tempel, wore anwända på hus werkligt affedda för Guds ords predikan! Att kyrka och stat i England äro hopmurade, det ser man strax wid inträdet i St. Paul. Om murbruket håller i längden, det är frågan; om ej kyrkan genom denna hopmurning warder en stenkyrka, det är ock en fråga. Men märk ock: Englands store män hwila och hafwa sina minneswårdar i en kyrka. Så har det warit i England och i andra kristna länder hittills. Huru skall det blifwa hädanefter, månne djurmenniskornas store män eller stora djur skola wilja hafwa sina minneswårdar i kyrkan, deri bibeln fortfarande läses, och deri evangelium sjunges och predikas? Djurmenniskor i Tyskland hafwa redan under bittert hån uttalat den bestämda önskan, att deras graf ingen beröring måtte få med det kristna korset. Strax wid inträdet i St. Paul ser man till höger det storartade monumentet öfwer hertigen af Wellington, Englands firade hjelte under de napoleonska krigen. Den som känner historien undrar ej på, att England firar Wellingtons minne. Widare ser man lord Nelsons monument och en massa andra. För en amerikan tar det sig underligt ut att se monumentet öfwer Cornwallis. Den älskligaste synen jag

såg, war minneswården öfwer **John Howard**, den man, som med outtröttlig ifwer besökte Europas fängelser för att bringa andlig och lekamlig tröst till de elända. Der står bilden af honom, hållande i ena handen en nyckel, i andra en rulle papper, hwarå är skrifwet förslag till fängelsewäsendets förbättring. Likaså fängslade mig bilden af d:r Middleton, Englands förste biskop af **Indien.** Denna bild står utsträckande händerna till att wälsigna ett par infödda, hwilka äro afbildade. Det är en missionspredikan. Likaså monumentet öfwer Heber, också missionsbiskop i Calcutta.

Nu om gudstjensten i St. Paul. Der hölls nämligen gudstjenst äfwen på lördagsförmiddagen. Den engelska episkopalgudstjensten, hwad skall man säga derom? Den första känsla jag hade war denna fråga: är jag werkligt i **Rom?**

Wid åhörandet af den i mitt tycke ytterst långtråkiga liturgiska sången, wid åsynen af de hwitklädde chorgossarne och chormännen, wid anblicken af de i swart uniform klädde och med wederbörliga stafwar försedde kyrkowäktarne kan man på fullt allwar fråga sig sjelf: är jag werkligt i Rom? Sant är ock, att engelska kyrkan har behållit en sådan massa af det romerska ceremonikramet, att folket till den grad äro betungade, att den ene efter den andre tumlar öfwer i påfwiska kyrkans sköte. Idkeligen får man i Englands statskyrka höra om krångel med s. k. ritualister d. ä. sådane, som med ena foten stå på påfwekyrkans område och göra allt möjligt för att släpa andra med sig. Jag läste under min korta wistelse i England artiklar och petitioner i tidningarna med och mot dessa ritualister. Det är märkligt, hwilken tjusningskraft allt högadligt prål har öfwer det engelska sinnet. Hwarje engelsman är född adelsman och aristokrat. Sjelfwa skoborstaregossen på Londons gator bär uniform, och man märker på hans anletsdrag och rörelser, att han känner sig wara **engelsman.** Och dock, oaktadt denna högadliga stolthet, finner man i England så mycken hjertinnerlig, älsklig wänlighet. Hwad jag wille säga är, att högadligheten satt sin prägel äfwen på gudstjenstformen. Med den barnsligaste wördnad synas engelsmännen betrakta all denna den episkopala kyrkans gudstjenstståt: det är ett starkt högadligt drag deri, som tilltalar den engelska karaktären, det är saken. Nu tänke

man ej, att jag förer gyckel med alla dessa ceremonier, som dock för mig äro så motbjudande. Jag kan ej ens i en katolsk kyrka, der man dock ser gyckelspel i stället för gudstjenst, tillåta mig hån och gyckel öfwer de arma menniskor, som jag beklagar. I Kölnerdômen och St. Veits dôm i Prag, deri jag dock såg ömklighet?rnas ömklighet och löjligheternas löjlighet, hwarom jag längre fram will berätta, gick jag på tå det tystaste jag kunde för att ej störa de andäktige. Huru skulle jag då kunna gyckla öfwer den engelska episkopalkyrkans gudstjenst? Episkopalkyrkan har dock **evangelisk lära**, och det är hufwudsaken. Guds ord förkunnas i episkopalkyrkan och flerestädes i anda och sanning, och deröfwer måste man fröjdas. Tänk, så lifskraftigt evangelium är; det kan lefwa och röra sig äfwen under tyngden af katolska kyrkobruk, kräcklor, biskopskåpor, mössor, ordnar och dylikt otyg. Ja, man tillåte mig det ordet icke på gyckel utan på fullt allwar, ty otyg äro dock alla dessa uniformer, titlar och ceremonier, hwarmed engelska episkopalkyrkan prålar, och hwari äfwen swenska statskyrkan, i synnerhet när det gäller biskopskåpor, titlar och ordnar, följer henne efter. **Farliga** äro alla dessa wedertorftiga stadgar, derom framlägger den senare engelska episkopalkyrkohistorien ett owedersägligt bewis. När jag tänker på de swenska biskopskåporna och dylikt, så nästan rodnar jag af förargelse; så motbjudande är mig allt detta. Glad och tacksam är jag, att jag nu är medlem af en luthersk kyrka, der jag slipper se sådant der skräp. Likwäl, bara Guds ord i sanning predikas, så får man se bort ifrån sådana der yttre ting, hwilka dock äro bisaker. Allraminst skulle jag wilja håna den wördnad, som engelska folket wisar för gudstjensten äfwen under den beswärliga episkopalformen. Wördnad för Gud och heliga ting är ett folks grundkapital. Är denna wördnad borta, så har hela folket gjort bankrutt. När jag såg en stor folkmängd i en engelsk kyrka stå under den för mig odrägligt långa liturgiska sången, när jag såg fina damer och herrar med aristokratiska anletsdrag ödmjukt böja hufwudet under trosbekännelsen och högljudt instämma, då tänkte jag: wäl dig, du stolta engelska folk, så länge du dock ödmjukt böjer ditt hufwud inför din Gud och Frälsare. Låt wara att det är mycket utwärtes sken i den engelska andligheten och

kyrkligheten, jag frågar: huru står det till, der intet sken är; låt wara att der är mycken ogudaktighet i England, en märklig sak är dock wördnaden för Gud äfwen hos de annars oomwände. Det är dock (man märke det noga!) en wäsentlig skilnad mellan den engelska episkopalkyrkans ceremonialgudstjenst och den romerska kyrkans. I engelska kyrkan sjunges och läses dock till den **treenige Gudens** ära, lof och pris; i romerska kyrkan få Maria och helgonen det mesta af presters och folks oräkneliga ceremonier.

Alltså, jag måste stilla mitt sinne under åhörandet af den långa lejda sången i St. Paul; församlingssång war det icke, man komme ihåg det. Stilla måste jag wara, men wäl mådde jag icke. Snart, tänkte jag, måtte wi wäl få höra något annat än denna entoniga konsert. Ändtligen får jag se kyrkowäktaren, hållande sin staf mycket högtidligt, komma mot läsepulpeten, och efteråt kommer en prest, utstyrd röd och hwit, om jag mins rätt. Kyrkowäktaren ställer sig mycket högtidligt såsom wäktare wid läsepulpetens trappa, och presten begynner läsa. Nu, tänkte jag, få wi wäl höra en kort, enkel morgonbetraktelse, ty det behöfde både jag och de öfrige, som der woro, ty flera sågo mig rätt enfaldiga ut. Kort och godt lästes några bibelverser, och utan widare stiger presten högtidligt ned, hwarwid kyrkowäktaren går före med sin staf; allt ser så kungligt och adligt ut. Således, wi fingo dock höra ett stycke ur bibeln läsas, det war det i sanning protestantiska i den gudstjensten; för öfrigt war det blott chorgossarnes entoniga, långa långa sång.

Nog hade det warit skönare om de församlade fått instämma i en kort morgonpsalm och höra en liten hjertlig och enfaldig betraktelse öfwer den lästa bibeltexten. För öfrigt måste jag säga uppriktigt, att de der lejda sångpresterna och sånggossarne, som wi måste hela tiden höra, sågo mig rätt liknöjda ut. Så war den första gudstjenst jag hörde i England tilländа. Det war lördagsförmiddagen den 5:te April. På eftermiddagen ämnade jag besöka det berömda kristallpalatset.

Kristallpalatset. Voltaire och Bunyan.

Det bar alltså af först **under jorden** ett långt stycke på den underjordiska jernwägen, sedan ofwan jord, hus och allt, tills wi kommo utanför London, då wi först fingo komma ned till jorden. I London är det wanligtwis trångt **på** jorden; man måste färdas antingen **under** jorden eller **ofwan** jorden.

Ändtligen alltså sjelf i kristallpalatset, hwarom jag många gånger läst! Skulle jag försöka beskriswa hwad jag der såg under den eftermiddag jag der war, skulle en sådan beskrifning föra mig utom mina helsningars gräns. Blott några drag från glaspalatset. Detta palats gör hwarje man i London till en kung, hwarje hustru till en drottning, hwarje gosse till en prins och hwarje flicka till en prinsessa. Huru så? Jo, palatset med den sköna stora parken är till ganska ringa pris öppet för allmänheten. Tydligen är en sådan plats en stor wälgerning för en sådan folkmassa som Londons. Folket kan der lustwandra som kungliga personer i ett praktfullt palats och i en skön natur. Man wandrar der än i Assyriens, i Egyptens, än i Greklands och Roms praktfulla salar, man sitter der än i Alhambra, än i en medeltidens kungasal, än i sednare tiders praktwåningar. Salar äro nämligen bygde inom kristallpalatset efter olika länders och tiders byggnadsstil. Man ser der ock de wilda folkslagens utseende, seder och bruk. Rätt som man ser sig om, står der bredwid en wild indian färdig att klyfwa ens hufwud med en tomahawk, eller en menniskoätare med öppnad mun färdig att slagta och äta, eller en annan wilde med en förgiftad pil färdig att genomborra en, eller ock är det en hel grupp af wildar inbegripne i krig, rusande löst på hwarandra med de gräsligaste miner och åtbörder. Det blir en stackare hemskt om hjertat i detta sällskap — dock, man kan wara wid godt mod, ty alla desse gruflige wildar äro blott bilder, men så wäl gjorda, att de se ut som lefwande. Ja, mine wänner, dylika lifslefwande bestar wore ännu wi, om icke Guds ord hade kommit till oss. Wåra Bråwallahjeltar woro nog ej så ljuflige att åse. England må med rätta uppställa bilderna af de wilda folken i sitt kristallpalats, ty England har dock gjort mycket för

missionen bland hedningarne. Sant är, hwad ock kristna engelsmän sjelfwe erkänna, att den engelska köpmannaglupskheten har samlat öfwer England swåra blodsskulder i de hedniske länderna, men sant är ock, att Englands folk sändt bibeln ut öfwer werlden. Med tacksamhet och glädje borde alla kristna folk erkänna denna sanning. Om ingenting annat wore hos engelska folket lofwärdt, så skulle jag dock för min del med innerlig kärlek och aktning helsa en engelsman blott för det stora werk, som England har gjort för werlden genom det britiska bibelsällskapet. Jag är af hjertat lutheran, men just derför fröjdar jag mig ock öfwer det sant kristliga, som finnes hos andra kristna folk.

Nyligen läste jag i en Wienertidning en smädeartikel öfwer engelska missionen. I denna artikel, skrifwen af en fritänkare eller katolik, sades, att England söker blott att få wälde öfwer hednafolken och derför sändas missionärer före att förstöra hednafolkens tro och sammanhållning, på det soldater, kulor och krut må komma efter och fullborda förtryckelsearbetet. Denna artikel upprörde mig på det djupaste, ehuru jag ingen engelsman är. Gud har bewärdigat England med den höga äran att wara werldshafwens drottning och att på samma gång hafwa kolonier och handelsplatser i hednaländerna. Andra kristna folk borde ära denna höga kallelse. När England gör sig owärdigt detta höga embete, kallar Gud någon annan, men så länge England befordrar och understödjer Guds ords utbredning bland hedningar, ropar jag "bravo" för hwarje ny eröfring, som England gör. Men jag ropar ej "bravo" öfwer sjelfswåldig blodsutgjutelse, som England låter komma sig till last, och öfwer sådana orättfärdiga handlingar å Englands sida ropa ej Englands kristna "bravo", utan de sörja, bedja och bestraffa sin egen regering; det har jag med egna öron hört. Att engelska kristne wid missionsarbetet mången gång lägga i dagen ett sorgligt partisinne, det wet jag ock, det berömmer jag ej; allt sådant är hwarje kristens sorg, men stå ock wi lutheraner i detta stycke rena? Wi böra hålla hårdt på wår rena lära och jag försäkrar, att jag af hjertat är lutherau, så att hwar jag än kommer och hwad jag än hörer under min resa i andra kyrkor, så säger jag dock helt barnsligt: borta är bra, men hemma är bäst

och mitt andliga hem är dock lutherska kyrkan. Men nog må wi bekänna, att wi mången gång tillåta oss domar öfwer dem, som dock hålla fast i kristendomens grundläror, hwilka domar ej äro tillbörliga. Wid missionsarbetet skulle Abrahams sinne i förhållande till Lot rätt tydligt herska. Här är ju rum, ack ja, här är rum, hwarför behöfwer det wara träta mellan herdarne? Men det säger jag ock, att mitt sinne och hwarje sann kristens sinne, måste på det högsta uppröras, när de, som wilja wara kristne, gifwa sig in i församlingar, der Guds ord redan är, för att göra proselyter. I sådana fall kan man aldrig wara för sträng. Då må man högt ropa: "gack bort, satan, du är mig till hinders, ty du besinnar icke det Gudi tillhörer, utan det menniskor tillhörer". Ja, Herren sjelf ropar så till proselytmakare.

Nu kommo wi wäl för långt bort från kristallpalatset. Nej men. Man måste ock samspråka öfwer det man ser och hör. Ibland grönskande träd och wäxter finner man ock i palatset en hel mängd bilder af historiska eller mythologiska personligheter. Jag skall ej försöka beskrifwa dessa bilders konsthistoriska wärde, ty jag gör ej alls anspråk på att wara konstkännare. Om twänne bilder måste jag dock tala. Under mina wandringar i kristallpalatset kom jag helt plötsligt till statyerna öfwer Voltaire och John Bunyan. De stodo alldeles bredwid hwarandra. Åsynen af dessa bilder gjorde på mitt sinne det djupaste intryck, med ett ord: det war det märkwärdigaste jag såg i hela kristallpalatset. Bunyan — hwem känner ej Bunyan, den eldige pilgrimen till det himmelska Kanaan, författaren till Kristens Resa, en man som led för evangelii skull, dock under allt i tron hoppfullt såg upp mot det himmelska hemmet. Bunyan är i sanning en representant af det kristna hoppets härlighet och kraft under lifwets strider. Och Voltaire — hwem har ej hört namnet på Frankrikes fräcke bespottare, "denne hwäsande orm i osedlighetens träsk", en man som trodde sig kallad att med sitt hån blåsa bort kristendomen från jorden — ett snille, ja ett snille i hån och gäckeri, som dock måste tjena såsom gissel öfwer s. k. kristne prester, som hade glömt att de woro prester. Huru olike woro ej desse män i lifwet! Lika woro de endast deruti, att de båda woro snillen, ty att Bunyan war ett snille, derom är ej

minsta twifwel bland förståndigt folk. Men tänk i huru olika lefnadsomständigheter dock Voltarie och Bunyan framlefde sitt jordiska lif! Bunyan, fattig, föraktad, 12 år fånge i ett uselt fängelse. Hwem har ej med rörelse, ja, jag må wäl säga med tårfylda ögon, sett bilden af Bunyan i fängelset, då hans blinda lilla dotter kommer till honom? Ack Herre, huru du handlar med de dina! Voltaire, uppburen af werldens store herrar, boende med kung Fredrik den store i Preussen i de kungliga gemaken i Potsdam, bekransad och öfwerhopad med blommor och loffånger af franska folket, och dock — Bunyan hade under allt sitt jordiska elände ett orubbligt hopp om en ewig härlighet, och Voltaire under all sin jordiska ståt och prakt hade intet hopp för ewigheten.

Nu skulle man se bilderna af dessa båda män, der de stå bredwid hwarandra i kristallpalatset! Der har man sannerligen en predikan. Den som hafwer ögon till att se, han se, och den som hafwer öron till att höra, han höre i sådana fall! Der sitter Bunyan ungdomlig med ögonen mot himmelen, och ur hela det förklarade anletet lyser, ja lågar det kristna hoppet, den orubbliga wisheten om den ewiga härligheten. Det är icke swärmeri, som talar ur detta anlete, det är stilla, sansad, på Guds ord grundad tro, som under lidandet och efter alla strider ropar med Asaph: "När jag hafwer dig, så frågar jag efter himmel och jord intet, om mig än kropp och själ försmäktade, så äst du dock Gud alltid mitt hjertas tröst och min del. Ty si, de som ifrån dig wika, de skola förgås (så tycker jag mig höra Bunyan säga, pekande på den bredwid sittande Voltaire). Du förgör alla dem, som emot dig hor bedrifwa. Men det är min glädje, att jag håller mig intill Gud och sätter mitt hopp till Herren, att jag må förkunna, huru du det gör". Ps. 73: 25—28.

Bredwid sitter Voltarie, gammal, mager som ett benrangel; hans ögon äro wända nedåt, ty någon himmel och salighet wet ej Voltaire af. Men det är ansigtsuttrycket, som är det märkwärdigaste i denna bild! Ögonen se med hån ned öfwer menskligheten, förtwiflans bitterhet skriar ur den wilda blicken; ur hwarje fåra af den rynkade pannan tycktas ännu strömma de lättsinniga poemer, som spolade den katolska tron, men ock all kristen tro ur franska

folkets hjertan; ur munnen fräser ännu det wildaste begabberi öfwer Kristus och hans trogna; det är som skulle Voltaire med sin utmagrade hand wilja gripa efter sitt eget hjerteblod för att i förtwiflan slunga det mot höjden och likt Julianus utropa: "så har du dock segrat, du Galilee". Det är ej, mine wänner, fantasier jag nu språkar, det är werkligheter. Bilderna äro werkliga porträtt af de båda männen, och ansigtsuttrycket hos ett porträtt talar för den, som förstår det språket. Ja, det är så: Voltaire sjönk i förtwiflans graf, Kristus med de sina segrade och skall fortfarande segra.

Jag beklagar, att jag ej ännu en gång kan besöka kristallpalatset och se den märkwärdiga synen, som jag nu något litet beskrifwit, jag beklagar att mina läsare ej med egna ögon kunna förwissa sig om sannfärdigheten af min berättelse.

Så woro snart mina syner i kristallpalatset slutade; jag hörde slutligen den storartade Händelorgeln i byggnadens midt, hwarwid jag ock med glädje såg i stora bokstäfwer i hwalfwets kant de härliga orden: "**jorden är Herrens med allt hwad deruppå är**". Det är en härlig bekännelse af werldens största handelsfolk. Någon säger åter: det är bara tomt sken. Må så wara: jag älskar dock att se ett sådant Guds ord i en sådan byggnad, der menniskors konst håller sin uppwisning. Det war qwäll, lördagsqwäll. På söndagsmorgonen uppgjorde jag ett storartadt program. Huru det lyckades och misslyckades skall jag strax berätta.

Palmsöndagen i London. Spurgeons Tabernakel. Westminster Abbey och Cannon Farrar.

Det war Palmsöndagsmorgon i London; jag hade uppgjort et storartadt program, huru jag den dagen skulle höra **idel stora** män. Ack ja, så låter man sig hänföras af det stora! Men äfwen jag skulle wäl någon gång höra någonting stort. Min storartade plan misslyckades, och min söndag war dock en lyckad och härlig dag.

Min stora plan war, att jag först på förmiddagen skulle höra den bekante **Spurgeon**, sedan skulle jag kl. 12 i Royal Chapel of St. James höra erkebiskopen af Canterbury och slutligen skulle jag låta mina öron och mitt hjerta wederqwickas af den berömde d:r Farrars wältalighet. Nu må man följa mig och se, huru min plan misslyckades och lyckades. Tidigare på söndagsmorgonen, än jag behöft, begaf jag mig ut, förtjust i förwäntan på hwad jag skulle få höra. Först sökte jag upp Spurgeons tabernakel. Man torde nu strax wilja gå till rätta med mig deröfwer, att jag, en renlärig lutheran, med sådan ifwer söker att få höra en baptist. Skall jag här nödgas skrifwa ett förswar för mitt handlingssätt i detta afseende? Nej, jag skrifwer intet förswar; jag säger blott, hwad jag ofta sagt och hwad alltid warit min bekännelse, att hwar och en, som af hjertat tror på Jesus såsom Guds Son och syndares werklige ställföreträdare, han är min broder och wän i Kristo. Med ett ord: den som af hjertat tror och bekänner **lagens** och **evangelii hufwudsumma**, honom räcker jag af hjertat brodershanden. Derwid är jag dock så sträng lutheran, att jag icke kan eller will släppa en prick af den lutherska läran och har en så beskaffad kärlek, att om någon af mina bröder i Kristo af annan bekännelse kommer för att winna de wåra för sin lära, då säger jag honom: farwäl med dig, jag hoppas wi mötas i himmelen, men olikheten i wår bekännelse gör, att wi i wår werksamhet härnere måste wara åtskilde. Herren skall till sist pröfwa hwars och ens werk och wara domare mellan mig och dig. Säger någon: det war ett underligt broderskap, så låter jag honom gerna säga så, jag wet hwad tror i denna del; wacklar någon af de wåra och will ej hafwa någon wiss bekännelse, så ropar jag af hjertats djup till en sådan: håll fast, håll fast i Herrens Jesu kraft wår gamla wissa bekännelse, annars far du som stickan med strömmen och wet ej, hwar du hamnar. Jag wisste förut, att Spurgeon med ifwer och kraft predikar den korsfäste Kristus, den Kristus, som sannfärdeligen utstått wårt syndastraff och förwärfwat oss en ewig rättfärdighet; derför styrde jag med godt samwete mina steg till tabernaklet.

Jag kom ganska tidigt, nästan en timme innan gudstjensten skulle begynna, men en wäktare utanför gaf mig fritt inträde re-

dan i förwäg, men tillade: "will Ni friwilligt gifwa något, så lägg det i sparbössan Ni ser der". Jag fick mycket riktigt se sparbössan utanför ingången, hwarwid en påskrift upplyste, att hwad som gafs skulle användas till underhåll af "The Pastor's College" eller den prestbildningsanstalt, som står i förbindelse med Spurgeons werksamhet. War icke det klokt att passa på redan utanför kyrkan att insamla för ett sådant ändamål? Ja, fråga nu mina läsare, huru skulle wi kunna göra så, wåra kyrkor äro icke så märkwärdiga, att främlingar komma en timma före gudstjensttiden för att bese dem? Någon i Lindsborg säger: "t. ex. wår gamla kyrka med grästaket och öfriga grannlåter, som derå kunde skådas, hon war öppen för besökande både natt och dag, ty wi hade ingen annan nyckel än en liten sten, som wi plägade ligga emot dörren; ja, till och med en "skunk" gjorde sitt besök derinne och tog plats under predikstolen midt på ljusa pingstdagen under gudstjensten, och dylika kyrkor torde finnas många i wåra nybyggen; hwad tjente det till att då hafwa en sparbössa för skolan utanför sådana kyrkor?" Hören dock widare, mina wänner! När jag kom in i Spurgeons tabernakel fick jag se en hel mängd sparbössor, upphängda wid de många dörrarne med wederbörlig påskrift, utwisande att alla inlagda gåfwor skulle tjena till skolans underhåll. Men icke nog härmed; bredwid sparbössorna woro med stora bokstäfwer tryckta följande upplysningar: "under de förflutna 10 åren hafwa 324 pastorer blifwit underwiste, 48 nya församlingar hafwa blifwit bildade och 19,498 personer blifwit döpte. För närwarande äro 98 studenter i skolan och 200 i qwällklasserna. £120 ($600) går åt hwarje wecka till skolans underhåll: förra weckans insamling (i tabernaklet näml.) uppgick till £44—9—5". Så lemnas rapport hwarje wecka. Således åtgår till den skolans underhåll öfwer 20,000 dollars årligen. Nu tänke man sig, hwad det gör, att folket har detta för ögonen alltjämt wid besöken i tabernaklet, och att sparbössorna stå i wägen för hwar och en, som går ut. Derjämte pålystes wid gudstjensten om nödwändigheten af att gifwa. Nu tänkte jag: månne det icke skulle wara godt att hafwa sådana sparbössor i wåra kyrkor för wår skola. Hwarje kommunikant kunde begagna ett litet kuvert,

skrifwa sitt namn derå, lägga in 25 cents deri och när som helst han besökte kyrkan kunde kuvertet kastas i sparbössan, församlingens kassör samlade in kuverten och hölle räkning deröfwer. Kanhända 25 cents-afgiften komme in på detta sättet.

Tabernaklet är en ofantligt stor byggnad, hwars inre och yttre utseende man kan föreställa sig, om jag blott omtalar, att Blasieholmskyrkan i Stockholm i det närmaste är bygd i samma stil. Tabernaklet rymmer enligt uppgift 4,400 personer, men om alla platser der man kan stå blifwa upptagna, kunna säkert mycket flere få rum derinne. Det är emellertid bygdt i det ändamål, att man der skall höra Guds ord, icke att man blott skall få se ett mönster af en storartad byggnadsstil.

När jag hade satt mig på en af läktarne närmare dörren, kom en herre till mig och frågade mycket artigt, hwar jag wille sitta och om jag ej wille hafwa en bättre plats närmare talarestolen. Naturligtwis önskade jag få höra så wäl som möjligt, tackade och blef anwisad en mycket beqwäm och passande plats i predikstolens närmaste närhet. Ack, hwad denna kristliga artighet i en kyrka tilltalar en främling! Jag tänker härwid med fasa på den förhatliga stelhet, som mestadels är rådande i statskyrkorna. Ja, säger någon, sekterna wilja wärfwa anhängare, derför äro de så artiga. Jag wet ock, att de wilja wärfwa, men jag säger dock af hjertat mitt tack till den, som wisar en trött främling kristlig wänlighet, han må nu wara baptist eller något annat. Naturligtwis såg jag med ifwer efter Spurgeon. Flere kommo och intogo platsen omkring talarestolen, men ingen kunde jag upptäcka, som liknade Spurgeon. Man började sjunga; sången war liflig, allwarlig och kraftfull; det war **församlingssång**. Bön hölls och af bönen hörde jag, att Spurgeon just nu war ute på en resa. Nu hade jag missräknat mig; skulle jag nu strax gå för att få höra erkebiskopen af Canterbury, ty nu insåg jag redan, att jag ej skulle hinna höra Englands högste biskop, om jag stannade här för att afhöra en predikan af någon simpel baptistpredikant. **Tron på Herren Jesum lider icke personers anseende**, det har apostl. Jakob sagt mig, man hade ju ock wisat mig hjertlig wänlighet, sången från den stora skara, som fylde tabernaklet hade äfwen upplifwat

mig, i synnerhet ock derför, att den innehöll ett kraftigt wittnesbörd derom, att Kristus dött i wårt ställe. Jag lemnade den höge erkebiskoppen med hans utan twifwel fina predikan åt sitt wärde och satt stilla. En yngre predikant uppträdde och läste texten om det förlorade fåret. Jag hörde sedan, att predikanten war en Rev. Wood från Hollowell, troligen en af Spurgeons lärjungar.

Kan denna predikan af mr. Wood anses såsom ett giltigt bewis på, huru Spurgeon utbildar sina predikanter, så kan jag försäkra, att han förstår den konsten mycket bättre, än många af Tysklands höglärde män. Men om desse höglärde män skall jag framdeles skrifwa ett kapitel, nu håller jag mig till den okonstlade predikan som hölls i Spurgeons tabernakel i London, då jag war der. Låtom oss höra några drag derur! Det war dock ingenting så owanligt, att mina läsare behöfwa önska sig få wara baptister för att få höra sköna predikningar. Ja, wid tanken på alla predikningar jag i utlandet hört (och jag har ju hört flere af Tysklands förnämste män) kan jag säga: wår synods kära medlemmar weta och betänka icke, hwad nåd Herren har bewisat oss. Men härom mera framdeles. Jag wille nu blott säga och kan med trygghet säga, att mina läsare ej behöfwa resa werlden omkring för att få höra bättre predikningar än wi i allmänhet ibland oss hafwa, ty det wore werkligen att gå öfwer ån efter watten och i många fall efter mycket sämre watten. Detta är utan allt skryt min wissa öfwertygelse, och dock fröjdar jag mig, hwar och af hwem helst jag får höra lifwets evangelium. Detta fick jag i Spurgeons tabernakel höra och skall nu meddela några drag deraf. Texten hafwa wi redan hört. Ämnet war: "den gode Herdens kärlek till syndare". Först wisades då, huru högt wärde Herren Jesus sätter på **en enda** syndare: mannen i texten hade ju **nittio nio** får qwar, hwad behöfde han bry sig om det **ena**, ja huru kunde han så wäl hafwa reda på **ett** ibland de **hundra** fåren? Ännu mera, när wi tänka på den oräkneliga skaran af menniskor ifrån den förste Adam intill den sista menniskan, må wi fråga hwad är **en enda** ibland denna mängd, hwad behöfwer Herren bry sig om och göra sig så stor möda med **en enda**? Wi tänka: huru är det möjligt, att Herren, som har öfwer 1200 millioner nu lefwande

menniskor att sörja för, kan sörja för mig, en **enda** bland de många, många millionerna? En general, en furste, frågar icke mycket efter om en soldat ibland den stora hären stupar, ja, i allmänhet sätta de, som önska krig, intet wärde på ett menniskolif. Men Herren är ej lik dessa menniskor, som för intet akta i synnerhet den fattiges lif. O huru outsäglig Herrens Jesu kärlek till en **enda** är. Ack, att wi detta kunde minnas i bedröfwelsens stund!

Widare wisar sig Herrens Jesu kärlek deri, att han **går efter det**, som borta är. En sådan Herrens Jesu gång efter det förlorade fåret war hans ställföreträdande lidande och död. Herrens Jesu djupa **förnedring** intill korsets död, då han tog på sig hela wår skuld, straff och död, det war en gång efter oss syndare, ja, han kom till oss ända ned i den förbannelse wi woro och förlossade oss ifrån lagens förbannelse, **då han wardt en förbannelse för oss.** Man må tro, att det fröjdade mig att höra wittnesbördet om Kristi död i wårt ställe. När jag får höra det sanna talet om korset, då glömmer jag baptister, metodister, lutheraner m. m., m. m., då är jag med alla, som behöfwa lefwa af detta evangelium **e t t** i Kristo Jesu, och dock will jag till intet pris släppa min lutherska bekännelse. Så besynnerlig är jag, ifall man will kalla detta besynnerlighet.

Widare wisades, huru Herden går efter syndaren i lifwets alla förhållanden, hwarwid gjordes tillämpning på den enskildes erfarenhet. Den gode Herdens kärlek wisar sig ock uti **det sätt**, hwarpå han behandlar syndaren, då han finner honom. Se herden i texten, han slår ej fåret, han släpar det ej efter sig, han säger ej: fåret har warit så länge borta och är så förstördt, att det ej lönar mödan taga wara derpå, nej, han **lägger det på sina axlar med glädje.** Se, se Herrens Jesu outsägliga frälsarekärlek!

Slutligen wisar sig herdens kärlek uti hans **glädje** öfwer att hafwa funnit fåret. Han säger glädjens **med mig.** Det tyckes, att han borde hafwa sagt: glädjens **med fåret**, ty fåret hade ju största orsaken att glädjas, men herden säger: glädjens **med mig. Sådan** är Herrens Jesu kärlek, **sådant** wärde sätter han på dig, att, då han finner dig, ropar han: glädjens **med mig.**

Ack, är det då en så stor fördel för Herren Jesus att få en arm, eländig syndare att sköta, bära och hjelpa?

Under hela predikan följde den talrika församlingen ordet med den mest spända uppmärksamhet. Man hade ock den märkliga seden att endast då, när predikanten gjorde uppehåll för att dricka watten eller eljest hwila, hosta och snyta om näsan. Den metoden tyckte jag ock om. Wid någon tystnad i predikan hördes plötsligt ett allmänt hostande, under predikan war allt tyst. En elakartad hosta skulle naturligtwis icke låta kuswa sig så. Församlingssången war utmärkt; ingen orgel, endast sång, men en sång, deri alla deltogo och allwarliga melodier liknande wåra koraler. På mig gjorde denna lifliga och kraftiga församlingssång ett djupt intryck, emedan jag dagen förut hade hört det långtråkiga, kalla messandet i St. Paul. Spurgeon förstår församlingssångens makt. Wi weta annars, att den egentliga församlingssången ursprungligen har sitt hemwist i den lutherska kyrkan.

På eftermiddagen begaf jag mig till Westminster Abbey, der d:r Farrar kl. 3 skulle predika, ty jag skulle den dagen höra åtminstone en stor man. Något sent kom jag, emedan jag först måste besöka mitt hotell, trött blef jag att stå under den långa liturgien; en sittplats bjöds mig, men jag wille ock wara artig och gaf min plats åt ett fruntimmer som stod, hwarför jag måste söka mig en plats längre ifrån. En stor folkskara war samlad i den wäldiga, wördnadswäckande dömen. Slutligen war den långa chorsången tillända, och man sjöng en bekant engelsk sång gemensamt, hwilket gjorde ett godt intryck. Äfwen deri war en skön bekännelse om Herrens Jesu ställföreträdareskap, hwaröfwer jag fröjdades. Canon d:r Farrar uppsteg på predikstolen och uppläste med wacker röst och wacker deklamation sin text. Men ack, det är allt för mycket i Westminster Abbey, som drager en främlings uppmärksamhet ifrån både text och predikan. Redan under sången hade mina ögon fallit på en arm tiggargubbe, som lutade sig emot ett storartadt monument öfwer en af Englands största lagmän. Herrar och damer drogo på mun, då de sågo den trasige gubben stödja sig emot det fina monumentet; jag försjönk i betraktelse öfwer den egna synen. Ack, tänkte jag, du stackars gubbe, när du dör, reser ingen öfwer din graf ett träkors en gång, mycket mindre uppställer man öfwer dig ett marmormonument i Westmin-

ster Abbey. Så olika är menniskans öde här nere på jorden: den ene dör och man skaffar knappast fyra brädbitar, hwari hans stoft kan föras till en begrafningsplats, ingen säger ett ord om denne aflidne annat än att det war ett gammalt fattighjon, som med sin död gjorde staden eller landet den tjensten, att fattigkassan får så mycket mindre utgift; den andre dör, och likkista jämte all ståt wid begrafningen kostar oerhörda summor, men icke nog härmed; man uppställer ock öfwer den döde ett storartadt monument med gyllene inskrifter i långa och många rader öfwer den aflidnes många stora och goda gerningar. Men du fattighjon, har du samma skatt som fattighjonet Lazarus hade, så är ditt namn inristadt i lifsens bok, och du kommer genom döden i besittning af din skattkammare, der en outsäglig härlighet wäntar dig.

Canon Farrar läste emellertid sin text och omnämde det ämne, hwaröfwer han wille tala. Jag lyssnade först med spänd uppmärksamhet och hörde gången, som predikan skulle taga.

Predikan gick ut på att bestraffa sqwaller och förtal, i synnerhet den synden att man förtalar biskopar, parlamentsledamöter och andra höga personer, hwilka göra sitt bästa för landets wäl. En antyduing gjordes om, huru Kristus blef belackad, huru Paulus blef misskänd och förföljd, men strax bar det af till de engelske biskoparnes och högadelns historia, hwari d:r Farrar är wäl bewandrad. Det war en aristokratisk moralpredikan på ett fint språk, deklamerad med fin organ för fina öron. Ack, hwad jag beklagade den stora folkmassan, som ej fick rätt och slätt höra den sanningen, att de samt och synnerligen, biskopar, lorder, parlamentsledamöter, herrar och damer med alla deras ordnar och titlar äro orena syndare, och att all deras moral är bara skada och träck, om de derpå bygga sitt hopp om rättfärdighet, samt att Kristi rättfärdighet är den enda bröllopsklädnad god för tiggargubben så wäl som för den, hwilken har hela bröstet fullt med lysande ordnar. Häröfwer tänkte jag, under det jag försökte höra och njuta af d:r Farrars torra moralpredikan, och under dessa tankar föllo mina ögon på bilden af en engelsk ädling som stod framför mig. Monumentet war rest öfwer en parlamentsledamot och lagkarl wid namn Sir Follett, som dog i blomman af sin ålder. Inskriften

talade om hans snille, hans hänförande talaregåfwa, hans utsigter på landets högsta äreställen, hans rena wandel, men till sist sades, att han efter en längre tids sjukdom dog i ödmjuk tro på Herrens **Jesu Kristi förtjenst.** De sköna orden trängde till **mitt hjerta,** under det att de wältalighetsskott som d:r Farrar affyrade flögo sin wäg högt öfwer mitt hufwud. Jag kunde ej upphöra att tänka på, huru märkligt det är, att en med alla snillets och dygdens gåfwor utrustad ädling måste kasta alla dessa förmåner bakom sig och falla ned i stoftet såsom en förtappad syndare samt bara tro på Kristi **förtjenst** och så blifwa frälst. Jag undrar, huru många af Englands store män, hwilkas dygder och förtjenster med gyllene bokstäfwer äro å de ståtliga monumenten i Westminster Abbey och St. Paul beprisade, hafwa dött i tron på Kristi **förtjenst.** Herren wet det, och den stora dagen skall göra det klart. Kan en enda menniska i England dö salig i tron på desse store mäns dygder och förtjenster? O nej! Huru sköna än monumenten äro, huru wältaliga än inskrifterna derpå må wara, ingen syndare kan luta sig ned wid foten af dessa minnesstoder och i tron blicka upp till dessa förtjenstfulle män samt säga: jag dör i tron på dessa dygder salig. Nej, nej! Ingen enda af desse store män har kunnat i dödens stund blicka upp på listan af sina goda gerningar och säga: klädd i denna skrud går jag in i himmelen. Endast då, när man kan af hjertat sjunga: "I Kristi sår jag somnar in, de rena mig från synder min" m. m., endast då kan man med trygghet fara hädan.

Häröfwer predikade Herren för mig, hwarför större delen af d:r Farrars predikan gick för mig förlorad. Jag satt ock för långt ifrån. Emellertid sörjer jag ej mycket öfwer förlusten.

Predikan och sången war slut; länge genljödo dock efterspelets toner från den mäktiga orgeln i den gamla dômens wäldiga hwalf. Redan war det halfskumt derute, ännu mer herskade skymning inne i kyrkan, ty de målade fönstren insläppa ej mycket ljus. Skymningen, orgelbruset i de höga hwalfwen, monumenten, menniskoskaran, som ännu länge efter predikan wandrar omkring i detta minnets tempel, allt gör ett högst egendomligt intryck på ens sinne. Det är nästan en **rysningens** wördnad och tystnad, som

öfwerkommer en, när man wandrar i dessa gångar, der bilden af den ene store mannen efter den andre stirrar ned på den förbigående. Jag stod i aftonskymningen framför monumentet af Sir Isaac Newton, jag hörde de alltmera bortdöende tonerna af den sköna orgeln och läste, huru Newton å monumentet kallas: "**menskligheteus prydnad**", — en i sanning stor och skön titel! Hwad war då den skönaste prydnad hos den mannen, som är menskligheteus prydnad? Jo den, att han med hela sin prydnad af lärdom, ära och dygd kastade sig såsom synderskan för Jesu fötter. Ny skynda wi till Newman Halls kyrka.

Christ Church och Newman Hall.

Wi skynda alltså till Christ Church, ty Rev. Newman Hall måste jag höra. Wi känna alla det namnet, ty wi hafwa alla sett den lilla skriften: "Kom till Jesus". Christ Church låg något afsides, såsom wanligen är fallet med de kyrkor, der man får höra ett enkelt, lefwande Guds ord. De stora granna kyrkorna, som ligga i städernas medelpunkter, har man i allmänhet förbehållit åt högbetitlade kyrkofurstar och ordensgubbar, hwilka wanligen predika ytterst uselt. Jag will derföre gifwa hwarje resande, som i en främmande stad will höra Guds lefwande och kraftiga ord, det råd att uppsöka någon kyrka mera aflägsen från stadens finaste del. Söker man s. k. wältalighet, då kan man hålla sig till de stora, fina kyrkorna. Emellertid kom jag riktigt till Christ Church, en ny, ganska wacker kyrka, bygd i den egendomliga kyrkostil, som är utmärkande för engelska episkopalkyrkan. Kyrkan är emellertid innerligt behaglig och passande för en kyrka, deri man will höra predikan. Wid ingången frågade jag kyrkwäktaren om Newman Hall, författare till "kom till Jesus", skulle predika. "Ja". Man anwiste mig en plats långt fram i kyrkan. När jag kom fram, stod en äldre herre upp i sin bänk och hela hans familj med honom, och jag bjöds med den finaste artighet att taga plats längst inne i bänken, der jag hade

den allra beqwämaste sittplats, hwarjemte en af döttrarna, såsom jag tror, strax lemnade mig sin psalmbok och bönbok. Ack, hwad sådan älsklig wänlighet.gör en trött främlings hjerta godt! Jag skall aldrig glömma den älskliga familj, hwars bänk jag med sådan behaglig wänlighet inbjöds att sitta uti i Christ Church i London; jag skall aldrig glömma dem, ehuru jag ej wexlade ett enda ord med dem. Får jag påminna wåra församlingsmedlemmar om, huru nödwändigt det är att bewisa främlingar wänlighet och hjertlighet alltid, men ock i all synnerhet i kyrkan? Jag wet, att man i wåra stadskyrkor gör sitt bästa i den delen, men jag tänker på mina annars så kära landtbor. Desse hafwa nog skuld för att wara mer oartige, och jag tror nog, att de icke äro så artige som de borde wara. Min käre farmargubbe, när du ser en främling i din kyrka, så gör allt du kan, för att bereda honom en god sittplats.

Man sjöng länge, dock war sången här mycket, mycket mera friskt än i St. Pauls katedral. Först och främst war kören församlingskör, icke de der daglönarne i hwita skjortor, hwilka hos mig wäcka en hjertans förskräckelse, när jag ser dem, sedan deltog ock församlingen med lif och kraft i wexelsången, ja, jag må säga, att det sätt, hwarpå man här sjöng Davids psalmer alldeles hänförde mig, så att jag nu icke känner den afsky för den episkopala altartjensten, som jag i St. Paul werkligt djupt kände. Det önskar jag ingalunda, att wi skulle få en så öfwerlastad altartjenst, som den engelska kyrkan har. En måttlig liturgisk sång är innerligt skön såsom t. ex. i Herrnhut, hwarom jag sedermera skall berätta.

Nu något om predikan. Texten war 1 Mos. 22: 7, 8, färskildt de orden: Gud förser wäl fåret, min son, till bränneoffret, en text så kort, så enkel, så passande på Palmsöndagsqwällen. Ämnet war: “Jehovah jiräh” eller: “Herren ser och förjer för allt sammans“. Jag må säga, att det war en predikan, som gick från hjerta till hjerta, från Guds ord till predikantens eget hjerta och derföre ocksä till åhörarnes hjertan. Så biblisk och derföre så enkel, kraftig, på hjertat och lifwet närgående och ingående war denna predikan, att jag wille kalla henne en rätt mönsterpredikan. Min ande fröjdades innerligen, att Guds ord så förkunnas i werldens största stad.

Med saknad men glad lemnade jag Palmsöndagsqwällen Christ Church. Hwad jag hört war ett ord för mitt hjerta, främling som jag war, utan en enda bekant i den pfantliga staden. Hwad det läskar själen, att i främmande land få höra ett friskt, lefwande Guds ord! Nu skyndade jag, stärkt till anden men trött till kroppen, till hwila.

Åter en titt in i Westminster Abbey.

På måndagsmorgonen gick jag ännu en gång in i Westminster Abbey. Katedralen hade på mig gjort ett så underligt intryck af storartad dysterhet, att jag åter wille erfara dessa känslor, dem jag är oförmögen att beskrifwa. Denna gång uppsökte jag det s. k. "poeternas hörn", der jag betraktade minneswårdarne öfwer Milton, Shakespeare m. fl. Bilden af den store kompositören Händel, der han satt med sitt notmanuskript, fäste min uppmärksamhet lifligt. Underligt är att se de många liggande eller stående bilderna af berömda qwinnor och män i de dystra grafkoren. Bilderna ligga mestadels med öfwer bröstet **sammanknäppta händer**, seende uppåt till tecken deraf, att den aflidne under bön öfwerlemnat sig i Herrens Jesu händer, då döden kom. Den gamla tiden war ej så rädd för fromma åtbörder som nutiden är, tänkte jag, då jag såg dessa symboler af bönen. Ett mycket eget intryck erfor jag wid besöket i de grafkor, hwilka gömma stoftet efter de båda i historien så berömda qwinnorna, drottning **Elisabeth** och **Maria Stuart** af Skottland. Man har placerat dessa stofthyddor i hwar sitt grafkor på wederbörligt afstånd, liksom fruktade man, att dessa qwinnor efter döden skulle fortsätta den fiendskap, som i lifwet skilde dem åt. Jag kände det så hemskt och dystert i dessa grafkor, att jag skyndade derifrån. Båda dessa qwinnor hafwa i lifwet hwar på sitt sätt förnedrat qwinnans goda namn och rykte. Jag irrade sedan omkring bland minnesstoder af idel store män, tills jag kom till den marmorskifwa, som är egnad minnet af **William Wilberforce**. Här erfar man ingen dysterhet och ödslighet såsom annars

wid så mången minneswård, här andas, att jag så må säga, sjelfwa stenen idel frid och ljuf hwila. Huru skulle man ej fröjdas wid minnet af en man, som offrade hela sitt lif i kampen mot den gräsliga slafhandeln och slafweriet i allmänhet och som derwid war en ödmjuk kristen! Det war en stor gerning och en werkligt god gerning, emedan hon gjordes i den sanna tron, som ej berömmer sig af eller sätter sitt hopp på sin gerning. Wilberforce, ditt lif war skönt, din död war skön, ditt minne är ljuft bland tusenden! Inskriften å minnesstenen, som uppräknar Wilberforce's många förtjenster, säger ock uttryckligen, att han ej litade på sina goda gerningar, utan att han, såsom en i sig sjelf förtappad syndare, undfick nåd för **Jesu Kristi förtjensts** skull allena. Bland de många wårdarne öfwer berömda män såg jag ock i Westminster Abbey en annan sten, som på mig gjorde ett innerligt behagligt intryck. Det är den marmorsten, hwarå äro bilderna af Johan och Carl Wesley. Å samma sten är uthuggen bilden af en samling fattigt folk, för hwilket Wesley predikar. Följande sköna yttranden äro å stenen inristade: "det bästa af allt är, att Gud är med oss". "Jag ser på hela werlden såsom min församling". "Gud begrafwer sina arbetare men fortsätter sitt werk". Utan att wara metodist kan man af hjertat fröjda sig wid betraktandet af denna minneswård öfwerde båda Herrens tjenare. Se, så hedrar England Herren och hans ord med att uppsätta ett minne öfwer twenne simpla folkpredikanter midt ibland wårdarne öfwer landets och werldens store och berömde män. Jag tänkte på riddarholmskyrkan i Stockholm. Tänk om någon i sw. Riksdagen föresloge, att i Riddarholmskyrkan uppställa ett marmormonument öfwer twänne Sweriges kristlige folkpredikanter eller s. k. läsareprester! Ack, huru tidningarna skulle börja tjuta i raseri öfwer ett sådant förslag, och hwad tror man, att riksdagsmännen, ja, till och med kyrkans förnämste män derwid skulle säga? Annat wore det, om det wore fråga om Bellman, Braun eller Sehlstedt. Dock, det är sant, jag har till min glädje sett, att ganska ansenliga röster höjt sig så der i smyg i Swerige mot den skändlige Bellman. Emellertid wille jag säga, att jag knappast tror, att något kristligt land har så mycket kristligt wett som England. Hwad gör t. ex. Berlin med Speners minne?

Jo, en gammal rostig jernbit med Speners namn hänger utan på en kyrkowägg i Berlin; det har jag med egna ögon sett.

Så hade jag då wandrat genom minnenas tempel. Ack se dock, under det denna de stora minnenas kyrka söker rädda Englands store män från att lida skeppsbrott i glömskans haf, frätes hon sjelf af tidens tand. Man ser redan djupa bett efter denna tand i katedralens murar. Att slutligen få en wrå i något af minnnestemplen på jorden har ju warit så mångens sträfwan under detta jordelif. Men ack, det är så trångt i dessa tempel, så få, så få hafwa der rum, och om än någon lyckas få sin bild och sitt namn in i ett sådant tempel, ho wet, om detta är någon lycka? Skall man kalla det lycka och ära, att liken eller mumierna efter Egyptens stora män och qwinnor nu äro släpade till britiska museet och der upplagda till skådespel för en nyfiken allmänhet? Ho wet, kanhända den dag kommer, då de wördnadsbjudande monumenten i Westminster Abbey släpas bort till något afläset museum, deri några framtidens wetenskapsmän skola öfwa sitt skarpsinne på tydningen af de inskriptioner, som wi nu med sådan lätthet läsa. Dock, med dylika framtidsdrömmar behöfwa wi ej sysselsätta oss. Likwäl ännu en påminnelse, innan wi taga afsked af Westminster Abbey. Min wän, man skall förgäfwes söka mitt och ditt namn i något af jordens stora minnestempel. Skola wi sörja deröfwer, att wi blifwit så små i detta lifwet, att endast få känna och se oss; skola wi anse det som en olycka, att skolgossarne icke behöfwa belasta sitt minne med wåra namn? O nej, wi må i stället wara glade att wi äro bland de ringa. Men säg: hwar skall man med säkerhet söka wårt namn? Du, Guds barn, swarar: "i lifsens bok". Ack ja, der är rum för alla arme syndares namn, bara man wille låta Jesus skrifwa ens namn i den minnesboken. När jag har mitt namn i den boken, då är det mig ingen saknad, att historien på jorden ej wet om mitt namn. Se dock noga efter, om ditt namn är i lifsens bok!

Britiska Museum. Mumier. Darwinismens anor. Ett ap-universitet. Rosettastenen.

Nu till britiska museum. Till denna werldskända byggnad skyndade jag wid middagstiden den 6:de April. Man blir redan wid inträdet och första anblicken alldeles betagen öfwer den oerhörda massa samlingar, som äro hopade i detta wetenskapens lustslott. Det wore en orimlighet att tänka, att man på några timmar skulle kunna i egentlig mening betrakta hwad som finnes i detta wetenskapens ofantliga förrådshus, då man ju skulle behöfwa weckor och månader för att blott någorlunda kunna se wetandets dyrbarheter här, och tusentals män hafwa ju här för hela sin lifstid ämnen nog för det ihärdigaste studium.

Man har naturligtwis icke skytt någon kostnad, då det gälde att här åstadkomma werldens rikaste museum. Ett öfwerwäldigande intryck göra samlingarna i de egyptiske och assyriske salarne. Hwar och en skyndar naturligtwis wid inträdet i dessa salar att se **mumierna**, om hwilka man så många gånger läst. Att se dessa med så mycken konst och kostnad inlindade kroppar af Egyptens stora män och qwinnor, inför hwilka årtusenden tillbaka millioner slafwar kastade sig i stoftet, gör det allra wemodigaste intryck. Icke tänkte desse höga herrar och damer i lifstiden, att deras kroppar efter tusenden af år skulle komma att ligga uppstapplade i ett hus långt fjerran från deras fädernesland såsom föremål för en skådelysten allmänhets nyfikna blickar. Se, så går det med den menskliga storheten och äran; tiden förstör hela härligheten, och af furstar, prinsessor och wäldige män blir ingenting annat än trasbylten, hwilka af en efterwerld begagnas såsom fyllnad i ett museum. Historieskrifwarne sönderslita de stores berömda gerningar och göra deraf bara trasor; antiqvitetssamlarne lemna icke ens stoftet i ro. Månne egyptierne hade en aning om det sorgliga öde, som skulle komma att drabba deras kroppar då de, såsom jag i Liverpools museum såg, läto på liken sätta en bön, att kroppen med ro måtte få hwila i grafwen?

Med allehanda bilder och tecken äro de gamle egyptiernes lik-

kistor utan och innan målade och fullskrifna; i sten och marmor-sarkofagerna äro dessa bilder och tecken inhuggna, hwarigenom dessa likkistor tillika äro historiska werk, ja, hela bibliotek, kunde man säga. Naturligtwis woro äfwen egyptierne angelägne att utrusta sina döde med så många goda gerningar som möjligt, på det de aflidne så måtte wara wärdige "ett bättre lif efter detta". Om menniskan i lifwet aldrig frågar efter goda gerningar, så will hon dock i döden och efter döden hafwa en mängd sådana såsom sin prydnad, ja, hon will i döden rentaf wara inbäddad i sina goda gerningar. Af den orsaken war det wäl, som egyptierne efter döden inlades i kistor, hwilka innan och utan woro prydda med bilder och tecken öfwer den aflidnes goda gerningar. Den kristne sjunger: "**I Kristi sår jag somnar in**"; hedningen med och utan kristligt namn, somnar in i sina egna gerningar.

Alldeles öfwerraskad blifwer man af det konstnärliga i de egyptiska statyerna. På samma gång som desse bilder i swart marmor, som liknar glänsande jern eller stål, äro så ofantliga till sin storlek, äro dock desse bilders anletsdrag på det allra finaste uthuggna. Man föreställer sig wanligen, att endast i Grekland känsla för det sköna och fina fanns, och sant är, att Grekland frambragt det skönaste i bildhuggerikonsten; men äfwen de gamle egyptierne hade en ganska stark utbildad smak för det fina, hwilken smak de wisat särskildt i sina marmorbilder öfwer sina konungar och andra stora män. Ja, en sådan werkligt fin smak wisade egyptierne, när det gälde att i sjelfwa hårda stenen utmejsla anletsdragen af en menniska eller gestalten af ett djur. Men ack! då det gälde att framlägga för werlden sin bekännelse om Gud, då hade desse blinde hedningar ingen smak. Desse wederstygglige gudabilder med allehanda djurhufwuden äro en till märg och ben genomträngande förklaring på apostelns ord: "Då de höllo sig för wise, äro de wordne dårar; och hafwa förwandlat den oförgänglige Guds härlighet uti beläte, det ej allenast gjordt war efter förgängliga menniskors, utan jemwäl efter foglars och fyraföts och krypande djurs liknelse." Rom. 1: 22, 23. Den som tror, att aposteln allt för groft beskrifwit hedendomen, han begifwe sig till britiska museum och läse der egyptiernes och assyriernes trosbe-

kännelse, d. w. s., han beskåde den oräkneliga mängd af bilder af **apor, hundar, wargar, räfwar, möss, kattor, åsnor, kor, oxar, falkar, ibisfoglar, gäss, krokodiler** och **ormar**, han beskåde såwäl bilderna af dessa djur som ock desammas balsamerade lik (mumier); och efter några timmars wandring i de gamle egyptiernes gudamagasin skall han finna, att aposteln Paulus beskrifwit afguderiet sådant det werkligt war och är. Man känner det hemskt om hjertat, när man en stund fått betrakta, huru hedningarne "hafwa ärat och dyrkat de ting, som skapade äro öfwer honom, som dem skapat hafwer." Att så bildade folk som egyptierne kunde hafwa en så låg och rå gudsdyrkan, bewisar med förfärande kraft, att mensklig bildning och s. k., wetenskap icke äro mäktiga att lyfta menniskan till något högre ljus öfwer lifwets högsta angelägenheter. Med all sin wetenskap och konst sjönko egyptierne allt djupare och djupare i andligt förderf, emedan de ej anammade ljuset från ofwan, ordet från Herren genom Moses. Nog är det någonting gräsligt, då menniskan, som wet sig stå högt öfwer naturen, ja, som wet sig wara i förhållande till naturen en sjelfständig, högt upphöjd person, utrustad med en odödlig ande, dock böjer knä för naturkrafterna och djuren såsom sina gudar. I denna natur- och djur-dyrkan ligger någonting så hemskt, att wi wid närmare besinning måste kalla en sådan gudsdyrkan höjden af wansinne. Om du för dina ögon finge se en af dina medmenniskor lifslefwande böja knä för att bedja till och i andäktig wördnad samtala med en åsna, råtta eller skallerorm, skulle du med möjligaste hastighet rusa bort från en sådan syn, öfwerwäldigad af hemsk förskräckelse öfwer ett sådant wansinne.

Med sådan djurdyrkan förnedrade menniskan sig sjelf på det djupaste, och följden war, att hos dessa djurdyrkande folk ingen werklig folkfrihet fans. Såsom råa lastdjur betraktades mängden af dessa djurdyrkande folk af sina herskare. Endast den lefwande tron på den lefwande, personlige Gud, d. w. s., endast bibelns gudsdyrkan förmår lossa folken ur slafweriets fjettrar. Man tänke sig det gränslösa elände, i hwilket dessa millioner djurdyrkande egyptier befunno sig, under det de alla behandlades såsom slafwar åt sin furste, och man borde derwid se, hwilken wälsignelse

Guds ord bragt till oss. Låt för dina ögon framträda desse millioner egyptiske slafwar, hwilka måste offra hela sitt lif på byggandet af ärestoder åt sina kungar; fråga dig derwid, hurudana hem och hurudan kosthållning dessa massor af slafwar månde hafwa haft, men sluta ej den betraktelsen utan att till sist fråga: hwaraf kommer det, att jag njuter sådan frihet, att jag har rättighet göra mig ett eget hem, att ingen furste har makt att hålla mig till hårdt arbete 365 dagar utan aflöning? Ja, hwaraf kommer wår frihet? Af Guds ord, bibeln. Tag bort denna bok och dess bruk, och hela werlden är åter slagen i de hemskaste bojor och band; ja, hela werlden wore i ett nu förwandlad till ett stort fängelse, om den heliga skrift wore borta. Se bara, hwad katolikerne gjorde, sedan de gömt undan bibeln! Se den ännu gräsligare förödelse af sann folkfrihet, som fritänkare och penningefurstar skola anställa, sedan de smädat bort bibeln ur folkets hjertan! Wår tids s. k., wetenskapsmän försöka nämligen med allo kraft att göra både Gud och menniskor till djur och fä. Gud är numera för de bildade i denna werld ingenting annat än allehanda "fänad"; menniskorna äro ock för wår tids lärde blott och bart en samling fänad, hwar efter sin art. Att menniskan är en apa eller något annat djur, är numera en afgjord sak; att twifla på den dogmen anses nu för det största kätteri, som måste beläggas med det hårdaste straff, nämligen hela den s. k., bildade werldens hån och begabberi. Att menniskan är skapad efter Guds beläte, tro ock dessa djurmenniskor, nämligen så att de först hafwa skapat sig en gud efter djurens beläte och så låta menniskan wara skapad efter samma djurbeläte. När desse herrar tro sig wara fän, så wilja de ock hafwa en gud, som är blott och bart ett fä. Är det icke en hög och ljuflig wisdom, som de lärda djurmenniskorna frambringa? Att Gud är en Ande, och att de, som honom tillbedja, skola tillbedja honom i anden och sanningen, det är för wår tids wise en dårskap. Will man med egna ögon se, huru djupt mängden af wår tids lärde och bildade hafwa sjunkit i och under hedendomen, då må man besöka en djurgård eller en utställning, ty djuren och nutidens maskiner äro de ende gudar, som erkännas af dylikt folk. När snart de lärde lyckats förfäa menniskorna, så att folket i allmänhet bör-

jar tro sig wara djur och fän, då skola de gud- och hjert-löse kapitalisterna passa på att göra på denna lära en storartad winst, ty desse gudlöse kapitalister önska ingenting annnt än att få det allmänna folket att wara arbetsåsnor och arbetsoxar. När man på resor får höra, hwilket djupt förakt de rike hysa för de fattige, då kan man med wisshet förutse, hwilket gränslöst elände desse lärde, som göra Gud och menniskor till djur, skola bringa öfwer wårt slägte.

Tänk, när menniskan intet annat hopp har än jorden, när hon fått en förhärdad wisshet derom, att intet lif finnes efter detta, då skola wi komma att bland wårt slägte bewittna wilddjurslifwet i all dess gräslighet. Tänk dig sjelf i detta läge, att detta jordiska lif wore det enda lif, du har att lefwa — hwad skulle du göra? Skulle du ej likt rofdjuret rusa ut efter byte, d. ä., efter penningar? Icke skulle det derwid ängsla dig, att du under din wilda framfart dödade och förorättade några smådjur, såsom det wisserligen icke bekymrar tigern, att han på sina jagtfärder dödar en liten mask eller något annat mindre djur. Wi se ju ock allt för tydligt, att wår tids rofdjursmenniskor, som jaga efter sitt byte, penningar och andra jordiska egodelar, icke ens ett ögonblick bekymra sig deröfwer, att de med sin wilda jagt störta tusenden af sina medmenniskor i nöd och elände.

De gamle egyptierne woro mycket ädlare än wår tids djur- och natur-dyrkare. Wår tids lärde wänta att få dö såsom fän, egyptierne trodde på ett lif efter detta. Deras besynnerliga läror om själawandringen wisa dock, att deras själ war så hårdt fäst wid djuren, att de måste irra omkring ännu länge i djurwerlden, innan de kunde komma till ett högre lif. En högst märklig sak är hos egyptierne den omsorg, de wisade wid förwarandet af de dödes kroppar. Mästare woro de i konsten att balsamera eller bewara lik från förruttnelse. Efter årtusende ligga nu dessa lik förwarade i Englands och andra länders museer. Hwad lärer oss den högt uppdrifna balsameringskonsten bland egyptierne? Någon stor betydelse måste det hafwa, att detta folk ingen möda och kostnad skydde, då det gälde att bewara sina aflidnas kroppar och att på ett waraktigt sätt smycka sina käres grafwar. Derhörda

woro nämligen de kostnader, som egyptierne nedlade på liken och grafwarna. Månne de ej härigenom wille uttrycka, hwad som för deras hjertan war det allra dyrbaraste — hoppet om odödlighet, ja, äfwen öfwertygelsen om kroppens stora wärde och betydelse för den odödlige anden? Hoppet om odödlighet strålar såsom en stjerna i hedendomens mörka natt. Och dock är denna stjernas sken så matt, hoppet så swagt och owisst, att det synes såsom om dysterheternas dysterhet — twiflet om odödlighet — hade bemäktigat sig egyptiernes sinnen. Ty hwarför skulle så oerhörda kostnader anwändts på det förgängliga stoftet, om man warit wiss om dess härliga uppståndelse? Hedendomen, särskildt den egyptiska, swäfwade under de ljusaste ögonblick mellan fruktan och hopp — wisshet om ewigt lif saknas hos hedningarne. En djup, wemodsfull, owiss trånad efter en salig odödlighet spårar man i de egyptiske minneswårdarne. Ehuru jag ej kan läsa hieroglyfskriften å de egyptiska monumenterna, hwilka kostat oberäkneliga ansträngningar och omkostnader, så förstår jag dock den suckan, som är hufwudmeningen i dessa millioner tecken. Hwad är det för en suckan? Jo, denna: ack, om wi hade fullkomlig wisshet om en ewig sällhet! Aposteln omtalar, huru "hwart och ett kreatur suckar och ängslas med oss allt härtill". Läs Rom. 8: 19—22. Men om kreaturen sucka, så sucka ock alla historiska minneswårdar. Ja, när man wandrar genom de stora salarne i britiska museum och ser alla dessa egyptiska och asyriska minneswårdar, de wäldiga gestalterna af kungar och höga män jemte de dystra mumierna, så är det som om man hörde denna suckan från dem alla. Det är mig ock som om jag från desse egyptiske och asyriske stenar hörde detta rop: o, I kristna folk, som hafwen fått wissheten om ewig härlighet genom honom, som nedkom af himmelen, bortkasten ej detta härlighetens hopp, ty då måsten I sjunka i ett ännu hemskare mörker än det egyptiska, i hwilket wi wandrade i århundraden.

Det är i sanning förwånande, hwilken förtrollande kraft dock hedendomen synes hafwa på många lärdes sinnen i de kristna länderna. Sedan man närmare börjat studera de äldre och nyare österländska folkens historia och wisdom, hafwa många lärde förfallit i den nesligaste widskepelse, så att de nu anstränga sina ytter-

sta krafter för att i kristenheten införa den österländska hedendomens dystra, tröstlösa filosofi och afgudalära. Nog är det förwånande, att högt upplyste män, då de på det tydligaste se, huru hedendomen gräft sin egen och sine anhängares graf, dock göra det yttersta för att skrämma och locka kristenheten i samma hemska graf. Det är såsom om de gamle egyptiske gudabilderna smittade. I Herrnhut träffade jag en höglärd medlem af Oxford-universitetet, hwilken war alldeles utom sig af hänförelse öfwer de gamle egyptiernes lära om själawandringen och andra groft hedniska förwillelser. Jag märkte deraf, att det måste wara snart sagdt farligt att i de kristna länderna införa de gamle egyptiske och assyriske afgudabilderna, äfwen då det blott är fråga om att hafwa dem såsom en märkwärdighet i ett museum.

Man blir sannerligen slagen med förwåning, när man upptäcker, hwilket stort inflytande de egyptiska och assyriska fornsakerna utöfwat på wår tids naturwetenskap och filosofi. Aldrig har jag sett så owederläggliga bewis derpå, att den s. k. darwinismen är hemtad direkt från de gamle egyptierne och assyrierne, som wid mitt besök i britiska museum. När man der ser de många gudabilderna, hwilka äro en blandning af menniska och allehanda djur, när man betraktar de egyptiske sfinxerna och de ofantliga assyriska lejonen med manshufwuden, så måste man under yttersta förwåning utropa: här hafwa Darwin och hans lärjungar hemtat den läran, att djuren och menniskorna äro ett. Wid åsynen af de otympliga djurmenniskor, som egyptier och assyrier hade uthuggit i sten, tyckte Darwin, Huxley & Co., att idéen om djurmenniskan war allt för ljus för att få sitta qwar i egyptisk och assyrisk sten eller wara innestängd inom museernas wäggar. Den ljusa tanken måste ut i werlden såsom en ny uppenbarelse, som upplyser oss om, att wi alla samt och synnerligen, lärde och olärde, Darwin, Huxley, m. fl. inbegripne, äro äkta fän. Dock måste man försöka förbättra den nya upplagan af den gamla wisdomen så, att wi menniskor nu äro apor i stället för kraftfulla, majestätiska lejon, såsom de gamle trodde. De gamle hedningarne läto menniskan härstamma direkt från djurens konung, och derigenom strömmar dock kungablod i wåra ådror; de nye hedningarne låta oss här-

stamma i rätt nedstigande led från djurens hofnarr och pajas, apan, en ingalunda afundswärd eller rekommenderande slägtskap. Den förbättrade upplagan af den gamla djurmenniskoläran är således högst misslyckad. Så tyckte ock min förut omnämde lärde wän från Oxford. Usch, mente han, hwilken dumhet, att ställa oss i broderskap med de fula aporna, huru oändligt mycket skönare är ej den egyptiska och assyriska idéen att låta menniskan utwäxa direkt ur djurens konung — lejonet. Wi woro ense i den punkten. Fulare djur än aporna ser jag ej.

I britiska museum finnas naturligtwis allehanda djur uppstoppade. Jag hade förr sett många uppstoppade djur och skyndade genom de stora salarne för att finna gorillan, den starkaste bland apor. Slutligen fann jag det hiskliga djuret i ett stort glasskåp. Man wore nära att swimma af förskräckelse, när man får se detta djur, i hwilket det fula och hiskliga har funnit sitt fullkomligaste uttryck. Jag tror, att Gud skapat gorillan för det ändamål, att wi skulle lifslefwande få se det hemska uti den läran, att menniskan är skapad efter gorillans beläte, och att det ej finnes en lefwande, personlig Gud, som är en oändlig härlig och fullkomlig Ande, efter hwars beläte en menniska kunde skapas. Finge jag gifwa ett klokt råd, så wore det detta, att Darwin, Huxley och de tyske djurmenniskoprofessorerne skulle sändas såsom missionärer och professorer till gorillorna i Afrika. Det skulle wara en storartad idé att upprätta ett ap-universitet midt i Afrika, dit alla apor och i synnerhet gorillorna skulle inbjudas för att studera darwinismens höga lära. Gorillorna skulle naturligtwis intagas i högsta klassen. Huxley och de tyske professorerne skulle der få ett högst passande arbetsfält. Om så behöfdes, skulle jag erbjuda min hjelp, då det wore fråga om att skrifwa universitetets stadgar och gifwa förslag om föreläsningsämnen; för öfrigt wille jag ingalunda hafwa något med det universitetet att beställa: teologi behöfde man ej der. Tyskarne hafwa redan en illustrerad tidning, som skulle passa förträffligt såsom lektyr för ap- och gorillestudenterna. Det är den berömda "Gartenlaube", utgifwen i Leipzig. Den tidningen har ofta porträtter af apor, och dess älsklingsämne är karakterskildringar öfwer berömda apor. Gerna

skulle jag på wederbörligt afstånd wilja åskåda en af nämda universitets högtidligare fester. Synnerligen intressant skulle det wara att från en hög läktare bakom ett starkt jerngaller betrakta ett gästabud, derwid universitetets rektor hade inbjudit alla professorerne och studentkåren till middagsmåltid och lärda samtal. Jag tycker mig se, när Mr Gorilla, Ph. & LL. D., möter Rektor Magnificus Darwin till ett handslag, Dock, jag will ej widare söka beskrifwa ett sådant universitet med alla dess seder och bruk; hwar och en kan lätt föreställa sig, huru angenämt lifwet der skulle wara. Emellertid stod jag länge wid glasskåpet i britiska museum, deri den uppstoppade gorillan är förwarad, och försjönk derwid i hwarjehanda betraktelser, men i synnerhet strålade derwid bibelns lära om menniskans skapelse i sitt himmelska ljus för min själs öga. Gorillan blef och är mig så märkwärdig, att jag äfwen i Liverpools museum länge beskådade det hiskliga djuret och tänktke på den hiskliga djurmenniskoläran.

När man wandrar genom de stora salarne i britiska museunm bland de rika samlingarna önskar man, att man hade tid och tillfälle att länge stanna der för att kunna studera och lära. Äfwen en prest och teolog finner i britiska museum rika ämnen för betraktelser. Den rika boksamlingen, de många handskrifterna och minnena från den andliga och werldsliga literaturens alla åldrar ser man under den ifrigaste åstundan att wara iståndsatt att här kunna forska och lära. För min del fick jag blott kasta ögonen öfwer de stora skatterna. "**Rosettastenen**" ser man under djupaste wördnad, emedan man wid betraktandet af denna sten måste spåra Guds finger i historien. På denna sten finnes nämligen ett stycke hieroglyfskrift öfwersatt på grekiska, hwarigenom de lärde blifwit iståndsatta att tolka det gamla Egyptens skriftspråk, hwilket annars skulle hafwa förblifwit en hemlighet. På sådant sätt styrer Herren det så, att stenarne måste wittna om den gamla bibelns sanning. Ännu finnas många sådana wittnesbörd i Egyptens pyramider samt Assyriens och Babyloniens ruiner. Hwarje sanningswän fröjdar sig derför öfwer de uppoffringar, som England särskildt gör för att framdraga dessa wittnesbörd i ljuset. Något borde jag wäl säga om grekernas sköna konst, särskildt bildhuggeriet

hwaraf ju flera exemplar finnas i britiska museum, men jag såg just i de grekiske och romerske salarne, att den s. k. konsten icke det ringaste aktar sedlig känsla, hwarföre alltsammans wäckte min djupaste afsmak. Kallar någon mig sjåpig i detta afseende, står jag färdig att bewisa min anklagelse emot konsten i britiska museum. Att en hop unga flickor inför en besökande allmänhet afteckna bilderna i de grekiske och romerske salarne så som det sker i brittiska museum, är ett brott emot den offentliga sedlighetskänslan. Förgäfwes kämpar man emot handeln med osedliga bilder, så länge som konskens wänner uppträda så som de göra i offentliga museerna. Den lättsinnige behöfwer blott besöka ett museum eller tafwelgalleri, så får han se allt han åstundar utan att köpa osedliga bilder. Så länge staten och de bildade förswara och berömma sådan konst, må man ej undra på, att den sedliga känslan hos allmänheten sjunker allt lägre och lägre. Jag hade i britiska museum gått och sett, så att jag war alldeles utmattad och måste skynda till mitt hotell för att hwila.

Nog kunde jag ytterligare gifwa en torr bouppteckning öfwer hwarjehanda saker och ting i britiska museum, men sådan beskrifning skulle minst passa för mina läsare.

Buckingham Palace. Londons parker och zoologiska trädgård.

Sedan jag hwilat öfwer natten, måste jag följande morgon wälja mellan hundradetals ting, som jag wille se. Tiden för min wistelse i London war med denna dag tilländalupen, emedan jag hade bestämt att wara i Leipzig öfwer Långfredagen. Orsaken till denna min bestämmelse blifwer längre fram i "helsningarna" synlig. Tisdagsförmiddagen den 8:de April skulle jag således skynda för att få se något mera af London. Drottning Victorias Londonhem skulle jag ju se, innan jag reste från Storbritanniens hufwudstad och ilade derföre till "Buckingham Palace". Först såg jag prinsens af Wales palats och det gamla St James,

der waktombyte hölls, sedermera skulle jag betrakta Buckingham Palace, men blef alldeles för häpen öfwer palatsets tarfliga utseende, hwarför jag ej behöfde spilla mycken tid på betraktelser. Wore palatset lika tarfligt inuti som utanpå, och wore detta det enda palats, som stode Englands drottning och kejsarinnan öfwer Indien till förfogande, så måste menniskowännen sannerligen fröjda sig öfwer en sådan tarflighet och enkelhet hos en furstefamilj. Den som beundrar storartade slott, måste rentaf förargas wid åsynen af Buckingham Palace utifrån, ty det synes från sådan ståndpunkt wara England och werldsstaden owärdigt att ej hålla ståtligare slott för werldshafwens beherskarinna. Emellertid kan den allra ytligaste betraktare redan på Londons offentliga byggnader se Englands statsförfattning. Man jämföre blott parlamentets ofantliga palats jämte dess wäldiga torn med det nämda ytterst tarfliga Buckingham Palace, så kan man på denna utanskrift se, att parlamentet regerar England, samt att drottningen i det stora hela är en obetydlig person, som blott till namnet och för sken skull säges styra det adelstolta Albion. Lorderna, aristokraterna, styra England, och drottningen eller kungen hållas blott såsom en prydnad för landet wid mera högtidliga tillfällen. Prydnaden är ganska dyrbar, det är sant, men hwad kostar man ej på, då man will wara grann!

Naturligtwis wille jag se Londons berömda zoologiska trädgård, deri man har allehanda lefwande djur från alla werldens länder. Wid färden till denna trädgård for jag förbi Hyde park, en af Londons stora lungor. Såsom bekant är, benämner man med all rätt parkerna de stora städernas lungor. Funnos ej parkerna, woro lifwet i de stora städerna bara död. När man i en stor stad träder in i en wäl anlagd och omsorgsfullt skött park, är det som man finge nytt lif, och man känner då, hwilken omistlig skatt parkanläggningar äro för städerna. Menniskowännen beklagar derför ej de oerhörda kostnader, som nedläggas å parkerna, utan fröjdar sig, att rikedomen någon gång måste tjena armodets barn. I de stora städerna gifwes så mycket, som stämmer ens sinne till det djupaste wemod; ingenstädes känner jag lifwet så dystert som i en stor stad. Det är derför för ens sinne en wederqwickan-

de syn att se, huru fattiga mödrar med sina små kunna hemta friskt luft för intet i de sköna parkerna, ifall de bo så i närheten, att de mäkta begagna sig af den erbjudna förmånen. Hwad som gläder mig under wandringen i en stadspark är icke de kostbara wagnarne med de dyrbart utstyrda damerna, ty så snart jag inträder i en stor stad, känner jag djup afsky för de rike, emedan de rikes synder mot de fattige i städerna äro himmelsskriande; utan min ögonförnöjelse är att se, att de sköna träden utan att förnämt rynka på löfwen finna sin lust uti att gifwa skugga åt den fattige. O, den sköna naturen! De med så mångfaldig färgprakt prydda blommorna finna sitt nöje uti att med den mest älskliga artighet låta sin skönhet och sin wällukt tjena den fattige till wederqwickelse, närhelst han kan slita sig från wedermödorna för att göra ett besök hos dessa Guds kärleks tjenarinnor; de i härlig omwexling prunkande träden erbjuda under ädel jämlikhetskänsla sin tjenst åt den fattige såwäl som åt den rike. Den sköna solen strålar med samma wänlighet öfwer armodets barn som öfwer den jordiska lyckans och mammons gunstlingar. Ära och heder åt de män, som inrätta sköna parker och hålla dem öppna i synnerhet för de fattige samt för sådana parker göra sådana ordningsregler, att äfwen den fattige måste blifwa behandlad med aktning, kärlek och artighet! Ack ja, huru tungt den fattiges lif måste wara, då han icke allenast måste wara fattig utan ock oftast blifwer bemött med all möjlig oartighet och hårdhet, såsom man ju ser, att hwar och en tycker sig hafwa all rätt att ryta åt den fattige och att wisa honom förakt på allt sätt. Med ett ord: många anse sig hafwa rätt att göra den fattiges lif så tungt som möjligt. Det är med tanken på allt detta man wid åsynen af något, som är ämnadt att gifwa den fattige någon wederqwickelse, känner sitt hjerta något lättadt från de suckar, hwilka hos hwarje menniska med känsla frampressas wid betraktelsen af de fattiges lif i städerna.

Nu till zoologiska trädgården! Att man här känner sig intresserad, är ej underligt, då man ju här får se de olika slags wilda djur, om hwilka man ända från sin barndom läst och hört så mycket. Först kastade jag en blick på de många olika slags foglar, på hwilka wår Gud slösat färgernas skönhet så rikligt och bland

hwilka äfwen många med underbara sångtoner beprisa sin skapares godhet och wishet. Det är i sanning en predikan af högt wärde man får höra, när man lyssnar till och äfwen ser en samling af dessa små bewingade djur, hwilka med sina färger, sin sång och sitt glädtiga lynne fördubbla skönheten af en wår- eller sommardag. Är det slumpen, som hittat på dessa sköna former, färger och toner, eller är det en lefwande Gud, som skapat dessa glädjens älsklingar, att de med sin sång och sin lek skulle fröjda menniskobarnen, som han älskar och som han, då ju alla äro förlorade söner och döttrar, ropar till sig hem? Ifrån foglarne, skönhetens och älskligheteus afbilder, begaf jag mig till aporna, de fulaste lefwande warelser, som skapelsen har att uppwisa. Enligt de lärdes utslag äro dessa "damer" och "herrar" med de obeskrifligt wederstyggliga anletsdragen mina systrar och bröder. Att finna sig i sådant öde går öfwer min förmåga. Jag wädjar från de lärdes om höjden af wanwett wittnande utslag till en högre rätt, der mitt werkliga adelskap är kändt och erkändt och der också giltiga bewis för min härkomst kunna lemnas. Den som will wara son eller dotter till en apa må gerna för mig hafwa den märkliga äran, men jag sjunger med den gamle grekiske skalden och med Paulus: "**ty wi äro ock hans slägte**" och affäger mig för alltid allt syskonskap med apherrskapet.*)

*) Här har jag anledning att omnämna en synd, en last den allra fasligaste och mest förderfliga. Jag menar den djuriska last som kallas sjelfbefläckelse, eller den synd att menniskan med sig sjelf bedrifwer otukt och slemhet. Att så föra wåld på sin egen kropp för att uppwäcka och utöfwa orena lustar är en synd, som redan i detta lifwet straffas med onämbara qwal och lidanden. Skall man tiga med denna hemska synd? Bör man icke fastmer utropa warningar för en sådan synd, som förnedrar och skadar menniskan mer än någon annan synd. O, de unga, huru skola de bewaras för ungdomens farligaste fiende? Man spare ingen möda, då det gäller att skydda dem, som ännu ej stupat för denna hemska frestelse, och då det är fråga om att upprätta de fallne. Skall man förakta och bortstöta offren för denna från afgrunden komna last? Här gäller det att med den innerligaste ömhet söka wårda och läka de sargade.

Man wet, att många af okunnighet och missförstånd falla i sjelfbefläckelsens hemska synd. Den som will wara en menniskoslägtets wälgörare, han har här ett fält för sin kärlekswerksamhet. Hwar äro de barmhertige samariter, som upptaga och utan att sky beswär och omkostnad wårda dem, som fallit i den hemska lastens röfwarehänder? Ack, huru många som likt presten och leviten förnämt gå förbi de sårade!

Angående mitt besök i Londons zoologiska trädgård will jag widare säga, att man icke må wänta, att jag nu skulle lemna en någorlunda fullständig djurbeskrifning. Blott något om de märkwärdigare djuren will jag säga. Jag såg de ofantlige men dock så menniskowänlige elefanterna. Der finnes en gammal elefant, seniorn bland sällskapet, som i sanning är arewördig genom sin storlek, ålder och allwarliga blick, men dock så mild och foglig, att en liten pys till man, som städade hos honom, kunde kommendera honom ur wägen, som om han hade haft att göra med en hundwalp. Att jag gjorde uppwaktning hos djurens konung, hans majestät lejonet, iakttagande den artigheten att stå på wederbörligt afstånd, kan man förstå. Att jag ock wille se den grymmaste och blodtörstigaste tyrannen bland djuren, må man wäl tänka sig. Nog kunde jag försöka att omtala åtskilliga andra djur och anställa betraktelser öfwer deras skick och seder, men jag will ej upptaga tiden längre med djurbetraktelser, alldenstund jag ju skulle helsa från menniskor men ej från djur. Det endast will jag säga, att man wid blicken omkring sig i ormrummet känner sig frestad att utropa: Herre, hwarför har du skapat dessa hemska djur, hwilkas anblick nära nog kommer en menniska att stelna af fasa äfwen då, när dessa det rysligas afbilder äro inneståndga. Efter att hafwa sett allehanda flygande, gående, simmande och krälande djur, tog jag afsked af djurens rike för att åter inträda i menniskowerlden.

I hast genom Holland. Den kristliga folkskolan.

Från London styrdes min kosa till Harwich för att derifrån widare öfwer Nordsjöns watten komma till Holland. Under mörka natten fraktades jag jämte mina reskamrater genom Guds starka beskydd öfwer det djupa wattnet, och på morgonen den 9 April inlupo wi i floden Maas. Efter en intressant färd på denna flod, hwarunder wi betraktade det lågländta Hollands kust, ankom wårt fartyg fram på morgonen till den stora handelsstaden

Rotterdam. Gerna skulle jag hafwa welat närmare bese denna stad, likſom jag gerna skulle hafwa önskat stanna någon wecka i det gästwänliga Holland, men min resplan war så bestämd, att jag deri ingenting nu kunde ändra. I flygande fart ilade jag med tåget förbi berömda städer t. ex. Utrecht, hwilken stad i historien spelar en högst wigtig roll. Eget war att se de holländska landtegendomarne, å hwilka små kanaler, fylda med watten, ofta syntes tjena i stället för wägar. Dock under färden genom Holland sysselsatte mig tanken på de kristna i Holland mer, än betraktelsen af hus och åkrar. Huru gerna hade jag welat stanna för att kunna komma i något samtal med dem! Jag kände då och känner ännu ett lifligt deltagande för desse kristne just för den strid om den kristliga folkskolan, som på sednare tiden utkämpats i Holland. Närmast frågan om wår egen frälsning kan och bör ingen fråga wäcka wårt djupaste intresse så, som frågan om **kristliga** skolor för wåra barn. Den mest ihärdiga kamp utkämpas nu af mörkrets makter emot den **kristliga** skolan. I Holland lyckades fienderna till **kristlig** folkbildning genomdrifwa en lag, hwarigenom folkskolorna hädanefter måste wara hedniska i det kristliga Holland. Under denna strid utöstes af Hollands fritänkare, ej minst af en fritänkare-minister, de hånfullaste ord mot Guds ord. Djupt sårade måste de holländske kristna känna sig och genom ifrig kärleksuppoffring måste de nu bland sig sjelfwe upprätta friwilliga **kristliga** skolor. Det är detta deras arbete med den fria kristliga skolan, som jag hade welat närmare känna. Jag föreställer mig och hoppas, att de kristna i Holland uppoffra det yttersta, när det gäller att upprätta fria kristliga skolor. Ack hwad wi protestanter få skämmas inför katolikerna, då det är fråga om uppoffringar för kyrkan och skolan. Girigheten och werldskärleken taga tydligen allt mer och mer öfwerhand bland de kristna; kärleken warder i många förkolnad, det lider mot den rysliga sista tiden. Jag tänker på de **wåra**, jag ser, huru de, som lyckats få något mer än wanligt af det jordiska goda, blifwa allt mer och mer snåle och omöjlige, när det gäller werklig **uppoffring** för Herrens sak. Ingen ting grämer mig mer än att tänka på de s. k. kristne, hwilka hafwa handen full af penningar, men tillknyta den på det hårdaste,

när det blifwer fråga om, att de skulle gifwa något åt Herren, som gifwit dem allt. Mitt blod råkar i swallning, när jag tänker på wår tids kristna. Särskildt tänker jag nu på den kristliga skolan. Ack, hwad wåra hjertan borde brinna för denna heliga sak. Förbi, förbi är det med kristenheten, sedan den kristliga hög- och folkskolan är förswunnen. Satan har uppstält sin talrikaste och tappraste här emot den kristliga skolan. Och wi arme stackare, wi älska den usle penningen så, att wi ingenting wilja uppoffra för att bygga fästningar och förskansningar mot den wäldiga sataniska hären.

Usch, wi äro ej wärda det kristna namnet för wår gränslösa slöhets, tröghets och girighets skull! Ack, att Herren finge uppwäcka unga kristna män, som wille i försakelse och fattigdom offra sitt lif för den **kristliga** folkskolan! Här hafwa alla bedjare ett böneämne, som räcker till icke blott för böneweckan, utan för hela året. Men hwarför rusar du i dina helsningar så bums på detta ämnet, frågar man mig. Jo jag reste nu genom Holland, der den hårda strid utkämpats, hwari den kristliga folkskolan blef landsförwist; jag reste i närheten af Belgien och Frankrike, i hwilka båda länder samma fråga wid samma tid så uppskakade sinnena, att det nästan war fråga om en strid på lif och död. Hwad säger du då, frågar man mig, om det så prisade Amerikas offentliga skolor? Jag säger helt enkelt: ett **kristet** folk **måste** hafwa **kristliga** skolor, ett hedniskt folk **måste** hafwa hedniska skolor, med andra ord: statens skolor måste wara sådane de i Förenta Staterna äro, men de kristna måste hafwa fria, rent och werkligt **kristliga** skolor. Man må kalla mig katolik, fantast och hwad man will, jag skall dock alltid fasthålla den öfwertygelsen, att en skola utan Guds ord för kristna barn är ett oting. Ingalunda will jag motwerka de publika skolorna, men ingalunda skall jag annat än högt utropa, att wi behöfwa rent kristliga skolor, dit wi kunna sända wåra barn, hwilka äro dyrbarare än gods och guld. Hwem kan beräkna den oerhördt stora procent, som de penningar gifwa, hwilka utbetalas för byggandet och underhållandet af kristliga skolor?

När man besinnar, att en menniskosjäl är wärd mer än hela werlden, hwilken bank gifwer wäl då en sådan ränta, som den

kristliga skolan, genom hwilken millioner själar räddas till ewinnerligt lif. Man aktar måhända himmel och salighet för ett intet; jag frågar då: hwad är det wärdt, att tusenden och åter tusenden af det uppwäxande slägtet räddas från laster, hwilka här i tiden medföra outsägliga qwal? Hwart bure det af redan här på jorden med barnen och ungdomen, om ej kristliga skolor funnos? Den religionslösa skolan skulle uppfostra wåra barn till innewånare i Sodom och Gomorra, om ej den kristliga skolan funnes, hwilken ännu utöfwar ett mäktigt inflytande på den hedniska skolan. Men ehuru wi hafwa wett nog att se, att wi sönderrifwa grunden för staten, kyrkan och familjen, ja, grunden för all lycka på jorden, om wi ej af alla krafter arbeta för kristliga kristliga skolors upprätthållande och underhåll, så äro wi dock så slöe och likgiltige, att wi äro färdige att låta den kristliga skolan förswinna, derför att den kostar oss några cents om året. Måtte hwarje menniska, som ej i tidens stora skeppsbrott på tron förlorat sitt hjerta, icke upphöra att ropa i wår tids öken om nödwändigheten af kristliga skolor; måtte den, som eger någon cent, den han will offra för sina medmenniskors wäl, ej glömma, att den kristliga skolan med all rätt har det närmaste anspråket på denna cent.

Så lyda mina helsningar från Hollands kristna, hwilka jag ej med lekamliga ögon sett, men hwilkas strider för den kristliga skolan jag i andanom skådat.

Köln. Aftonklockan. Domen. Medeltidens uppoffringskraft. Katolicismens yttre härlighet och inre tomhet.

Under färden den 9:de April närmade jag mig allt mera Köln, der jag wille se den berömda domkyrkan, wittnet om fordna tiders uppoffringslust och uppoffringskraft. Mot qwällen anlände jag dit och kastade redan wid ankomsten en förwåningens blick

på Kölnerdômen, detta minne från medeltiden, den tid då folkmassorna kunde hänföras för ett skönt werk, den tid då man stod redo att offra hela sitt lif och allt sitt gods för kyrkan. På qwällen satt jag i ett rum, som war beläget alldeles i domkyrkans närhet, och lyssnade till de majestätiska tonerna från en af katedralens wäldiga klockor. Man wet, hwilken makt ljudet af en stor kyrkklocka utöfwar på ens sinne, då man i aftonskymningen sätter sig ned att lyssna till detta ljud. De djupa tonerna af detta ljud tyckas fylla rummet mellan himmelen och jorden, och man tycker sig höra aftonringningen af sitt lifs sista dag. Till djupet af ens hjerta tränger sig owilkorligen denna fråga: hör du, att ditt lifs afton närmar sig, är du färdig att möta din Gud? För mitt öra och hjerta äro de djupa tonerna af en stor kyrkklocka en musik af allwarligaste slag: jag skattar högt förmånen att få lyssna till en majestätisk kyrkklockas toner, ehuru jag afskyr skrällandet från de skrammelgrytor, hwilka man ofta upphänger på den plats, som tillhör en werlig kyrkklocka.

Morgonen den 10:de April war jag tidigt uppe för att bese katedralen eller domkyrkan, hwilken öppnas redan kl. 5 på morgonen. Redan den första anblicken af den wäldiga byggnaden wäcker häpnad. Man häpnar först öfwer de oerhörda kostnader, de uppoffringar, och ansträngningar, som en sådan byggnad kostat, den långa tid, det tålamod och ihärdighet, som fullbordandet af ett sådant storwerk kräft. Man tänker owilkorligen följande tanke: de män, som företagit sig denna byggnad, hafwa måst tänka på någontin annat än blott att förtjena pengar. Någon stor idé, något högt syftemål måste hafwa besjälat de tusentals menniskor, hwilka i den skumma medeltiden uppoffrade ett helt lifs arbete i och för denna kyrka. Man må med skäl på det djupaste beklaga det andliga mörker, som herskade i medeltiden, men ett kan man ej undgå, och det är detta: man måste beundra den sjelfförsakelse och uppoffringskraft, som lifwade det folket, som wandrade i medeltidens halfdunkel. Dessa män och qwinnor, som offrade hela sitt lif och allt sitt gods för kyrkor, kloster och missionsföretag, skola uppstå på domedag och fördöma wår sjelfwiskhet, wår olust till uppoffringar, wår girighet och wårt småsinne. På dem lyste

några matta strålar af evangelii ljus, öfwer oss utstrålar hela fullheten af rättfärdighetens sol med salighet under sina wingar. O we, wår gräsliga otacksamhet! Wi blygas inför eder, I medeltidens folk, I som tackaden med så ifrig kärlekstjenst för det ringa ljus man gaf eder.

Det är med stor rörelse man läser om den hänförelse, som lifwade medeltidens folk wid de stora kyrkobyggnaderna. Män och qwinnor af alla stånd deltogo, riddare och adliga damer framburo med egna händer trädstammar och framsläpade de tunga stenblocken till de wäldiga pelarne, de förmögnare utdelade lifsmedel till dem, som arbetade wid byggnaden. Arbetet gälde såsom ett heligt werk; man fordrade af arbetarne bot och bättring samt löfte om kristlig kärlek och ödmjuk lydnad. Dagens arbete begynte med syndabekännelse och bön, och till och med under natten genljödo på wissa timmar wid fackelsken högtidliga hymner. Hela föreningar inwigde sitt hela lif åt den tjensten att bygga kyrkor. Man betraktade kyrkobyggnaderna såsom en del af missionsarbetet. Man kan ej, när man ser Europas katedralkyrkor från medeltiden, undwika att tänka på Herrens Jesu ord: "om dessa tego, skulle stenarne ropa". När predikanterna tystnade om Jesus måste stenarne i de wäldiga korskyrkorna wittna om honom, som bar werldens synder. Nog funnos många bland de tusenden, som offrade hela sitt lif för en enda kyrka, hwilka enfaldigt sågo upp till den för deras synder korsfäste Frälsaren, hwars namn de med sin byggnad wille förhärliga. Wi med wår kunskap i Guds ord se ofta ned med förakt på den dunkla medeltiden. Wi borde sannerligen se ned och blygas öfwer oss sjelfwa, wi borde ock gå åstad för att i werk, gerning och uppoffring wisa, att wi hafwa ett högre ljus.

Man bör wäl besinna, att en stor tanke war drifffjädern till de oerhörda uppoffringar och ansträngningar, som medeltidens ofantliga kyrkobyggnader kostade. Det stora ändamålet med dessa öfwer wårt begrepp gående uppoffringar war, att man skulle förhärliga Guds rike, att man skulle göra af sjelfwa de hårda stenarne missionärer bland de då halfwilda europeiska folken. Guds ord framställer ju Guds rike under bilden af en byggnad, hwarföre

skulle man ej då synbarligen få utföra denna bild? Hwarföre skulle wi ej med beundran och glädje kunna se och läsa de förklaringar eller kommentarier som medeltidens folk uppmurade öfwer Efeserbrefwets 2:dra kapitel och andra sådana bibelställen? Wore det rätt att till det wärsta uttyda afsigten hos de folk, som med dessa ofantliga kyrkobyggnader wille på jorden uppresa minneswårdar öfwer Guds frälsningsunder, då ju Gud redan i G. T. lät begagna stenar såsom wittnen om hans wälgerningar mot sitt folk? Det låter i sanning illa, då wi bekärma oss öfwer medeltidens egenrättfärdighet och gerningslära, wi, som jämra oss på det ömkligaste öfwer den stora kostnaden, om wi blott skola uppföra ett litet skolhus, hwilket endast är att betrakta som en liten fogelbur i jemförelse med medeltidens jättebyggnader.

Man stannar i stum häpnad, när man kommit in i den wäldiga Kölnerdômen, man ser först uppåt, ty det är såsom om i denna stenmassa innebodde en magnetisk kraft, som drager anden uppåt. Det är just den underbara konsten och ideen i den götiska byggnadsstilen, att allting, oaktadt byggnadens ofantlighet och den oerhörda stenmassan, är så lätt, smidigt och uppåt sträfwande, att man känner det såsom om hela byggnaden wore stadd på flygt mot höjden, ja, såsom om man hade stigit ombord på ett himlaskepp. Hwar och en wet, att man talar om skeppet i större kyrkor. Domkyrkan i Köln har fem skepp; utefter kyrkans längd löpa således fyra pelarrader. Midtelskeppet är högst och springer upp till den swindlande höjden af omkring twåhundra fot. Hundra pelare uppbära det hela, hwaraf de mellersta äro fyratio fot i omfång. Kyrkans längd är öfwer 500 fot och bredden 230 fot. Man tänke sig stå wid dörren af denna ofantliga rymd skådande framåt och uppåt. Det är såsom skulle bilderna af Kristus och apostlarne, hwilka stå fästade högt upp på korsets pelare ropa till den inträdande: syndare, se uppåt, det finnes ett rum för dig derofwan, kom, sätt dig ned i den kristna kyrkans skepp, och det skall föra dig öfwer tidens brusande haf in i den ewiga, fridsälla hamnen, der ett härlighetens tempel är bygdt, hwaraf det deri du nu befinner dig är blott en swag bild och skugga. Grundlaget och hufwudtanken för det hela bildar korset. I korsform är kyrkan bygd, från korsform sträfwa

de wäldiga pelarne uppåt, tills det ofantliga hwalfwets bågar sammanlöpa i korsros eller krona, ty korsets frukt är härlighetskronan. En korsros är ock högsta spetsen på de 500 fot höga tornen, ty öfwerst på korset hänger segerkronan, som winkar från ofwan mot dem, hwilka i tron på Kristi kors tåligt bära korset genom jämmerdalen.

När man en längre stund stått alldeles stilla för att se framåt och uppåt i denna byggnad, hwars stenar och former äro idel symboler och bilder af höga andliga sanningar, när man försökt låta i sin själs öga fotografera intrycket af kyrkans inre i en hel bild, will man ock begynna se sig omkring efter enskildheterna. Ens ögon falla då först på de stora, med den finaste konst utarbetade helgonbilder, hwilka äro ställda högt uppefter hwarje pelare i midtelskeppet. Jag wet naturligtwis ej hwad alla dessa helgon hafwa hetat, hwilkas bilder pryda desse ofantlige pelare, som uppbära hela byggnaden, men ett ser jag, och det är, att man med dessa bilder welat gifwa en tillämpning af de orden i Upp. b.: "den der winner, honom will jag göra till en pelare i min Guds tempel". Sedan man något sansat sig från förtjusningen och den häpnadens wördnad, som det första inträdet i en sådan helgedom medför, begynner man se sig omkring efter predikstolen. Slutligen får man syn derpå. Liten, simpel och obetydlig är den här såsom mestadels i katolska kyrkor. Såsom blixten genomfar ens hjerta den frågan: predikas korsets evangelium i denna stora korskyrka? Och swaret blifwer ett werop: o we! Kristi evangelium predikas ej här. Menniskogerningar och menniskoförtjenster intaga här den plats, som uteslutande tillhör Kristi gerning och förtjenst, katolska prester med allt deras kram och ståt hafwa utdrifwit den ende Öfwerstepresten Jesus, Guds Son; nådastolen är utkastad och i stället har man med den oerhördaste prakt inrättat ett högaltare, wid hwilket menniskor offra för menniskors synder, likasom om Kristi offer aldrig hade funnits till, eller likasom, om det ej wore tillräckligt att ewinnerligen saliggöra arme syndare. Man ryser, man bäfwar, det är såsom om man kände sig oemotståndligt nödgad att i ett nu rusa ut ur det hus, der Kristi namn så jämmerligt wanhelgas. Dock, efter några ögonblicks besinning, segrar nyfikenheten

skulle man ej då synbarligen få utföra denna bild? Hwarföre skulle wi ej med beundran och glädje kunna se och läsa de förklaringar eller kommentarier som medeltidens folk uppmurade öfwer Efeserbrefwets 2:dra kapitel och andra sådana bibelställen? Wore det rätt att till det wärsta uttyda afsigten hos de folk, som med dessa ofantliga kyrkobyggnader wille på jorden uppresa minneswårdar öfwer Guds frälsningsunder, då ju Gud redan i G. T. lät begagna stenar såsom wittnen om hans wälgerningar mot sitt folk? Det låter i sanning illa, då wi beskärma oss öfwer medeltidens egenrättfärdighet och gerningslära, wi, som jämra oss på det ömkligaste öfwer den stora kostnaden, om wi blott skola uppföra ett litet skolhus, hwilket endast är att betrakta som en liten fogelbur i jemförelse med medeltidens jättebyggnader.

Man stannar i stum häpnad, när man kommit in i den wäldiga Kölnerdômen, man ser först uppåt, ty det är såsom om i denna stenmassa innebodde en magnetisk kraft, som drager anden uppåt. Det är just den underbara konsten och ideen i den götiska byggnadsstilen, att allting, oaktadt byggnadens ofantlighet och den oerhörda stenmassan, är så lätt, smidigt och uppåt sträfwande, att man känner det såsom om hela byggnaden wore stadd på flygt mot höjden, ja, såsom om man hade stigit ombord på ett himlaskepp. Hwar och en wet, att man talar om skeppet i större kyrkor. Domkyrkan i Köln har fem skepp; utefter kyrkans längd löpa således fyra pelarrader. Midtelskeppet är högst och springer upp till den swindlande höjden af omkring twåhundra fot. Hundra pelare uppbära det hela, hwaraf de mellersta äro fyratio fot i omfång. Kyrkans längd är öfwer 500 fot och bredden 230 fot. Man tänke sig stå wid dörren af denna ofantliga rymd skådande framåt och uppåt. Det är såsom skulle bilderna af Kristus och apostlarne, hwilka stå fästade högt upp på korsets pelare ropa till den inträdande: syndare, se uppåt, det finnes ett rum för dig derofwan, kom, sätt dig ned i den kristna kyrkans skepp, och det skall föra dig öfwer tidens brusande haf in i den ewiga, fridsälla hamnen, der ett härlighetens tempel är bygdt, hwaraf det deri du nu befinner dig är blott en swag bild och skugga. Grundlaget och hufwudtanken för det hela bildar korset. I korsform är kyrkan bygd, från korsform sträfwa

de wäldiga pelarne uppåt, tills det ofantliga hwalfwets bågar sammanlöpa i korsros eller krona, ty korsets frukt är härlighetskronan. En korsros är ock högsta spetsen på de 500 fot höga tornen, ty öfwerst på korset hänger segerkronan, som winkar från ofwan mot dem, hwilka i tron på Kristi kors tåligt bära korset genom jämmerdalen.

När man en längre stund stått alldeles stilla för att se framåt och uppåt i denna byggnad, hwars stenar och former äro idel symboler och bilder af höga andliga sanningar, när man försökt låta i sin själs öga fotografera intrycket af kyrkans inre i en hel bild, will man ock begynna se sig omkring efter enskildheterna. Ens ögon falla då först på de stora, med den finaste konst utarbetade helgonbilder, hwilka äro ställda högt uppefter hwarje pelare i midtelskeppet. Jag wet naturligtwis ej hwad alla dessa helgon hafwa hetat, hwilkas bilder pryda desse ofantlige pelare, som uppbära hela byggnaden, men ett ser jag, och det är, att man med dessa bilder welat gifwa en tillämpning af de orden i Upp. b.: "den der winner, honom will jag göra till en pelare i min Guds tempel". Sedan man något sansat sig från förtjusningen och den häpnadens wördnad, som det första inträdet i en sådan helgedom medför, begynner man se sig omkring efter predikstolen. Slutligen får man syn derpå. Liten, simpel och obetydlig är den här såsom mestadels i katolska kyrkor. Såsom blixten genomfar ens hjerta den frågan: predikas korsets evangelium i denna stora korskyrka? Och swaret blifwer ett werop: o we! Kristi evangelium predikas ej här. Menniskogerningar och menniskoförtjenster intaga här den plats, som uteslutande tillhör Kristi gerning och förtjenst, katolska prester med allt deras kram och ståt hafwa utdrifwit den ende Öfwerstepresten Jesus, Guds Son; nådastolen är utkastad och i stället har man med den oerhördaste prakt inrättat ett högaltare, wid hwilket menniskor offra för menniskors synder, likasom om Kristi offer aldrig hade funnits till, eller likasom, om det ej wore tillräckligt att ewinnerligen saliggöra arme syndare. Man ryser, man bäfwar, det är såsom om man kände sig oemotståndligt nödgad att i ett nu rusa ut ur det hus, der Kristi namn så jämmerligt wanhelgas. Dock, efter några ögonblicks besinning, segrar nyfikenheten

öfwer denna känsla af afsky för Roms helgerån; man will se, hwad romerska kyrkan är i all sin yttre härlighet och inre tomhet och ödslighet. Så äfwen jag; jag wille se mera af Kölnerdômens inre, ehuru jag kände det så hemskt om hjertat wid tanken derpå, att Kristus war utdrifwen ur detta praktfulla tempel. Dock äfwen i katolska kyrkan får man någon gång höra korsets evangelium. Kanhända äfwen i Kölnerdômen ordet om den korsfäste någon gång ljuder till arme syndare. Gud har de sina äfwen inom den katolska kyrkan.

Twenne särskilda gånger besökte jag Köln för att se dômen. Första gången jag war der firades skärtorsdagen. Såsom redan är sagdt, öppnas kyrkan kl. 5 på morgonen. Och dock, innan portarne öppnas, stå redan flere af de andäktige utanför, wäntande att få komma in. När man ser, huru katolikerna så tidigt på morgonen med den största ifwer skynda till sina kyrkor, icke blott en gång på året, såsom wi på juldagen, utan många gånger, måste man blygas öfwer den tröghet som finnes hos oss. Wäl må wi med glädje tänka derpå, att wi få tro, att allt för oss **är fullkomnadt** utaf wår Öfwersteprest, hwarföre wi ej behöfwa wara så hete och orolige i gudstjenstwerk och goda gerningar som katolikerna, men dock borde wi åtminstone wara lika ifrige att tacka wår Jesus god, hwilken rinna lät sitt dyra blod, som katolikerna äro ifrige att sjelfwe försöka göra goda gerningar, för att derigenom wara salige. Jag skall ej lätt glömma en gammal gumma, hwilken tilltalade mig, då jag utanför dômen i Köln betraktade de sköna helgonbilder, hwilka i snart sagt oräkneligt antal pryda hwalfwen öfwer portarne. Hon utropade: "är det icke skönt, i synnerhet äro helgonen sköna!" "Katolikerna hafwa öfwer hela jorden samma tro!" Just då öppnades portarne och gumman skyndade in i kyrkan, och jag hann ingenting widare säga. Hennes sista utrop war antingen ett fröjderop till mig, som hon såg wara utländing, eller en pik åt den, som hon misstänkte wara protestant. Ack ja, protestanterna äro på det sorgligaste sönderslitna i partier och olika samfund, och dock är den protestantiska förskingringen bättre, än den påfwiska s. k. enheten, som bortkastat Kristus och satt den felbaraste menniska på jorden i spetsen för församlingen under namn

och titel af den "ofelbare". Ingen menniska på jorden har så felat om sanningen som påfwen i Rom. Söndersplittrad är den protestantiska kristenheten, det erkänner hwarje protestant under hjertlig sorg och grämelse, och dock är inom protestantismen en högre enhet i sanningen, den werlden och påfwen ej kunna se. Kommer det till frågan om wår salighetsgrund, då äro alle sanne protestanter ense, och då ligger i denna inre sanna enhet en kraft, som trotsar sjelfwa Rom. Emellertid, jag war inne i den härliga dômen och wille se mig omkring. Det war, såsom jag sagt, skärtorsdagsmorgon. Dagen war dimmig, dyster och kall. Hela dômen war inswept i denna kyliga dimma. Det kyliga halfdunklet derinne gjorde ett högst dystert intryck på både kropp och själ. Alltsammans war mig en lefwande bild af påfwedömet. Midt i all denna härlighet fryser själen; någon stilla, innerlig, hjertewärmande frid finnes ej i den katolska kyrkan. Hwad fattas? Solljus. Rättfärdighetens sol med salighet under sina wingar är utestängd. Fönster finnas nog på den stora dômen, men de äro alla målade, något rent solljus insläppes ej. Öfwerallt stå helgon och prester i wägen, så att det rena solljuset ej får lysa ned på det arma folket. Fönstren äro fullmålade med helgonbilder. Man beundrar glasmåleriets sköna konst, men man häpnar deröfwer, att de klara solstrålarne ej få lof att komma in dit, der de så wäl behöfdes. Öfwerallt bara prester och helgon. När man går in, i hwilken af de många portarne man än må inträda, har man öfwer och omkring sig helgonbilder, när man kommer in, stirrar från hwarje pelare ett helgon ned på en, när man will se ut genom fönstren, får man se blott målade helgon i stället för sol och solstrålar. Ja, Kristus sjelf är gjord till ett blott helgon, ty han är ställd bland de andra helgonen. Om än helgonen äro omgifne med en "gloria", så sprider denna gloria dock hwarken ljus eller wärme till den arme syndaren. Det är ljuset och wärmen från rättfärdighetens sol, som den arme syndaren behöfwer. Jag begynte gå omkring för att se, huru de många, som tidigt skärtorsdagsmorgonen woro samlade i Kölnerdômen, uppwärmde sina hjertan med sina egna och helgonens goda gerningar. Omkring koret och högaltaret är en krans af sju kapell, hwilka hwar för sig utgöra en liten kyrka. Dessa

de syn att se, huru fattiga mödrar med sina små kunna hemta frisk luft för intet i de sköna parkerna, ifall de bo så i närheten, att de mäkta begagna sig af den erbjudna förmånen. Hwad som gläder mig under wandringen i en stadspark är icke de kostbara wagnarne med de dyrbart utstyrda damerna, ty så snart jag inträder i en stor stad, känner jag djup affky för de rike, emedan de rikes synder mot de fattige i städerna äro himmelsskriande; utan min ögonförnöjelse är att se, att de sköna träden utan att förnämt rynka på löfwen finna sin lust uti att gifwa skugga åt den fattige. O, den sköna naturen! De med så mångfaldig färgprakt prydda blommorna finna sitt nöje uti att med den mest älskliga artighet låta sin skönhet och sin wällukt tjena den fattige till wederqwickelse, närhelst han kan slita sig från wedermödorna för att göra ett besök hos dessa Guds kärleks tjenarinnor; de i härlig omwexling prunkande träden erbjuda under ädel jämlikhetskänsla sin tjenst åt den fattige såwäl som åt den rike. Den sköna solen strålar med samma wänlighet öfwer armodets barn som öfwer den jordiska lyckans och mammons gunstlingar. Ära och heder åt de män, som inrätta sköna parker och hålla dem öppna i synnerhet för de fattige samt för sådana parker göra sådana ordningsregler, att äfwen den fattige måste blifwa behandlad med aktning, kärlek och artighet! Ack ja, huru tungt den fattiges lif måste wara, då han icke allenast måste wara fattig utan ock oftast blifwer bemött med all möjlig oartighet och hårdhet, såsom man ju ser, att hwar och en tycker sig hafwa all rätt att ryta åt den fattige och att wisa honom förakt på allt sätt. Med ett ord: många anse sig hafwa rätt att göra den fattiges lif så tungt som möjligt. Det är med tanken på allt detta man wid åsynen af något, som är ämnadt att gifwa den fattige någon wederqwickelse, känner sitt hjerta något lättadt från de suckar, hwilka hos hwarje menniska med känsla frampressas wid betraktelsen af de fattiges lif i städerna.

Nu till zoologiska trädgården! Att man här känner sig intresserad, är ej underligt, då man ju här får se de olika slags wilda djur, om hwilka man ända från sin barndom läst och hört så mycket. Först kastade jag en blick på de många olika slags foglar, på hwilka wår Gud slösat färgernas skönhet så rikligt och bland

hwilka äfwen många med underbara sångtoner beprisa sin skapares godhet och wishet. Det är i sanning en predikan af högt wärde man får höra, när man lyssnar till och äfwen ser en samling af dessa små bewingade djur, hwilka med sina färger, sin sång och sitt glädtiga lynne fördubbla skönheten af en wår- eller sommardag. Är det slumpen, som hittat på dessa sköna former, färger och toner, eller är det en lefwande Gud, som skapat dessa glädjens älsklingar, att de med sin sång och sin lek skulle fröjda menniskobarnen, som han älskar och som han, då ju alla äro förlorade söner och döttrar, ropar till sig hem? Ifrån foglarne, skönhetens och älskligheteus afbilder, begaf jag mig till aporna, de fulaste lefwande warelser, som skapelsen har att uppwisa. Enligt de lärdes utslag äro dessa "damer" och "herrar" med de obeskrifligt wederstyggliga anletsdragen mina systrar och bröder. Att finna sig i sådant öde går öfwer min förmåga. Jag wädjar från de lärdes om höjden af wanwett wittnande utslag till en högre rätt, der mitt werkliga adelskap är kändt och erkändt och der ocksä giltiga bewis för min härkomst kunna lemnas. Den som will wara son eller dotter till en apa må gerna för mig hafwa den märkliga äran, men jag sjunger med den gamle grekiske skalden och med Paulus: "**ty wi äro ock hans slägte**" och affäger mig för alltid allt syskonskap med apherrskapet.*)

*) Här har jag anledning att omnämna en synd, en last den allra fasligaste och mest förderfliga. Jag menar den djuriska last som kallas s j e l f - b e f l ä c k e l s e, eller den synd att menniskan med sig sjelf bedrifwer otukt och slemhet. Att så föra wåld på sin egen kropp för att uppwäcka och utöfwa orena lustar är en synd, som redan i detta lifwet straffas med onämbara qwal och lidanden. Skall man tiga med denna hemska synd? Bör man icke fastmer utropa warningar för en sådan synd, som förnedrar och skadar menniskan mer än någon annan synd. O, de unga, huru skola de bewaras för ungdomens farligaste fiende? Man spare ingen möda, då det gäller att skydda dem, som ännu ej stupat för denna hemska frestelse, och då det är fråga om att upprätta de fallne. Skall man förakta och bortstöta offren för denna från afgrunden komna last? Här gäller det att med den innerligaste ömhet söka wårda och läka de sargade.

Man wet, att många af okunnighet och missförstånd falla i sjelfbefläckelsens hemska synd. Den som will wara en menniskoslägtets wälgörare, han har här ett fält för sin kärlekswerksamhet. Hwar äro de barmhertige samariter, som upptaga och utan att sky beswär och omkostnad wårda dem, som fallit i den hemska lastens röfwarehänder? Ack, huru många som likt presten och leviten f ö r n ä m t gå förbi de sårade!

Angående mitt besök i Londons zoologiska trädgård will jag widare säga, att man icke må wänta, att jag nu skulle lemna en någorlunda fullständig djurbeskrifning. Blott något om de märkwärdigare djuren will jag säga. Jag såg de ofantlige men dock så menniskowänlige elefanterna. Der finnes en gammal elefant, seniorn bland sällskapet, som i sanning är ärewördig genom sin storlek, ålder och allwarliga blick, men dock så mild och foglig, att en liten pys till man, som städade hos honom, kunde kommendera honom ur wägen, som om han hade haft att göra med en hundwalp. Att jag gjorde uppwaktning hos djurens konung, hans majestät lejonet, iakttagande den artigheten att stå på wederbörligt afstånd, kan man förstå. Att jag ock wille se den grymmaste och blodtörstigaste tyrannen bland djuren, må man wäl tänka sig. Nog kunde jag försöka att omtala åtskilliga andra djur och anställa betraktelser öfwer deras skick och seder, men jag will ej upptaga tiden längre med djurbetraktelser, alldenstund jag ju skulle helsa från menniskor men ej från djur. Det endast will jag säga, att man wid blicken omkring sig i ormrummet känner sig frestad att utropa: Herre, hwarför har du skapat dessa hemska djur, hwilkas anblick nära nog kommer en menniska att stelna af fasa äfwen då, när dessa det rysligas afbilder äro inneslängda. Efter att hafwa sett allehanda flygande, gående, simmande och krälande djur, tog jag afsked af djurens rike för att åter inträda i menniskowerlden.

I hast genom Holland. Den kristliga folkskolan.

Från London styrdes min kosa till Harwich för att derifrån widare öfwer Nordsjöns watten komma till Holland. Under mörka natten fraktades jag jämte mina reskamrater genom Guds starka beskydd öfwer det djupa wattnet, och på morgonen den 9 April inlupo wi i floden Maas. Efter en intressant färd på denna flod, hwarunder wi betraktade det lågländta Hollands kust, ankom wårt fartyg fram på morgonen till den stora handelsstaden

Rotterdam. Gerna skulle jag hafwa welat närmare bese denna stad, liksom jag gerna skulle hafwa önskat stanna någon wecka i det gästwänliga Holland, men min resplan war så bestämd, att jag deri ingenting nu kunde ändra. I flygande fart ilade jag med tåget förbi berömda städer t. ex. Utrecht, hwilken stad i historien spelar en högst wigtig roll. Eget war att se de holländska landtegendomarne, å hwilka små kanaler, fylda med watten, ofta syntes tjena i stället för wägar. Dock under färden genom Holland sysselsatte mig tanken på de kristna i Holland mer, än betraktelsen af hus och åkrar. Huru gerna hade jag welat stanna för att kunna komma i något samtal med dem! Jag kände då och känner ännu ett lifligt deltagande för desse kristne just för den strid om den kristliga folkskolan, som på sednare tiden utkämpats i Holland. Närmast frågan om wår egen frälsning kan och bör ingen fråga wäcka wårt djupaste intresse så, som frågan om **kristliga** skolor för wåra barn. Den mest ihärdiga kamp utkämpas nu af mörkrets makter emot den **kristliga** skolan. I Holland lyckades fienderna till **kristlig** folkbildning genomdrifwa en lag, hwarigenom folkskolorna hädanefter måste wara hedniska i det kristliga Holland. Under denna strid utöstes af Hollands fritänkare, ej minst af en fritänkare-minister, de hånfullaste ord mot Guds ord. Djupt sårade måste de holländske kristna känna sig och genom ifrig kärleksuppoffring måste de nu bland sig sjelfwe upprätta friwilliga **kristliga** skolor. Det är detta deras arbete med den fria kristliga skolan, som jag hade welat närmare känna. Jag föreställer mig och hoppas, att de kristna i Holland uppoffra det yttersta, när det gäller att upprätta fria kristliga skolor. Ack hwad wi protestanter få skämmas inför katolikerna, då det är fråga om uppoffringar för kyrkan och skolan. Girigheten och werldskärleken taga tydligen allt mer och mer öfwerhand bland de kristna; kärleken warder i många förkolnad, det lider mot den rysliga sista tiden. Jag tänker på de **wåra**, jag ser, huru de, som lyckats få något mer än wanligt af det jordiska goda, blifwa allt mer och mer snåle och omöjlige, när det gäller werklig **uppoffring** för Herrens sak. Ingen ting grämer mig mer än att tänka på de s. k. kristne, hwilka hafwa handen full af penningar, men tillknyta den på det hårdaste,

när det blifwer fråga om, att de skulle gifwa något åt Herren, som gifwit dem allt. Mitt blod råkar i swallning, när jag tänker på wår tids kristna. Särskildt tänker jag nu på den kristliga skolan. Ack, hwad wåra hjertan borde brinna för denna heliga sak. Förbi, förbi är det med kristenheten, sedan den kristliga hög- och folkskolan är förswunnen. Satan har uppstält sin talrikaste och tappraste här emot den kristliga skolan. Och wi arme stackare, wi älska den usle penningen så, att wi ingenting wilja uppoffra för att bygga fästningar och förskansningar mot den wäldiga sataniska hären.

Usch, wi äro ej wärda det kristna namnet för wår gränslösa slöhets, tröghets och girighets skull! Ack, att Herren finge uppwäcka unga kristna män, som wille i försakelse och fattigdom offra sitt lif för den **kristliga** folkskolan! Här hafwa alla bedjare ett böneämne, som räcker till icke blott för böneweckan, utan för hela året. Men hwarför rusar du i dina helsningar så bums på detta ämnet, frågar man mig. Jo jag reste nu genom Holland, der den hårda strid utkämpats, hwari den kristliga folkskolan blef landsförwist; jag reste i närheten af Belgien och Frankrike, i hwilka båda länder samma fråga wid samma tid så uppskakade sinnena, att det nästan war fråga om en strid på lif och död. Hwad säger du då, frågar man mig, om det så prisade Amerikas offentliga skolor? Jag säger helt enkelt: ett **kristet** folk **måste** hafwa **kristliga** skolor, ett hedniskt folk **måste** hafwa hedniska skolor, med andra ord: statens skolor måste wara sådane de i Förenta Staterna äro, men de kristna måste hafwa fria, rent och werkligt **kristliga** skolor. Man må kalla mig katolik, fantast och hwad man will, jag skall dock alltid fasthålla den öfwertygelsen, att en skola utan Guds ord för kristna barn är ett oting. Ingalunda will jag motwerka de publika skolorna, men ingalunda skall jag annat än högt utropa, att wi behöfwa rent kristliga skolor, dit wi kunna sända wåra barn, hwilka äro dyrbarare än gods och guld. Hwem kan beräkna den oerhördt stora procent, som de penningar gifwa, hwilka utbetalas för byggandet och underhållandet af kristliga skolor?

När man besinnar, att en menniskosjäl är wärd mer än hela werlden, hwilken bank gifwer wäl då en sådan ränta, som den

kristliga skolan, genom hwilken millioner själar räddas till ewinnerligt lif. Man aktar måhända himmel och salighet för ett intet; jag frågar då: hwad är det wärdt, att tusenden och åter tusenden af det uppwäxande slägtet räddas från laster, hwilka här i tiden medföra outsägliga qwal? Hwart bure det af redan här på jorden med barnen och ungdomen, om ej kristliga skolor funnos? Den religionslösa skolan skulle uppfostra wåra barn till innewånare i Sodom och Gomorra, om ej den kristliga skolan funnes, hwilken ännu utöfwar ett mäktigt inflytande på den hedniska skolan. Men ehuru wi hafwa wett nog att se, att wi sönderrifwa grunden för staten, kyrkan och familjen, ja, grunden för all lycka på jorden, om wi ej af alla krafter arbeta för kristliga kristliga skolors upprätthållande och underhåll, så äro wi dock så slöe och likgiltige, att wi äro färdige att låta den kristliga skolan förswinna, derför att den kostar oss några cents om året. Måtte hwarje menniska, som ej i tidens stora skeppsbrott på tron förlorat sitt hjerta, icke upphöra att ropa i wår tids öken om nödwändigheten af kristliga skolor; måtte den, som eger någon cent, den han will offra för sina medmenniskors wäl, ej glömma, att den kristliga skolan med all rätt har det närmaste anspråket på denna cent.

Så lyda mina helsningar från Hollands kristna, hwilka jag ej med lekamliga ögon sett, men hwilkas strider för den kristliga skolan jag i andanom skådat.

Köln. Aftonklockan. Domen. Medeltidens uppoffringskraft. Katolicismens yttre härlighet och inre tomhet.

Under färden den 9:de April närmade jag mig allt mera Köln, der jag wille se den berömda domkyrkan, wittnet om fordna tiders uppoffringslust och uppoffringskraft. Mot qwällen anlände jag dit och kastade redan wid ankomsten en förwåningens blick

på Kölnerdômen, detta minne från medeltiden, den tid då folkmassorna kunde hänföras för ett skönt werk, den tid då man stod redo att offra hela sitt lif och allt sitt gods för kyrkan. På qwällen satt jag i ett rum, som war beläget alldeles i domkyrkans närhet, och lyssnade till de majestätiska tonerna från en af katedralens wäldiga klockor. Man wet, hwilken makt ljudet af en stor kyrkklocka utöfwar på ens sinne, då man i aftonskymningen sätter sig ned att lyssna till detta ljud. De djupa tonerna af detta ljud tyckas fylla rummet mellan himmelen och jorden, och man tycker sig höra aftonringningen af sitt lifs sista dag. Till djupet af ens hjerta tränger sig owilkorligen denna fråga: hör du, att ditt lifs afton närmar sig, är du färdig att möta din Gud? För mitt öra och hjerta äro de djupa tonerna af en stor kyrkklocka en musik af allwarligaste slag: jag skattar högt förmånen att få lyssna till en majestätisk kyrkklockas toner, ehuru jag afskyr skrällandet från de skrammelgrytor, hwilka man ofta upphänger på den plats, som tillhör en werlig kyrkklocka.

Morgonen den 10:de April war jag tidigt uppe för att bese katedralen eller domkyrkan, hwilken öppnas redan kl. 5 på morgonen. Redan den första anblicken af den wäldiga byggnaden wäcker häpnad. Man häpnar först öfwer de oerhörda kostnader, de uppoffringar, och ansträngningar, som en sådan byggnad kostat, den långa tid, det tålamod och ihärdighet, som fullbordandet af ett sådant storwerk kräft. Man tänker owilkorligen följande tanke: de män, som företagit sig denna byggnad, hafwa måst tänka på någontin annat än blott att förtjena pengar. Någon stor idé, något högt syftemål måste hafwa besjälat de tusentals menniskor, hwilka i den skumma medeltiden uppoffrade ett helt lifs arbete i och för denna kyrka. Man må med skäl på det djupaste beklaga det andliga mörker, som herskade i medeltiden, men ett kan man ej undgå, och det är detta: man måste beundra den sjelfförsakelse och uppoffringskraft, som lifwade det folket, som wandrade i medeltidens halfdunkel. Dessa män och qwinnor, som offrade hela sitt lif och allt sitt gods för kyrkor, kloster och missionsföretag, skola uppstå på domedag och fördöma wår sjelfwiskhet, wår olust till uppoffringar, wår girighet och wårt småsinne. På dem lyste

några matta strålar af evangelii ljus, öfwer oss utstrålar hela fullheten af rättfärdighetens sol med salighet under sina wingar. O we, wår gräsliga otacksamhet! Wi blygas inför eder, I medeltidens folk, I som tackaden med så ifrig kärlekstjenst för det ringa ljus man gaf eder.

Det är med stor rörelse man läser om den hänförelse, som lifwade medeltidens folk wid de stora kyrkobyggnaderna. Män och qwinnor af alla stånd deltogo, riddare och adliga damer framburo med egna händer trädstammar och framsläpade de tunga stenblocken till de wäldiga pelarne, de förmögnare utdelade lifsmedel till dem, som arbetade wid byggnaden. Arbetet gälde såsom ett heligt werk; man fordrade af arbetarne bot och bättring samt löfte om kristlig kärlek och ödmjuk lydnad. Dagens arbete begynte med syndabekännelse och bön, och till och med under natten genljödo på wissa timmar wid fackelsken högtidliga hymner. Hela föreningar inwigde sitt hela lif åt den tjensten att bygga kyrkor. Man betraktade kyrkobyggnaderna såsom en del af missionsarbetet. Man kan ej, när man ser Europas katedralkyrkor från medeltiden, undwika att tänka på Herrens Jesu ord: "om desse tego, skulle stenarne ropa". När predikanterna tystnade om Jesus måste stenarne i de wäldiga korskyrkorna wittna om honom, som bar werldens synder. Nog funnos många bland de tusenden, som offrade hela sitt lif för en enda kyrka, hwilka enfaldigt sågo upp till den för deras synder korsfäste Frälsaren, hwars namn de med sin byggnad wille förhärliga. Wi med wår kunskap i Guds ord se ofta ned med förakt på den dunkla medeltiden. Wi borde sannerligen se ned och blygas öfwer oss sjelfwa, wi borde ock gå åstad för att i werk, gerning och uppoffring wisa, att wi hafwa ett högre ljus.

Man bör wäl besinna, att en stor tanke war driffjädern till de oerhörda uppoffringar och ansträngningar, som medeltidens ofantliga kyrkobyggnader kostade. Det stora ändamålet med dessa öfwer wårt begrepp gående uppoffringar war, att man skulle förhärliga Guds rike, att man skulle göra af sjelfwa de hårda stenarne missionärer bland de då halfwilda europeiska folken. Guds ord framställer ju Guds rike under bilden af en byggnad, hwarföre

skulle man ej då synbarligen få utföra denna bild? Hwarföre skulle wi ej med beundran och glädje kunna se och läsa de förklaringar eller kommentarier som medeltidens folk **uppmurade** öfwer Efeserbrefwets 2:dra kapitel och andra sådana bibelställen? Wore det rätt att till det wärsta uttyda afsigten hos de folk, som med dessa ofantliga kyrkobyggnader wille på jorden uppresa minneswårdar öfwer Guds frälsningsunder, då ju Gud redan i G. T. lät begagna stenar såsom wittnen om hans wälgerningar mot sitt folk? Det låter i sanning illa, då wi beskärma oss öfwer medeltidens egenrättfärdighet och gerningslära, wi, som jämra oss på det ömkligaste öfwer den stora kostnaden, om wi blott skola uppföra ett litet skolhus, hwilket endast är att betrakta som en liten fogelbur i jemförelse med medeltidens jättebyggnader.

Man stannar i stum häpnad, när man kommit in i den wäldiga Kölnerdômen, man ser först **uppåt**, ty det är såsom om i denna stenmassa innebodde en magnetisk kraft, som drager anden uppåt. Det är just den underbara konsten och ideen i den götiska byggnadsstilen, att allting, oaktadt byggnadens ofantlighet och den oerhörda stenmassan, är så lätt, smidigt och uppåt sträfwande, att man känner det såsom om hela byggnaden wore stadd på flygt mot höjden, ja, såsom om man hade stigit ombord på ett himlaskepp. Hwar och en wet, att man talar om **skeppet** i större kyrkor. Domkyrkan i Köln har fem skepp; utefter kyrkans längd löpa således fyra pelarrader. Midtelskeppet är högst och springer upp till den swindlande höjden af omkring twåhundra fot. Hundra pelare uppbära det hela, hwaraf de mellersta äro fyratio fot i omfång. Kyrkans längd är öfwer 500 fot och bredden 230 fot. Man tänke sig stå wid dörren af denna ofantliga rymd skådande framåt och uppåt. Det är såsom skulle bilderna af Kristus och apostlarne, hwilka stå fästade högt upp på korsets pelare ropa till den inträdande: syndare, se uppåt, det finnes ett rum för dig derofwan, kom, sätt dig ned i den kristna kyrkans skepp, och det skall föra dig öfwer tidens brusande haf in i den ewiga, fridsälla hamnen, der ett härlighetens tempel är bygdt, hwaraf det deri du nu befinner dig är blott en swag bild och skugga. Grundlaget och hufwudtanken för det hela bildar korset. I korsform är kyrkan bygd, från korsform sträfwa

de wäldiga pelarne uppåt, tills det ofantliga hwalfwets bågar sammanlöpa i korsros eller krona, ty korsets frukt är härlighetskronan. En korsros är ock högsta spetsen på de 500 fot höga tornen, ty öfwerst på korset hänger segerkronan, som winkar från ofwan mot dem, hwilka i tron på Kristi kors tåligt bära korset genom jämmerdalen.

När man en längre stund stått alldeles stilla för att se framåt och uppåt i denna byggnad, hwars stenar och former äro idel symboler och bilder af höga andliga sanningar, när man försökt låta i sin själs öga fotografera intrycket af kyrkans inre i en hel bild, will man ock begynna se sig omkring efter enskildheterna. Ens ögon falla då först på de stora, med den finaste konst utarbetade helgonbilder, hwilka äro ställda högt uppefter hwarje pelare i midtelskeppet. Jag wet naturligtwis ej hwad alla dessa helgon hafwa hetat, hwilkas bilder pryda desse ofantlige pelare, som uppbära hela byggnaden, men ett ser jag, och det är, att man med dessa bilder welat gifwa en tillämpning af de orden i Upp. b.: "den der winner, honom will jag göra till en pelare i min Guds tempel". Sedan man något sansat sig från förtjusningen och den häpnadens wördnad, som det första inträdet i en sådan helgedom medför, begynner man se sig omkring efter predikstolen. Slutligen får man syn derpå. Liten, simpel och obetydlig är den här såsom mestadels i katolska kyrkor. Såsom blixten genomfar ens hjerta den frågan: predikas korsets evangelium i denna stora korskyrka? Och swaret blifwer ett werop: o we! Kristi evangelium predikas ej här. Menniskogerningar och menniskoförtjenster intaga här den plats, som uteslutande tillhör Kristi gerning och förtjenst, katolska prester med allt deras kram och ståt hafwa utdrifwit den ende Öfwerstepresten Jesus, Guds Son; nådastolen är utkastad och i stället har man med den oerhördaste prakt inrättat ett högaltare, wid hwilket menniskor offra för menniskors synder, likasom om Kristi offer aldrig hade funnits till, eller likasom, om det ej wore tillräckligt att ewinnerligen saliggöra arme syndare. Man ryser, man bäfwar, det är såsom om man kände sig oemotståndligt nödgad att i ett nu rusa ut ur det hus, der Kristi namn så jämmerligt wanhelgas. Dock, efter några ögonblicks besinning, segrar nyfikenheten

öfwer denna känsla af afsky för Roms helgerån; man will se, hwad romerska kyrkan är i all sin yttre härlighet och inre tomhet och ödslighet. Så äfwen jag; jag wille se mera af Kölnerdômens inre, ehuru jag kände det så hemskt om hjertat wid tanken derpå, att Kristus war utdrifwen ur detta praktfulla tempel. Dock äfwen i katolska kyrkan får man någon gång höra korsets evangelium. Kanhända äfwen i Kölnerdômen ordet om den korsfäste någon gång ljuder till arme syndare. Gud har de sina äfwen inom den katolska kyrkan.

Twenne särskilda gånger besökte jag Köln för att se dômen. Första gången jag war der firades skärtorsdagen. Såsom redan är sagdt, öppnas kyrkan kl. 5 på morgonen. Och dock, innan portarne öppnas, stå redan flere af de andäktige utanför, wäntande att få komma in. När man ser, huru katolikerna så tidigt på morgonen med den största ifwer skynda till sina kyrkor, icke blott en gång på året, såsom wi på juldagen, utan många gånger, måste man blygas öfwer den tröghet som finnes hos oss. Wäl må wi med glädje tänka derpå, att wi få tro, att allt för oss är **fullkomnadt** utaf wår Öfwersteprest, hwarföre wi ej behöfwa wara så hete och orolige i gudstjenstwerk och goda gerningar som katolikerna, men dock borde wi åtminstone wara lika ifrige att tacka wår Jesus god, hwilken rinna lät sitt dyra blod, som katolikerna äro ifrige att sjelfwe försöka göra goda gerningar, för att derigenom wara salige. Jag skall ej lätt glömma en gammal gumma, hwilken tilltalade mig, då jag utanför dômen i Köln betraktade de sköna helgonbilder, hwilka i snart sagt oräkneligt antal pryda hwalfwen öfwer portarne. Hon utropade: "är det icke skönt, i synnerhet äro helgonen sköna!" "Katolikerna hafwa öfwer hela jorden samma tro!" Just då öppnades portarne och gumman skyndade in i kyrkan, och jag hann ingenting widare säga. Hennes sista utrop war antingen ett fröjderop till mig, som hon såg wara utländing, eller en pik åt den, som hon misstänkte wara protestant. Ack ja, protestanterna äro på det sorgligaste sönderslitna i partier och olika samfund, och dock är den protestantiska förskingringen bättre, än den påfwiska s. k. enheten, som bortkastat Kristus och satt den felbaraste menniska på jorden i spetsen för församlingen under namn

och titel af den "ofelbare". Ingen menniska på jorden har så felat om sanningen som påfwen i Rom. Söndersplittrad är den protestantiska kristenheten, det erkänner hwarje protestant under hjertlig sorg och grämelse, och dock är inom protestantismen en högre enhet i sanningen, den werlden och påfwen ej kunna se. Kommer det till frågan om wår salighetsgrund, då äro alle sanne protestanter ense, och då ligger i denna inre sanna enhet en kraft, som trotsar sjelfwa Rom. Emellertid, jag war inne i den härliga dômen och wille se mig omkring. Det war, såsom jag sagt, skärtorsdagsmorgon. Dagen war dimmig, dyster och kall. Hela dômen war inswept i denna kyliga dimma. Det kyliga halfdunklet derinne gjorde ett högst dystert intryck på både kropp och själ. Alltsammans war mig en lefwande bild af påfwedömet. Midt i all denna härlighet fryser själen; någon stilla, innerlig, hjertewärmande frid finnes ej i den katolska kyrkan. Hwad fattas? Solljus. Rättfärdighetens sol med salighet under sina wingar är uteslängd. Fönster finnas nog på den stora dômen, men de äro alla målade, något rent solljus insläppes ej. Öfwerallt stå helgon och prester i wägen, så att det rena solljuset ej får lysa ned på det arma folket. Fönstren äro fullmålade med helgonbilder. Man beundrar glasmåleriets sköna konst, men man häpnar deröfwer, att de klara solstrålarne ej få lof att komma in dit, der de så wäl behöfdes. Öfwerallt bara prester och helgon. När man går in, i hwilken af de många portarne man än må inträda, har man öfwer och omkring sig helgonbilder, när man kommer in, stirrar från hwarje pelare ett helgon ned på en, när man will se ut genom fönstren, får man se blott målade helgon i stället för sol och solstrålar. Ja, Kristus sjelf är gjord till ett blott helgon, ty han är ställd bland de andra helgonen. Om än helgonen äro omgifne med en "gloria", så sprider denna gloria dock hwarken ljus eller wärme till den arme syndaren. Det är ljuset och wärmen från rättfärdighetens sol, som den arme syndaren behöfwer. Jag begynte gå omkring för att se, huru de många, som tidigt skärtorsdagsmorgonen woro samlade i Kölnerdômen, uppwärmde sina hjertan med sina egna och helgonens goda gerningar. Omkring koret och högaltaret är en krans af sju kapell, hwilka hwar för sig utgöra en liten kyrka. Dessa

kapell äro på det skönaste utsmyckade, ja, så dyrbara, att flera kyrkor och skolor kunde hafwa blifwit byggda för hwad ett enda af dessa kapell kostat. Hwarje kapell är inwigdt åt särskilda helgon, hwilkas ben der äro förwarade i dyrbara minneswårdar. Bakom sjelfwa högaltaret är "de wise männens" kapell med ett silfwerskrin innehållande deras ben. Huru man kunnat finna reda på benen efter de wise männen från Österlanden, wet naturligtwis den ofelbare påfwen. Emellertid är detta skrin och kapellet så utstyrdt med ädla stenar och dyrbarheter, att det hela wärderas till twå millioner dollars. Tänk, bara ett enda kapell så dyrbart, hwad skola då de öfrige kapellen och hela kyrkan kosta? Der kanske kunde wara skäl att klaga öfwer kostnad och slöseri, men katolikerna klaga ej, utan fröjda sig öfwer dyrbarheterna, ty de äro kyrkans gemensamma egendom. Skulle wi arme girigbukar då klaga öfwer den kostnad wi nedlägga på skolor och mission?

Ehuru det ej är tillåtet att gå omkring i Kölnerdômen under pågående andakt och gudstjenst, fick jag dock ostörd gå, hwar jag wille, ty jag war ensam och gick på tå med den yttersta warsamhet, på det jag ingen skulle störa. Naturligtwis blandade sig kärlek, wördnad och egenkärlek i denna min försigtighet. Jag wille se andakten. Öfwerallt lågo menniskor på knä i bänkarne, tyst mumlande böner. Många sågo werkligt andäktiga ut, andra sågo sig emellanåt omkring, såsom om de wille högt utsäga den frågan: månne jag icke har warit from nog och bedit nog länge snart, så att jag får gå och sköta mina nöjen och göromål? En älsklingsplats för de andäktige är hwart och ett af de särskilda kapellen, ty der får man bedja till helgonens ben, som der hwila, och der får man del i de många goda gerningar, som det och det helgonet gjorde till öfwerlopps under jordelifwet. I kapellen äro ock presterna redan tidigt till hands i sina skåp, der de sitta för att taga emot öronbigt. Om öronbigten skall jag tala, då jag kommer att beskrifwa mitt besök i dômen i Prag. Wandrande omkring, kom jag slutligen till det största kapellet, Marias kapell, hwilket på morgonen war alldeles öfwerfyldt af folk. På Marias högaltare strålade ljuset från en mängd ofantliga waxljus och i detta sken strålade ock bilden från en stor skön altartafla, som föreställer Marie himmels-

färd. Här firas under den djupaste tystnad nattwardsgång. Man skulle hafwa kunnat höra ljudet af en till golfwet fallande knappnål. Här påmindes jag lifslefwande om ett det gröfsta röfweri och helgerån, som den romerska kyrkan begått. Folket får, såsom man wet; endast brödet i den heliga nattwarden; winet och Kristi blod hafwa presterna behållit för sig sjelfwa, på det att de dermed skola kunna hålla så många messor för lefwande och döda, som de önska. När presterna för sig sjelfwa fira nattward och dricka winet, säga de sig offra Kristus på nytt för hwarje gång och för hwar och en, lefwande eller död, för hwilken de fira denna s. k. messa. Kunna wi undra på, att Luther utöste hela fullheten af sina oförlikneliga kraftord emot det romerska messoffret eller det skändliga försöket att göra om det, som Kristus har **en gång** sjelf gjort ewigt tillräckligt och nog. När jag i Kölnerdomen och andra tyska katedraler såg den katolska gudstjensten, huru den wanhelgar och skändar den korsfästes namn, kunde jag ej annat än för mig sjelf utropa: o store Luther, du war större än dina mest förtjuste beundrare tänka och tro! Men nej, jag will ej göra mig skyldig till helgondyrkans stora synd: det war ej Luther, som war stor i sig sjelf, det war Herren, som bewisade sina stora under genom detta sitt utkorade redskap. Det war just wår gamla lutherska lära om försoningen och rättfärdiggörelsen, som kom påfwen i Rom att darra på sin thron; det war denna lära, som löste de nordeuropeiska folken ur borgerligt och andligt slafweri. Släppa wi denna lära, så äro wi antingen återkastade under påfwens tyranni eller ock hemfallne åt förnekelsen af allt heligt. När man begynner tröttna wid den härliga läran om Kristi rättfärdighets tillräknelse, borde man dömas till åtminstone en månads wistelse i ett land, der man ingenting annat finge se och höra, än den katolska helgontjensten.

Beundranswärda äro portalerna i Kölnerdomen, i synnerhet den södra. I de ofantliga hwalfbågarne öfwer portarne äro insatta helgonbilder i massa, och dessa bilder äro i sten uthuggna med den finaste konst. Hwarenda bild har kostat mycken tid och möda. De äldre bilderna hafwa redan förwittrat, så att man nu måste göra nya, och hwad wärre är, sjelfwa grundstenarne i den wäldiga byggnaden söndersmulas af tidens tand, så att sakkunnige

mån hafwa uttryckt den farhågan, att hela domkyrkan skall ramla. År 1248 begynte man bygga denna dôm och just 1880 är den färdig! Kanske alltsammans ramlar, när man som bäst fröjdar sig öfwer fullbordandet af detta storwerk. Hwilken bild af påfwedömet och all mensklig helighet! Den förwittrar, smulas sönder och blifwer till stoft och aska. Tänk, huru bedragen den blifwer, som bygger sitt salighetshopp på den grunden, att försoningen sker **hos oss**, att rättfärdigheten fullbordas **inom oss**. Denna grund faller sönder i smulor, och huset, som derpå är bygdt, faller, och dess fall blifwer stort. Wi hafwa dock en fast klippa såsom salighetsgrund, och denna grund är en gång för alla lagd och heter Jesus Kristus med det offer, som han **en gång** offrade så, att det ewinnerligen gäller.

Innan jag tager afsked af den märkwärdiga dômen måste jag omnämna ett par drag af katolicismen. Wid tanken på den katolska kyrkan framstår alltid för mig i lifliga färger bilden af en skara andäktige, hwilka i Kölnerkatedralen lågo på knä på bara stengolfwet den der gråkalla morgonen framför ett mycket dyrbart skåp innehållande — **trasor**. Ja, i bokstaflig mening war ingenting annat i skåpet än trasor. Men de arma menniskorna, som lågo framför skåpet, blickade med den djupaste andakt och wördnad upp till dessa trasor, knäppande sina händer och rörande sin mun till brinnande böner. Hwad woro wäl dessa trasor? Säkerligen woro de qwarlefwor af kläder, dem något eller några helgon i lifstiden hade burit. Hwad kraft till salighet kunde wäl finnas i dessa trasor? Förmodligen hade wäl helgonens goda gerningar och andakt fastnat i dessa trasor, och nu wille de arma menniskorna hafwa dessa trasor till medlare inför Gud, nu grundade de sin bön på dem, nu menade de sig wara wälbehaglige och täcke inför den helige Gud för dessa trasors skull, nu trodde de, att dessa trasor skulle förwisso föra dem till himmelen.

Sant har en fransk författare sagt, att katolicismen gör menniskan antingen till en **fåne** eller en **fritänkare**. Hwad skulle man wäl tänka om dessa arma menniskor, som knäböjde för trasorna, annat, än att de samt och synnerligen woro fånar, och att de, om de en gång waknade upp från sin förwillelse, skulle i harmen med

förakt förkasta all religion såsom bedrägeri och blifwa groswa fritänkare och bespottare. I sanning lika trasiga som dessa malätna kläder woro, lika trasiga och förmultnade woro ock de helgons goda gerningar och förtjenster, hwilka en gång burit dessa kläder. Här gäller om någonsin hwad Esaias säger: "**wi äro allesammans såsom de orene, och alla wåra rättfärdigheter äro såsom ett orent kläde: wi äro alle bortfalnade såsom löf**". Es. 64: 6. Men se, så går det; när man bortkastar Kristi fullkomliga rätfärdighets klädnad, då måste man till straff så lita och trösta endast på sina egna eller andra menniskors goda gerningar, hwilka äro blott och bart **trasor**. Du torde wara färdig att skratta åt katolikerna, som ligga på knä framför ett trasskåp, men hwad will du då säga om de nya helgelsepredikanterna i wår tid, hwilka bortkastat läran om försoningen, som skedde i Kristi död, och hånle åt läran om Kristi rättfärdighets tillräknelse? Desse, som så förakta Kristi rättfärdighet, som finnes färdig och fullkomlig för alla menniskor, predika nu blott om den rättfärdighet, som skall fullbordas så småningom **inom** oss; de lära, att försoningen sker nu så smått efter hand; de knäböja framför sitt hjertas trasskåp och tillbedja med beundran den rättfärdighet, som håller på att blifwa färdiggjord derinne. Och denna inwärtes helgelse och rättfärdighet, som är ett Guds nådewerk, då hon är en frukt af Kristi oss tillräknade och af oss i tron anammade rättfärdighet, är blott en samling trasor, då hon af bedragna menniskor upphöjes till salighetsgrund. Således, de nymodige lärare, som förkasta Kristi en gång för alla skedda försoning och förakta Kristi tillräknade rättfärdighet samt språka widt och bredt derom, att försoningen och rättfärdiggörelsen ske **i wåra hjertan**, äro ej en bit bättre, än de okunnige katoliker, som i Kölnerdömen ligga på knä framför trasskåpet. Ja, desse katoliker weta ej bättre, men wåra affällige protestanter weta bättre och skola derför bära dess wärre dom, emedan de sönderstycka Kristi fullkomliga rättfärdighets kjortel och klädnad, för att taga bitar deraf och sammansy dem med bitar af rättfärdighet, som blifwit tillwerkade i wåra hjertan, och så utrusta arme syndare att kunna framträda framför en helig Gud. I sanning en dålig bröllopsklädnad blir det af sådana sammanraffade bitar af olika färg,

af sämre och bättre tyg. De må nu heta professorer, doktorer, lektorer eller hwad som helst, de må ock wara okunnige pratmakare utan lärdom och titlar; de äro dock intet förtroende wärde, då de wilja narra arme syndare med — **trasor.** Med alla möjliga fiffiga knep försöka de förwränga och bortförklara den gamla äkta apostoliska och protestantiska läran om försoningen och rättfärdiggörelsen, med all makt pocka de på, att bibeln ej lärer, att Kristi rättfärdighet **tillräknas** syndare, med filosofi och fåfängt bedrägeri söka de twinga skriften att lära, att försoningen ej är skedd en gång för alla.

Man ursäkte mig, att jag hyser så ringa aktning för lärdt folk och äfwen för ostuderade sjelfswåldige pratmakare. Mitt hjerta uppröres i djupet, när jag tänker derpå, att den enda grund, som håller för syndare att stå på i tidens och dödens stormar, med smekande och illistiga ord undanryckes dem, för hwilka Kristus lidit döden. Apostelen har sagt: "förderfwa icke med din mat den, som Kristus hafwer lidit döden för". Likaså måste man säga: förderfwa icke med din konst, din talegåfwa, den som är köpt med Kristi blod. Min wän, låtom oss handla ärligt med arma syndare! Bjuder jag åt en förtappad och fördömd syndare den försoning, som är fullkomnad af Kristus, den rättfärdighet som Kristus fullbordat, skänker och tillräknar, då wet jag, att den arma själen har en rättfärdighet, som ewigt gäller, en bröllopsklädnad, som ingen fläck eller skrynka hafwer, men erbjuder jag syndaren endast den helgelse, som werkas i hans hjerta, såsom salighetsgrund, förkunnar jag honom en syndaförlåtelse, som han får allteftersom han aflägger hjertesynderna, då wet jag, att han måste gå in i ewigheten med många oförlåtna synder, då kläder jag honom i en trasig bröllopsklädnad, och huru kan jag då med godt samwete taga afsked af en själ, som söker inträde i den ewiga bröllopssalen?

Kom ihåg trasskåpet i Kölnerdômen, när du lockas att läsa en bok eller höra en predikan, som förnekar eller förtiger den gamla, ewigt fasta sanningen om försoningen och en syndares rättfärdiggörelse inför Gud!

Ännu ett annat minne från domkyrkan i Köln måste jag omnämna. När man betraktar kyrkoportarne, fick man derå se en

hel mängd underliga kungörelser, dem jag will kalla auktionskungörelser. Man wet, att när någon dör, plägar man hålla auktion på den dödes qwarlåtenskap, lösörebo m. m. När den döde warit förmögen, efterlemnar han mycket, och auktionen plägar wara i flera dagar. Den katolska kyrkan har en hel mängd helgon. Dessa alla hafwa warit mer eller mindre rika på dygder och goda gerningar. Kyrkan utbjuder nu åt sina medlemmar året om, på wissa dagar, dygder och goda gerningar efter hwart och ett af dessa helgon. Naturligtwis finnas många menniskor, som känna att de icke hafwa hwad de behöfwa för himmel och salighet. Alla dessa skynda nu att på de utsatte dagarne få så mycket som möjligt af helgonens dygder. I de nämde kungörelserna sades, att de som wille de och de dagarne deltaga i wallfarter och andaktsstunder till det och det helgonets ära, de skulle få syndernas förlåtelse för så och så lång tid. Woro nu helgonets gerningar särdeles märkwärdiga, så räckte de till syndaförlåtelse för en längre tid, war helgonets förtjenst mindre, så kunde den gifwa syndaförlåtelse endast för en kort tid. Naturligtwis måste katolikerna passa på när deras syndaförlåtelse efter ett helgon tagit slut, att de för kommande weckorna måtte få förlåtelse efter något annat helgon. Kyrkan har ock stält så wäl, att helgonfester firas året om, på det ingen skall behöfwa wara utan syndaförlåtelse. Så få då helgonen bytas om att gifwa af sina gerningar åt de behöfwande, och så få alla helgonen ära. Jag kan tänka mig att de katoliker, som äro mycket andlige, hålla sig med på så många auktioner efter så många helgon som möjligt, på det de må få så många goda gerningar som möjligt, att de sålunda må wara säkra på att hafwa nog syndaförlåtelse. Mycket ångrar jag, att jag ej gaf mig tid att afskrifwa en af de nämde kungörelserna, på det jag måtte kunna hafwa infört den här.

Tänk hwad satan har funnit på många konster för att föringa och förlöjliga Kristi werk och gerningar! Sant är werkligen, att Herren Kristus i och genom sin död har efterlemnat åt oss en qwarlåtenskap, en rik skatt, som räcker till åt alla arma syndare. Men Kristus har **testamenterat** alltsammans åt oss, han har testamenterat hela sin lydnad, sin rättfärdighet, sin härlighet och sa-

lighet åt oss, wi få komma och taga emot allt detta **af nåd och för intet.** Will du höra närmare om detta testamente, så läs Ebreerbrefwet och Guds ord i allmänhet. Tänk att den katolska kyrkan är så blind, att hon ställer helgonen med deras trasbylten af fromhet och gerningar i wägen för arme syndare, så att de endast med yttersta möda kunna leta sig fram till Herren Jesus! Nog erkänner ock den katolska kyrkan Kristus och hans werk, men hon skuffar honom undan i en mörk wrå och låter helgonen utbjuda sin helighet åt arma syndare, som söka efter frälsning. Nog är det möjligt att blifwa frälst äfwen inom denna kyrka, men leta och leta får syndaren der, innan han kan finna Kristus.

Tänk om hos oss funnes så stor ifwer att taga emot Kristi rättfärdighet, som det är hos katolikerne att taga wara på de många helgonens stränga dygder!

Från Köln till Leipzig. Wilhelmshöhe.

Det war Skärtorsdag. Jag wisste af gammalt, att man på långfredagen plägar i Leipzig sjunga öfwer Kristi lidande och död efter den musik, som werldens störste orgelspelare, Joh. Seb. Bach, satt. Behöfwer jag försöka beskrifwa hwem Bach war? Har man ingenting läst om den mannen, så uppsöke man den årgång af Fjellstedts Bibelwän, der en kort lefnadsteckning öfwer honom finnes. Man torde undra, att jag wille wistas i Leipzig öfwer långfredagen blott för att höra ett sångstycke. Jag ursäktar dem, som klandra mig för denna min önskan. Jag säger till mitt förswar, att det är min hjertefröjd att höra korsets evangelium, och att jag håller det för den allra kostligaste predikan, när jag får höra evangelium spelas och sjungas. Så som Bach förstod att spela och sjunga korsets evangelium, har ännu ingen dödlig warelse förstått det. Allra minst förstår jag att beskrifwa Bachs himmelska musik, sådan den werkligen är. Man wänte sig derför ingenting stort af min beskrifning Känsla har jag dock för sådan musik, äfwen om

den går högt öfwer mitt ringa musikaliska begrepp. Allt nog, till Leipzig stod min håg på skärtorsdagsmorgonen. Hela dagen hade jag att resa och kom mycket sent på qwällen fram till den stad, som för tjugo år sedan hade för en tid warit mitt hem. Under tiden for jag förbi städerna Elberfeld och Barmen, hwilka äro belägna i den sköna Wupperthal. Denna trakt har i många år warit medelpunkten för en mycket liflig andlig werksamhet. Med stor saknad måste jag skynda förbi. Gerna hade jag stannat för att närmare lära känna de kristna der och deras werksamhet för inre och yttre mission. Under det tåget ilade genom dessa trakter, särskildt utefter den i missionshistorien namnkunniga Fuldafloden, tänkte jag på den gamle Bonifacius, den kristne hjelte, hwilken i medeltiden begaf sig in i dessa skogar och ödsliga marker för att uppsöka de wilde, men kraftfulle germanerna med Guds ord. Hwarför studeras med sådan ifwer i lärdomsskolorna historien om wilda slagtningar och blodsutgjutelser, under det minnet af fridens hjeltar ofta lemnas åt glömskan? Det kallar jag werkligt mod, när någon, drifwen af Kristi kärlek, begifwer sig midt in bland wilda folk för att med fridens evangelium uppfostra wildarne till ett civiliseradt och kristet folk. Hwad wore den dag, som i dag är, Nord-Europas nu mäktiga folk, om ej medeltidens missionärer hade wågat lif och allt för att bringa Kristi evangelium till de från Asien emigrerade wildarne. Måtte wi få nåd att wid wår skola i Rock Island uppfostra hjeltar, som wåga att försaka all beqwämlighet och mensklig ära, som hafwa mod att bära wår tids wildars hån, hugg, slag och hot för att bära Kristi evangelium till menniskorna inom kristenheten, hwilka redan blifwit eller hålla på att blifwa hedningar! Ja, må wi få af Herren den nåden att uppfostra kristna hjeltar, som äro willige att gå ut äfwen till de mörka hednaländerna, der det gäller för evangelii budbärare att uppoffra allt för Herrens sak. Hwad wi få skämmas inför medeltidens missionärer, wi som hafwa ett så klart evangeliskt ljus och dock äro så owillige att försaka, uppoffra och lida! En Bonifacius, en Ansgarius och tusentals andra, som hade ganska litet af evangeliskt kunskap, uppoffrade med fröjd sina krafter och sitt lif bland wildar. Man tänke sig deras prestgårdar och deras åkdon

samt deras öfriga beqwämligheter här i lifwet! Huru månde det allt hafwa sett ut! Ack, wi prester hafwa i sanning orsak att göra bot och bättring i stoft och aska, när wi tänka på, huru ofta wi allt för mycket se efter de ting, som synas. Jag säger icke detta för att straffa församlingar, hwilka äro i goda omständigheter nog att försörja sin prest på ett hyggligt och anständigt sätt, men jag säger det för att påminna oss äldre och synnerligen de unga män, som inträdt eller ämna inträda i det heliga predikoembetet, att wi med Herrens nåd må wakta oss för att hysa stora anspråk på jordisk beqwämlighet och wällefnad under wår werksamhet med evangelii predikan. Är det illa, när en prest blifwer anspråksfull och sjelfswåldig, beqwäm och förnäm, så är det wisserligen lika illa, då församlingsmedlemmar sitta i allsköns förmögenhet och beqwämlighet, men äro så snåle och girige, att de önska, att presten skulle wara en trashank, som måste kämpa med fattigdom och brist.

Man ursäkte mig att jag anställer sådana betraktelser med anledning af min resa genom gamle Bonifacii missionsfält. Fattiga se dessa trakter ut ännu i dag. Byarne i Hessen se sannerligen ut, som om de hade warit bygde på Bonifacii tid för ett tusen år sedan. Man kan ej tänka sig, huru otreflig, smutsig, rucklig och eländig en sydtysk by ser ut. De usla lerrucklena, täckta ofta blott med halm, äro kastade om hwarandra huller om buller. När det utom hus ser så eländigt ut, huru månde det då stå till inom hus? Jag hann naturligtwis ej gå in i de hus, jag med häpnad betraktade utifrån, men när jag såg, huru qwinnorna arbetade ute på fälten och med trötthet släpade sig mot hemmet i aftonskymningen, kan jag tänka mig, huru smutsigt och eländigt det måste wara inne i de trånga kyffen, som utgöra menniskoboningar i ett civiliseradt land. Det är soldatwäsendets förbannelse, som hwilar öfwer det arma Tyskland och gör qwinnorna till slafwar och hemmen till eländiga nästen, derifrån männen fly för att söka nöje och trefnad på wärdshus, krogar och bierstugor. Sannerligen, om gudlöshet och öfwermod komma att taga öfwerhand bland wårt lands ungdom, så skall nog Gud weta att låta militärwäldets gräsliga förbannelse lägga sina jernfjättrar på de styfwes hals, så att man af twång måste lära wett, då man ej af Guds godhet låter

locka sig till bättring. Jag lemnar för denna gång detta ämne, för att sedan så återupptaga det wid passande tillfälle. Emellertid tänkte jag härpå under färden till Leipzig. Fram på eftermiddagen fick jag se ett slott, som intresserade mig på det högsta. Detta slott är beläget i närheten af staden Kassel, hufwudstaden i det fordna Kurhessen. Slottets namn är Wilhelmshöhe. Det är beläget på en wacker höjdsluttning i Fuldadalen. Man wet, att kejsar Napoleon den 3:dje här hölls fången efter det minneswärda slaget wid Sedan 1870, der den fordom så mäktige herskaren öfwer det stolta Frankrike togs tillfånga med hela sin lysande här. Ack den menskliga makten, så bräcklig och owaraktig hon är; den menskliga äran, så snart hon tager slut; den menskliga härligheten, så snart hon bleknar och wissnar bort! Här satt således såsom fånge den man, som någon tid förut med några ord kunde sätta hela Europa i rörelse; här wandrade i dystra, enskilda betraktelser, hjelplös och förtwiflad den man, af hwilkens nyårshelsning millioner menniskor wid hwarje årsskifte hade i många år wäntat lycka eller olycka, krig eller fred. Här satt nu den förut wäldige en wanmäktig fånge, wäntande att höra, huru en annan arm menniska skulle bestämma öfwer hans lifs öden. Landsflyktig dog sedermera i England denne en gång wäldige man med det förtwiflade utropet Sedan! på sina läppar.

Förbi Wartburg och Weimar.

Under färden från Kassel och Wilhelmshöhe till Leipzig närmade sig fram på eftermiddagen tåget allt mer de trakter, der Luther tillbragte sin barndoms- och ungdomstid, det sköna, på stora minnen så rika Thüringerlandet. Den första station i Thüringen, som wäckte min lifligaste uppmärksamhet, war Eisenach. Här war det Luther såsom skolgosse sprang omkring på gatorna för att med sin sång utanför bättre lottade menniskors dörrar framkalla kärlek och medlidande mot en hungrande skolpilt. Här war det som den ädla fru Cotta gjorde en oberäkneligt stor kärlekstjenst

genom att gifwa uppehälle åt den gosse, som sedermera enligt en historieskrifwares yttranden "gaf halfwa Europa en ny själ". Långt innan tåget hann fram till Eisenach, spejade mitt öga efter **Wartburg**, som från sin sköna höjd helsar den ankommande på långt håll. Mycket riktigt — de sista strålarne af skärtorsdagens sol öfwergöto den sköna borgen med sin färgglans, och jag fick se det werkliga Wartburg, hwarom jag så mången gång läst, i det slocknande skenet af den dagens aftonskimmer. Förtjust war jag, så att mitt hjerta nästan klappade derwid, ty Wartburgs läge och ännu mer Wartburgs minnen måste hos den, som första gången ser denna borg, uppwäcka de lifligaste känslor. I synnerhet kan icke en lutheran kasta ögat på denna riddarborg utan att derwid erfara de djupaste känslor af beundran för Guds wisdom och tacksamhet för Guds nåd. I min förtjusning hade jag så när hoppat af tåget, när det stannade wid Eisenach, för att strax springa upp till Wartburg; men wid närmare besinning fann jag, att det skulle wara wida bättre att se Wartburg inbäddadt i sommarens grönska, och jag widblef derför mitt förut fattade beslut att först på återresan bese Luthers "Patmos".

Redan war det mörkt på qwällen, då tåget gjorde ett uppehåll i Erfurt. Jag kunde der ingenting se och måste åtnöja mig med att i korthet i mitt minne återkalla Luthers wistelse wid det universitet, som på hans tid fanns i denna stad, och i all synnerhet hans erfarenheter såsom munk i Erfurts augustiner-kloster. Erfurt är nu en fästning, uppfyld af soldater. Här war det ock som Luther inöfwades till att blifwa den härförare, som med Andens swärd drog ut i fejd emot det förut oöfwerwinneliga påfwedömet och antikrists rike. Senare på qwällen gjorde ock tåget ett uppehåll i Weimar, en liten stad, som gjort anspråk på att wara den nyare tidens Athen, bildningens, filosofiens, witterhetens och i synnerhet poesiens hufwudort i Tyskland. Här wistades mycket det tyska folkets största skalder, Göthe ock Schiller; här hwila ock benen efter desse Tysklands afgudar. Man må prisa desse män såsom snillen; äfwen en kristen må med skäl beundra det mycket menskligt sköna, de många ädla och upphöjda tankar och känslor, som finnas i deras skrifter, men sant är, att de för tyska folket

mycket mera besjungit och förhärligat hedendomen än kristendomen. Sant är ock, att den, som tager desse mäns skrifter till sitt hjertas tröst i lifwet och i döden, han wanorar i mörkret och wet icke hwart han går. Kristi kärlek, som öfwergår all kunskap, fick ej regera desse mäns hjerta och lif, derför dofta ej deras skrifter af lifskraft från ofwan. En blomstergård wandrar man uti, när man läser desse mäns till formen så sköna sånger, men blommorna äro konstgjorda, de ord dessa snillen uttalat äro ej **anda och lif**. De ord, som Jesus talar, äro anda och lif för arme syndare. När man läser Göthes och Schillers sköna ord och derwid frågar sig sjelf på allwar: hwad har du af allt detta för lifwet och hjertat, så är man färdig att uppstämma följande bekanta psalmvers:

Hur tomt är allt hwad werlden har!
Hur kort dess nöjen wara!
Snart stundar natten, då en hwar
Af oss skall hädan fara;
Och då, hwad är all lycka här
Emot det löftet: "Hwar jag är,
Der skolen I ock wara!"

Jag wet ingen mera passande sång att sjunga öfwer det ytligt glädtiga men i sjelfwa djupet och hjertat dystra snillelifwet i Weimar på Göthes och Schillers tid. Göthe ropade i sin dödsstund: **mer ljus**. I sanning behöfwa wi för wårt hjerta **mer** ljus i lifwet, döden och ewigheten, än Schiller, Göthe, Tegnér och andra sådana kunna gifwa oss. Man kan ej annat än med den djupaste sorg betrakta det afguderi, som tyskarna drifwa med sina stora skalder. Med häpnad tänker jag på de galna uppträden, hwartill både lärda och olärda i Tyskland gjorde sig skyldige under Schiller-festerna 1859. Aldrig skall jag glömma det widriga intryck, som en högmessopredikan öfwer Schiller, hållen af den store teologen Kahnis i Leipzigs Pauliner-kyrka första adventsöndagen 1859, gjorde på mitt ungdomliga sinne. Må wi rätt uppskatta det menskligt sköna i skaldernas hänförande ord, men må wi ock wakta oss att med kropp och själ löpa i ett bottenlöst kärr, derför att wi deri se ett wackert irrbloss!

Leipzig. Ynglinga-herberget. Bachs minneswård.

Klockan 10 skärtorsdagsqwällen stannade tåget i Leipzig, och min omsorg blef nu att finna ett godt herberge öfwer natten. Redan förut hade jag ur tyska kristliga tidningar förskaffat mig adress på åtskilliga kristliga "Förenings-hus", som finnas i många tyska städer. Det torde wara nödwändigt att söka förklara, hwad slags hus dessa "Förenings-hus" äro. Dessa hus hafwa uppkommit genom den friwilliga kristliga kärlekens försorg och äro afsedde att wara kristliga hotell, der man kan finna ett godt, kristligt och billigt herberge. De stå till tjenst för resande i allmänhet, men i synnerhet äro de ämnade att wara "hem" för ynglingar, särskildt resande handtwerkare och arbetare. Man kan ej nog glädja sig öfwer en sådan inrättning. Tänk hwilken wälgerning det är för en resande yngling att få taga in i ett hem, der han mötes af den kristliga kärleken och der husandakt hålles. För hwilka förförelser är icke ofta en yngling utsatt, då han i en främmande stad kastas in bland ogudaktigt sällskap i ett eländigt näste, som bjudes honom såsom herberge! I dessa kristliga "hem" åter får den unge, som ofta kanske nu för första gången är borta från sitt hem, höra Guds ord, och man söker gifwa honom goda råd samt warna honom för synden och förförelserna, hwilka i de stora städerna möta en yngling wid hwarje steg han tager. Jag wet naturligtwis icke, om alla dessa Förenings-hus och kristliga herbergen föreståås af män, som äro werkligt lefwande kristna, men jag wet, att bland husfäderna i dessa hem träffas män med innerlig erfarenhet af Guds ords sanning, män af lefwande evangelisk tro. Wore det icke att önska, att äfwen i wåra store amerikanske städer funnes sådana kristliga herbergen, der ynglingar och resande i allmänhet kunde finna ett kristligt hem? När man tänker på, huru ynglingar i detta land i städerna ofta måste wistas på de hemska "boardinghusen", der ogudaktigt stoj och gudlösa tidningar utgöra den förfriskning, de finna för sin själ, så swider ens hjerta af ångest. Hwarföre göres ej mer af den kristliga kärleken för den fattige arbetaren, den ensamme ynglingen, som saknar ett kristligt hem, der hans ofta hårda och wilda hjerta kunde uppmjukas af

Kristi kärlek? Är icke här ett missionsfält för wåra församlingar i de stora städerna? Den ömma, wårdande kärleken uträttar ofta mer, än de mest wältaliga predikningar. Den frågan tränger sig allt mäktigare inpå oss: hwad skola wi göra för att med Kristi kärlek rädda den allt mer och mer förwillade ungdomen? Skaffa kristna hem åt de unga, der de komma att känna, att kristendomen lärer att älska och gifwer en trefnad så, som fritänkare och bespottare icke kunna. Det är kallt, ryslig kallt i denna werld, det är ej att undra på, att många unga själar förfrysa i synd och elände. Wi kristna äro ofta allt för sjelfwiske; wi tänka så uteslutande på egen uppbyggelse, att wi förgäta att med Kristi kärleks eld uppwärma de i syndens och otrons köld förstelnade. Mycket, mycket kunde uträttas genom upprättandet af enkla kristliga hotell eller "boardinghus" i städerna, der många ynglingar finnas. Ingen omöjlighet wore sådana företag, men mödan och beswäret, hwem will åtaga sig sådant?

Emellertid kom jag mycket sent på qwällen till det kristliga hotellet och herberget i Leipzig. Man wäntade knappast någon gäst så sent på natten, men wid efterfrågan swarades mig med wänlighet, att jag kunde få ett rum, ehuru många gäster redan woro i huset. Med hjertlig artighet anwisade wärden mig ett rum, och en fryntlig, sedesam tjensteflicka bragte mig snart warmt, godt kaffe jemte något mat. Man tänke sig huru wederqwickande det kändes för mig både till själ och kropp att få komma i ett kristligt hem midt i den kalla natten, jag som nu war så långt, långt borta från mina kära, mina fränder och wänner. Hwad för en kostlig ting den warma kristliga kärleken är! Man pratar mycket om, huru förmånligt det måste wara att wara frimurare eller ock att tillhöra något annat hemligt sällskap, när man är ute på resor i främmande land. Jag säger: det är oändligt mycket säkrare och förmånligare att wara en kristen. Wäl är kristenheten djupt förfallen, wäl har fritänkeriet förhärjat de kristna länderna och särskildt Tyskland, och dock träffar man öfwerallt några Guds barn, några, med hwilka man efter några ögonblick känner sig wara ett hjerta och en själ.

Efter det wänliga mottagande, jag rönte i "hemmet" i Leip-

zig, föll jag wid midnatt i en god sömn. Sent på långfredagsmorgonen waknade jag, men kände mig efter resan mycket trött och förmådde ej på förmiddagen besöka någon kyrka. Kl. 3 e. m. hölls aftonsång i Paulinerkyrkan, som hör till Leipzigs gamla högt berömda universitet. I den kyrkan hade jag för nära 20 år sedan med mycken uppbyggelse hört flera predikningar af den högt begåfwade professor Zezschwitz, en den andliga eldens och hänförelsens man. Jag gick nu till samma kyrka och hörde en ganska god predikan öfwer Jesu sista ord på korset: "Fader, i dina händer befaller jag min anda". Särskildt wisade predikanten, huru saligt det är för en arm syndare att i sin dödsstund få af hjertat eftersäga dessa Herrens Jesu ord. Ja, ingenting skönare och lyckligare kan tänkas, än att få dö med sådana ord på sina läppar och med sådan tro i sitt hjerta. Dö måste wi alla, men i hwems händer skall den öfwerlemna sin anda, som ej känner sin Gud såsom sin fader? Hade icke Kristus dött i wårt ställe för wåra synder, så hade ingen enda syndare i döden fått öfwerlemna sin ande i den himmelske Faderns händer. Men nu, emedan wår medlare är ingången i det heliga med sitt eget blod och har funnit en ewig förlossning, nu kunna wi i tron genom Jesum komma till Gud såsom fader. Predikan war som sagdt god, men nog hade jag innerligt önskat att få höra professor Zezschwitz, den lille mannen med de blixtrande ögonen och den hjertwinnande rösten. Efter 20 år qwarblifwer ännu i mitt sinne intrycket af de predikningar, jag hörde af honom. Underligt är, att wi äro så mycket beroende af de personliga gåfworna hos den, som predikar. Denna wår trånad efter hänförande gåfwor, lifligbet och eld hos predikanten wisar, att wi i det stora hela sätta ringa wärde på sjelfwa Guds ord. Nog är Guds ord detsamma, då det uttalas af en person med trög, stilla och skröplig anda, som när det förklaras af en man, hwars hela wäsen synes wara idel andlig elektricitet. Ack, wi arme, otacksamme åhörare, wi höra ofta mera menniskan än Gud. Wi hafwa också olika tycken: den ene personen faller oss i smaken, en annan icke, fastän de båda kunna wara lefwande Kristi tjenare.

På samma eftermiddag gick jag en stund ensam ute och gjorde då en wallfärd till den enkla minneswården öfwer Joh. Seb.

Bach, den man, som så skönt bekände Jesus Kristus den korsfäste genom sitt lif och sin musik. Monumentet är uppstäldt utanför Thomasskolan, der Bach war kantor och musiklärare. Å ena sidan af monumentet är Bachs bröstbild, å de andra sidorna wisas i bilder, huru Bach spelar **wid korset och för himmelen**. Änglar omgifwa honom, der han sitter wid sin orgel. Sant är ock, att endast från ofwan kunde de toner ursprungligen komma, som Bach framlockade ur orgeln, endast från himmelen kunde det Lammets lof komma, som Bach sjöng i sina passionsoratorier, sina sånger öfwer Kristi lidande. Icke blott i fantasibilder behöfwer man föreställa sig änglarnes närwaro wid Bachs lofsånger öfwer undret på Golgatha, utan i werklighet få wi tro, att de heliga änglarne lysta höra, när arma syndare på jorden begynna den sång, som de salige skola sjunga i alla ewigheters ewighet. Ingen menniskas musik har wäl stått i närmare slägtskap med sången och musiken kring Lammets thron, än Bachs. I tron kunde denne harmoniens störste mästare låta ur hjertats innersta djup de underbara tonernas samljud utströmma, som ännu i dag wäcker äfwen otrogne musikkännares häpnad och beundran. Utan lefwande tro på den korsfäste Kristus skulle Bach ingalunda hafwa kunnat åstådkomma den underbara musik, hwarigenom han blifwit en den wäldigaste predikant om försoningen i Kristi död. Hade Bach ej af hjertat trott på djupet i det undret, att Gud sjelf trädde i menniskornas ställe, då det gälde att i lidande och görande lydnad uppfylla den brutna helighetens lag, så hade ej hans musik nått ett sådant djup, att de störste musikkännare skåda ned deri med förwåning. Den store Händel, kompositören af oratoriet Messias, wille, att hans musik skulle betraktas såsom en **trosbekännelse**. Om Bachs musik måste man i fullaste mening säga, att hon är en trosbekännelse, ja hon är den lutherska kyrkans trosbekännelse, satt i musik. En af werldens störste kompositörer sade till en annan furste i musikens rike, sedan han spelat ett af Bachs styckена: om jag förlorade både tro och hopp, så skulle detta enda stycke af Bach återgifwa mig alltsammans. En underbar troskraft genomgår således Bachs musik. Hwarför skola dessa skatter ligga obegagnade? Emedan wi äro så late och liknöjde. Wåra prester och wåra gamle klaga öfwer

ungdomen, och dock göra de inga allwarliga försök att genom skön kyrkosång binda wår ungdom wid kyrkan. Ingen omöjlighet wore att ibland oss få höra Bachs kyrko-kantater, blott wi med allwar wille försöka bringa wår ungdom att söka nöje, der nöje finnes. Fins något nöje på jorden, så är det i en af Guds ord helgad musik.

Under min resa sammanträffade jag med en **jude**, som sjelf war skicklig pianist och en man, som på det grundligaste studerat musiken. Han sade, att Bachs musik är det djupaste och underbaraste, som musikens historia har att uppwisa. Han sade **derjämte**, att om man wille höra werklig kyrkomusik och werklig andlig musik öfwerhufwud, så måste man wända sig till den **lutherska kyrkan**, ty hon har uppfattat, hwad werklig andlig musik will säga, och inom hennes sköte äro de män fostrade, som frambragt de skönaste andliga musikstycken, hwilka äro äkta kyrkomusik. Den katolska kyrkans så mycket prisade musik, mente han, närmar sig allt för mycket teatern och werldslifwet. Detta wittnesbörd af en jude är i sanning märkligt. Han sade ock, att ju mer man studerar Bachs musik, desto mer finner man, huru djup och beundranswärd den är. Framstående musikkännare hafwa sagt, att man måste wara stor musiker för att förstå något af Bachs musik, ty så högt står den öfwer all wanlig musik. Det wore sålunda höjden af förmätenhet, om jag skulle tilltro mig kunna gifwa ett rätt begrepp om det utomordentliga i denne mans tonskapelser. Man må dock tillåta mig att säga hwad jag sagt, för att wäcka äfwen wår uppmärksamhet på hwilka underbara gåfwor Gud gifwit wår kyrka, då han skänkt henne det skönaste af det, som den skönaste af alla sköna konster åstadkommit på jorden. Det må ock wara mig unnadt att med swaga ord teckna några af de känslor, jag erfor, då jag i Thomaskyrkan i Leipzig hörde passionsmusiken af Bach.

Thomaskyrkan och Bachs Passionsmusik.

Långfredagsqwällen skyndade jag att finna en plats bland den stora skara menniskor, som trängdes för att winna inträde i den gamla men nu renoverade Thomaskyrkan. Till trängsel war det stora templet uppfyldt. Här skulle många, som annars icke wilja höra korsets evangelium, nödgas höra det, då det skulle sjungas och spelas med de underbara toner, som Bachs troende ande hade frambragt. Ännu en gång påminner jag om den underbara Guds kärlek till syndare, att han så ställt, att Kristus måste sjungas och spelas för dem, som skulle finna det allt för tråkigt att höra en predikan. Äfwen judar och hedningar måste lyssna, då en Händel, en Bach och andra uppstämma lofsånger till Lammet, som är dödadt och hafwer igenlöst oss Gudi med sitt blod. Så länge känsla för musik finnes på jorden, skola Bachs sånger öfwer Kristi lidande genljuda äfwen bland ett ogudaktigt slägte. En sann kyrkomusik är en stor missionär.

Guds församling borde icke spara möda och kostnad, när det gäller att anwända sång och musik i den inre och yttre missionens tjenst. Tänk hwilken wälsignelse det skulle wara, om ungdomen, särskildt i wåra stadsförsamlingar, mera grundligt öfwades i den äkta andliga och kyrkliga sången och musiken. I städerna kan man lätt sammankomma, der förspillas många stunder till skada. De många lediga stunderna skulle kunna anwändas till sång och musik, derwid Guds ord och Ande skulle wara rådande. Jag fruktar, att pastorer och äldre församlingsmedlemmar allt för litet behjerta, hwilket godt medel musiken är för en god uppfostran, och huru man borde egna mycket mera tid och uppmärksamhet deråt, än som sker. Wi lägga allt för ensidig wigt på predikan, hwarför wi idkeligen predika och predika; wi borde i sanning begynna lägga mera wigt wid församlingssången och på allwar anwända musiken i Guds rikes tjenst, i synnerhet för ungdomen. Jag kan ej underlåta att här anföra några ord ur Luthers bref till Ludvig Senfel. "Och det är intet twifwel, att ju fröet till många goda dygder är förborgadt i sådana sinnen, som hafwa tillgifwenhet för musiken, men de, som deraf icke blifwa rörde, dem anser jag lika med stockar och

stenar. Ty wi wete, att musiken äfwen för djeflarne är widrig och olidelig".

"Och är det min fullkomliga öfwertygelse, och jag blyges ej heller att widkännas det, att efter teologien finnes ingen konst, som kan förliknas med musiken, emedan hon allena efter teologien gör det, som eljes teologien allena gör, nämligen gifwer ro och ett gladt sinne, till ett klart bewis, att djefwulen, som stiftar sorgliga bekymmer och allt oroligt larm, flyr för musiken och hennes klang, nästan lika mycket som för teologiens ord. Hwadan profeterna icke hafwa nytjat någon konst så mycket som musiken, då de hafwa författat sin teologi, icke i jordkunskap, räknekonst eller astronomi, utan i musik, så att teologien och musiken stodo tillsamman, i det de framstält sanningen i psalmer och sånger. Men hwi berömmer jag musiken nu på ett så litet papper och will måla eller snarare wanpryda en så stor sak? Men min affekt eller böjelse derför uppröres så starkt, då jag tänker på henne, som ofta har wederqwickt mig och fördrifwit stor olust".

Luther war ock den, som förstod, hwad betydelse sången och musiken hafwa för den kristna församlingen. Med rätta kallas derför Luther i Brödraförsamlingens psalmbok "**den evangeliska sångens grundläggare**". Katolikerna erkänna ock detta, då ju flera af dem sagt, att Luther wann med sina psalmer flera för reformationen, än med sina skrifter och predikningar. Den rikedom och fullhet af evangeliska sånger och psalmer, som nu äro spridda i de olika evangeliska kyrkosamfunden, är en frukt af evangelii fullhet inom den lutherska kyrkan. Från fullheten af korsets evangelium inom den lutherska kyrkan har utströmmat den rika wälsignelsen af de psalmer och sånger, hwilka äro denna kyrkas ära och prydnad. Man må säga hwad man will om den lutherska kyrkan, man må söka nedswärta henne på allt sätt, sjelfwa hennes käraste wänner och barn må erkänna hennes lyten och skröpligheter; hennes majestätiska koraler sjunga dock öfwer hela werlden hennes pris. Bland alla andliga sånger finnes ingen, som i djuphet, allwar, kraft och hjertinnerlighet kan jämföras med den lutherska kyrkans koraler. Många lifliga andliga sånger finnas, hwilka för tillfället hänföra den känslofulle till det yttersta, men om någon

tid har man tröttnat wid det förut så lifliga, och den andliga sångsmaken är så öfwerretad och förstämd, att man idkeligen måste hafwa något nytt. Så sjunges i wåra dagars andliga rörelser den ena tiden en sångbok, den andra tiden en annan, så att wi på en half mansålder bland wårt folk kunna uppräkna nästan tiotal af olika sångböcker. Så wexla de andliga sångerna efter mod och smak år efter år, men slägte efter slägte sjungas de samma gamla lutherska koralerna, och i dem innebor ännu samma kraft, djup och innerlighet. När wi inträda i en kyrka eller i en familjekrets, der de gamla lutherska psalmerna sjungas **wäl**, hwad är det derwid som gör, att samma toner och ord, dem wi hört hundradetals gånger, intränga i wåra hjertan, såsom om de wore en alldeles ny uppenbarelse från himmelen? Ord och melodier sådana som "**Wår Gud är oss en wäldig borg**" äro så djupt inristade i werldshistorien och i de protestantiska ländernas folklif, att millioner fritänkaresnillen icke skola kunna förmå att utplåna dem. Man plägar tala om härförare, som äro mäktige att "stampa härar ur jorden", men i sanning kunna wi säga, att de gamla lutherska psalmerna äro mäktige att **sjunga fram härar för Kristus** ur ett otroget och affallet slägte.

Man må finna mycket att klandra hos det tyska folket, man må likt mig många gånger wara förargad öfwer detta öldrickande slägte; men ett kan man ej glömma, och det är, att ur tyska hjertan, som warit af Herren helgade, hafwa de underbara lutherska koralerna först blifwit sjungne.

Men det war ju egentligen om Bach och hans underbara sånger öfwer Kristi lidande jag skulle berätta. Ja, just derför wille jag utskicka några ord om den lutherska kyrkans koraler, ty ingen har wäl så förstått koralens betydelse som Bach, och ingen har mäktat låta koralen ljuda med så wäldiga och ljufliga toner som han. Det hörer till det märkliga i Bachs passionsmusik, att han förstått att på så passande och underbart sätt låta de kyrkliga koralerna tjena till Lammets lof.

Nu skulle jag komma till redogörelsen för uppförandet af Bachs passionsoratorium i Thomaskyrkan i Leipzig långfredagsqwällen 1879. Angående orkestern och sångkören må jag då först

säga, att de på långt när icke woro så kolossala och storartade, som den kör och den orkester, hwilka utförde Händels Messias i London. Allt war i Leipzig anlagdt i mycket mindre skala. Jag är ej i tillfälle att upplysa, af huru många personer kören och orkestern bestodo. Att Bachs oratorium utfördes med mästareskap, behöfwer jag knapt nämna. Tyskarne äro i sådana fall inga klåpare. Både sångare och musikanter wisade sig wara den store mästaren Bach wärdige. Särskildt intryck gjorde på mig den ljufhet, mildhet, djuphet och det fina behag, hwarmed det hela utfördes. Swårt är att med en beskrifning gifwa ens ett fattigt begrepp om Bachs anordning af sitt oratorium. Hufwudtanken i det hela är, att evangelium om Kristi lidande med enstämmig sång predikas och förkunnas för församlingen, samt att församlingen i körsånger swarar ur djupet af sitt hjerta på detta evangelium. Med sitt swar på evangelium i psalmer och sånger uttrycker församlingen sin sorg öfwer synden, sitt anammande af evangelium, sin innerliga tro på ordet om korset och sin fröjd öfwer hwad Jesus har gjort för arma syndare. Hela Matth. 26 och 27 kapitel sjungas ordagrant med omwexlande soloröster. Wid wissa verser tystnar solosången och en annan ensam stämma eller ock hela kören faller in med en koral eller sångvers, som uttrycker församlingens känsla och erfarenhet af det hörda gudsordet. I de toner från orgeln och de öfriga instrumenterna, som beledsaga sången eller utgjuta sig i längre eller kortare mellanspel, har Bach inlagt hela fullheten af sitt hjertas innerliga tro och sin oöfwerträffade musikaliska konst. Under det hjertat och örat hwila ut från den hänförelse, som sången åstadkommit, följer känslan med det ljufwaste behag och den renaste njutning de underbara mellanspelen, deri den store konstnären tyckes wilja säga till den lofsjungande kören: waren tyste en stund, wi finna ej mera ord att uttrycka, hwad wårt hjerta känner af det evangelium wi hört, men jag finner toner i den kära orgeln, som tala och sjunga, då wi måste wara tyste. Jag föreställer mig den ädle och allwarlige gubben Bach, då han första gången i kretsen af sin kära sång- och musik-kör utförde detta sitt mästerwerk år 1729. En stor gåfwa gafs då åt den lutherska kyrkan, hwilken gåfwa hon i sanning borde wårda och anwända.

Orkestern är egentligen fördelad i twänne körer, så att det hela utgör en dubbelkör, hwilken såsom jag tror, föreställer å ena sidan de troende af judafolket och å andra sidan de troende af hednafolken. Så äro de 144000 af alla Israels barns slägter och sedan en stor skara af alla hedningar och slägten och folk och tungomål samlade **omkring korset** till att lofsjunga Lammet, som är dödadt och har igenlöst oss Gudi med sitt blod.

Med en sång från dubbelkören begynnes det hela. I denna sång uppmana dessa twänne skaror af troende hwarandra att betrakta synden såsom en gräslig skuld och det skuldbärande Lammet, som af innerlig kärlek och i outsägligt tålamod bär korset.

Derefter upplåtes porten till Jesu Kristi lidandes och döds helgedom dermed, att kören uppstämmer den djupt innerliga psalmen: **Guds rena Lam oskyldig, på korset för oss slagtad m. m.** Ett hjerta hårdare än sten måste den hafwa, som ej tager intryck af en sådan melodi och sådana ord, då de sjungas med sådan innerlighet, enkelhet och kraft. Sedan sjungas de twå första verserna af Matth. 25 kap., hwari Jesus omtalar, huru han skall öfwerantwardas till att korsfästas. Derwid infaller kören med en innerlig koral, hwars hufwudinnehåll är en fråga till Jesus: huru har du förskylt att så lida?

Redan från början af sitt oratorium har Bach således bekänt sig till den stora läran, som är nyckeln till hela Kristi lidande, nämligen den höga sanningen, att Kristi lidande är **ställföreträdande.** Den, som bortkastar denna nyckel, kommer ej in i Kristi döds helgedom och förnimmer derför intet af det outsägligt sköna, som finnes uti Bachs sång och musik öfwer passionshistorien. Redan psalmen **Guds rena Lam oskyldig** ropar ju högt och tydligt ut denna lära; den förut nämda frågan städ till Jesus i en koral, som sjunges efter 2 versen af Matth. 26 kap., förkunnar detsamma. Sedan sjungas de följande verserna af kapitlet, hwari berättelsen om huru Maria utgöt öfwer Herren Jesus den kostbara smörjelsen förekommer, och hwarwid ock säges, att lärjungarne klagade öfwer **förspillning.** Då göres wid 13:de versen åter ett uppehåll, och en innerligt ljuf stämma sjunger en sång, hwari en troende själ uttrycker sin åstundan att med ångrens och tacksamhe-

tens tårar få begjuta Herrens Jesu hufwud i stället för att deltaga i lärjungarnes dåraktiga strid öfwer Marias kostbara nardus. Huru fint och skönt är icke i denna sång uttryckt, att de offer, som Gud behaga äro en bedröfwad och förkrossad ande, ja, att wi under sannfärdig syndasorg böra fira Kristi lidandes åminnelse!

Åter sjungas några verser af Matth. 26 kap. I den 22 omtalas, huru lärjungarne wid Jesu tal om förrädaren se hwar på annan och fråga: Herre är det jag? Bach har djupt uppfattat detta ställe, ty han låter här kören falla in med en hjertegripande koral, till hwilken orden lyda på swenska:

Jag, jag bort denna plåga
Utstå i afgrundslåga
Med fjettrad hand och fot.
Jag, jag, så arg i hågen,
De gisslen och de tågen
Sjelf har förtjent att taga mot.

Man märker meningen med denna koral på detta ställe. Församlingen ropar och bekänner med en mun: **jag är densamme**, jag skulle hafwa lidit i all ewighet det du led, o Jesu. Hör hwilken innerlig och allwarlig syndabekännelse och hwilken fast tro på den läran, att Kristus led, hwad wi bort lida!

Ej må jag tröttna att gång på annan erinra derom, att Bachs koraler äro de skönaste, ljufwaste och till innersta hjertat mest gripande sångstycken, man på jorden kan få höra.

Widare fortsättes med afsjungandet af några verser ur Matthei 26 kap. till och med 32 versen, deri Herren Jesus säger: "när jag är uppstånden, skall jag gå fram för eder i Galileen." Här kommer åter kören med en hjertinnerlig koral, deri församlingen beder, att Herren Jesus måtte kännas wid och känna igen henne, såsom han kände igenkände sina första lärjungar. Derefter sjunges texten om Kristi lidande i Gethsemane. Wid evangelium om Gethsemane förekommer en rik omwexling af sånger och koraler, i hwilka Bach har uttryckt den trogna församlingens betraktelser öfwer Jesu lidande i Örtagården. Så sjunger en stämma en liten sång, hwari den troende uttalar sin djupa smärta wid åsynen af Kristi qwal i Gethsemane. Sedan ljuder en mäktig koral,

hwari frågas efter orsaken till Herrens Jesu bittra plågor. En stämma sjunger, att Jesus här föres af domaren inför domstolen. Jesus måste sålunda stå till rätta inför Guds domstol för wåra synder. En wäldig koral utropar, att wåra synder hafwa slagit Herren Jesus. En stämma predikar sedan, att han led alla helwetesqwal, och att han måste betala, det han icke röfwat hade. Derefter ljuder åter från kören en koral, som will föra allas hjertan med inför Jesus i den bekännelsen: jag, ack Herre Jesu, har förskylt att lida detta, som du har utstått. En stämma låter sedan höra sig i en liten sång, deri den troende, åt Jesus hängifna själen uttalar sin önskan att kunna hjelpa Jesus i hans lidande. En kärleksfull, men fåfäng och oförståndig önskan! Själen säger sig dock wilja waka hos Jesus. Ja, så gifwa wi ofta i wår första kärlek Herren så många och innerliga löften. Wi mena nog så wäl, men ack! huru litet wi känna wårt swaga kött. Derefter utropar en stämma den bekännelsen, att Jesus måst med sin själanöd försona för wår död i synder och öfwerträdelser, och att hans bedröfwelse förskaffat oss hugswalelse. I sanning, så är det, och så måste wi betrakta Herrens Jesu lidande i Gethsemane. När du ser hans djupa ångest och blodswett der, då ser du orsaken, hwarföre du får glädjas öfwer syndernas förlåtelse redan på jorden, och hwarföre arme syndare ewinnerligen få fröjdas med Herren i hans härlighet. Bach låter derföre kören uppstämma en sång öfwer Kristi lidande i Gethsemane, i hwilken sång säges, att detta lidande bör wara oss rätt bittert och dock sött. Har du erfarit, huru Jesu lidande dagligen bör wara dig bittert i en sann och djup syndakännedom, men rätt sött och ljufligt, emedan du för detta lidandes skull får anamma och tro nåd och förlåtelse för alla dina synder? Sedan sjunges om Herrens Jesu bön i Gethsemane. Wid de orden der Jesus säger: "så ske din wilje", låter Bach kören uppstämma en innerlig koral, hwars innehåll wi kunna återfinna i n:r 251 af wåra psalmer. Sedan sjungas bibelverserna till och med 50:de, hwarest evangelisten omtalar, att Jesus blef gripen. Bach låter derwid twå stämmor sjunga en klagosång med orden: så är nu min Jesus fången. Derefter sjunger hela kören en mycket underlig sång, deri lärjungarnes första ifwer att förswa-

ra Jesus är på det mest målande sätt framstäld genom sjelfwa sången och musiken. Orden till denna den menskliga ifwerns sång lyda så: Släppen honom, håll, håll; binden honom icke! Så wille lärjungarne ropa. Så sade Petrus i sin oförståndiga ifwer: skona dig sjelf. Denna ifwer är så naturligt uttryckt i sången och musiken, att man tycker sig wara försatt midt ibland lärjungarne och de sörjande qwinnorna. Sedan sjunga åter twå stämmor en klagosång, hwari de säga, att måne och ljus gått ned, emedan Jesus är fången. "De föra honom nu bort, han är bunden", ropa de i de mest klagande toner. Sedan uppstämmer kören en wäldig sång, deri åska, blixt, dunder och afgrund uppmanas att sönderkrossa och uppsluka Kristi förrädare och mördare. Så afmålas åter den oförståndiga menskliga ifwern om Jesus. Solosången fortsätter derefter afsjungandet af skriftens ord till och med den 56 versen af Matth. 26 kap. Då afslutar första delen af oratoriet med en wäldig koral, hwari är inlagd körens, orkesterns och orgelns hela kraft och ljuflighet. Orden lyda sålunda:

O menniska, begråt din skuld,
För hwilken sjelf Guds Son, så huld,
En menniska är worden.
Sin Faders thron han kom ifrån,
Och blef en fattig jungfrus son,
Gör stora werk på jorden:
Den kranke gör han frisk och sund,
Tar den med makt ur dödens mund,
Som ligger re'n på båren,
Tills tiden kommer, att han sig
För mig då offrar, ock för dig
Och wåra synder på sig tager,
Dem han på korsets stam uppdrager.

En den kraftigaste botpredikan är härmed insjungen i samwetet; ett det ljufligaste evangelium har ock hjertat genom de ljufliga orden och tonerna fått mottaga.

Nu begynner oratoriets andra del. Jesus är tagen af skaran, och alla lärjungarne hafwa öfwergifwit honom och flytt. Innan texten widare sjunges, låter Bach kören och soloröster uppstämma underbara wexelsånger. Först sjunger en djupt och innerligt klagande stämma de orden: ack, nu är min Jesus borta!

Derefter frågar kören församlingen: hwarthän är din wän gången, o du skönaste bland jungfrur? Sedan frågar åter en stämma: är det möjligt, att jag kunde se det? Kören frågar åter: hwart har din wän sig wändt? En stämma klagar åter under djupaste sorg: ack! mitt Lam i tigerklor! Ack! hwart har min Jesus tagit wägen? Kören ropar: wi wilja tillsammans med dig uppsöka honom. En stämma klagar åter: ack, hwad skall jag säga till själen, när hon med ängslan frågar mig: ack! hwart har min Jesus tagit wägen? Sedan sjunges åter bibeltexten till och med 68 versen, deri wi läsa om huru Jesus blifwer slagen i öfwerste prestens palats. Derwid uppstämmes åter en koral, hwari frågas, hwem som så slagit Jesus och så misshandlat honom, då han ej war en syndare såsom wi och wåra barn. Åter sjungas bibelorden till och med den 75 versen, hwarest det står, att Petrus efter sitt fall gick ut och grät bitterligen. En stämma sjunger derefter en sång, hwari den ångerfulla själen anropar Gud om nåd och förbarmande, och hwari säges, att hjerta och öga gråta bitterligen inför Herren. Derefter begynnes afsjungandet af Matth. 27 kap. I 23 versen frågar Pilatus: hwad hafwer han dock illa gjort? Såsom swar på denna fråga låter Bach en stämma uppträda med en gripande sång, deri alla som Jesus hjelpt, framträda såsom wittnen och betyga: han har gjort wäl emot oss alla, han har gifwit de blinda syn, gjort de lama helbregda, utdrifwit djeflar och sagt oss sin Faders ord, samt wederqwickt de bedröfwade; syndare undfick han ock. Hela den kristna församlingen uppträder ock såsom wittne i denna sång, och wittnesmålet lyder så, att Jesus ingen synd hade, men att han af outsäglig kärlek wille dö, **på det att det ewiga förderfwet och Guds doms straff icke skulle förblifwa öfwer oss. Af kärlek, af kärlek will** min Frälsare dö, utropar i denna sång med ett hjerta och en mun hela Kristi kyrka.

Åter sjungas bibelorden till och med den 26 versen, hwari säges, att Pilatus gaf Barrabas lös, lät hudflänga Jesus och öfwerandtwardade honom till att korsfästas. Derwid låter Bach en stämma sjunga en uppskakande sång. I denna sång ställes på det mest hjertgripande sätt till Herrens Jesu bödlar den frågan, om de

intet hjerta, ingen känsla hafwa wid åsynen af Herrens Jesu smärtor. "Förbarmen eder, hållen upp, hejden eder", ropar förgäfwes den menskliga känslan till dessa wilda judar och romare. Widare sjunges bibeltexten till och med den 30 versen. Efter denna vers sjunger kören en underbar koral med Paul Gerhardts hjertgripande ord:

O panna, blodigt sårad,
Smärthöljda anlete!
O hjessa grymt utkorad
Till törnekrans, på spe!
O hufwud, som all ära
Anstår så prydelig,
Men hån och spott får bära:
Jag ödmjukt helsar dig!

Efter afsjungandet af de följande bibelverserna till och med den 44 låter Bach en stämma sjunga en märkwärdig sång öfwer Golgatha. I denna sång uttrycker hela den troende församlingen sin förwåning öfwer undret på Golgatha. Här skymfas härlighetens Herre! Här hänger han, som är werldens wälsignelse och frälsning, såsom en förbannelse på korsets träd! Här hänger himmelens och jordens skapare mellan himmelen och jorden! Här dör den oskyldige skyldig! **Det allt går mitt hjerta nära!** utropar den djupt gripne sångaren med toner, som gå till märg och ben. Ja, må det undret på Golgatha komma wårt hjerta nära! Sedan sjungas bibelverserna till och med den 50, der det heter: "åter ropade Jesus med hög röst och gaf upp andan".

Nu låter Bach wid korset uppstämma en koral, hwari den evangeliska kyrkomusiken firar sin högsta triumf. Omöjligt är, att med en beskrifning gifwa en föreställning om det utomordentliga i denna koral. Allt det ljufliga, hjertgripande och majestätiskt upphöjda, som den musikaliska konsten har, synes här wara samladt i en brännpunkt. Man är sannerligen twekſam, huruwida man hör en kör af änglar eller menniskor, då tonerna af denna koral träffa ens öra med en så oemotståndlig ljuflighet och innerlighet, att ens hjerta rent af känner sig oförmöget att uthärda att här i jämrens land känna himmelen så nära. Man wore färdig att utropa: Herre, låt mig nu saligt dö i tron på Frälsaren, under det man så hän-

förande sjunger om hans död och om de trognas död. Man wille med makt qwarhålla intrycket af denna ljufliga sång i öra och hjerta för hela lifwet. Den kristnes hopp i döden i motsats mot fritänkarens iskalla liknöjdhet, hån eller förtwiflan firar i denna koral en så lysande seger att hwar och en, som ej mistat sista gnistan af mensklig känsla, owilkorligen måste i hjertat utropa: "min själ dö med de rättfärdigas död, och min ände warde såsom dessas ände!"

Man skulle wilja säga mig nu: du swärmar. Min wän, jag swärmar ej, men jag tackar min Gud, att han gifwit mig känsla för det himmelskt sköna. Du får kalla beundran för ett sådant musikstycke som Bachs passionsoratorium swärmeri eller hwad du will; för mig äro sådana stycken idel **profetior**, som bebåda, att en ewig härlighet finnes för dem, som tro på den **korsfäste**. Jag afskyr på det djupaste fritänkeriet med dess hångrin, dess råhet, wildhet, känslolöshet och omenskliqhet; jag aktar fritänkarne med all deras qwickhet och förnuftighet, som i sjelfwa werket är oförnuft, för råa barbarer; ja, jag finner allt mer, att fritänkeriet gör menniskan omensklig, men att kristendomen åstadkommer sann bildning, humanitet och mensklighet. Jag säger med den glödande afrikanske kyrkofadern Tertullianus: o, min själ, du är af naturen en kristen! Han menar, menniskosjälen är så skapad, att hon för att finna ro och frid måste wara en kristen. För mig äro en Händels och en Bachs underbara sånger öfwer Kristi lidande och död de allra kraftigaste bewis för kristendomens sanning. Orden till den omnämda koralen lyda:

Och när min bortgång stundar,
Gack du ej då från mig,
När jag i döden blundar,
Korsfäste, wisa dig!
När jag mig häpnast känner
Om hjerta, håg och sinn,
Ryck mig, då ångsten bränner,
Derur för pinan din.

Sedan afsjungas slutverserna af Matth. 27 kap., hwilka handla om Herrens Jesu begrafning. I underbara wexelsånger låter Bach den troende församlingen taga ett innerligt godnatt af Herren Jesus, som nu efter sin möda hwilar i grafwen. Slutligen afsjunger

kören en sång, deri de troende under tårar tillönska Herren Jesus en ljuf hwila. Till sist uttala de troende i de allra ljufligaste toner sin wisshet, att döden skall blifwa dem ljuf, emedan Jesus dött, och att kroppens hwila i grafwen är helgad genom Jesu begrafning. Med ett par utrop: ljufwa hwila! ljufwa hwila! afslutar det härliga tonstycket. Jag slutar ock min beskrifning deröfwer. Man torde wara trött af mina ord; jag är dock ej trött att erinra mig den ljufliga wederqwickelse min själ erfor wid åhörandet af detta den musikaliska konstens mästerprof. Ej heller är jag trött att tro och wara wiss om, att sångerna inför Lammets thron skola blifwa så rika och outtömliga i salig fröjd, att det wisserligen ej skall blifwa i alla ewigheters ewighet tröttande att wara med i den kören.

Mellan Leipzig och Dresden. Anblicken af Dresden. Tyska militärwäsendet.

Från Leipzig ställdes resan på påsklördagsmorgonen till Dresden, Sachsens sköna hufwudstad. Till ressällskap hade jag i min kupé några soldater, hwilka troligen reste för att under påsken helsa på sina närmaste. Ack, de arme gossarne! Ingen menniskowän och kristen kan nog beklaga soldatwäsendet. Sant är, att de tyske soldaterna klädas och utstyras såsom "gentlemen" i jämförelse med de eländiga trashankar (hade jag så när sagt!), som nu utgöra Förenta Staternas armé, men jubla måste hwarje menniska med menniskohjerta deröfwer, att Förenta Staterna har blott några få tusenden, som måste framsläpa ett eländets lif såsom soldater, då Europa har millioner af sina blomstrande unge män, hwilka såsom soldater måste lära lätja och laster. Kristna i Tyskland swarade mig på mina inwändningar mot militärwäsendet, att ynglingar såsom soldater lära tukt och goda seder. Hwad sanning det ligger i sådana fosterlandsälskande satser, kunde jag se på mina omnämnda reskamrater, hwilka togo afsked från sina i Leipzig qwarstannande wänner genom att inför allt folk swänga omkring och skaka bränwinsflaskan under utrop, att de wid nästa samman-

träffande wille "släppa bättre löst" än förut. Under wägen togo de granna gossarne förfriskning ganska ofta ur den kära flaskan. Dock, äfwen i glada supbrödralag äro tyskarne godmodige och ej oanständige mot främlingar. De betraktelser jag under färden anstälde öfwer militärwäsendets förbannelse will jag ej denna gång omnämna. Wädret war ruskigt och kallt, så att man ingenting kunde njuta af det annars täcka landskapet. Sachsen är ett ganska bördigt land, bebodt af ett flitigt folk. En lutheran känner naturligtwis Sachsen såsom ett hemland, emedan det är så rikt på minnen från reformationstiden. Än dystra, än glada blifwa ens känslor, allt efter som dystra eller glada minnen framkallas af de platser man far förbi. Efter några timmars fart närmade sig tåget den sköna Elbefloden, och man war wiss på att snart få se det berömda Dresden, hwilken stad för sitt sköna läge och sina konstwerk af resande fått allehanda smeknamn. I werkligheten har ock Dresden ett skönt och täckt läge på båda sidor om Elbe med de wackra wingårdarna, som äro belägna på de förtjusande sluttningarne af de sachsiska bergen och som gifwa åt den naturens tafla, hwarå Dresden aftecknar sig, en så skön bakgrund. Ett i sanning lyckligt folk med en lycklig regering kunde bo i detta lilla land och i denna wackra stad med dess så natursköna och innerligt täcka omgifningar. Men wid första anblicken öfwer Dresden framträda för ögat från den höga östra Elbestranden ofantliga byggnader, hwilka beherska hela staden, som synes ligga wid foten af denna med menniskohand uppmurade bergskedja. Ens hjerta spritter till; man är färdig att fråga: äro dessa storartade byggnader **uppfostringsanstalter?** Menniskowännens hjerta klappar; på hans läppar sitter den frågan: har wäl kärleken bygt dessa stora hus för wården af de sjuke och fattige i denna stad och i hela det sachsiska riket? På alla dessa warma frågor får man det iskalla swaret: de stora husen ni ser och beundrar äro — **kaserner.** Alltså, de äro dock uppfostringsanstalter och fattighus! Ja wäl, men af hwad slag? Jo, i dessa hus uppfostras landets unge män till — **mördare**; i dessa hus upptagas landets friskaste och kraftigaste ynglingar såsom **fattighjon**, som måste lefwa på allmänhetens bekostnad. Hwad! Wågar man kalla tappra soldater för **mördare** och **fattighjon?** Måste

man icke hafwa respekt för lysande uniformer, strålande ordnar och brokigt schabrak? Ja, hwad skall man wäl säga om ett kristet lands män, hwilka med flit fostras för att med de mest mördande wapen i den mest mordiska afsigt rusa mot **kristna** folk och förwärfwa sig det högsta beröm ju flera menniskor de hafwa mördat? Hjertat ryser och ryser åter, ja, gör icke annat än ryser wid tanken på krigsrustningarne och krigen i de kristna länderna. Och dock wågar man kalla dessa länders folk **kristna**, ja, man hyllar de furstar, konungar och kejsare, hwilka ställa till dessa blodsutgjutelser, såsom kyrkans styresmän och högste biskopar! Likwisst må wi noga besinna, att furstarne icke alltid äro orsaken till de hemska krigen. Förenta Staterna hade ingen kung eller kejsare, och dock utbröt här ett flerårigt barbariskt inbördes krig. Synden, synden, den gräsliga synden förorsakar de oerhörda rysligheter, som åtfölja krigen. Guds straffdomar öfwer ett ogudaktigt slägte äro ofta dessa krig, som äro så hemska, att alla försök att med penna och pensel måla det rysliga deri äro helt fruktlösa. Att kristna furstar och folk twinga ynglingar att under flera år lemna allt arbete för att sysselsätta sig med öfningar i och för krig och blodsutgjutelse, att oerhörda summor utkastas på wapen och härar, under det millioner menniskor lida ytterlig nöd och brist, det är en af de hemskaste företeelserna i mensklighetens historia.

Dock, hwad tjenar det till att spilla ord på det, som ej kan hjelpas? Så länge berättelser om blodiga slagtningar äro hufwudsaken i den historiska underwisning, som meddelas ungdomen, är ingen ändring att wänta. Eller fastmer, så länge synd och ogudaktighet finnas på jorden, kunna de hemska krigen icke upphöra.

På krig med storm och blodig klädnad kom jag att tänka, emedan jag på min resa till Dresden hade soldater i sällskap, och emedan jag wid Dresden fick se de ofantliga kasern-byggnaderna. En man, som syntes weta hwad han sade, berättade mig, att på de sista åren hade man blott wid Dresden bygt kaserner för soldater för en summa af ungefär **7 millioner dollars**. I flera andra städer af det lilla Sachsen finnas stora byggnader för soldater. Man tänke sig, hwilka oerhörda summor, som utkastas på militärwäsendet blott i ett enda litet land sådant som Sachsen, som är blott en

liten, liten del af Tyskland! Är det underligt om fattigdom finnes i sådana länder? Sannerligen, om icke gubbar, gummor och flickor arbetade med en sådan flit, som de göra i Tyskland, så måste folket swälta ihjäl, då ju ynglingarne i 3 hela år af sin ungdomstid ingenting annat få göra än öfwa sig i handterandet af mordwapen. Man lofsjunger Tysklands enhet, man beundrar de oerhörda segrar, som de tyska wapnen wunnit, man häpnar öfwer tyska folkets makt, men ett är wisst, och det är, att Tyskland sålt sin lycka och sitt wälstånd för segrarnes grynwälling. Ett soldatland är ett olyckligt land. En ädel, förståndig borgare i Dresden sjöng ock ut denna sanning i mina öron på öppen gata. Innehållet af hans sansade och wisa tal war i korthet följande: så länge wi woro ett eget litet land, woro wi förmögne, frie, sjelfständige och arbetsamme; sedan wi kommo under Preussen och det stora Tyskland, hafwa wi blifwit fattige slafwar. Hwad han mest beklagade war den skadliga inwerkan, som soldatlifwet har på ungdomen.

Ware detta nog nämdt om detta sorgliga ämne denna gång! Wid Fridsfurstens kors och graf, wid den Uppståndnes påskhelsning: "Frid ware eder", har man anledning nog att allwarligt tänka på de kristna folkens hemska krig, hwilka stå i den mest skärande och oförsonliga motsats till detta **Frid ware eder.**

Herberget i Dresden. Påsken. Diakonissanstalten. Hofkyrkan. Ett tyskt kristligt familjehem.

Ankommen till Dresden, uppsökte jag ett fridens hus, nämligen ett herberge af det slag jag förut omnämt. En fridshelsning hörde mitt hjerta wid inträdet i det lilla enkla rum, som blef mig anwisadt. Hwad annat helsar den på bordet liggande bibeln än frid? Hwad annat helsa de bibelspråk, som äro målade i stora bokstäfwer uppefter taket i detta pilgrimshem? O, huru ljuft det kännes i en främlings hjerta i främmande land, då han får se den kära bibeln i sitt rum, om nämligen denna bok är hans fötters

lykta och ett ljus på alla hans wägar! Endast en kort stund behöfde jag wistas i det kristliga hemmet ensam. Jag fann nämligen strax en äldre man, som war af hjertat tillgifwen Kristus och den gamla lutherska kyrkan, en lärare i musik, som förut warit missionär, men som för sin helsa fått taga afsked från det kallet. Wi kommo i lifligt samspråk och beslöto att följas åt under påskhelgen. Han tillhörde den gamla lutherska kyrkan eller de lutheraner, som i Preussen måst skilja sig från statskyrkan, då den s. k. unionen der infördes. Besser, författaren till de sköna och för en Guds ords förkunnare nästan omistliga bibelutläggningarna, dem wi ju känna till, tillhör desse gammallutheraner. Min wän war personligt bekant med d:r Besser och så kommo wi i närmare samtal om honom och om gammallutheranerna i allmänhet. Om dessa gammallutheraner, deras lidanden och strider, deras kamp för kyrklig frihet i en despotisk stat wille jag gerna meddela många helsningar, men måste åtminstone för denna gång lemna det intressanta ämnet. Lutheranerna göra aldrig så mycket wäsen af sig som de reformerte. Hade desse lutheraner warit reformerte, som blifwit behandlade så, som det wåldsamma Preussen behandlat desse ädle män, som ej wille släppa den gamla lutherska bekännelsen, så hade man i hela den kristna werlden slagit alarm. Huru har man ej lofsjungit den skotska frikyrkan, dess kamp, seger och werksamhet! Och sant är, att den skotska frikyrkans kamp för kyrklig frihet är mycket mera storartad än de tyske gammallutheranernas nöd och lidanden i det fördolda. Wid tanken på Tysklands lutheraner önskar jag, att de hade mera skotskt blod i sina ådror, så skulle de ej låta trampa sina heliga rättigheter i stoftet, såsom fordom skett och ännu sker. Den lutherska kyrkan har alltid warit alltför foglig och efterlåten gent emot sjelfswåldiga regeringar, som trampat hennes frihet och sjelfständighet under fötterna. Man kan enligt Guds ord wara en laglydig undersåte utan att krypa för öfwerheten och utan att öfwerlemna åt den werldsliga makten de angelägenheter, som tillhöra Gud och hans församling uteslutande. Den lutherska kyrkans förnedring under statsmakten i Tyskland hörer till de sorgligaste bladen i Kristi kyrkas historia. Derföre swärmar och brinner mitt hjerta för de män, som i Tysk-

land wåga tänka på och werka för och i en fri kyrka. På samma grund kände jag mig innnerligt dragen till min nu omnämde wän, emedan han tillhörde den fria gammallutherska kyrkan. Månget ord wexlade wi ock om Herrens nåd emot wår gamla älskade kyrka. Wi undrade, hwad han, wår herde, wäl tänkte göra med den lutherska kyrkan i hennes hemland, der hon allramest fått lida. Wi fröjdades, att det gamla kära ordet finnes qwar, ehuru kyrkan synes wara så skröplig, swag och matt. Att det kära evangelium ännu med kraft och i enfald predikas i det gamla Sachsen, skulle wi just nu under påsken med egna öron få höra. Wi kommo öfwerens att på påskdagsmorgonen begifwa oss af till den lutherska diakonissanstalten, som är belägen i en aflägsen del af staden i närheten af Elbefloden.

På uppståndelsedagens morgon skyndade wi ock att ibland den lärjunge- och lärjunginne-krets, som wi i diakonisshuset trodde oss finna, fira det stora undret och höra fridshelsningen från den uppståndne fridsfursten. Dresden har flera kyrkor, der man nog hade fått höra skön musik och stora talare; men en särskild, ljuf erinran om den lilla första påskförsamlingen erfar man, då man i en mindre krets bland lärjungar och lärjunginnor får fira högtiden. Att högtidsfirandet i en sådan mindre krets, der åtminstone de fleste äro ett hjerta och en själ i Herren, skänker åt hjertat förnimmelsen af en ljuf, innerlig, oförklarlig frid och stillhet, erforo min wän och jag den nämda påskdagen i Dresden. Diakonissanstaltens kapell är litet och enkelt, men kändes wara uppfyldt af en särskild doft af himmelsk rökelse. Med möda funno wi rum för oss i det till yttersta trängsel uppfylda kapellet. De gamla lutherska koralerna sjöngos här med utmärkt skicklighet, kraft och innerlighet. De många tillstädeswarande diakonissorna läto höra sina wäl öfwade behagliga röster till den Uppståndnes pris. Den lilla orgeln skötte med owanlig skicklighet och smak af en gammal älsklig gubbe, en man, som spelade icke blott med händer och fötter utan ock med hjertat. Jag lärde sedan närmare känna den kära mannen. Han är en wälbergad borgare i Dresden, som under många år med yttersta punktlighet och outtröttlig ifwer af fri kärlek utan den ringaste ersättning tjenat wid diakonissan-

staltens orgel och sångkör. Jag ser, när jag will, den lille lislige gubben med sin swarta kalott på hufwudet, med hänförelse och med den mest obeswärade ledighet spela den lilla orgeln i det lilla smakfulla kapellet. Lärjunginnorna, som i sin innerliga och enfaldiga kärlek till Herren äro uppfinningsrika och som ej pläga hålla räkning öfwer sina beswär, hade i detta lilla kapell på det allra nättaste smyckat altaret med blommor, på det mest smakfulla sätt anordnade. Midt i detta blomsterfält stod en genomskinlig waxbild af den uppståndne Frälsaren. Stora lysande ljus woro anbragta bakom bilden, hwilket gjorde, att bilden lyste såsom en förklarad gestalt, görande det hela ett ljust innerligt intryck på ens sinne. Det war i sanning en i ögonen fallande förklaring öfwer det stora påskundret.

Möjligen skulle några öfwernitiska bildstormare wilja beskylla de kära inwånarne i diakonisshuset för bilddyrkan, derför att de uppstält en waxbild af Jesus på altaret jämte brinnande ljus. "Det är katolicism", skulle de utropa, hwilka i en kyrka icke tåla se annat än nakna wäggar. Min ifrige wän, det är stor skilnad mellan bilder och bilddyrkan. Hade man fallit på knä för den nämda waxbilden, eller hade man annars med mångahanda ceremonier wisat sig dyrka bilden, såsom det sker i de katolska kyrkorna, då hade äfwen jag utropat: det är bilddyrkan. Men när man pryder kyrkorna med heliga bilder och tecken utan att likt hedningarna dyrka beläten och skapade ting, då håller jag en sådan prydnad för mycket mera passande och anständig än den werldsliga ståt och det oheliga prål, som man får se i många reformerta kyrkor, der menniskor swassa omkring, såsom om de wore på en teater. Det bör dock äfwen i det yttre wara skilnad mellan en kyrka och en fin krog, teater eller danssal. Afskywärd är åsynen af menniskor, hwilka ingen wördnad wisa för kyrkan eller ej hafwa någon känsla för det heliga, utan sammanblanda werldsligt och andligt så, att de kunna hafwa kyrkan till teater och teatern till kyrka. Derför har wår lutherska kyrka welat bibehålla wördnaden äfwen för det yttre, som hörer till kyrka och gudstjenst, midt under det hon på det kraftigaste förkastar den widskepliga wördnad och de många ceremonier, som den katolska kyrkan egnar åt yttre bilder och ting,

hwilka höra till kyrkan. Ett själsuppskakande, ja, man må wäl säga, andligt berusande intryck på sinnet gör den yttre stillhet, wördnad och högtidliga andakt, som man ser i de katolska kyrkorna. Det är detta oförklarliga intryck af heligt allwar och himmelsk högtidlighet i den katolska gudstjensten, som gör, att så många, hwilka se blott på det yttre, öfwergå till den katolska kyrkan. Menniskor i allmänhet behöfwa stunder af högtidlig känsla, af ett för deras yttre sinnen åskådligt heligt allwar. Den mest ohejdade werldsmenniska, den mest lösslöppte lustarnas träl finner emellanåt en oförklarlig njutning i en kyrka, der allt det yttre bär prägeln af djupaste allwar och högtidlig helighet. Den katolska kyrkan har med stor klokhet uppfattat menniskonaturens behof af det yttre och sinnliga äfwen i andliga ting, men så har hon ock så mycket mer misskänt det wakna samwetets allra djupaste behof. Dock, äfwen wi, som med all rätt sätta Guds lefwande och sanna ord öfwer både kyrkor, bilder, ceremonier och allt det yttre, böra tillse, att kyrkan och gudstjensten i sin helhet må bära prägeln af djupt allwar och helig hänförelse. Om hufwudsaken wid gudstjensten blir ingenting annat än en menniskas talekonst, såsom tywärr är fallet i många kyrkor i Amerika, så förswinner snart wördnaden för gudstjensten och folket förskingras, emedan dock Herrens eget ord är den kraft, som förmår att i längden draga syndare omkring sig. En sådan liten betraktelse må ej wara ur wägen med anledning af den högtidliga och dock så enkla gudstjensten i Dresdens lilla diakoniss-kapell. Predikan hölls af anstaltens föreståndare, pastor **Fröhlich**, öfwer påskundret. En enkel och texttrogen predikan höll den käre mannen.

Efter gudstjenstens slut fingo wi höra, att elfwa diakonissor skulle på eftermiddagen samma dag inwigas till sitt heliga kall. Detta war en så märklig och kraftig, så passande och hjertgripande tillämpning af påskundret, att wi ingalunda wille försumma att närwara wid ett sådant tillfälle. Min wän och jag skyndade derföre till wårt qwarter för att äta middag, på det wi sedan i rättan tid skulle kunna infinna oss i kapellet. Men det är sant; på wägen till wårt herberge skulle wi gå förbi katolska hofkyrkan i Dresden. Det sachsiska furstehuset har nämligen af werldslig

maktlystnad öfwergifwit den lutherska kyrkan, sitt folks kyrka, och öfwergått till den katholska. Sådan eller annan dylik tack har den lutherska kyrkan ofta fått för sitt kryperi för staten. Emellertid står i Dresden intill det kungliga slottet och med en särskild ingång för de kunglige från slottet öfwer gatan den katolska kyrkan, bygd i italiensk s. k. barockstil. Icke mindre än 64 helgonbilder af sandsten pryda kyrkans yttre. Der stå de stora stenbilderna på kyrkans wäggar och äfwen på taket, förmodligen i ändamål att från denna höga ståndpunkt förkunna för den lutherska staden och landet den katolska kyrkans ära och härlighet. Kyrkomusiken i denna kyrka är werldsberömd. Det är tydligt, att konungen i Sachsen gör allt för att för sitt folk isynnerhet i hufwudstaden låta den katolska kyrkans härlighet utstråla så starkt som möjligt. Derwid begagnas musiken såsom det kraftigaste medel. Af denna anledning får hwem som will i Dresdens hofkyrka utan betalning höra storartade konserter. Det war klart, att min musikaliske wän och jag icke kunde afhålla oss från att på påskdagsmiddagen titta in i denna kyrka för att åtminstone för några ögonblick få höra den sköna musiken. Redan utanför hörde man tonerna af den wäldiga orkestern. Inkomne, kunde wi ej annat än beundra den fina sången och musiken. En af den katolska kyrkans storartade messor utfördes från läktaren af Dresdens skickligaste sångare och musikanter. Emellanåt hördes entoniga messningar från altaret, der en hel skara prester, utstyrde i de mest brokiga och lysande drägter, war församlad. Desse prester bugade och wände sig gång på gång, såsom man kan se i katolska kyrkor. Den brusande musiken, de strålande presterna, röken och lukten af rökwerket, den böljande folkmassan, allt gjorde ett högst egendomligt intryck. En stor mängd menniskor war samlad i kyrkan. Större delen syntes dock wara protestanter, hwilka likt min wän och mig woro komne blott för att höra musiken. Protestanterna wisa alls ingen wördnad, när de komma in i denna kyrka, hwarföre en hel mängd till utseendet gruflige, med uniform och wapen utstyrde kyrkwäktare äro anstälde, hwilka ock med all kraft söka uppehålla tukt och ordning i denna "konungens kyrka" och detta "rikssens hus". Man tänke sig det skarpa afbrottet mellan den

enkla, men allwarliga evangeliska gudstjensten i det lilla diakonisskapellet och den oerhörda ståten, den bländande prakten, den berusande musiken i den katolska hofkyrkans gudstjenst. Ack, tänkte jag, å det ena stället yttre enkelhet, stillhet och allwar med inre djup, kraft och frid; å det andra yttre prål, buller och förwåning med inre tomhet, kraftlöshet och ofrid. Se den stora skilnaden mellan den katolska och den lutherska kyrkan! Här hade jag nu en föreläsning i jämförande symbolik, som i kraft och tydlighet öfwergick allt, hwad böcker i ämnet kunna meddela. Aldrig skall jag glömma det mäktiga intryck, som denna jämförelse mellan katolsk och evangelisk gudstjenst gjorde på mitt sinne. Jag skulle önska, att alla mina läsare finge göra resan mellan ett lutherskt kapell och en storartad katolsk kyrka, så skulle de dock komma att inse och känna, att wi i wår kyrka hafwa någonting för hjerta och samwete, ja, någonting ljuft, innerligt, stilla, fridfullt för känslan, då deremot den katolska gudstjensten är sinnesberusande men lemnar hjertat tomt och ödsligt. I evangelium är kraft och märg för det andliga lifwet och den andliga striden; i blotta yttre ceremonier är en tillfällig känslouppskakning men tomhet och kraftlöshet för hjertats lif och lifwets strid.

Wid utsatt tid infunno wi oss åter i det kära diakonisskapellet, hwilket nu ock war till trängsel uppfyldt. På ett mera passande sätt, än hwad här skedde, kan man sannerligen icke fira påsken. Huru kunna wi bättre prisa wår uppståndne Frälsare än genom att uppfostra barn och ungdom wid Guds ord och genom kärleksfull wård af de sjuke och fattige? Dessa diakonissor, som denna påskdagseftermiddag skulle wälsignas och wigas för sitt kall, skulle nu strax utgå hit och dit i landet för att hålla skola eller wårda sjuke eller fattige. Efter afsjungandet af passande psalmverser höll anstaltens föreståndare ett tal öfwer qwinnans kallelse och tjenst i Guds församling särskildt med anledning af påsktexterna. Huru skön, ljuf och ädel framstår icke den qwinliga kärleken, werkad och helgad af Guds Ande, i de underbara tilldragelser, som wi hafwa att betrakta under påsken. På ett särdeles lyckadt och anslående sätt skildrade pastor Fröhlich för oss qwinnornas werksamhet wid Kristi kors och wid Kristi graf. Huru underligt!

När de starke männen fly, när till och med den modige Petrus förnekar sin Frälsare i farans och frestelsens stund, då stå de swaga qwinnorna midt under fiendernas hot, larm och smädelser qwar wid korset. Ingen roman, wore den än skrifwen på det mest glödande språk, kan beskrifwa qwinnans kärlek så ren, så ädel, så sjelfuppoffrande, så skön, som de enkla berättelserna hos evangelisterna göra det. Här hafwa wi ingen roman, här hafwa wi för oss sanna och werkliga tilldragelser. Den rena sanna qwinligheten fostras endast af kristendomen; endast hos en sant kristen qwinna kan den älskliighet finnas, den försakande kärlek utwecklas, som bewisar sig i de kärlekswerk, hwilka äro de lysande stjernorna i det menskliga lifwets stormiga natt. Endast kristendomen förmår ställa qwinnan på hennes rätta plats i lifwet och i historien. "Om Sonen gör eder frie, så ären I rättsligen frie" gäller isynnerhet frågan om qwinnans sanna frihet. Fritänkare pläga med sin wanliga råhet föregifwa, att fritänkeriet allena skall emancipera qwinnan d. ä. försätta henne på fri fot. Will man beröfwa qwinnan allt hwad älskligt är, så göre man henne till en fritänkare. Hemskt är det, när en man förfaller i dryckenskap, men ännu hemskare känna wi det, när en qwinna begagnar rusdrycker. Hemsk, wild och känslolös blifwer en man genom fritänkeri, men ännu mera fräck och afskywärd blifwer en qwinna genom förnekelsen af Gud, som är kärleken.

Hwilken underbar kärlek hos de qwinnor, om hwilka wåra påsktexter tala! Intill sena qwällen höllo de ut, när det gälde att stå wid korset midt ibland lidande, jämmer och nöd, samt när det gälde att tillse, hurusedes Jesu lekamen lades i grafwen. Det tyckes, att åsynen af korslidandet, de råheter och grymheter, som derwid begingos, skulle hafwa kommit de swaga qwinnorna att fly i förskräckelse; men den sanna kärleken är starkare än döden, den grymmaste död. Under dagen och aftonen wid korset, på qwällen wid grafwen; tidigt på morgonen, i dagbräckningen af en annan dag åter wid grafwen. På kostnad, beswär och möda räknade de ej. Wällucktande kryddor köpte och tillagade de för att smörja Herrens Jesu lekamen. Här hafwa wi nu en lefwande bild af qwinnans tjenst i församlingen, af en diakonissas göromål och

kallelse. Bland de lidande skall hon waka och syssla med outtröttlig tjenst; i innerlig, sjelfförsakande kärlek skall hon till de sjuka, lidande och döende, under det hon på allt sätt söker lindra deras lekamliga lidanden, bära budskapet om honom, som på korset led för deras synder och dermed beredde dem en ewig frigörelse från lidande, nöd och död. Månne wi icke midt ibland oss hafwa Kristi lekamen, ehuru Frälsaren uppfor till himmelen med en förklarad lekamen? Jo, hans lidande trogna, hans sjuka och fattiga lärjungar äro hans lemmar. Ja, alla elända, för hwilka han utgjutit sitt heliga och dyra blod, äro i den meningen hans lekamen, att de skulle skötas och wårdas med den ömmaste omsorg och kärlek. Till oss ropar Jesus de wäldiga orden: "**Hwad I hafwen gjort en af dessa minsta mina bröder, det hafwen I gjort mig**".

Nog tycka wi, att de qwinnor, som fingo köpa och tillreda smörjelse för Jesu lekamen, hade en afundswärd förmån; nog wore wi färdiga att säga: gälde det i werkligheten wården af **Jesu lekamen**, då skulle wi gerna uppoffra wåra yttersta krafter och sista centen wi ega. Jo men, låt se, huru williga wi äro; här finnas många sjuka och fattiga, hwilka sakna kärlekens skötsel för kropp och själ; äro wi wäl willige att göra något för desse? Hwad betydelse hafwa för oss de kryddor och den smörjelse, som de kära qwinnorna köpte och tillredde? Allt detta betecknar tydligen den innerliga ömhet, den kärlek, det hjertliga deltagande, hwarmed Guds församling skulle åtaga sig wården af de sjuka, fattiga och elända. Hwad betyder det, att Herren Jesus gaf qwinnorna sådana hedersembeten wid sitt lidande, död, begrafning, uppståndelse? Qwinnorna woro ju de sista i tjenande kärlek intill sena qwällen och de första i waksam tjenst redan på dagens tidigaste morgontimme. Qwinnorna skötte hederswakten wid Jesu graf; de buro ock uppståndelseundrets första budskap omkring; för qwinnorna uppenbarade sig ock Herren först. Wille icke Herren med allt detta wisa, att ett stort missionsfält såwäl inom som utom kyrkan är anwisadt åt den kristna qwinnan? Skulle icke då männen likt Nikodemus och Josef hjelpa till, uppoffra af sina medel och tillgångar för att gifwa rum åt qwinnans tjenande kärlek? Men

här ligga nog stora stenar i wägen, här wakta hedningar och fritänkare, råa begabbare, på det ingen må wåga sig åstad att bewisa Kristi lekamen kärlek och wård. Men se, den rätta kärleken går åstad, oaktadt de wilde krigsknektarne stå der. Wisserligen bäfwar ock den sanna kristliga kärleken wid tanken på sin swaghet, wisserligen frågar hon med qwinnorna: ho skall wälta oss stenen ifrån grafwens dörr? Jesus är ju uppstånden, han är härlighetens Herre, han sitter på Faderns högra hand; stenen är afwältad, wäktarne, de råe bespottarne och förföljarne äro förskräckte af räddhåga och kraftlöse, såsom om de wore döde. Wägen är öppen för den sanna kristliga kärlekens werksamhet, gå blott åstad! Wisserligen få de, som egna sig åt den kristliga kärlekswerksamheten, med Maria mången gång bittert gråta under lidanden, motgångar, sorger och wederwärdigheter, men den uppståndne wisar sig snart, och sorgen förwandlas i glädje.

Öfwer allt detta talade pastor Fröhlich till de qwinnor, de elfwa, som nu skulle lemnas i Herrens tjenst, med hjertlig innerlighet och högtidligt allwar. Efter talets slut hölls den egentliga inwigningsakten, hwilken i all sin enkelhet war särdeles högtidlig och tilltalande. De elfwa stodo inför altaret och mottogo hwar och en sin wälsignelse och sitt särskilda tänkespråk. Med särdeles allwar uttalades wälsignelsen öfwer hwar och en. Wigten af den tjenande kärlekens kallelse lades dem djupt och innerligt på hjertat. Tänk ändå, huru skönt för en qwinna att så uppoffra sina krafter i sådan tjenst! Det är här icke fråga om några nunnelöften. De evangeliska diakonissorna äro förbundna att tjena blott några år och kunna sedan utträda ur tjensten, om de så önska. De gå ej under lagiskt twång. Om en flicka under några år af sitt lif egnar sig åt den tjenande kärleken bland fattige och sjuke, huru oändligt mycket skönare är icke ett sådant lif än skadlig romanläsning, dumma och farliga kärleksäfwentyr samt själsförgiftande nöjen, åt hwilka så mången flicka offrar de skönaste åren af sitt ungdomslif. Dock märker man, att ett ungdomslif, helgadt åt den sjelfuppoffrande kärlekens tjenst bland de sjuka och elända, skulle i werlden anses såsom någonting föraktligt, twunget och passande endast för sådana gamla, hwilka ingenting annat kunde

så att göra. Ack ja, så står det till i werlden! Att slita ut sin ungdomskraft i synd och fåfänga, att i ungdomsförwillelser förstöra sitt hela lifs frid och lycka samt kanhända sin ewiga wälfärd, det anses i werlden såsom ett oskyldigt och nödwändigt ungdomsnöje; men att offra sina krafter i Herrens tjenst för att lindra nöd, bringa evangelium till de elända samt så rädda de döende, det anses wara någonting tungt, twunget, lagt och wanhederligt. Sant är, att Kristi kärlek måste regera det hjerta, hwarur den kärlek skall flöda, som skall wederqwicka de lidande och döende. Så skulle nu de elfwa utgå från Dresdens diakonisshus såsom budbärarinnor om den korsfäste och uppstandne Frälsaren. O, hwad det fröjdade mitt hjerta, att den lutherska kyrkan har en sådan anstalt här! Flera af de redan utsända diakonissorna hade under högtiden samlats i det gamla för dem så kära hemmet för att sammanträffa med hwarandra och för att under några dagars hwila stärkas till själs- och kroppskrafter, då deras arbete wanligen är ytterst ansträngande. En innerlig påskfrid erfor man under och efter den sköna inwigningsfesten.

Annandagen wille min wän och jag höra någon af Dresdens berömde predikanter och gingo derföre till den evangeliska hofkyrkan, ett gammalt tempel, deri Luther, såsom det sades, hade predikat. Wi kommo tidigt och wågade sätta oss ned i en bänk, deri sittplatserna dock woro märkta med adliga namn. I all sköns ro skulle wi ej länge få sitta, ty snart kommo adliga herrar och damer, hwilka drefwo oss och många andra stackars plebejer ut på gången, der wi hela tiden utan all barmhertighet måste stå. Min wän gick till en annan kyrka, men jag beslöt att hålla ut, ehuru jag kände mig trött. Mitt republikanska hjerta wille koka öfwer, när jag såg, huru de adlige sutto i all sköns beqwämlighet i sina bänkar, eller i särskilda små rum. Mest grep det mig dock att se hofläktaren med sina många beqwäma sittplatser stå stängd och tom, under det jag och mången annan fattig stackare måste stå. Jag såg ock mångens ansigte mulna af missnöje, när fattigare personer, som kommit tidigt och intagit en sittplats, sedan måste lemna densamma åt någon adlig. Jag, stackars främling förmenades till och med att stödja mig mot en stol, då jag höll på att uppgifwas af trötthet. Rang-

skilnad är en olidlig ting alltid och allestädes, men i kyrkan är denna odygd rent af outhärdlig. **En** plats borde wara helt fridlyst från skilnaden mellan rik och fattig, hög och låg, och det är kyrkan. Detta kan jag säga utan att förtala mina trosförwandter i Dresden, ty sant är, att man med mera kärlek och wälwilja kunde hafwa beredt flera sittplatser i den nämda kyrkan för främlingar och fattiga personer. Sektwäsendet är ett stort ondt, men det har åtminstone det goda med sig, att man blir med artighet bemött i kyrkorna. Emellertid fröjdade det mig af hjertat att på en annandag se så mycket folk samladt i Dresdens gamla evangelisk-lutherska hofkyrka. För glädjen öfwer att se folkträngsel i en luthersk kyrka på en annandag glömde jag adeln och deras beqwäma sittplatser och wille ej harmas öfwer den oartighet, man bewisade mig. Predikan hölls af konsistorialrådet, hofpredikanten m. m. doktor Rüling öfwer texten om Maria Magdalena. Hans ämne war: **påsksorg och påskfröjd.** Wältalig war predikan, men andades på samma gång sann tro och war fullt biblisk och renlärig, hwaröfwer jag gladde mig. I gripande ordalag skildrade predikanten den stumma sorg och ödslighet, som herskar i ett hus och ett hjerta, derifrån den sanne Jesus är borttagen genom den nyare tidens otro, dess gröfre och finare fritänkeri. Ack ja, det är i sanning så, att mångenstädes i wåra dagars kristenhet manget hjerta måste medwetet eller omedwetet utropa: "de hafwa tagit bort min Herra, och jag wet icke hwar de hafwa lagt honom".

Hwad man dock i många tyska predikningar måste sakna är den enkla, på hjertat och det dagliga lifwet gående tillämpningen. Så allwarlig, wältalig och skön d:r Rülings predikan öfwer texten om Maria Magdalena än war, fattades dock deri det enkla ropet: **du är den mannen.** Tyskarne äro ofta allt för lärda och skjuta derföre från predikstolen **öfwer** målet. Jag tror, att en predikant måste med ordet mera sigta på hjertat och samwetet än på hufwudet. Likwäl misskänner jag ej de underwisande predikningarna: gåfworna äro mångahanda. Man wet, att lutherska kyrkan i tidernas lopp lidit förfärligt af **lärda** predikningar. Och dock är ingen kyrka så rik på goda, enkla, hjertliga postillor, synnerligen från äldre tider, som den lutherska. Luther sjelf war en

folkpredikant af allra kraftigaste slag, hwarföre man måste undra deröfwer, att någon lutheran kunnat få i sitt sinne att bringa lärdt kram upp på predikstolen. Äfwen i wår tid saknas dock ej inom tyska kyrkan enfaldiga och kraftiga folkpredikanter. Man tänke på den wäldige Harms i Hermannsburg, som på det allra enklaste språk kunde slunga sanningens spjut i menniskors hjertan och samweten.

Annandagsafton egnade jag åt afskedet från min omnämde wän och påskkamrat, hwilken då måste resa till sitt hem. "Här man möts och skiljes åt", det fick jag ock erfara. Så när hade jag glömt att omnämna, att wi på påskdagsqwällen tillbragte en innerligt angenäm stund hos den förut omnämde orgelnisten i diakonisskapellet. Hans hem war en kristens och wälbergad borgares hem. Gubben och hans kära gumma woro sjelfwa älskligheten och den hjertliga, kristliga gästwänskapen. Det ligger i den tyska karaktären en hjertlig, fri, barnslig, enkel innerlighet, som gör wistelsen i ett äkta tyskt hem ytterst angenäm. När denna enkla innerlighet är helgad utaf Herrens Ande, gör den det tyska familjelifwet till en helgedom. Att wi påskdagsqwällen wistades i en sådan helgedom, kände jag på det djupaste. Med det hjertligaste deltagande frågade den ädla wärdinnan efter min familj och beklagade mig och de mina, derföre att jag nu måste wistas så långt borta från mitt hem. Allt hon kunde sökte hon uppmuntra mig att wara wid godt mod i fjerran land. I detta älskliga borgare-hem i Dresden fans jämte ett ståtligt piano en alldeles utsökt fin piporgel. Gubben hade ock en massa af klassisk orgelmusik. Deri war naturligtwis stormästaren på orgeln, Bach, representerad jämte andra mästare. På anmodan lät gubben höra sig på sin fina orgel; med största ledighet och behag spelte han Händels sköna stycke: "Jag wet, att min Förlossare lefwer", och min wän, f. d. missionären, sjöng orden dertill. Frun i huset tjente såsom orgeltrampare. Med djup saknad skildes wi på sena qwällen från de båda gamle, hwilka ensamme bebodde detta älskliga hem. Så ser det ut hos en urmakare i Dresden. Man märke ock, att här icke blott öfwades den sköna musiken, utan det sköna Guds ord fans och begagnades här af hjertans lust. Man ser, att i Tyskland finnas icke blott apmenniskor och lärda galningar utan ock werkliga menniskor, ja, lefwande, innerligt hjertliga och älskliga kristna.

Dresdens Tafvelgalleri och historiska Museum.

Dresden är en af de rikaste städerna i Europa, då wi taga i betraktande dess konstskatter och dess historiska minnesmärken. Sachsens furstar woro en tid Europas rikaste krönta hufwuden, och de sökte ock att för sina rikedomar samla konstens dyrbaraste alster. Konung August den Starke, en furste, som wunnit rykte i historien genom sin utomordentliga kroppsstyrka och sitt oerhörda lättsinne, sökte att göra Dresden till Europas andra Paris. Han hade dock icke beräknat kostnaden och måste lemna grunden till ett storartadt palats utan att kunna fullborda det. En del af denna påbegynta byggnad har sedermera blifwit uppförd, och deri finnes nu Dresdens med all rätt berömda tafvelgalleri.

Många gånger förut hade jag läst om den "sixtinska Madonnan" af Rafael, hwarför jag naturligtwis wille se åtminstone denna underbild. När man inträder i detta målarekonstens tempel, blir man rent af förwillad, ty man will se allt, och dertill behöfde man weckor och månader. Man springer derför igenom alltsammans så fort man kan, kastar ögonen öfwer de många härliga taflorna och beslutar att se åtminstone några. Då letar man ju helt naturligt upp Madonnans rum. Och werkligen har ock denna tafla fått sig ett eget rum beredt, deri de allra beqwämaste sittsoffor äro så anordnade, att man skall kunna sitta både midt framför bilden så wäl som ock wara i stånd att se från sidorna, på det man så må hafwa ett helt intryck af taflans skönhet, sedd från alla sidor. Man inträder i detta rum såsom i en helgedom, mestadels är derinne tyst som i grafwen, äfwen om många menniskor befinna sig der. Hwar och en är här blott öga. Mången besökande har kanhända hela sitt lif närt den önskan att få se denna tafla, och när han nu ändtligen hunnit målet för sin mångåriga längtan, må man ej undra, att hans ögon så fängslas af denna tafla, att det för tillfället synes, som om han wille outplånligt fotografera denna bild i sin själs öga, alldeles såsom om intet mera skönt funnes i himmel och på jord. Man har förut läst glödande beröm öfwer detta målarekonstens mästerprof, hwarför man wäntar någon ting utomordentligt, när man inträder i den sixtinska Madonnans rum.

Äfwen för den, som icke är konstkännare eller konstdomare, ligger det någonting stort, skönt och underbart i denna tafla. Det säges om denna tafla, att ju längre och oftare man ser henne, desto skönare blifwer hon. Jag såg henne twänne särskilda gånger och hwarje gång så länge mina ögon uthärdade, men jag kan naturligtwis icke säga, att jag sett taflans skönhet.

Tänk, när blott en tafla, målad af en jordisk mästare, blifwer allt skönare, ju oftare och ju längre man beskådar den, huru skall då någon kunna komma att tröttna wid att se Herren sjelf ansigte mot ansigte, och huru skall någon kunna komma att känna sig liknöjd wid beskådandet af himmelens härlighet? Mången gång kunna wi i wår barnslighet föreställa oss, att lifwet i himmelens härlighet skall blifwa enformigt och derför tråkigt. O nej! kunna de sköna konsterna, sång, musik, målarekonst och byggnadskonst m. m. så förtjusa en menniska, som har något sinne för det sköna, här på jorden, hwad skall det icke då blifwa, när Gud öppnar för oss sina salar, när han kommer att ewinnerligen wisa oss de himmelska sköna konsternas mästerwerk, och när han kommer att låta oss höra den gudomliga musiken och sången.

Derför fröjdar sig ock en kristen öfwer att se konstens werk på jorden, ty de äro för honom en profetia om himmelens härlighet. Man må då icke förargas öfwer mig, att jag war glad att i Dresden få se den störste målares skönaste tafla. Rafael är nämligen ansedd såsom werldens störste målare, och den sixtinska Madonnan af många hållen för att wara målarekonstens högsta triumf. Taflan är en mycket stor altartafla föreställande jungfru Maria med Jesusbarnet, swäfwande i molnen, till höger den hel. Sixtus knäböjande, till wenster den hel. Barbara likaledes på knä, nederst twänne änglaansigten skådande uppåt. Taflan war ursprungligen målad för den sixtinska klosterkyrkan i Piazenza, deraf namnet den sixtinska Madonnan. Taflan köptes till Dresden år 1753 för öfwer 40,000 dollars, och skulle säkerligen till intet pris kunna köpas derifrån. Hwad som först wid åsynen af taflan förwånade mig war den underbara färgläggningen. Så naturliga färger och dock så himmelskt förklarade! På ingen annan tafla har jag sett någon ting dermed jämförligt. Och derjämte, så out-

plånliga färger! Rafael dog långfredagen 1520, och hans tafla glänser än i dag, som wore hon målad i den allra närmaste nutid. Jungfru Maria är naturligtwis hufwudpersonen på taflan. I det afseendet är taflan äkta katolsk. Att söka beskrifwa ansigtsuttrycket hos Maria, Jesusbarnet och de öfriga personerna å taflan wore fåfängt. Man ser emellertid, att Rafael welat framställa i Marias ansigte den qwinliga skönheten, sådan den skulle te sig för oss, om qwinnan ingen synd hade. Qwinnan, sådan hon skall blifwa, när hon står förklarad för Guds thron, har nog föreswäfwat den store målarens inre blick. Derjämte har han med penseln welat bewisa, att qwinnans högsta skönhet består deri, att hon med innerlig kärlek hängifwer sig åt Herren. Min ringa mening är dock den, att Rafael icke lyckats att i sin undersköna Mariabild framställa urbilden af en fullkomligt helig qwinna. Synden widlådde målaren sjelf, och sinnligheten widlåder ock hans mästerbild. Hos Jesusbarnet är hufwudsaken att se den himmelska renheten och oskulden. Så långt menskliga färger förmå, har ock Rafael tecknat honom, som war **mild och ödmjuk** af hjertat. De båda helgonen, som knäböjde på hwar sin sida om Maria skåda med den mest öfwerswinnerliga hängifwenhet upp till "himladrottningen", ty jag tror att de mera se på henne än på Jesusbarnet. De äro emellertid en äkta bild af katolsk fromhet. Icke minst beundrar man de båda änglaansigtena nederst på taflan. O, du underbara målarekonst, huru förmår du i ett barnaansigtes bild inlägga en sådan strålande hängifwenhet, hänförelse, förstånd, renhet och helighet! Menniskan är dock en underbar warelse, som med litet olja och ett stycke wäf kan åstadkomma sådana under. Den läran, att en apa målat den sixtinska Madonnan lemnar jag åt aporna att widare studera. När en äkta werklig afrikansk apa målar en tafla, som i konstwärde kan jämföras med Rafaels Madonna, eller komponerar ett oratorium jämförligt med Händels Messias och Bachs Messa, då skall också jag blifwa darwinist och materialist.

Många andra taflor i dresdener-galleriet wore wäl wärda att omnämnas; jag will korteligen uppräkna några få. Bland werldens berömdaste taflor räknas Correggios "den heliga natten", eller de bethlehemitiske herdarnes besök hos Jesusbarnet.

Man ser å denna tafla Maria med barnet, änglar swäfwande öfwer deras hufwuden, de tillbedjande herdarne och dagbräckningen i fjerran. En strålglans utgår från Jesusbarnets hufwud, hwilken ger åt hela gruppen å taflan den mest egendomliga och öfwerraskande belysning. Alltsammans skulle wara försänkt i djupaste mörker, om icke glorian från Jesusbarnets ansigte upplyste allt med det klaraste middagsljus. Denna tafla är i sanning en i ögonen fallande förklaring öfwer de orden: "det folket, som i mörkret wandrar ser ett stort ljus, och öfwer dem, som bo i mörko lande, skin det klarligen".

En tafla från nyare tider måste jag ock omnämna. Taflan är ny, men händelsen, som hon afmålar, är gammal. Det är en mycket stor wäggtafla öfwer disputationen i Leipzig som hölls år 1519 mellan Luther och Eck. Med spändt intresse betraktade jag bilderna af Luther och Eck, Luthers frimodiga trosblick och segrande skriftkunskap, Ecks öfwermod och trotsiga förlitande på ett minne fullproppadt af påfliga dekretaler och kyrkomötesbeslut. Wid foten af Luthers kateder, sitter den lärde Melanchton, synbarligen helt upptagen af samtalets gång. Framstående i den stora åhörareskaran är hertig Georg af Sachsen, som med stum förwåning och djup wrede betraktar Luther. Bredwid sitter Georg, den tolfårige prins Georg af Anhalt alldeles hänförd af Luthers bewisning ur den hel. skrift. Wid detta tillfälle såddes i denne furstlige gosses själ det evangelii ord, som sedermera bar så rik frukt, att han med lefwande trosöfwertygelse sjelf predikade den korsfäste Kristus för sitt folk. På taflan synes sedan en hel mängd furstar grefwar, doktorer och studenter. Bland andra är der ock hertig Georgs hofnarr i sin underliga drägt. Det war han, som enligt D' Aubignés berättelse fattade ett stort agg till Eck, hwilket man ock i hans anletsdrag å taflan ser.

Wi måste nu lemna Dresdens rika tafvelgalleri för att besöka samma stads icke mindre intressanta historiska museum. Den, som har något sinne för historia, har här för sina ögon utbredda minnesmärken, som wäcka hans lifligaste uppmärksamhet. Wid inträdet finner man i första salen en samling af ur och allehanda husprydnader, hwilka wisa, att man århundraden tillbaka besatt en

konstfärdighet, som är alldeles förwånande. Då allt på den tiden måste göras för hand, anwände mången konstnär en hel mansålder på en konstsak eller på några få möbler, hwarför allt sådant blef så dyrt, att endast furstar och utomordentligt rika personer kunde anskaffa sådana prydnader. I första salen finner man bland annat ett litet skåp, som kurfursten Johan Fredrik skänkte till Luther, hwilket, ehuru litet, är ganska dyrbart. Dessutom finnes en liten förgyld bägare, som tillhört Luther. På denne bägares lockknapp är den korsfäste Frälsaren afbildad, omkransad med de orden: "hoppas alltid i sanning på honom". Luthers swärd, det han såsom riddar Georg på Wartburg bar, är ock här förwaradt.

I rustkammaren finnes det allra rikaste urwal af dyrbara rustningar, uppstälda såsom häst och man. Det är otroligt hwilka oerhörda summor dessa rustningar, som äro utsirade på det kostligaste sätt, måste hafwa kostat. Det finnes rustningar af gediget silfwer. Mest intresseras jag af sådana saker, wid hwilka rika historiska minnen äro fästade. Djupt rörande war det att se den rustning, som kurfursten Johan Fredrik den ädelmodige bar i det för protestanterna så olyckliga slaget wid Mühlberg år 1547. Ack, huru hårdt Herren ofta måste tukta de sina! Bristen på enighet war då såsom så ofta sedermera skulden till protestanternas nesliga nederlag. Huru den ädle Johan Fredrik bar den grufliga hemsökelse, som då öfwergick honom och hans folk, kan man se i psalmen 254 i wår swenska psalmbok. — En annan wemodig syn är det blodbefläckade band, som omslöt det dödliga sår, som kurfursten Moritz erhöll i slaget wid Sievershausen, samt den kula, som dödligt sårade honom. Man måste erinra sig den underliga roll, som denne tappre furste spelade i lutherska kyrkans politiska historia för att rätt fatta de wemodiga känslor, som dessa blodbestänkta minnen framkalla. Widare ser man i detta historiens rikhaltiga magasin många minnen efter trettioåriga kriget t. ex. Tillys och Pappenheims kommandostafwar. En ytterst sorglig kuriositet från reformationstidehwarfwet är det lieswärd, som påstås hafwa tillhört Thomas Münzer. Man erinras derwid om en af de swåraste andliga förwillelser, som kyrkans historia wet att omtala. En afbildning af Thomas Münzers lieswärd borde finnas mån-

genstädes, hwarjämte man borde allwarligt studera "swärmandarnes" historia, på det man måtte hafwa för sina ögon detta rysliga exempel på huru en wäckelse, som begynnes i öfwerswinnerlig andlighet förenad med andlig uppblåsthet, snart öfwergår till den hemskaste köttslighet. "De, som taga till swärd, skola förgås med swärd". Detta gäller icke allenast om dem, som taga till swärd af stål, för att dermed utbreda Guds ord, utan ock dem, som med djerfwa domars swärd hugga det andliga lifwet af de personer, hwilka ej hylla dem och deras åsigter.

Af wår swenske Karl d. 12:te finnas ock minnen i detta museum, såsom hans wärja och hans pistoler. Ett märkligt historiskt minne är ock det harnesk, som polske konungen Johan Sobieski bar, då han 1683 räddade Wien ur de barbariske turkarnes wåld. Ett högst egendomligt intryck erfar man wid inträdet i den turkiske befälhafwarens, Kara Mustaphas, tält, som af Sobieski eröfrades wid nämda tillfälle. I detta tält lyser den turkiska härligheten i all sin glans. Allehanda turkiska och orientaliska wapen ser man ock. Hwilka wemodiga minnen äro icke fästade wid detta tält! Österrike förtryckte Ungern och i synnerhet de protestantiske inwånarne. Bland annat blefwo 250 protestantiske prester sålde såsom galerslafwar. I sin nöd sökte ungrarne hjelp hos turkarne, hwilka inföllo i Tyskland och härjade på det grufligaste, tills de belägrade Wien och ämnade intaga staden, då till slut Sobieski kom tillsammans med sachsiske kurfursten. Då Kara Mustapha hörde, att polackarne och sachsarne woro i antågande, lät han i sin wrede nedhugga 30,000 kristna fångar. Slutligen måste Mustapha sjelf mista sitt hufwud, ty sultanen lät halshugga honom, emedan han förlorat i kriget mot tyskarne. Man lemnar med rysning detta tält med dess blodiga minnen. Men ännu en blodig historia måste jag bringa i erinran hos mina läsare. I Dresdens museum förwaras flera minnen efter kejsar Napoleon den 1:ste. Med hwilken som helst af werldens s. k. hjeltar kunde Napoleon mäta sig. Gäller det frågan, hwem som utgjutit största mängden af menniskoblod, eller gjort millioner menniskor olyckliga, så är Napoleon åtminstone nära deran att taga första priset. Länge stod jag framför ett gipsaftryck af Napoleons ansigte, som war

af dessa historiska händelser. Der slog nämligen husiter-anföraren Prokopius en sachsisk här år 1426. Troligen tågade ock dessa wilda hussitiska skaror genom Elbedalen in i Sachsen, der de år 1430 ödelade öfwer 100 städer och 1400 byar. Härwid måste jag ock omnämna en rörande händelse. Staden Naumburg ligger wid Saale, en biflod till Elbe. Framför denna stad stod i Juli år 1432 den mäktige Prokopius med sin wilda skara i afsigt att förstöra staden i grund, emedan dess biskop hade i Kostnitz röstat för att Hus skulle brännas. Förgäfwes sökte stadens inwånare föreställa Prokopius, att de ingen skuld hade i den orättwisa domen öfwer Hus. Den bistre böhmaren förblef wid sin föresats. Ångest och bäfwan utbredde sig öfwer hela staden. Då föreslog en borgare, att man skulle försöka sända qwinnorna och barnen till Prokopius att bedja om stadens förskoning. Man trodde dock, att det skulle werka bättre, om de små barnen ensamma begåfwo sig åstad såsom förebedjare. Under bittra tårar klädde mödrarne sina barn i sorgdrägt. I barnens högra hand sattes en citron, i den wenstra en grön qwist; på rådhuset uttalades högtidlig wälsignelse öfwer barnskaran. Så tågade denna underliga här ut mot den tappre Prokopius. Med ångestfulla blickar följa mödrarna sina älskliga små tills de nå sitt mål. Då falla de små ned på sina knän inför den hårde krigaren, sträcka gråtande sina händer mot himmelen och ropa under snyftningar: "nåd!" nåd!" "Af barns och spenabarns mun har du en makt upprättat" m. m., heter det. Den annars obeweklige Prokopius blef djupt rörd; han bjuder de bedjande små wara stilla och aflägsnar sig några ögonblick med sina följeslagare. När de af hjertängslan gripna barnen wid hans återkomst under många tårar åter ropade: "nåd!" nåd!" stillade krigaren, rörd, deras klagan med mild wänlighet, wederqwickte dem med bröd, win och körsbär och befalde dem först wid aftonskymningen att återwända till staden och wid porten ropa: victoria! victoria! En af de äldre gossarne bad han underrätta stadens inwånare, att ingen skada skulle ske staden, och att han skulle aftåga utan att taga ens en tupp från dem. Och han höll ord. Detta wisar, att ett warmt hjerta klappade i de wilde husitiske krigarnes bröst, men att de genom katolska kyrkans oerhörda

jungfruliga Königstein, som aldrig af någon fiende blifwit intagen. Hit hafwa de sachsiske furstarne under krigstider räddat sina skatter. Här skulle således wara en punkt, der man midt i det wildaste krig kunde bo trygg och säker. Det heliga kriget pågår alltjämt, så länge wi bo i jämmerdalen, huru är det, min wän, har du något säkert fäste, som fienden ej kan intaga, dit du således kan lemna dina skatter, der du sjelf trygg kan hwila ut emellanåt och inhämta nya krafter till förnyad strid?

Beundra kan man men ej beskrifwa de klipp- och skogshöjder, som på båda sidor pryda Elbedalen. Här är ingen enformighet, twärtom skönjes å dessa naturtaflor öfwerallt den rikaste mångfald. Än möter ögat den mest täcka, skogbewäxta, på det finaste och smakfullaste afrundade kulle, än te sig de wildaste klippbildningar för ens blick. Man tröttnar ej att se och åter se. Liflig skeppsfart idkas ock på floden med små nätta passagerarebåtar eller ock med lastbåtar. Elbe är icke den wäldiga Mississippi, men dock tillryggalägger Elbe en ganska ansenlig wäglängd från Böhmens berg ända till dess utlopp wid Hamburg. Dess stränder äro ock fullwäxta med historiska minnen från dess första källsprång ända till dess utflöde i hafwet. Näst Jordan är ingen flod, som för oss lutheraner har ett större historiskt intresse än Elbe, ty wid Elbes strand ligger Wittenberg; omkring Elbe och dess biflo- der i Böhmen utkämpades ock de husitiska striderna; i Elbes watten blandades nog mången droppe af Böhmens martyrers blod, i dess stränders klippgömslen funno böhmiske och mähriske bröderna sin tillflykt i de grymma förföljelsetiderna. De wilda skogstrakter, som i Böhmen omsluta denna flod eller dess bifloder, genljödo fordom af desse bröders sköna psalmer, i dessa samma skogar bewisade dessa församlingars pastorer det hjeltemod och den försakelsekraft som alltid skall stå såsom ett lysande exempel för alla tiders kristna prester. Elbes watten måste dock wittna om husiternas rysliga grymhet och hämdlystnad. O we, huru detta kraftfulla folk lät af katolikernas oerhörda trolöshet och grymhet mot Hus och hans wän Hieronymus uppegga sig att taga en blodig hämd på alla katoliker. Den på Elbestranden belägna staden Aussig, som jag på wägen till Karlsbad for förbi, är ett minne

af dessa historiska händelser. Der slog nämligen husiter-anföraren Prokopius en sachsisk här år 1426. Troligen tågade ock dessa wilda husitiska skaror genom Elbedalen in i Sachsen, der de år 1430 ödelade öfwer 100 städer och 1400 byar. Härwid måste jag ock omnämna en rörande händelse. Staden Naumburg ligger wid Saale, en biflod till Elbe. Framför denna stad stod i Juli år 1432 den mäktige Prokopius med sin wilda skara i affigt att förstöra staden i grund, emedan dess biskop hade i Kostnitz röstat för att Hus skulle brännas. Förgäfwes sökte stadens inwånare föreställa Prokopius, att de ingen skuld hade i den orättwisa domen öfwer Hus. Den bistre böhmaren förblef wid sin föresats. Ångest och bäfwan utbredde sig öfwer hela staden. Då föreslog en borgare, att man skulle försöka sända qwinnorna och barnen till Prokopius att bedja om stadens förskoning. Man trodde dock, att det skulle werka bättre, om de små barnen ensamma begåfwo sig åstad såsom förebedjare. Under bittra tårar klädde mödrarne sina barn i sorgdrägt. I barnens högra hand sattes en citron, i den wenstra en grön qwist; på rådhuset uttalades högtidlig wälsignelse öfwer barnskaran. Så tågade denna underliga här ut mot den tappre Prokopius. Med ångestfulla blickar följa mödrarna sina älskliga små tills de nå sitt mål. Då falla de små ned på sina knän inför den hårde krigaren, sträcka gråtande sina händer mot himmelen och ropa under snyftningar: "**nåd!**" **nåd!**" "Af barns och spenabarns mun har du en makt upprättat" m. m., heter det. Den annars obeweklige Prokopius blef djupt rörd; han bjuder de bedjande små wara stilla och aflägsnar sig några ögonblick med sina följeslagare. När de af hjertängslan gripna barnen wid hans återkomst under många tårar åter ropade: "**nåd!**" **nåd!**" stillade krigaren, rörd, deras klagan med mild wänlighet, wederqwickte dem med bröd, win och körsbär och befalde dem först wid aftonskymningen att återwända till staden och wid porten ropa: victoria! victoria! En af de äldre gossarne bad han underrätta stadens inwånare, att ingen skada skulle ske staden, och att han skulle aftåga utan att taga ens en tupp från dem. Och han höll ord. Detta wisar, att ett warmt hjerta klappade i de wilde husitiske krigarnes bröst, men att de genom katolska kyrkans oerhörda

orättwisa och grymhet woro bragte till raseri. Man erinre sig här, huru det franska wilddjuret general Melas år 1689 lät wid Heidelberg nedhugga tjugusem unga flickor, som, hwitklädda med blommor i händerna, utsändes att knäböjande bedja om sina fäders lif.

Den berömda badorten Teplitz for jag ock förbi. På en höjd der ligger furst Clarys palats och trädgård. Denne furst Clary är en magnat af omätlig rikedom, och hans slott företer en storartad anblick. Det säges, att han rår om omkring hundra städer och byar, de fleste belägna i Böhmen. Detta ger mig anledning tänka på den sorgliga syn man ofta får se på Böhmens annars härliga och bördiga fält, nämligen skaror af qwinnor, unga och gamla, som måste hårdt arbeta under en kanske ofta obarmhertig uppsyningsman. Det smärtade mig djupt att se denna syn; det behöfde icke så wara, det borde icke så wara. Menniskan är skapad till arbete, arbetet är en wälsignelse; men att den ena qwinnan skall arbeta som en slaf ute på fältet och den andra swassa i de dyrbaraste kläder, behängd med guld och ädelstenar, endast rörande sig hit och dit i de lysande gemaken af ett prunkande slott, det har aldrig warit Guds mening. Kan man undra på, att socialismen griper omkring sig i Europa, kan man förtänka de europeiske arbetarne, som kallas fria, men som i sjelfwa werket äro slafwar, att de wilja hafwa litet mera med af magnaternas oerhörda inkomster? Säkerligen kommer frågan om kapital och arbete att blifwa den klippa, på hwilken det moderna samhället skall lida skeppsbrott.

Wi skynda nu till Karlsbad, der jag stannade fem weckor, och der min läsare måste stanna åtminstone en liten stund.

Karlsbad. Dess Läge. Dess Omgifningar. Dess Helsowatten.

Wi äro alltså i Böhmen, ett af Europas intressantaste länder. Man plägar här i Amerika tala om det "blodiga Kansas" för de wilda och blodiga stider, som der utkämpades före slaf-be-

frielsekriget, men i sanning kan man tala om det **blodiga Böhmen**, ty knappast gifwes det något land, hwars folk med så glödande och blödande tapperhet kämpat för sin frihet, som Böhmens folk, och näppeligen finnes det något land, der såsom i Böhmen regenterna tagit så grym och blodig hämnd på upproriske undersåter. Man har kallat Piemonts dalar "martyrlandet" emedan Waldenserna, som så mycket lidit för evangelii skull, bott der; man kan ock med samma skäl kalla Böhmen **martyrlandet**, emedan de Böhmiske och Mähriske Bröderna, detta martyrslägte, der bott, kämpat och lidit. Om allt detta will jag närmare tala, när wi komma till Prag. Nu skulle wi ju höra något om Karlsblad, som ju borde wara en fridsplats, ett Elim, der ingen borde såras, men alla sårade läkas och botas. Dock, äfwen Karlsbad har haft sin del af krigets fasor. Till och med wåra förfäder plundrade Karlsbad år 1640 under trettioåriga kriget.

Karlsbad har ett naturskönt läge i en trång bergsdal utefter den lilla floden Tepl, som här faller in i Eger, en af Elbes biflöder. Man har här twänne bergsdalar. Egerdalen är bred och storartad, Tepldalen är smal och mycket romantisk. På båda sidor om Tepl äro höga bergskullar, hwilka skjuta fram ända mot Egerfloden. Dessa kullar äro bewäxta med barr- och löf-skog, men emellanåt bilda de nästan lodräta bergklintar, som hänga utöfwer den lilla staden, såsom wore de färdiga att taga ett bad i någon af de warma källorna. Från dessa bergshöjder har man den allra skönaste utsigt öfwr de båda dalarne och i synnerhet öfwer det storartade Erzgebirge (kopparberget). Att i wårsolens glans se detta bergs snöhwita hjessa uppöfwer skog och klippor är en härlig syn.

En bergklint, som hänger nästan rätt öfwer Karlsbad, kallas Hjortsprånget och gifwer anledning att något tala om Karlsbads historia. Det berättas, att kejsar Karl d. IV (1347—1378) war ute på jagt i de wilda bergstrakterna, och att en jagad hjort då hoppat från denna bergklint rätt ned i sprudeln, Karlsbads warmaste källa, och att jagt-partiet fann djuret kokt i det heta wattnet. Kejsar Karl lät då undersöka wattnet och fann sjelf i en sjukdom helsa genom detsamma, hwarför han lät år 1358 uppfö-

ra byggnader der, och så fick stället efter honom namnet Karlsbad. En minneswärd är på högra Teplstranden uppstäld till erinran om allt detta. Sjelfwa den friska bergsluften — Karlsbad ligger 1150 fot öfwer hafwet — och de många angenäma promenaderna göra Karlsbad till en helsoort utan afseende på brunnarna och baden. Öfwer de många och mångformade bergåsarne, genom de wackra skogslundarne äro gångstigar anlagde i alla möjliga riktningar. Äfwen för åkande är försjdt genom anläggning af utmärkta wägar åt alla håll. För den som kan betala finnes ock de allra näpnaste åsnor, dragande förtjusande små åkdon, deri man kan färdas ända upp på de högsta kullarne. Här och der i dalarne och högt upp på skogsbackarne finnas mer eller mindre ståtliga restaurationer, inbäddade i wackra trädgårdar och lundar. Der får den trötte wandraren wederqwicka sig med en kopp kaffe, the eller någon annan oskyldig dryck. Det förstås af sig sjelft, att beqwäma sittplattser äro anordnade här och der utefter gångstigarne. Allt emellanåt påträffar wandraren något mer eller mindre storartadt minnesmärke efter någon kejsare, kung eller furstlig person som besökt Karlsbad. Äfwenså finnas hedersminnen upprättade till åtanka af sådane, som på något sätt uppoffrat för Karlsbads förbättring och förskönling. En höjd bär namnet Konung Ottos höjd efter Konung Otto af Grekland. En bergklint heter **Petershöjden** till erinran om Peter den Stores af Ryßland wistelse i Karlsbad. Inskrifter dersammastädes erinra om Peters djerfwa ridt i Karlsbad och om ryska hofwets upprepade besök på denna plats. Åter en annan höjd kallas Theresia-höjden till minne af kejsarinnan Maria Theresias dotterdotter, den olycklige Ludvig den XVI:des dotter, sedermera hertiginna af Angouleme, olycklig från barndomen och genom hela lifwet. Alltså äfwen i Karlsbad minnen af den gräsliga revolutionen i Frankrike. Denna furstinna hade måst se både sin fader och sin moder aflifwas af de wilda pariser-revolutionärerna. En hel mängd andra minneswårdar finnas efter högborna och berömda personer, som besökt Karlsbad. På somliga höjder äro höga torn bygda, hwarifrån man har den allra mest förtjusande utsigt öfwer nejden. Så är å Frans Josefs-höjden ett utsigtstorn. Långt bort i sko-

gen på Aberg är ett torn, derifrån man har en öfwerblick öfwer nordwestra Böhmens romantiska bergsbygd. Det är i sanning en storartad utsigt, hwilken man önskade så aftryckt i sina ögon, att man när som helst kunde skåda den lika lifslefwande, som när man står å det wäldiga tornet på Aberg. Man ser ända bortåt Maria Culm med dess wallfärdskyrka. Praktfull ter sig Erzgebirges bergskedja med Egerdalen och småstäder, byar, fält, skogshöjder samt Karlsbad och Tepldalen under ens fötter. Det skulle wara öfwerflödigt att här uppräkna alla de särskilda ställen med deras namn, som man träffar under wandringen i Karlsbads omgifningar. Mestadels har man sökt åt hwiloplatser och wägar gifwa de mest förtjusande namn. Så heter ett ställe "**himmelen på jorden**" och wägen dit "jubileumswägen". På sådana ställen får man ock läsa de mest smäktande och högtflygande poemer. Emellertid har denna benägenhet att i Karlsbad gifwa klingande namn åt de olika spatser- och hwilo-platserna somligstädes gifwit anledning till de mest opassande, ja, rent af hädiska benämningar, såsom när en gångstig kallas "wägen till det ewiga lifwet".

När jag wandrade dessa sköna gångstigar eller satte mig ned på de ljufliga hwiloställena, huru ofta önskade jag icke, att jag hade haft en liten skara enfaldiga evangeliska kristna i mitt sällskap, att wi måtte hafwa fått samtala om Jesus och de undersköna gångstigarne utefter lifwets elf, ja, att wi hade fått uppstämma en sång i harmoni med de kära foglarne, som i Karlsbads skogslundar sjunga sin skapares pris och lof.

När wi tala om Karlsbads omgifningar, få wi icke förgäta, att Karlsbad är en katolsk plats, och att katolicismen äfwen framträder för ens ögon, hwar man än går och står. Katolikerna skämmas nämligen icke för det yttre skenet af korsets evangelium. Om än katolikerna ofta hafwa blotta skenet och den yttre bilden af den korsfäste Kristus, så hafwa de dock så mycket af kristendomen qwar. Många protestanter hafwa hwarken skenet till gudaktighet ej heller gudaktigheten sjelf. Så snart man kommer in i Böhmen, får man se kors, helgonbilder, små kapell och allehanda heliga tecken å broar, wid wägskäl, på åkerfält och i byarna. Wid första åsynen af alla dessa heliga tecken wore man färdig att utropa: o, nu är jag kom-

men in i helgonens land, här måste hwarje torfwa och hwarje menniska wara helgad! I synnerhet har man wid Karlsbad slösat på dessa heliga bilder och tecken. Rätt som man går i staden eller i skogen och på bergen finnes en bild af Kristus, Maria eller något helgon. Emellanåt finner man ett litet kapell med bänkar och sittplatser, der man har bilden med brinnande lampor framför sig, och dit den trötte wandraren får stiga in, der hwila och der utgjuta sitt hjerta i tyst bön. Så war å bergshöjden midt emot det hus der jag bodde ett Mariakapell, dit jag ofta plägade gå och sitta ned. Det war ett skönt ställe för stilla betraktelser. Huru wäl skulle icke sådana stilla rum, som wore öppna alla dagar, behöfwas i denna bullrande och brådskande tid! Huru skönt wore det icke, om protestanterna likt katolikerna hölle sina kyrkor öppna alla dagar i synnerhet i städerna, på det mången trött wandrare, mången af sorger söndersliten och utsliten man eller qwinna måtte få titta in en stund och ostörd utgjuta sitt hjerta i stilla bön inför Herren! Wi hwarken wilja eller kunna förkasta allt hos katolicismen. Det bedröfliga är, att Maria och helgonen i den katolska kyrkan bortskymma Kristus. Så hängde i det af mig nyss nämda Mariakapellet allehanda bilder, språk och sångverser till Marias förhärligande. Jag erinrar mig särskildt en tafla som hängde bredwid en Mariabild. Å denna tafla läste man följande inskrift på franska: "O, himmelens drottning! Jesu moder och de kristnas moder. Ni! är den outtömliga källan af all godhet, Ni! som helar alla kranka, som tro på Er, Ni, som aftorkar alla lidande hjertans tårar, Ni! slutligen som ger tröst och helsa, war alltid prisad! I Metton de Lyon 1870—1871". Så hade någon lidande son eller dotter af det stolta Frankrike utgjutit sitt hjertas lofsång öfwer Maria.

En rörande bild war ock att se många fattiga qwinnor, som kommo från staden eller gingo till staden, sätta sig ned en stund för att bedja i detta Mariakapell. Särskildt erinrar jag mig en gammal qwinna. Hon bar en tung börda, den hon satte ned medan hon bad. Efter bönen tog hon åter sin börda och gick sin wäg. Ack, tänkte jag, månne det är med din syndabörda som med din lekamliga börda? Går du med din syndabörda till

taget efter hans död. Jag kände det derwid alldeles som hade jag stått bredwid liket af den man, som war en tid Europas skräck och plågoris. Ej kunde jag undgå att härwid tänka på de oräkneliga smärtetårar, de oerhörda qwal och lidanden, som hans många krig förorsakat. Wäl war han ett snille af första ordningen och i synnerhet ett krigaresnille, men ack, må Gud i nåd förskona werlden för sådane krigaresnillen! Mången skön tanke har dock denne Napoleon uttalat, hwaraf man ser, att han kunnat blifwa Frankrikes wälsignelse, om icke en omätlig ärelystnad hade störtat honom och med honom folkmassorna i förderf. På en ensam ö i Atlanten dog denne man, för hwilken en tid millioner hade hurrat i wild hänförelse. I den ödsliga fångenskapen wändes den fordom så stolte kejsarens sinne till allwarliga betraktelser, säges det. Om allt detta erinras man äfwen, då man ser den sammetssadel, hwari Napoleon red och de stöflar han bar i slaget wid Dresden. Dessa minnen jämte Napoleons kröningsskor förwaras i Dresden.

Widare ser man här tofflor och andra qwarlefwor efter filosofer, witterhetsheroer, sångerskor och dylika storheter. Så ser man filosofen Kants tofflor. Inom konstens och wetenskapens werld förekommer relikdyrkan såwäl som inom den katolska kyrkan. Man wet, att t. ex en tand efter någon stor filosof eller författare blifwit af enskilde män betald med stora summor.

I museets wapensal finner man en högst rikhaltig samling af eldwapen ända från de första, som blefwo uppfunna, intill närwarande tid. Wi hafwa nu uppehållit oss länge nog i Dresden och få derför lemna denna stad och skynda till Böhmen.

Från Dresden till Karlsbad.

Banan går längs utefter den mest romantiska delen af Elbefloden. Ett stycke bortom Dresden begynner en egendomlig bergstrakt, kallad det sachsiska Schweitz, som utmärker sig genom de mångfaldigaste klippformationer. I denna trakt ligger ock wid Elbes strand å en hög klippa Sachsens förnämsta fästning, den

jungfruliga Königstein, som aldrig af någon fiende blifwit intagen. Hit hafwa de sachsiske furstarne under krigstider räddat sina skatter. Här skulle således wara en punkt, der man midt i det wildaste krig kunde bo trygg och säker. Det heliga kriget pågår alltjämt, så länge wi bo i jämmerdalen, huru är det, min wän, har du något säkert fäste, som fienden ej kan intaga, dit du således kan lemna dina skatter, der du sjelf trygg kan hwila ut emellanåt och inhämta nya krafter till förnyad strid?

Beundra kan man men ej beskrifwa de klipp- och skogshöjder, som på båda sidor pryda Elbedalen. Här är ingen enformighet, twärtom skönjes å dessa naturtaflor öfwerallt den rikaste mångfald. Än möter ögat den mest täcka, skogbewäxta, på det finaste och smakfullaste afrundade kulle, än te sig de wildaste klippbildningar för ens blick. Man tröttnar ej att se och åter se. Liflig skeppsfart idkas ock på floden med små nätta passagerarebåtar eller ock med lastbåtar. Elbe är icke den wäldiga Missisippi, men dock tillryggalägger Elbe en ganska ansenlig wäglängd från Böhmens berg ända till dess utlopp wid Hamburg. Dess stränder äro ock fullwäxta med historiska minnen från dess första källsprång ända till dess utflöde i hafwet. Näst Jordan är ingen flod, som för oss lutheraner har ett större historiskt intresse än Elbe, ty wid Elbes strand ligger Wittenberg; omkring Elbe och dess bifloder i Böhmen utkämpades ock de husitiska striderna; i Elbes watten blandades nog mången droppe af Böhmens martyrers blod, i dess stränders klippgömslen funno böhmiske och mähriske bröderna sin tillflykt i de grymma förföljelsetiderna. De wilda skogstrakter, som i Böhmen omsluta denna flod eller dess bifloder, genljödo fordom af desse bröders sköna psalmer, i dessa samma skogar bewisade dessa församlingars pastorer det hjeltemod och den försakelsekraft som alltid skall stå såsom ett lysande exempel för alla tiders kristna prester. Elbes watten måste dock wittna om husiternas rysliga grymhet och hämdlystnad. O we, huru detta kraftfulla folk lät af katolikernas oerhörda trolöshet och grymhet mot Hus och hans wän Hieronymus uppegga sig att taga en blodig hämd på alla katoliker. Den på Elbestranden belägna staden Aussig, som jag på wägen till Karlsbad for förbi, är ett minne

af dessa historiska händelser. Der slog nämligen husiter-anföraren Prokopius en sachsisk här år 1426. Troligen tågade ock dessa wilda husitiska skaror genom Elbedalen in i Sachsen, der de år 1430 ödelade öfwer 100 städer och 1400 byar. Härwid måste jag ock omnämna en rörande händelse. Staden Naumburg ligger wid Saale, en biflod till Elbe. Framför denna stad stod i Juli år 1432 den mäktige Prokopius med sin wilda skara i affigt att förstöra staden i grund, emedan dess biskop hade i Kostnitz röstat för att Hus skulle brännas. Förgäfwes sökte stadens inwånare föreställa Prokopius, att de ingen skuld hade i den orättwisa domen öfwer Hus. Den bistre böhmaren förblef wid sin föresats. Ångest och bäfwan utbredde sig öfwer hela staden. Då föreslog en borgare, att man skulle försöka sända qwinnorna och barnen till Prokopius att bedja om stadens förskoning. Man trodde dock, att det skulle werka bättre, om de små barnen ensamma begåfwo sig åstad såsom förebedjare. Under bittra tårar klädde mödrarne sina barn i sorgdrägt. I barnens högra hand sattes en citron, i den wenstra en grön qwist; på rådhuset uttalades högtidlig wälsignelse öfwer barnskaran. Så tågade denna underliga här ut mot den tappre Prokopius. Med ångestfulla blickar följa mödrarna sina älskliga små tills de nå sitt mål. Då falla de små ned på sina knän inför den hårde krigaren, sträcka gråtande sina händer mot himmelen och ropa under snyftningar: "**nåd!" nåd!**" "Af barns och spenabarns mun har du en makt upprättat" m. m., heter det. Den annars obeweklige Prokopius blef djupt rörd; han bjuder de bedjande små wara stilla och aflägsnar sig några ögonblick med sina följeslagare. När de af hjertängslan gripna barnen wid hans återkomst under många tårar åter ropade: "**nåd!" nåd!**" stillade krigaren, rörd, deras klagan med mild wänlighet, wederqwickte dem med bröd, win och körsbär och befalde dem först wid aftonskymningen att återwända till staden och wid porten ropa: victoria! victoria! En af de äldre gossarne bad han underrätta stadens inwånare, att ingen skada skulle ske staden, och att han skulle aftåga utan att taga ens en tupp från dem. Och han höll ord. Detta wisar, att ett warmt hjerta klappade i de wilde husitiska krigarnes bröst, men att de genom katolska kyrkans oerhörda

orättwisa och grymhet woro bragte till raseri. Man erinre sig här, huru det franska wilddjuret general Melas år 1689 lät wid Heidelberg nedhugga tjugusem unga flickor, som, hwitklädda med blommor i händerna, utsändes att knäböjande bedja om sina fäders lif.

Den berömda badorten Teplitz for jag ock förbi. På en höjd der ligger furst Clarys palats och trädgård. Denne furst Clary är en magnat af omätlig rikedom, och hans slott företer en storartad anblick. Det säges, att han rår om omkring hundra städer och byar, de fleste belägna i Böhmen. Detta ger mig anledning tänka på den sorgliga syn man ofta får se på Böhmens annars härliga och bördiga fält, nämligen skaror af qwinnor, unga och gamla, som måste hårdt arbeta under en kanske ofta obarmhertig uppsyningsman. Det smärtade mig djupt att se denna syn; det behöfde icke så wara, det borde icke så wara. Menniskan är skapad till arbete, arbetet är en wälsignelse; men att den ena qwinnan skall arbeta som en slaf ute på fältet och den andra swassa i de dyrbaraste kläder, behängd med guld och ädelstenar, endast rörande sig hit och dit i de lysande gemaken af ett prunkande slott, det har aldrig warit Guds mening. Kan man undra på, att socialismen griper omkring sig i Europa, kan man förtänka de europeiske arbetarne, som kallas fria, men som i sjelfwa werket äro slafwar, att de wilja hafwa litet mera med af magnaternas oerhörda inkomster? Säkerligen kommer frågan om kapital och arbete att blifwa den klippa, på hwilken det moderna samhället skall lida skeppsbrott.

Wi skynda nu till Karlsbad, der jag stannade fem weckor, och der min läsare måste stanna åtminstone en liten stund.

Karlsbad. Dess Läge. Dess Omgifningar. Dess Helsowatten.

Wi äro alltså i Böhmen, ett af Europas intressantaste länder. Man plägar här i Amerika tala om det "blodiga Kansas" för de wilda och blodiga stider, som der utkämpades före slaf-be-

frielsekriget, men i sanning kan man tala om det blodiga Böhmen, ty knappast gifwes det något land, hwars folk med så glödande och blödande tapperhet kämpat för sin frihet, som Böhmens folk, och näppeligen finnes det något land, der såsom i Böhmen regenterna tagit så grym och blodig hämnd på upproriske undersåter. Man har kallat Piemonts dalar "martyrlandet" emedan Waldenserna, som så mycket lidit för evangelii skull, bott der; man kan ock med samma skäl kalla Böhmen **martyrlandet**, emedan de Böhmiske och Mähriske Bröderna, detta martyrslägte, der bott, kämpat och lidit. Om allt detta will jag närmare tala, när wi komma till Prag. Nu skulle wi ju höra något om Karlsblad, som ju borde wara en fridsplats, ett Elim, der ingen borde såras, men alla sårade läkas och botas. Dock, äfwen Karlsbad har haft sin del af krigets fasor. Till och med wåra förfäder plundrade Karlsbad år 1640 under trettioåriga kriget.

Karlsbad har ett naturskönt läge i en trång bergsdal utefter den lilla floden Tepl, som här faller in i Eger, en af Elbes biflöder. Man har här twänne bergsdalar. Egerdalen är bred och storartad, Tepldalen är smal och mycket romantisk. På båda sidor om Tepl äro höga bergskullar, hwilka skjuta fram ända mot Egerfloden. Dessa kullar äro bewäxta med barr- och löf-skog, men emellanåt bilda de nästan lodräta bergklintar, som hänga utöfwer den lilla staden, såsom wore de färdiga att taga ett bad i någon af de warma källorna. Från dessa bergshöjder har man den allra skönaste utsigt öfwr de båda dalarne och i synnerhet öfwer det storartade Erzgebirge (kopparberget). Att i wårsolens glans se detta bergs snöhwita hjessa uppöfwer skog och klippor är en härlig syn.

En bergklint, som hänger nästan rätt öfwer Karlsbad, kallas Hjortsprånget och gifwer anledning att något tala om Karlsbads historia. Det berättas, att kejsar Karl d. IV (1347—1378) war ute på jagt i de wilda bergstrakterna, och att en jagad hjort då hoppat från denna bergklint rätt ned i sprudeln, Karlsbads warmaste källa, och att jagt-partiet fann djuret kokt i det heta wattnet. Kejsar Karl lät då undersöka wattnet och fann sjelf i en sjukdom helsa genom detsamma, hwarför han lät år 1358 uppfö-

ra byggnader der, och så fick stället efter honom namnet Karlsbad. En minneswård är på högra Teplstranden uppstäld till erinran om allt detta. Sjelfwa den friska bergsluften — Karlsbad ligger 1150 fot öfwer hafwet — och de många angenäma promenaderna göra Karlsbad till en helsoort utan afseende på brunnarna och baden. Öfwer de många och mångformade bergåsarne, genom de wackra skogslundarne äro gångstigar anlagde i alla möjliga riktningar. Äfwen för åkande är förjdt genom anläggning af utmärkta wägar åt alla håll. För den som kan betala finnes ock de allra näpnaste åsnor, dragande förtjusande små åkdon, deri man kan färdas ända upp på de högsta kullarne. Här och der i dalarne och högt upp på skogsbackarne finnas mer eller mindre ståtliga restaurationer, inbäddade i wackra trädgårdar och lundar. Der får den trötte wandraren wederqwicka sig med en kopp kaffe, the eller någon annan oskyldig dryck. Det förstås af sig sjelft, att beqwäma sittplattser äro anordnade här och der utefter gångstigarne. Allt emellanåt påträffar wandraren något mer eller mindre storartadt minnesmärke efter någon kejsare, kung eller furstlig person som besökt Karlsbad. Äfwenså finnas hedersminnen upprättade till åtanka af sådane, som på något sätt uppoffrat för Karlsbads förbättring och försköning. En höjd bär namnet Konung Ottos höjd efter Konung Otto af Grekland. En bergklint heter **Petershöjden** till erinran om Peter den Stores af Ryssland wistelse i Karlsbad. Inskrifter dersammastädes erinra om Peters djerfwa ridt i Karlsbad och om ryska hofwets upprepade besök på denna plats. Åter en annan höjd kallas Theresia-höjden till minne af kejsarinnan Maria Theresias dotterdotter, den olycklige Ludvig den XVI:des dotter, sedermera hertiginna af Angoulême, olycklig från barndomen och genom hela lifwet. Alltså äfwen i Karlsbad minnen af den gräsliga revolutionen i Frankrike. Denna furstinna hade måst se både sin fader och sin moder aflifwas af de wilda pariser-revolutionärerna. En hel mängd andra minneswårdar finnas efter högborna och berömda personer, som besökt Karlsbad. På somliga höjder äro höga torn bygda, hwarifrån man har den allra mest förtjusande utsigt öfwer nejden. Så är å Frans Josefs-höjden ett utsigtstorn. Långt bort i sko-

gen på Aberg är ett torn, derifrån man har en öfwerblick öfwer nordwestra Böhmens romantiska bergsbygd. Det är i sanning en storartad utsigt, hwilken man önskade så aftryckt i sina ögon, att man när som helst kunde skåda den lika lifslefwande, som när man står å det wäldiga tornet på Aberg. Man ser ända bortåt Maria Culm med dess wallfärdskyrka. Praktfull ter sig Erzgebirges bergskedja med Egerdalen och småstäder, byar, fält, skogshöjder samt Karlsbad och Tepldalen under ens fötter. Det skulle wara öfwerflödigt att här uppräkna alla de särskilda ställen med deras namn, som man träffar under wandringen i Karlsbads omgifningar. Mestadels har man sökt åt hwiloplatser och wägar gifwa de mest förtjusande namn. Så heter ett ställe "**himmelen på jorden**" och wägen dit "jubileumswägen". På sådana ställen får man ock läsa de mest smäktande och högtflygande poemer. Emellertid har denna benägenhet att i Karlsbad gifwa klingande namn åt de olika spatser- och hwilo-platserna somligstädes gifwit anledning till de mest opassande, ja, rent af hädiska benämningar, såsom när en gångstig kallas "wägen till det ewiga lifwet".

När jag wandrade dessa sköna gångstigar eller satte mig ned på de ljufliga hwiloställena, huru ofta önskade jag icke, att jag hade haft en liten skara enfaldiga evangeliska kristna i mitt sällskap, att wi måtte hafwa fått samtala om Jesus och de undersköna gångstigarne utefter lifwets elf, ja, att wi hade fått uppstämma en sång i harmoni med de kära foglarne, som i Karlsbads skogslundar sjunga sin skapares pris och lof.

När wi tala om Karlsbads omgifningar, få wi icke förgäta, att Karlsbad är en katolsk plats, och att katolicismen äfwen framträder för ens ögon, hwar man än går och står. Katolikerna skämmas nämligen icke för det yttre skenet af korsets evangelium. Om än katolikerna ofta hafwa blotta skenet och den yttre bilden af den korsfäste Kristus, så hafwa de dock så mycket af kristendomen qwar. Många protestanter hafwa hwarken skenet till gudaktighet ej heller gudaktigheten sjelf. Så snart man kommer in i Böhmen, får man se kors, helgonbilder, små kapell och allehanda heliga tecken å broar, wid wägskäl, på åkerfält och i byarna. Wid första åsynen af alla dessa heliga tecken wore man färdig att utropa: o, nu är jag kom-

men in i helgonens land, här måste hwarje torfwa och hwarje menniska wara helgad! I synnerhet har man wid Karlsbad slösat på dessa heliga bilder och tecken. Rätt som man går i staden eller i skogen och på bergen finnes en bild af Kristus, Maria eller något helgon. Emellanåt finner man ett litet kapell med bänkar och sittplatser, der man har bilden med brinnande lampor framför sig, och dit den trötte wandraren får stiga in, der hwila och der utgjuta sitt hjerta i tyst bön. Så war å bergshöjden midt emot det hus der jag bodde ett Mariakapell, dit jag ofta plägade gå och sitta ned. Det war ett skönt ställe för stilla betraktelser. Huru wäl skulle icke sådana stilla rum, som wore öppna alla dagar, behöfwas i denna bullrande och brådskande tid! Huru skönt wore det icke, om protestanterna likt katolikerna hölle sina kyrkor öppna alla dagar i synnerhet i städerna, på det mången trött wandrare, mången af sorger söndersliten och utsliten man eller qwinna måtte få titta in en stund och ostörd utgjuta sitt hjerta i stilla bön inför Herren! Wi hwarken wilja eller kunna förkasta allt hos katolicismen. Det bedröfliga är, att Maria och helgonen i den katolska kyrkan bortskymma Kristus. Så hängde i det af mig nyss nämda Mariakapellet allehanda bilder, språk och sångverser till Marias förhärligande. Jag erinrar mig särskildt en tafla som hängde bredwid en Mariabild. Å denna tafla läste man följande inskrift på franska: "O, himmelens drottning! Jesu moder och de kristnas moder. Ni! är den outtömliga källan af all godhet, Ni! som helar alla kranka, som tro på Er, Ni, som aftorkar alla lidande hjertans tårar, Ni! slutligen som ger tröst och helsa, war alltid prisad! J Metton de Lyon 1870—1871". Så hade någon lidande son eller dotter af det stolta Frankrike utgjutit sitt hjertas lofsång öfwer Maria.

En rörande bild war ock att se många fattiga qwinnor, som kommo från staden eller gingo till staden, sätta sig ned en stund för att bedja i detta Mariakapell. Särskildt erinrar jag mig en gammal qwinna. Hon bar en tung börda, den hon satte ned medan hon bad. Efter bönen tog hon åter sin börda och gick sin wäg. Ack, tänkte jag, månne det är med din syndabörda som med din lekamliga börda? Går du med din syndabörda till

Maria, så måste du åter taga upp den tunga bördan och sjelf bära den, men ginge du med din börda till Jesus, så sluppe du den för ewigt. En annan Mariabild erinrar jag mig, den är upphängd på ett träd i den sköna skogen på wägen till Aberg. Wid den bilden står ock en inskrift på franska så lydande: "Marias namn är graveradt i ditt hjerta; när du går här förbi, beder jag dig säga henne ett ave". "Jungfrun af Karlsbad hörer böner äfwen af fransmän, hwilka bedja henne med andakt. Juli 1865". En höjd wid Karlsbad kallas **Trekorsberget.** Dit leder en förtjusande skön spatserwäg. Från denna höjd har man en härlig utsigt öfwer Karlsbad och dess omnejd. Höjden bär sitt namn af tre stora träkors, det mellersta föreställande Kristus på korset. Under detta kors satt jag flera gånger och fann det särdeles ljufligt att derwid erinra mig Golgatha och hwad som skedde der för mig och andra syndare. Utsigten öfwer Karlsbad erinrade om utsigten öfwer Jerusalem från Golgatha. Ett barnsligt sinne kan i sanning hafwa stor nytta af sådana yttre bilder. Så snart man dock begynner tänka på katolicismens raseri emot korsets evangelium, då fylles ens hjerta af wemod wid betraktelsen af alla dessa yttre heliga tecken och bilder. Bland Karlsbads omgifningar hörer kyrkogården i min tanke till de märkwärdigaste. Att en främling och sjukling wid ett besök der, känner sig wek om hjertat, är ej att undra på. Tänk, om du skulle nedmyllas här, långt skild från dina kära, ljöd det i mitt inre, så att mina ögon höllo på att blifwa en tårekälla. Ja, äfwen om så skulle ske, så är Jesus med dig äfwen här, och i hans sällskap är det lika lätt att fara till himmelen från Böhmens dalar och berg som från ditt hem i Amerika, swarades mig från det kära, fasta ordet. Och så ljusnade det åter i mitt hjerta genom det kristna hoppet. På Karlsbads kyrkogård såg jag den skönaste grafwård, jag någonsin sett. Jag menar icke, att det war den dyrbaraste grafwård, man kan få se, men jag menar, att den war kristligt skön. Det war nämligen en bild af den uppståndne Frälsaren, uträckande sina wälsignande händer öfwer grafwen. Man torde erinra sig hafwa sett Thorwaldsens bild "den uppståndne Kristus", då wet man, huru denna bild ser ut. När man ser denna bild uträckande händerna öfwer grafwen, så är

det, som skulle man lifslefwande höra Jesus säga öfwer de döde och till de lefwande: **Frid ware eder.** Skulle jag önska en wård öfwer min graf, så skulle jag önska en sådan bild.

Om Karlsbads helsowatten skulle ju ock något sägas, emedan det är detta, som gjort Karlsbad mest ryktbart. I min lilla dagbok skref jag i Karlsbad följande ord om helsowattnet: "Hit är jag kommen i ändamål att genom den läkande wälsignelse, som Herren lagt och fortfarande lägger i detta watten, blifwa fullt återstäld till min helsa. Men Herrens nåd och wälsignelse måste det uteslutande wara, som skall kunna göra mig frisk. Jag har redan sett, att wattnet här icke af en slump eller tillfällighet helbregdagör, utan att Guds fortfarande allmaktswerkan behöfwes. Nog äro här många, som så tala och handla, som om ödet eller slumpen hade så lagat, att helsokraft finnes i Karlsbad-wattnet". Underbara äro i sanning de helsokällor, som finnas i Karlsbad. Den förnämsta är **Sprudeln** med en wärmegrad af 59° R., eller så warm, att man plägar koka ägg i dess watten, sådant det kommer från källan. Armstjocka strålar af detta watten spruta högt upp i luften genom hålor i den berghall, som utgör Telpflodens botten. En hel sjö af sådant sjudande watten måste finnas under Karlsbad. Omkring en af Sprudelns strålar uppbyggdes 1879 på högra Telpstranden ett storartadt hus af jern och glas. Häri har man en högwälfd sal, deri de af Sprudelns watten drickande badgästerna spatsera under morgontimmarne. Utom Sprudeln finnas många källor med olika namn af olika wärmegrad. Öfwer en del af dessa källor är en storartad pelarbyggnad af granit uppförd, deri man spatserar under regnigt wäder. Karlsbads watten har bewisat sig werksamt företrädeswis emot magsjukdomar och lefwerlidanden. Det anwändes både till drickning och badning, allt efter som läkarne föreskrifwa. Märkwärdigt är att se, huru detta watten under tidernas lopp afsatt ett några fot tjockt stenlager, på hwilket större delen af Karlsbad är bygdt. Denna sten kallas sprudelsten och deraf göras allehanda saker i olika färgskiftningar. Om blomsterbuketter läggas eller hängas en tid i det heta sprudelwattnet, så öfwerdragas de med en mörkgul eller kastaniebrun stenskorpa utan att förlora sin ursprungliga form. Man

håller i Karlsbad till salu sådana stenöfwerdragna blommor samt en mängd saker, såsom snusdosor, syskrin och allehanda sådana ting, gjorda af sprudelsten. Detta att wattnet innehåller sådana ämnen, som bilda sten, gör att man under den tid man dricker och äfwen en tid efteråt, måste iakttaga den yttersta försigtighet i mat och dryck. Ätandet af några körsbär under det man är badgäst eller till och med en kort tid efteråt medför oundwiklig död, säges det.

Spridda drag ur lifwet i Karlsbad.

Karlsbad besökes numera årligen af omkr. 20,000 personer af alla stånd och åldrar och från all werldens länder. Man kan derför tänka sig, att lifwet der måste wara brokigt. Karlsbad har ock stolta minnen från fordna dagar, ty utom kejsare och furstar hafwa ministrar, generaler, filosofer, komponister, skalder och författare af högsta rang besökt Karlsbad. Se här ett kort utdrag ur de berömdes lista: Prins Eugen af Savoyen, Schwerin, Loudon, Furst Schwarzenberg, Blücher, Furst Metternich, Bismarck, Leibnitz, Herder, Fichte, Schelling, Göthe, Schiller, Chateaubriand, Tegnér, som säger, att han der "fann 3@4000 narrar från Europas alla wäderstreck", Beethoven, Bach. Skulle man icke önska resa till Karlsbad för att få trampa i fjäten af så många berömda män? Gator, torg och hus äro ock uppkallade efter dessa swärdets, filosofiens och konstens helgon. Man ser, att i Karlsbad är rik tillgång på andliga och werldsliga reliker.

Morgonstunderna i Karlsbad anwändas till att insuga det helsogifwande wattnet. Mellan hwarje glas måste man en längre stund spatsera. En liflig, ibland löjlig, syn är, att i Karlsbad möta stora skaror af män och qwinnor wäpnade med glas och porslinskoppar i alla möjliga former. Särskildt äro de feta gubbarne och gummorna i Karlsbad wäl representerade. Mången godbagspilt måste en tid på sommaren wistas i Karlsbad för att befrias från den öfwerwigt, som beswärar honom. Karlsbads wat-

ten hyser nämligen en stark fiendskap mot släkt. Under det man dricker wattnet och spatserar, utförer orkestern eller det s. k. kurkapellet den allra finaste musik. Naturligtwis är denna musik mestadels af werldslig art och beskaffenhet. På söndagsmorgnarne plägade kapellet dock spela någon af de lutherska koral-melodierna. Dessa söndagsmorgnar, då de wäldiga lutherska koralerna genljödo i de höga pelargångarne, woro för mig stunder af den högsta och renaste njutning. Ifrån den tiden återkommer hos mig gång på gång den önskan, att wi ibland oss egde en orkester, som kunde spela koralerna såsom orkestern wid Karlsbad spelade dem. Den underbara sammangjutningen af tonerna från sträng- och blås-instrumenter i en orkester gör denna musik oförlikneligt skön, då de som sköta instrumenterna förstå sin konst. Jag stod en söndagsmorgon tillsammans med General-superintendenten d:r Wiesmann af Westphalen i Karlsbads Mühlbrunn-kolonnad, lyssnande till en koral-melodi, spelad med mästareskap af nämde orkester. Både den lärde gubben och jag woro hänryckta. Han sade: "tänk, om wi nu ock wore en skara lutheraner, som midt ibland alla dessa katoliker kunde sjunga de wäldiga orden till denna härliga melodi!" Af hjertat instämde jag i hans önskan. En af de gamla lutherska psalmerna wäl sjungen och så accompagnerad som orkestern i Karlsbad spelte wore i sanning den kraftigaste missions-predikan både ibland katoliker och hedningar. Det sorgliga är, att kristna mången gång genom oförstånd, ensidighet och liknöjdhet hafwa drifwit den sköna musiken ut ur kyrkan och det kristliga sällskapslifwet in i werlden och satans rike. Mörkrets furste är nog förtjust öfwer att få det sköna i sin tjenst, han wet hwad det duger till, han försmår det ej, han winner skaror af trogna tjenare genom skön musik. Om nu Guds barn och tjenare äro så andlige, att de förakta skön musik och sky den, så jublar satan, ty han wet, att han af denna andlighet snart skall göra det yppersta werldssinne. När den store Bach sökte bland skolungdomen och i kyrkan införa skön kristlig musik, då möttes han med liknöjdhet, motstånd och hån af en dumdryg latinare och teolog, som satte kyrkans sällhet deruti, att presterna kunna tala och skrifwa latin. Så skedde det, att Bachs underbara kyrkomusik måste ligga glömd

och obegagnad, under det latingubbarne florerade med sina torra predikningar på wår kyrkas predikstolar.

Jag erinrar mig särskildt, huru en allwarlig melodi wäl spelad kan göra ett utomordentligt intryck äfwen i ett lättsinnigt sällskap. Det war en afton i Karlsbad. En stor skara folk war samlad i den furstligt smyckade kursalongen. Äfwen jag war der den qwällen för att höra musiken. Der åts, dracks, röktes, pratades och skrattades, under det hwarjehanda stycken speltes af orkestern. Då ljöd plötsligt en ljuf, allwarlig sångmelodi. På en gång blef i den stora salongen tyst som i grafwen bland de skrattande pratande och slamrande. Man glömde både tallrik, kaffekopp och cigarr, allas ögon woro wända mot orkestern. När den sköna melodien war slut, klappades och ropades så af förtjusning, att stycket måste spelas än en gång. Äfwen andra gången samma spända uppmärksamhet och förtjusning hos åhörareskaran. Så kan en psalm- och sång-melodi werka och predika bland ett lättsinnigt slägte. Och wår kyrka, skulle hon icke med den största ifwer ockra med det pund af skön musik, hon fått?

I Karlsbad finnes äfwen en ganska stor protestantisk kyrka, som blifwit bygd för badgäster genom friwilliga bidrag särskildt från den afsatte och aflidne konungen af Hannover. Naturligtwis besökte jag denna kyrka hwarje söndag. Hon war mot slutet af min wistelse i Karlsbad nästan full af åhörare. Pastorn war en renlärig predikant, men hade tywärr ett så inbundet och kraftlöst språk, att hans predikningar troligen flögo öfwer de flestes hufwuden utan att träffa hjertat. Det gjorde mig mer än en gång ondt, då jag såg den stora skaran af folk och trodde, att mannen war wälmenande. Tänk, om der wore en liflig predikant, hwilket fält för hans werksamhet bland så många främlingar! En engelsk kyrka finnes ock. Der hölls ännu ej gudstjenst, emedan det war så tidigt på wåren, att de engelske badgästerna ej ännu hunnit anlända. Intet folk på jorden har sådana kyrkliga förmåner wid resor utomlands som engelsmännen. Wid hwarje något betydande badort i Tyskland finnes engelsk kyrka. I Europas större städer finnas engelska kapell eller kyrkor, ja, i alla jordens länder har den, som förstår engelska språket, tillfälle att höra Guds ord. En rysk

kyrka finnes ock i Karlsbad, likaledes en storartad, i fin österländsk stil inredd judisk synagoga. Störst är den katolska kyrkan, deri lysande gudstjenster hållas, hwilka äro ämnade att imponera på de många främlingarne. Man fruktar icke der att taga fioler, klarinetter och dylika instrument med i kyrkan, för att så låta orgel och orkester samwerka med den fina körsången. Fin är musiken i sanning. Jag måste nämna något om twänne gudstjenster, som jag bewistade i denna kyrka. Den 24 April 1879 firades med stor ståt öfwer hela Österrike kejsarparets silfwerbröllop. Karlsbad gaf icke efter i ståt och prakt på den dagen. Festtåg, musik och en massa gubbar i granna ordnar utgjorde en del af högtiden; men glanspunkten i hela tillställningen bildade en storartad messa i katolska kyrkan. Presterna woro utstyrde i sina grannaste drägter. Kyrkan doftade af rökelse, man sjöng och spelade med all kraft. En trupp soldater war uppstäld utom kyrkan. Desse aflossade gewärssalvor wid högtidliga tillfällen i messan. Hwad säges om en sådan liturgi? I Wien hade man gjort ofantliga omkostnader för denna fest. Det rörde mig på det djupaste, då jag i tidningarna läste, att en fattig flicka af näringsomsorger hade i Wien under sjelfwa festligheterna kastat sig i Donau. Så slösar den ena menniskan i allehanda grannlåt, under det den andra af nöd och fattigdom drifwes till förtwiflan. En from handling utgjorde en del af denna kejsarfest i Wien. Man inwigde der en storartad götisk s. k. votivkyrka till tacksägelse för kejsarens lyckliga räddning undan mordförsök. Wid denna kyrkoinwigning höll kardinalen på latin följande bön: "Herre Gud, som, ehuru himmelen och jorden icke kunna omfatta dig, dock nedlåter dig att hafwa ett rum på jorden, der ditt namn tillbedes. Wi bedje dig **på grund af den saliga jungfru Marias, Jesu Kristi och alla helgons medlande förtjenster** besök detta rum med din mildhets ansigte, och rena det genom din nåds utgjutelse från all orenlighet, och när du så renat det, så bewara det ock, du som har fullbordat din älskade tjenare Davids bön, i hans sons, Salomos, werk, wärdes ock uppfylla wåra önskningar wid detta werk. Må alla ondliga förwillelser wika härifrån! Genom wår Herre" m. m. War det att undra på, att det under festdagarne i Wien regnade så oerhördt, att man

war alldeles rådlös? Himmelen måtte wäl gråta af alla krafter öfwer en sådan bön, deri Kristi förtjenst sammanblandas med Marias och helgonens magra gerningar.

En annan katolsk högtid måste jag omnämna. Det är den stora fest, som firas den 16 Maj, då Böhmen årligen håller sin största högtid till minne af sitt största national-helgon, Johannes von Nepomuk. Stor messa hölls i kyrkan jämte en kraftig predikan öfwer Nepomuks stora helighet. Först lästes en bibeltext öfwer Johannes Döparen, men med anledning af denna text prisades Böhmens Johannes. Med brinnande ord wisades, huru Johann von Nepomuk led martyrdöden för biktens skull. Man säger nämligen, att han af en konung i Böhmen blef hårdt misshandlad och slutligen kastad i Moldaufloden, derföre att han ej wille förråda en bikthemlighet. Med anledning häraf lades det åhörarne allwarligt på hjertat, att de skulle högt ära bikten och flitigt bikta. Widare sades, att Johann von Nepomuk under sina lidanden flitigt sökt hjelp hos Maria, och att hon genom sin kraftiga förbön styrkt honom i all nöd, ja, i döden. Tillämpningen häraf war den, att wi skulle flitigt bedja till Nepomuk, så skulle han bedja till Maria, med hwilken han war särskildt bekant, och så skulle hon bedja för oss, och wi skulle blifwa hjelpte. Den stora folkmassan lyssnade med spänd uppmärksamhet till dessa eländiga och oerhörda lögner. På torget war ett storartadt altare upprest till Marias och Nepomuks ära. Detta altare war på det nättaste prydt med blommor. Deromkring hölls gudstjenst. Rörande war att se, huru man till festen lät nymåla en gammal Nepomuksbild, som stod wid wägen intill staden, och huru trogna katoliker med blommor smyckade denna bild. När skall evangelii ljus åter uppgå öfwer det härliga Böhmen?

Jag har förut något nämt om den wisdom, som nu är på nyaste modet i Europa, nämligen den wisdom som på fullt allwar gör menniskan till blott och bart ett djur, hwilket är underkastadt den ewiga döden, d. w. s. den ewiga förintelsen. Icke anade jag, att jag i Karlsbad skulle få till närmaste granne en man med så djuriska åsigter. En dag flyttade en herre in i närmaste rum, och naturligtwis wille jag efter några dagars förlopp göra en påhelsning hos min granne. Det

skedde. Jag blef artigt mottagen; wi kommo i lifligt samtal. Mannen wisade mig porträtter af sin hustru och sina barn, 3:ne små flickor. Och man tänke sig, huru wansinnig Tysklands filosofi är! strax derpå hade mannen mod nog att bestämdt förklara, att menniskan födes ett djur, lefwer som ett djur och dör som ett djur, ja, att det alls icke kan blifwa fråga om ett lif efter detta för oss. Tänk! en man kan se sin hustru och sina älskliga små barn i ansigtet med sådana åsigter. Jag trodde knapt mina öron. Jag har wäl läst en del af den nya tyska djurfilosofien, men jag trodde dock ej, att folk i allmänhet hyste och med bestämdhet uttalade sådana åsigter. Jag twiflade om min granne werkligt menade hwad jag hört honom säga, hwarför jag några dagar derefter på en spatsertur allwarligt åter frågade honom. Han bedyrade på det bestämdaste, att något lif efter detta för menniskan icke finnes, och att wetenskapen i Tyskland, Frankrike och Italien hunnit till den ståndpunkt, att denna sanning är fullt wetenskapligt bewisad. Således den sanningen (!!), att menniskan är blott och bart ett djur, är i de nämda länderna med alla wetenskapliga skäl och grunder faststäld! Jag måste nu tro, att min granne mente, hwad han sade. Jag följde det råd jag gifwit andra: att i wanliga fall alls icke disputera med fritänkare. Jag sade blott: alldenstund den tyska wetenskapen förlorat wettet, så anser jag mig för min ringa person hwarken skyldig eller mäktig att ersätta den oersättliga förlusten. Huru skulle man kunna öfwer andliga ting samtala med — ett djur. Och dock äro dessa djurmenniskor werkligt odödliga själar, för hwilka Jesus Kristus lidit döden. Tänk, hwad det griper ens hjerta, när man tänker derpå. Nu tänke man sig dock ej, att den man, jag omtalat, är ett enstaka exempel. Ack nej!! Den tyska naturwetenskapsfilosofien kommer att dö af "delirium tremens"; men tänk huru många tusenden och åter tusenden, som förlora allt, allt genom denna hemska s. k. wetenskap.

I Karlsbad blef jag bekant med några äldre evangeliska prester, de fleste af dem tillhörande preussiska unionen, d. ä. en blandad luthersk och reformert kyrka. De af dem, med hwilka jag närmare samtalade, woro dock bestämdt tillgifne den lutherska läran och påstodo, att de helt obehindradt kunde bekänna denna lära

inom den preussiska statskyrkan. Bland desse män må nämnas den förut omtalte general-superintendent d:r Wiesmann, den älskliga pastor Magnus från Brandenburg, med hwilken jag hade werkligt förtroliga hjertesamtal, superintendent Schuricht från Görlitz i Schlesien m. fl. En dag hölls en fri prestkonferens på en af de många wackra restaurationer, som ligga omkring Karlsbad. Jag inbjöds att deltaga, och skyndade till mötet i wäntan på en ljuflig eftermiddag. Den konferensen war dock misslyckad såsom prestkonferens, ty politiken och förtjusningen öfwer de stora segrar, som "das grosse Vaterland" (Tyskland) wunnit, förjagade för den aftonen tanken på och samtalet om det gemensamma himmelska fäderneslandet. Först begärde d:r Wiesmann, att jag skulle berätta något om Amerika. Jag sade några ord och glömde naturligtwis icke att min pligt likmätigt prisa republiken. Blotta ordet republik war en stridshandske, kastad i lägret, ty tyskarne äro wanligtwis slafwiske beundrare af sin kejsare och monarkien. Med wäldiga argumenter begynte d:r Wiesmann bewisa, att republiken är oduglig såsom stat och således snart måste falla. Hwar och en wille lägga till sitt domsord öfwer republiken. Jag sökte taga på mig en min, wärdig en medborgare af Förenta Staterna och småslog emellanåt åt de lärde gubbarnes ifwer mot republiken. "Se han ler åt wåra bewis", sade d:r Wiesmann godmodigt. Jag behöfde dock icke försöka något förswar för republiken, ty sedan man en stund hade prisat Preussen såsom mönstret för politisk ärlighet och samwetsgrannhet, waknade några hannoweraner och sachsare, som woro med i sällskapet. En hannoweran gisslade i skarpa ord Preussens rofgirighet, men i synnerhet begynte sachsarne att i lifliga ord och åtbörder protestera mot Preussens glupskhet. Tiden kom, att wi måste bryta upp, ty wi såsom brunsgäster fingo ej för länge sitta stilla. Jag hade wäntat, att wi skulle sjunga, läsa Guds ord och bedja tillsammans, ty jag kände en innerlig längtan efter sådan umgängelse med Herren i enfaldiga kristnas sällskap. Men se, så kan politik taga all uppmärksamhet i anspråk wid wissa tillfällen äfwen bland kristna. Wid utgången sade någon bland sällskapet med anledning af den förda striden mellan hannoweraner, sachsare och preussare: "wi skiljas dock som tyskar". Ja, tänkte jag, I skiljens som tyskar, men wi skiljas ej, såsom kristna prester böra skiljas från ett möte.

Söndagsfirandet i Karlsbad.

Jag nästan förmodar, att söndagsfirandet i Karlsbad är en bild af det sätt, hwarpå man håller söndagen i helgd inom de katolska länderna i allmänhet. För min del tror jag icke, att söndagen är gjord till en helig hwilodag blott genom ett lagiskt påbud, ty trodde jag, att söndagen såsom helig dag wore ett blott påbud, då skulle jag falla i samma wilda lagsäktande och ordrytteri, hwari de arma sjundedags-adventisterna hafwa snärjt sig sjelfwa och hwarmed de snärja många enfaldiga själar. Jag tror, att söndagen bör af oss mottagas och anwändas såsom en salig och owärderlig nådesförmån, och att sabbatsbudet derför bör wara ett ljufligt och gladt budskap för arma syndare, ej en werldslig polisåtgärd. Den reformerta kyrkan har med afseende på söndagen allt för mycket satt kött och den werldsliga makten sig till arm och dermed emot söndagsfirandet framkallat en hemlig fiendskap, som i de reformerta länderna kommer att åstadkomma hemska förhärjningar af samhällslifwet. Det will jag dock bekänna, att när man ser söndagens wanhelgande, huru hemskt och oerhördt det framträder särskildt i de katolska länderna, då önskar man, att den engelska lagiskheten wore rådande öfwer hela werlden med afseende på sabbatsbudet.

I Karlsbad uppfördes en stor byggnad alldeles i närheten af den katolska kyrkan. På denna byggnad arbetades hwarenda söndag, hela dagen i ända, ja, äfwen under sjelfwa högmessan, precis såsom på hwardagarne. Det hemska derwid war ock, att en hel mängd unga flickor arbetade såsom handtlangare. De måste derwid i stora ämbar på ryggen bära tunga bördor af murbruk uppför höga stegar. Jag önskade, att jag hade haft hela skaran af wåra swensk-amerikanska flickor uppstälda i en krets omkring denna byggnad, på det de måtte hafwa haft tillfälle att i ögon och hjerta grundligt inpregla bilden af dessa böhmiska flickor, som hela söndagen igenom måste bära murbruk upp på höga murar af en byggnad. Eller jag hade innerligt önskat, att jag kunnat teckna och måla, så hade jag aftagit en trogen tafla af dessa handtlangare jämte bilden af mödrar och döttrar, som jag annars om dagar-

ne såg dagen lång bära jord och gödsel på ryggen i stora korgar. För att göra taflan fullständig skulle jag hafwa målat bilden af qwinnor, som ute på åkrarne plöja eller harfwa med kor, spända för plogen eller harfwen. För att göra taflan ännu fullständigare skulle jag hafwa målat en hel rad af hundskjutsar, derwid en mor eller dotter går bredwid en hund eller twå och drar ett tämligen tungt lass, hundarne slåsande och flämtande, qwinnorna torkande swetten af sina ansigten. Denna tafla skulle jag sedan hafwa tagit med på sjelfwa predikstolarne i wåra kyrkor i synnerhet i städerna, der wi hafwa de fina damerna. Det är ju onekligt, att många af wåra landsmaninnor i detta land äro så intagna af fåfänga, att de med all ifwer framför allt söka pråla ut sig och kråma sig efter det befängdaste mod. Ja, många wrida, wända och swänga sin kropp, då de gå, på det onaturligaste, att de må synas, såsom de tro, bildade och förnäma. För ögonen på dessa modedockor wille jag hålla den omnämda taflan. Mina landsmaninnor, jag hånar eder ej, jag will ej wara elak, jag unnar eder af hjertat de förmåner och den frihet, I åtnjuten i detta land; jag gläder mig, när jag ser, att en fattig backstugusittare-flicka från Swerige här kan kläda sig snygt och anständigt; det är blott den farliga frestelsen till öfwerflöd och öfwerdåd, för hwilken jag wille allwarligt och hjertligt warna eder, ty jag wet, att lyx och fåfänga föra eder i hemska olyckor. Jag wille bedja eder, tänken en gång på edra böhmiska systrar, om hwilka jag nyss talat. Fallen ned på edra knän, tacken Gud för de förmåner I hafwen framför edra systrar i Böhmen, bedjen om nåd att kunna anwända eder frihet och edra inkomster icke i lyxens och högfärdens tjenst utan till Herrens ära och hans rikes framgång.

När man tänker på dessa stora arbeten, som förrättas på söndagen, samt på handelsbodarna, som i Karlsbad hållas öppna på söndagen, när man derjämte erinrar sig, att uppasserskorna i de många hotellen och restaurationerna måste arbeta hela dagen; huru många blifwa då de, som på söndagen kunna fira en helig hwila till Herrens ära och själens sanna frid? Man kan ej tänka sig, huru ödsligt och hemskt det kännes på en plats, der ingen söndag firas. Dessa unga män och qwinnor, som arbeta hela sönda-

gen igenom, måste dock söka någon wederqwickelse, och de söka densamma wanligen i wilda nöjen och lustar på söndagsqwällarna och under söndagsnätterna. Här hafwa wi åter en af militärlifwets förbannelser. I, Böhmens mödrar och döttrar, I måsten så hårdt arbeta både söndag och hwardag, emedan edra män, fäder och bröder måste tjena såsom soldater, och emedan de under sin soldattjenst lära att supa, att röka, och att på allehanda sätt föröda det lilla, de med ett ofta hågslöst arbete förtjena.

Hwad wi ändå borde tacka Herren för de stora förmåner wi hafwa, och huru rädda wi borde wara om den dyrbara söndagen!

Dock, jag får ej längre uppehålla mig i Karlsbad. Den 19 Maj tog jag affked af min älskwärde läkare, d:r Grünberger, och den 21 i samma månad lemnade jag mitt tillfälliga hem hos herr Jakob och hans familj, ett wänligt wärdsfolk, i huset Schiller i Karlsbad, för att begifwa mig på hemresan. Tacksam kände jag mig, att Herren dittills hulpit och bewarat mig. Huruwida jag haft werklig nytta af min brunskur, skulle först en tid efteråt gifwa sig tillkänna, sade min läkare.

Prag och dess historiska minnen.

Jag kunde ej lemna Böhmen utan att göra en titt till Prag, en den allra intressantaste stad så wäl i werlds- som kyrko-historien. På onsdagsqwällen den 21 Maj anlände jag till denna stad, som warit skådeplatsen för de hemskaste blodsutgjutelser. I ett hotell wid Wenzel-torget tog jag in och hade tillfälle att strax se en liflig bild af katolicismens ömkliga gudstjenst. Man firade ännu i Prag Nepomuk-festen. Nepomuk är, såsom jag förut nämt, Böhmens skyddshelgon, och katolikerna, i all synnerhet jesuiterna hafwa gjort allt för att förhärliga Nepomuk inför det böhmiska folket och för att göra Nepomuk-festerna till storartade national-fester. Hus hade nämligen med sin predikan och sin martyrdöd gjort ett nästan outplånligt intryck på böhmiska folket. För att utplåna denna wördnad och kärlek för Hus hittade katolikerna

på att göra en annan böhmare, en äkta katolik, till ett stort helgon. Den 16:de Maj och följande dagar strömma årligen ofantliga skaror af pilgrimer från hela Böhmen och äfwen från angränsande länder till Prag, för att der fira Nepomuk-festen. På torget, intill hwilket jag bodde, hade man uppstält ett altare, på det rikaste utsmyckadt, omkring Nepomuks bild. Der omkring war hela qwällen en stor folkskara samlad. Många lågo långa stunder på knä på det stenlagda torget och frammumlade derwid böner med ögonen stadigt fästade på bilden, under det deras ansigtsuttryck tillkännagaf den djupaste rörelse och andakt. En lekmannapredikant syntes predika för dem; dessutom sjöngs med kraft och ifwer hela qwällen. Sådana äro katolska kyrkans bönestunder och wäckelsemöten. Så snart jag kom in bland skaran, warsnade mig en gubbe, hwars embete war att samla pengar till den heliga bildens och bilderdyrkans underhåll. Jag gjorde som de girige, jag smög mig undan, så snart det blef fråga om kollekt, ty jag wille ingenting gifwa till sådan gudstjenst. Mest storartade äro dock festligheterna på en af Moldau-bryggorna, den s. k. "Carlsbron". Detta är en wäldig stenbrygga, bygd af kejsar Carl den IV, fullsatt med helgonbilder. Det är en helgonens bro, men främst och störst bland dessa helgon står på midten af bron bilden af Nepomuk. Det säges, att han blef på en böhmisk konungs anstiftan kastad från denna brygga ned i Moldau-floden. Stället derifrån han skall hafwa blifwit nedkastad utmärkes genom ett gyllene kors inhugget i stenen. Detta kors hålles alltid blankt af de frömmes kyssar, ja, de nitiske katolikerna i Böhmen synas hafwa kyst ett djupt hål i sjelfwa stenen. Öfwer denna bro får ingen köra under sjelfwa festligheterna, ty hon är alldeles fyld af pilgrimsskaror, som tillbedja helgonets bild.

Torsdagen den 22 Maj, som war Kristi himmelsfärdsdag, waknade jag tidigt och gick ut för att bese Prag. Det war en den allra härligaste wårmorgon, då den friska grönskan, den rena luften, det klara solskenet, den sorlande Moldau och de qwittrande foglarne samwerkade för det enda ändamålet att wisa Guds skapade werk i den skönaste gestalt, de kunna hafwa på en af synden förbannad jord. Staden Prag har ett förtjusande läge på båda si-

dorna om Moldau-floden. Moldaus stränder synas här wara skapade i ändamål att bilda ett skönt läge för en stad. Floden omgifwes här af de allra wackraste kullar, på hwilka staden är bygd, och bakom staden sträcka sig på båda sidor sköna, med löfskog bewäxta bergshöjder. Ej kan jag glömma den morgon, då jag från en af Moldau-flodens täcka öar, der jag hörde den ljufligaste fogelsång såg uppöfwer den sköna Moldaustaden. På högra flodstranden ligga de båda stadsdelarne Gamla staden och Nya staden, på wenstra stranden ligger det s. k. lilla Prag med de många gamla palatserna och med det öfwer alltsammans thronande slottet Hradschin, inneslutande den berömda St. Veits-Dômen. I hastigt galopp framtågade för mitt sinne de skaror af uppskakande händelser, som timat i Prag. Märkwärdigt är Prag för sitt sköna läge och sin härliga natur; ryktbar är staden för sina storartade kyrkor och kyrktorn, hwarför den blifwit kallad "staden med de hundra tornen"; men allra märkwärdigast är Prag för sina historiska minnen. Hwarje hus i Prag, hwar och en af dess många kyrkor, ja, snart sagdt hwarje gatsten är en minneswärd öfwer någon historisk händelse. Stora werldshändelser hafwa i Prag haft sin upprinnelse. De andliga stormar och strider, de krig och blodsutgjutelser, som skakat Böhmen hafwa i Prag haft sin medelpunkt. Man må derför ej undra på, att jag wille se så mycket jag kunde af den på minnen så rika staden. Jag skaffade mig en wägwisare och gaf mig ut på forskningsfärd. Blott en del af hwad jag såg kan jag omnämna för mina läsare. Först till den gamla universitets-byggnaden, der Hus war rektor. Sedan till torget i den gamla staden och rådhuset. Det warder en hemskt om hjertat, då man inträder på denna plats, ty om man skall kalla något ställe **blodsåker**, så är det wisst torget i gamla Prag. Ett gammalt och hemskt utseende synas alla byggnader omkring torget hafwa. Å rådhuset ser man det märkwärdiga astronomiska uret från 1490, som låter de tolf apostlarne tåga fram under hwarjehanda karakteristiska rörelser. Det märkwärdigaste å hela uret synes mig dock wara ett benrangel, som wid timslagen rycker i ett snöre, hwarwid klockan slår wäldiga slag. Döden ser åt en bredwid stående man, som med en fyld penninge-

pung söker köpa sig en förlängd nådetid. Döden skakar på hufwuden och wägrar mottaga penningelösen för lifwet. På detta torg eller den s. k. Stora Ringen står en wäldig Maria-bild, omkring hwilken hwarje afton tacksägelsegudstjenst hålles. Bilden uppsattes till tacksägelse deröfwer, att **swenskarne** år 1648 ej lyckades intaga det gamla Prag, och ännu i dag tackar man Maria, att hon då skyddade Prag för swenskarne. Wid samma torg ligger den af hög ålder gränade Teynkyrkan, rik på stora minnen. Derinne är grafwården öfwer astronomen Tycho Brahe, der äro ock bilder af de slawiska folkens apostlar, Cyrillus och Methodius. I denna kyrka ljöd i 14:de århundradet rösten af de wäldige och sanne botpredikanterne **Conrad Waldhauser** och **Johann Milicz**, hwilken sednare predikade tre, ja, ända till fem gånger om dagen. Genom dessa män åstadkom Herren på den tiden i Prag stora wäckelser. Hundratals bolare, skökor och andra lastens trälar blefwo werkligt omwände till lefwande Gud, och af ett Sodom blef ett Bethanien. Desse män jämte flera andra woro i Böhmen reformationens förelöpare före Hus. I denna samma kyrka predikade ock på sin tid Joh. Rokyzana, mycket omtalad i husiterhistorien och Zahera, en luthersk predikant. Då man inträder i denna underliga kyrka med de många minneswårdarne från gamla tider, är det i sanning rörande att tänka på desse trogne Herrens tjenare, i synnerhet de twå förstnämde. När jag war inne i kyrkan, höll en katolsk prest på att för en stor skara folk på böhmiska språket förhärliga katolicismen. Man kunde hafwa känt lust att göra såsom en gumma i Skottland en gång gjorde, näml. kasta en stol mot predikanten och utropa: Skäms du icke att bära fram katolicismens fabler på detta rum, derifrån lifsens evangelium fordom ljöd. Men man skulle dermed hafwa gjort sig skyldig tillsamma köttsliga nit, som släckt evangelii ljus i Böhmen. När man utifrån betraktar den Mariabild, som står emellan Teynkyrkans twänne torn, så har man en erinran om orsaken, hwarför evangelii budskap tystnat på denna kyrkas predikstol. Fordom stod mellan dessa båda torn en staty af konung Podiebrad, som höll ett draget swärd i sin hand, hwarmed han wille mot hwarje fiende förswara den jättekalk, som hängde ofwanför. Kalken war näm-

ligen husiternas fälttecken, och de sökte äfwen med eld och swärd förswara sin tro; derföre slocknade i Böhmen evangelii ljus, som en gång der blossade så häftigt. D'Aubigné säger, att han på Kappels slagfält, der Zwinglius stupade, wille uppresa en minneswård, samt på ena sidan af den samma skrifwa psalmistens ord: **de andre förlåta sig på wagnar och hästar, men wi tänke på Herrens wår Guds namn,** (Ps. 20: 8); och på den andra: mitt **rike är icke af denna werlden.** Jag wille till alla evangeliska kyrkor i kristenheten leda en telefon från Teynkyrkans torn, från Lipan öster om Prag och från Hwita berget wester om staden, genom hwilken telefon nämda ord jämte aposteln Pauli tänkespråk i 2 Kor. 10: 4 skulle med basunarop ljuda. Hwar och en, som något läst kyrkans historia, wet, att evangelii ljus, som tändes af Hus och hans föregångare släcktes, i Böhmen derigenom, att husiterna i stället för att låta utgjuta sitt blod såsom martyrer wäpnade sig med det werldsliga swärdet och utgöto sina fienders blod. Är martyrernas blod kyrkans utsäde, så qwäfwes deremot Guds ords ädla utsäde, då evangelii bekännare blifwa böblar i stället för martyrer. Hwem som läser om blodsdomen öfwer Hus och hans ädle wän, Hieronymus af Prag, på mötet i Kostnitz, kan undra på, att blodet begynte sjuda ända till kokpunkten i hwarje ädel böhmares hjerta wid underrättelsen om denna orättwisa blodsdom? Hämdkänslan tog hos de hetlefrade böhmarne öfwerhanden öfwer den kristliga känslan. För sammanhangets skull måste mina läsare nu följa mig till en annan af Prags hemska blodsåkrar. I Juli 1419 (således 4 år efter Hus' död på bålet i Kostnitz) tågade en ofantlig husiterskara mot Stephanskyrkan i Prag för att der fira gudstjenst. Då den katolske presten wägrade dem inträde i kyrkan, hängde de honom, firade sin gudstjenst och tågade till Ny-Prags rådhus, der de katolske rådsherrarne woro församlade. Husiterna fordrade, att några af deras fångna medbröder skulle frigifwas. Man säger, att katolikerna då kastade stenar, som träffade husiternas prest. Då sådant skedde och rådsherrarne wägrade frigifwa de fångne, rusade några husiter upp på rådhuset och kastade rådsherrarne ut genom fönstern på de spjut, som den församlade husiterskaran höll upp. O we, o fasa! Sedan begynte under den

oöfwerwinnelige Zizkas befäl de wilda husiterkrigen, i hwilka de ofantligaste katolska härar blefwo slagna på flykten, såsom hade de warit en hop harar. De påflige legaterna gräto, när de sågo de mäktige kejserlige härarne fly såsom en fårskock för husiterna, som ofta woro wäpnade blott med slagor och klubbor. När jag stod utanför Stephanskyrkan i Prag och utanför det hus, der husiterna hade mottagit de katolske rådsherrarne på sina spjutspetsar, då ryste det i mitt hjerta, då tänkte jag: är det så Guds folk skall söka omwända werlden?

Men wi återwända till torget Stora Ringen i Gammal-Prag och rådhuset der. Alla mina läsare hafwa hört om det **trettioåriga kriget**. Det begynte i Prag 1618. Böhmarne uppsade den katolske kejsaren tro och lydnad och walde den reformerte Fredrik den 5:te af Pfalz till sin konung. Allt såg under wintern 1619—1620 lofwande ut, men Fredrik gjorde sig för säker och war ej den swåra uppgiften wuxen. Den 8 Nov. 1620 blefwo böhmarne grundligt slagne af de kejserlige under Maximilian af Bayern i slaget på **Hwita Berget**, hwilket slag för kommande århundraden lade Böhmen under påfwens tunga ok. Efter detta slag tog kejsaren en gräslig hämnd på Böhmens protestanter. Nu wände sig saken så, att protestanterna i detta land fingo blifwa werkliga martyrer. Att läsa om, huru de evangeliske böhmarne fingo lida, är mer, än ett menskligt hjerta kan uthärda. Särskildt måste naturligtwis församlingslärarne blifwa föremål för de påfwiskes grymhet. Icke minst drabbades Böhmens ädlingar, som i ädel om än förhastad ifwer hade sökt landets frihet, af kejsarens och påfwens wrede. En mängd af Böhmens förnämste män kastades i grymma fängelser. Till domare öfwer dem utsågos evangelii bittraste fiender. Tjugosju ädlingar dömdes till döden. Den 21 Juni 1621 skulle de enligt kejsarens dom afrättas. Det berättas, att kejsaren haft en sömnlös natt, innan han afkunnade denna rysliga dom. Det säges ock, att han beswurit sin biktfader att säga, huruwida det war förenligt med det kejserliga samwetet att frigifwa de fångne eller döma dem till döden. Biktfadern skall hafwa swarat: båda delarne stå i Ers Majestäts makt. Domen underskrefs, en stupstock uppstäldes på det nämda torget utan-

för rådhuset midt för Teynkyrkan. Att läsa om, huru desse grefwar och rike män togo afsked af sina familjer, höllo andliga samtal med hwarandra och begingo Herrens nattward, både och sjöngo dagarne och särskildt sista natten före sin död, är till det yttersta hjertgripande. Flera af dem woro gråhårsmän, en 86 år gammal; Johan Rosak, en evangelisk pastor, war deras trogne själasörjare under dessa fasans dagar och nätter. Kl. 5 på morgonen den 21 Juni stötos några kanonskott till tecken, att afrättningen skulle begynna. Den ene efter den andre af de 27 fångarne framträdde och led med ståndaktighet dödsstraffet, som utfördes medelst halshugggning. Den förste, som framträdde till stupstocken war grefwe Schlick, som ütropade: "Kriste, du rättfärdighetens sol, gif att jag genom dödens dunkel må komma till ditt ljus", bad en bön, böjde sig ned och mottog dödshugget. Den andre war den lärde talaren Budowa, hwilken historien kallar en "fäderneslandets prydnad, en lysande stjerna på kyrkans himmel". Han jämte några andra af de dömde tillhörde böhmiske och mähriske Brödernas kyrka. När han kom till stupstocken sade han: "nu snart, mitt gråa hufwud, kommer du till ära, ty martyrkronan skall pryda dig". Han bad för kyrkan, fäderneslandet och sina fiender och befalde sin själ i Jesu händer. Jag får ej för utrymmets skull berätta de märkwärdiga tal, som dessa och de öfriga af de 27 blodswittnena höllo. Önskligt wore, att mina läsare wille sjelfwa närmare läsa Böhmens historia, så tror jag, att de med mig skulle komma att känna det djupaste intresse för detta land och dess folk. Från kl. 5 på morgon till 10 på f. m. hade det rysliga blodsarbetet fortgått. Folket war på det djupaste rördt öfwer det tyranniska skådespelet och slagtoffrens fasta hopp och tåliga undergifwenhet. Om wi än måste klandra desse män, derför att de i köttslig ifwer gjort uppror mot kejsaren, så måste wi dock med glädje erkänna, att de dogo såsom kristna, och att målet för deras sträfwan hade warit deras sköna fäderneslands befrielse från påfwens och kejsarens tyranni. Innan wi lemna denna blodsplats, må jag nämna, att det war på detta samma torg, som Wallenstein lät afrätta de 11 högre officerare, som enligt hans dom hade bewisat sig fega i slaget wid Lützen 1632, der wår Gustaf Adolf segrade och föll.

Men wi måste skynda från dessa blodsscener, ty wi wilja se något af Lilla Prag, de gammalböhmiske palatsernas stad, der det ståtliga Hradschin thronar bland hemska minnen.

Lilla Prag. Hradschin. St. Veits Domkyrka. Palatser. Fängelser.

På wägen mot Carlsbryggan och Lilla Prag går man förbi **Clementinum**, en ofantlig samling af stora byggnader och kyrkor, som fordom utgjorde ett jesuit-kollegium, d. w. s. en jesuitskola. Man häpnar och häpnar åter öfwer dessa kolossala byggnader och ser här, hwilken oerhörd makt jesuiterna måste hafwa haft. Här är åter en minneswärd öfwer de kristnas grufliga lidanden i Böhmen. Då de böhmiske kristne icke wille draga i fält emot lutheranerna i Sachsen 1547, så måste de efteråt af sin stränge herre Ferdinand den 1:ste lida de swåraste förföljelser. Han inkallade i landet jesuiter för att omwända dem han med swärd och pinbänk ej kunnat öfwertyga om katolicismens sanning. Jesuiterna, som alltid warit påwedömets lifwakt, aflade fasliga tapperhetsprof i Böhmen. Wi närma oss Carlsbron, helgonens bro, en af de mest underliga och storartade brobyggnader i werlden. Nära 40 helgon pryda denna bro, främst bland dem alla Johann v. Nepomuk, såsom jag förut nämt. Å denna bro har ock wåra förfäders blod i strömmar flutit. Det war nämligen här, swenskarne under Königsmark förgäfwes sökte intaga gamla Prag, som just wid ändan af denna bro förswarades af studenterna och borgerskapet, hwilka eggades till raseriets tapperhet af en jesuitpater. Det wäldiga tornet öfwer ingången till den märkwärdiga bron bär ännu spår och minnesmärken efter denna wåra förfäders blodiga kamp mot de ursinnige katolikerna. Ett annat fasans minne å detta torn äro de 4 småtorn, å hwilka under tio års tid woro upphängda hufwudena af en del af de protestanter, som afrättades 1621, hwarom förut är nämdt. Tänk så hemskt! Det är under en känsla af hemsk rysning man wandrar öfwer Carlsbron upp mot borgen Hradschin, der man, om någonstädes i werl-

den, borde se spöken midt på ljusa dagen. Nästan idel fasawäckande minnen äro fästade wid Lilla Prag och dess palatser. Der står ännu i dag bland andra palats Wallensteins ofantliga slott, der denne från trettioåriga kriget berömde general en tid bodde i den oerhördaste lyx och ståt. En del katolska herrar och bland dem Wallenstein hade röfwat egendomarne efter de rika protestanter, som afrättades 1621. Man minnes hwad ändalykt Wallenstein fick i Eger, en liten böhmisk stad i närheten af Karlsbad. Alla dessa palats ligga på en skön höjd, allra öfwerst thronar den gamla konungaborgen Hradschin. På wägen dit upp tittade jag in i S:t Nikolaus-kyrkan, i hwars inre man alldeles öfwerwäldigas af den oerhörda prakten och ståten, af marmorpelare, statyer, prydnader af alla upptänkliga slag, förgyllningar och målningar. Min uppmärksamhet fängslades mest af en hop glänsande plåtar med ingraverade namn jämte stora ljusstakar med längre eller kortare waxljus, uppstälde omkring högaltaret. Min följeslagare förklarade, att desse plåtar buro namnen af aflidna katoliker, för hwilka själamessor ännu läštes i denna kyrka, och att ljuset som är fästadt wid plåten påtändes, när själamessa läses för den, hwars namn plåten bär. Ej är den döde frälst ur skärselden, förrän waxljuset är utbrunnet. Så måste då själarna i tur och ordning wänta, tills presterna i denna kyrka hinna expediera de många själamessorna för de många menniskor, hwilkas namn äro å denna mängd plåtar. När Wallenstein mördades i Eger, blef kejsaren wid underrättelsen derom rörd till tårar och befalde, att 3000 själamessor skulle läsas för den fallne hjelten. Jag undrar, huru länge man war sysselsatt med läsningen af så många messor. Skulle hwarje medlem af katolska kyrkan behöfwa så många själamessor efter sin död, då behöfde denna kyrka mångdubbla antalet af sin redan stora mängd prester.

På wägen upp till Hradschin, som med sina många fönster blänker i solskenet, såg jag många ställen, der man försålde helgonbilder, radband och andra heliga werktyg, som katoliken behöfwer för sina andaktsöfningar. Förwånad blef jag att se porträtter af Hus, Hieronymus af Prag och Zizka utbjudna till salu bland katolska kyrkans helgon. Då jag till min följeslagare uttryckte

denna min förwåning, sade han mig, att det katolska böhmiska folkets kärlek och wördnad för Hus ännu är så stor, att man öfwerallt i husen finner hans porträtt, i synnerhet på wärdshus och andra offentliga ställen. Jesuiterna hafwa således icke förmått utplåna minnet af Hus ur böhmiska folkets hjertan.

Uppkommen till Hradschin, gå wi först in i St. Veits domkyrka. Men knappast will man gå in, ty utsigten öfwer Prag den härliga wårdagen är så förtrollande, att man icke kan blifwa mätt på att från den gamla konungaborgen se ut öfwer staden med de många slotten, kyrkorna och historiska minnena. Dock, nu måste intresset för historien segra öfwer känslan för den sköna naturen. I dômen firas stor messa, ty det är ej ännu slut på Böhmens största årsfest, Nepomukfesten. Det är wid 10-tiden f. m. Kristi himmelsfärdsdag jag inträder i St. Veits dôm, och en besynnerligare Kristi himmelsfärdsdag har jag aldrig firat. Dômen är öfwerfull af folk, och wid högaltaret håller hela Prags domkapitel på att i grannaste högtidsskrud fira högmessa. Dômens inre gör ett storartadt och jag wille nästan säga fasawäckande intryck. Nog ryste det i mitt hjerta wid hwarje steg jag tog derinne. En luthersk prest ensam bland en massa fanatiske katoliker! Alla, äfwen min följeslagare, bugade sig, knäföllo, gjorde gång på gång korstecknet, kysste bilder och dylikt; jag ensam kättare i denna stora skara rörde icke ens ett finger till att göra blott ett enda korstecken. En helig eller ohelig handling, jag wet ej hwilketdera, gjorde jag dock. Dômen har en mängd små kapeller, smyckade med dyrbarheter och märkliga historiska minnen. Det första till höger, när man kommer in i kyrkan, är den hel. Wenzels kapell. Wenzel är också ett Böhmens skyddshelgon. Denne Wenzel stod i 10:de århundradet i spetsen för de kristna i Böhmen gent emot hedningarna, som anfördes af hans broder Boleslaw den Grymme. Den grymme Boleslaw mördade sin egen broder 938, och Wenzel har sedan blifwit betraktad såsom martyr och helgon. I den stora dörren till hans kapell i Veitsdômen sitter ännu ett lejonhufwud med en stor metallring, i hwilken Wenzel säges hafwa hållit sig, då han af sin broder fick dödsstöten. Denna ring är helig och hålles skinande blank af de fromma katolikernas kyssar. Jag tog i denna ring

och märkte, att man såg på mig. Kanhända war det för oheligt att med handen widröra en så helig sak. Hade de många helgondyrkarne, som då woro i kapellet, wetat, att jag war luthersk prest och såsom sådan med handen widrört en så helig ring, är det att starkt betwisla, om jag kunnat komma helskinnad från den heliga platsen. Den ena wäggen i detta kapell är fullsatt med böhmiska ädelstenar i allehanda färger och så anordnade, att de bilda kors och andra heliga symboler. För öfrigt innehåller kapellet dyrbara bilder och i synnerhet reliker efter den hel. Wenzel. Här är tillfälle att af alla krafter tillbedja trasor. Folket strömmade ut och in i kapellet under bugningar och allehanda fromma tecken, öfwerhopande den heliga ringen med kyssar. Jag får ej här beskriswa de många kapellen med deras dyrbarheter, ty det skulle taga för stort utrymme i min lilla bok. Ännu ett kapell måste wi besöka. Det är den helige Joh. v. Nepomuks kapell, som under festen prunkar i den allra rikaste blomsterprydnad. Här har man nu tillfälle att tillbedja ett **benrangel**. Nepomuks ben finnas här, och påfwen har helgat dem. Wid sidan af koret står Nepomuks minneswård af rent silfwer med en sarkofag, å hwilkens lock står helgonets bild af silfwer i knäböjande ställning. Bilden är under festdagarne prydd med en guldkrona. Dessutom stå omkring sarkofagen ofantliga kandelabrar, hwarjämte en mängd guld- och silfwer-lampor äro upphängda omkring minneswården. För att ytterligare förhärliga helgonet hålla fyra änglagestalter af silfwer en thronhimmel öfwer dess bild. Man tänke sig, hwilken ofantlig summa det hela har kostat. Många höga och rika personer hafwa härtill bidragit. Under festdagarne tagas benen, som förwaras i en kristallkista, ut ur sarkofagen och uppställas i Nepomukkapellet. Här trängdes nu en massa menniskor för att på nära håll få se de heliga benen och widröra det heliga glaset, som omslöt dessa af påfwen heligförklarade ben. Wäktare i lysande uniformer wakade wid den heliga kistan. Äfwen jag såg och betraktade noga de märkliga benen, men intill kistan wille jag ej gå, ty jag borde ju spara rummet åt någon af de ifrige helgondyrkarne, som trånade af längtan att få kyssa det heliga glaset. En massa helgonben och helgonbilder finnes i de många kapellen af denna

märkliga katedral. På baksidan af högaltaret finnas grafwen och benen af den helige Veit, efter hwilken dômen bär sitt namn. Att en mängd biskopar och andliga storheter af alla slag här äro begrafne och hafwa minneswårdar, behöfwer jag knapt nämna. Man wandrar bland idel helgon. Ett storartadt mausoleum eller kungligt och kejserligt grifthwalf finnes ock i kyrkan. Här hwilar stoftet af flere konungar och kejsare, bland andra Wenzel, som war konung i Böhmen på den tid, då Hus der werkade, och då husiterkrigen utbröto. Widare hwila här de jordiska qwarlefworna af Georg Podiebrad, kalixtinernas konung i Böhmen, död 1471. Stoftet af Ferdinand den I ligger ock här. Ferdinand war den man, som alltid rasade mot lutheranerna och de böhmiska bönderna; han höll i Augusti 1547 den "blodiga" landtdagen och lät afrätta twå riddare och twå borgare i Prag, samt förföljde de evangeliske i Böhmen med den yttersta grymhet; han lät under många år på det hemskaste och otroligaste sätt martera de böhmiske och mähriske brödernas biskop, Augusta, och hans följeslagare Jan Bilek. O, hwilka blodsdåd, som skria till himmelen från denna kungagrift. Man märke dock, att jesuiterna till största delen bära skulden för de gräsliga lidanden, som de kristna måst utstå i Böhmen. När jesuiterorden med påfwarne i spetsen skall framträda inför Herrens domstol på den stora dagen, då tror jag, att ett sorl af häpnad skall genombrusa hela den församlade menniskowerlden.

Låtom oss nu skynda till en biktstol för att se, huru de katolske presterna slå samweten i band och bojor. När jag såg en stor fet prest sitta i sitt biktskåp, samt än den ene och än den andre under ett ansigtsuttryck af djup bäfwan och förskräckelse krypa på knä utanför detta skåp och hwiska i prestens öra; när jag sedan såg, huru den biktande kysste prestens hand och mottog en papperslapp, ett qvitto på sin bikt, en förteckning på nödwändiga botgörelser, förmodar jag, då tänkte jag åter på Luther, då såg jag, att det wäldiga Guds-ordet i Luthers mun och penna behöfdes för att lösa de arma själarna ur de kedjor, som bundo dem wid biktstolen och för att skrämma de fete presterna ur deras inkomstbringande biktskåp.

Wid båda sidor om dômens högaltare äro taflor med märkwärdiga träsniderier. Den ena taflan föreställer, huru de refor-

merte böhmarne under sin walde konung Fredrik den V af Pfalz före slaget på Hwita Berget på det wildaste husera i dômen, förstöra bilder och på ett groft sätt anrätta en reformert nattwardsgång. Öfwer sådant tillwägagående förjde många allwarliga män bland Böhmens protestanter, de afrådde ock konungen från sådana uppträden, men hans engelska gemål, den högmodiga Elisabet och den reformerte hofpredikanten fingo råda och mente sig reformera Böhmen, då de förstörde domkyrkans bilder och hånade krusifixer. Sådana pöbelhandlingar behagade icke Herren, och den rysliga straffdomen kom ock öfwer Fredrik och hans stolta drottning, samt, hwad wärre war, öfwer hela det evangeliska Böhmen genom slaget å Hwita Berget den 8 Nov. 1620. Den andra af de omnämda taflorna wisar, huru de segrande katolikerna i triumftåg komma från Hwita Berget. Hwilka minnen wid åsynen af dessa träsniderier! Sedan jag sett allt detta, höll man just på att sluta den stora messan wid högaltaret, och jag sällade mig till den stora skaran framför högaltaret, hwilket smyckas af ett relikskrin af allra dyrbaraste slag. Efter messans slut kommo i procession de höge prelaterna iklädde de kåpor och mössor, som äro så ryslige att åse. Folket föll på knä för dessa gruflige kyrkofurstar. Jag stod, men en bäfwan genomfor min kropp ända till tåspetsarne. Jag tänkte på Hus, då han stod inför den hemska prelatskaran i Kostnitz. När jag will se hjertlösa och hårda menniskor, då uppträda för min inre blick fritänkare och romerska kyrkans prelater. Jag nickade åt min följeslagare och skyndade ut, så fort jag kunde. Det blef mig så outsägligt hemskt derinne i de katolska helgonens sällskap. I fria luften andades jag lättare. St. Veits dôme är ännu icke fullbordad. Man har stiftat en förening för att insamla medel att fulländа denna katedral, som ursprungligen war ämnad att blifwa en twillingsyster till domkyrkan i Köln.

Nu till sjelfwa borgen Hradschin. Man erinrar sig, att Hradschin ligger på en höjd. I den gamla delen af borgen, i 3:je wåningen af södra flygeln mot staden till, finnes det gamla **Landtdagsrummet**, ett af de wemodigaste och dystraste rum i werlden. Det war här, som trettioåriga kriget började; det war här som den stormwind begynte, som släckte evangelii brinnande och

skinande ljus i Böhmen. Det war här som några protestantiske böhmiske herrar d. 23 Maj 1618 kastade de kejserlige rådsherrarne Martinitz och Slawata jämte den kejserlige sekreteraren ut genom fönstren ned i slottsgrafwen. Efter den handlingen uppsade böhmarne Ferdinand tro och lydnad och walde den omnämde Fredrik till sin konung. Derpå följde slaget å Hwita Berget, Fredriks flykt och Ferdinands rysliga blodshämd öfwer böhmarne, hwarigenom de evangeliske antingen på ett ryslígt sätt förgjordes eller ock förjagades ur landet, samt derefter det trettioåriga kriget. Detta rum står i denna dag precis sådant det war wid den tid, då nämde begynnelse till trettioåriga kriget här timade. De gamla möblerna och arkivkistorna, porträtter af de utkastade katolske rådsherrarne samt af habsburgske herskare öfwer Böhmen ser man der. Från dessa samma fönster, som 1618 woro wittnen till de protestantiske herrarnes köttsliga nit, har man den härligaste utsigt öfwer hela Prag med Moldaufloden, de många ståtliga broarne palatserna, klostern och de många storartade kyrkorna, de blomstrande öarne i floden samt en mängd parker och trädgårdar. Man tänke sig denna anblick på en af de härligaste wårdagar, då naturen wisar sig i ny full högtidsskrud, och man skall erkänna hwad många påstått, att Prag är en af Europas skönaste städer hwad läget beträffar. Besinnar man deremot de historiska minnena, då äro de städer få, hwilka kunna mäta sig med Prag i wemodsfulla och hemska hågkomster. Några suckar sände ock jag från de nämda historiska fönstern ut öfwer Prag och det stickelsedigra Böhmen. O, du härliga stad och land, hwarför är du icke mer ett evangeliskt land såsom du fordom war? Från de många minneswårdarne tycktes mig ett eko på min fråga komma, som sade: jag handlade köttsligt med evangelium, derföre wardt ett evangeliskt land lagdt i påfwiskt band, såsom du i Veits dôme har sett. Ja, ack ja, husiterna grepo till swärd, de reformerte, som alltid wisat stor benägenhet att lägga sig i politiken, grepo till swärd, derför tog Gud från Böhmen Andens swärd, då hans barn hellre wille bruka det köttsliga swärdet. I det rum, der wi nu stå, hade wäl warit wärdt att hålla en evangelisk gudstjenst på Kristi himmelsfärdsdag, men äfwen det rummet ligger under påfwens wälde. Innan

wi lemna detta rum, måste wi höra hwad en Herrens tjenare, den af Kristi kärlek glödande Amos Comenius, som tillhörde de böhmiske och mähriske brödernas församling och lefde under det trettioåriga krigets rysliga tid, säger om Böhmen och om fredsslutet i Osnabrück och Münster. Det arma Böhmen lemnades nämligen i westfaliska freden 1648 åt sitt öde, åt påfwens och katolske kejsarens raseri. O, du store Axel Oxenstjerna, war det ditt fel, att de böhmiske kristna så lemnades i sticket, då är detta en mörk fläck på ditt minne, eller hwems war felet? Comenius säger om tiden efter slaget på Hwita Berget: "emedan wårt folks synder öfwerwägde deras saks rättwisa, och Gud tillät fienderna att uppfylla grymhetens mått på sina heliga, så war det derhän kommet, att i Böhmen och Mähren ingen evangelisk kyrka, ingen gudstjenst, inga biblar och andra hjelpmedel för kristlig uppbyggelse, mera funnos". Wid afslutandet af westfaliska freden säger samme man: "wi böhmare bära den allsmäktiges wrede, som med rätt har utgjutit sig öfwer wårt folk; men — skola ock de kunna rättfärdiga sina handlingar inför Gud, hwilka, förgätande den gemensamma evangeliska saken och alla statsförbund, icke hafwa hulpit de undertryckta, utan hafwa retat fienderna emot sina bröder och grannar. Andra hafwa slutit fred för sig sjelfwa men glömde, att böhmarne, som först och så tappert i århundraden kämpade mot antikrist, wäl woro wärda, att man nu kämpade för dem åtminstone så mycket, att man icke läte evangelii ljus utsläckas på den plats, der det först antändes och sattes på ljusstaken". Till Axel Oxenstjerna gaf Comenius sin smärta luft i en skrifwelse nyss före fredsslutet. Deri heter det bland annat: "hwad nytta hafwa wi nu, då wi äro beröfwade allt hopp om fred, att wi hafwa bidragit till edra segrar med wåra tårar, då I, ehuru det stod i eder makt att lösa oss ur wårt fängelse, ånyo öfwerlemnen oss i wåra förtryckares händer? Hwad gälla nu alla heliga evangeliska förbund, som af wåra förfäder blifwit ingångne och med deras martyrblod beseglade? Hwarför hafwen I anropat oss om bistånd, då I ingen omsorg hafwen om evangelii återupprättande i wårt land? Jag skrifwer i mångas namn och kastar mig, drifwen af deras jämmerrop, för edra och eder drottnings fötter och beswär eder wid Jesu Kristi

sår, att I icke helt och hållet öfwergifwen oss, som äro förföljda för Jesu namns skull". Efter fredsslutet utropade han: "denna sista allmänna fred, hwad tröst bragte han oss och många andra? Med Jeremia måste wi säga: we, wi äro bedragne! Ofta sade de till oss: I skolen få fred, men se, ända till wår själ har swärdet genomborrat oss. Till den inre friden måste wi nu wända oss, till samwetets frid enligt Herrens ord: "I mig hafwen I frid, i werlden hafwen I twång, men warer wid en god tröst, jag hafwer öfwerwunnit werlden!" "Dock, Herren lefwer! Han kan gifwa de döda benen lif, han kan gifwa sin församling ny och större tillwäxt".

Således war det protestanternas och äfwen swenskarnes kärlekslöshet, som war en stor orsak till evangelii förjagande från Böhmen och de kristnes oerhörda lidanden der. Den evangeliska kyrkan står i en stor skuld till Böhmen. Detta land har 5,160,000 inwånare, af hwilka 110,000 äro protestanter (lutheraner och reformerta). Bland de egentlige böhmarne, czecherna, finnas 10,000 lutherska kommunikanter. De lutherske församlingarna äro wanligtwis mycket fattiga. I Prag hafwa de en kyrka, å hwilken de haft stor skuld. En luthersk pastor, J. E. Bölter från Würtemberg, reste för några år sedan i Böhmen och har utsändt nödrop för de kära böhmarne till det evangeliska Tyskland. Gång efter annan har man ock i tidningarna sett sådana rop från Böhmen. Något har wäl blifwit gjordt för de fattige kristne i Böhmen, men mycket återstår ännu att göra. Hwad det skulle wara kärt att få sända en summa penningar till wåra trosförwandter i Böhmen, men hwem skulle gifwa dessa pengar? De reformerte i Böhmen kunna wända sig till de rike och frikostige engelsmännen. Den lutherska kyrkan är i allmänhet fattig, och der hon är rik på pengar, synes hon wara fattig på kärlek.

Wi torde nu hafwa samtalat länge nog i den der gamla salen, der trettioåriga kriget tog sin begynnelse. Wi måste nu springa genom några stora salar i slottet, bland andra en gammal ofantlig riddarsal, der man fordom höll stora festligheter wid kröningstillfällen, hwarför den kallas hyllningssalen. Dernäst inträda wi i den gamla böhmiska rikssalen, der landets riksdagar höllos. Der är

en samling af gamla fanor och porträtter af Maria Theresia och andra österrikiska herskare. Der satte jag mig en liten stund i den gamla thronen, på det jag skulle kunna säga, att jag ock en gång suttit på Böhmens thron. Ännu twänne ofantliga salar måste wi titta in uti, nämligen den tyska och den spanska salen. De äro i nyare tider restaurerade med utsökt prakt. Man alldeles swindlar, när man kommer i dessa ofantliga rum, der allt glänser af guld, der speglar och ljuskronor i oändlighet blända ögat. Dessa salar äro bestämda för hoffester och baler. O, de store i denna werlden, huru de lefwa! Och dock måste de dö och fara hädan ofta med förskräckelse! Wi rusa rätt ut ur dessa gyllene salar ned i ett af de hemska fängelsetorn, som finnas wid slottet. Ännu finnas fyra af dessa torn qwar; ännu äro tecken qwar af de rysliga pinoredskap, man fordom anwände på olyckliga fångar. Blodet håller på att stelna af fasa i ens ådror, när man blott läser spridda drag ur forntidens rättegångshistoria. Man will icke tro, att det war möjligt, att menniskor kunde wara så grymma och hjertlösa. Det är som om hwarje sten i dessa torn och fängelsebyggnader skulle upphäfwa jämmerrop ännu i denna dag. Men se, de kristna folken enwisades att bibehålla det bistra romarspråket såsom sitt lärda språk och sitt lagspråk och fingo dermed den grymma hedniska lagens form och anda till regel och rättesnöre för sin rättsskipning. Den romerska kyrkan hade aldrig kunnat blifwa så grym, om hon icke upptagit det latinska språket såsom sitt kyrkospråk. I dessa fängelser i Prag anwände man jernjungfrun och andra rysliga pinoredskap. I ett af tornen, hungertornet eller runda tornet, steg jag ned. Det kändes så hemskt, att jag war nära att wända om, ehuru jag wisste, att tornet nu stod öppet, och att inga fångar nu förwarades der. Efter att hafwa stigit djupt ned, kom man till ett rum, under hwilket twänne mörka brunnar woro murade, den ene under den andre. Omkring den öfre brunnen sutto ännu stora jernringar. Wid dessa ringar hade fångarna warit fastkedjade, sades det, och så hade den ene efter den andre blifwit nedkastad i brunnen till att swälta ihjäl, hwarwid olyckskamraterna fingo åhöra den döendes jämmer. Liken nedkastades i den understa brunnen, och så måste de lefwande känna den rysliga likstanken. Å

wäggen syntes djupa rispor efter en fånge, som warit inmurad men försökt arbeta sig ut genom den flera fot tjocka stenwäggen med en rostig spik. Fåfänga försök! Lika omöjligt för dig, o syndare, att komma ut ur ditt syndafängelse, om ej Jesus kommer och släpper dig ut. Dina egna ansträngningar äro lika gamla rostiga spikar mot en flera alnar tjock stenmur. Den sista fången här sades hafwa warit en grefwe, som sedan afrättades, hwarefter hans gemål blef wansinnig och steg ned i detta fängelse, samt der ref med sina fingrar, tills blodet flöt ut, så att hon med sitt blod kunde å wäggen måla sin mans porträtt. Man wille helst tro, att alla sådana berättelser wore dikt, men ack, hwilka grymheter hafwa icke menniskor begått på jorden! Strax ofwanför fängelset ligger afrättsplatsen, der strömmar af blod flutit. Tänk, många kristna i Böhmen, hwad de hafwa lidit! Kan man undra på, att de lyfte swärdet för att afskudda sig det påfliga och kejserliga oket? Och dock skulle de ej hafwa handlat i köttslig hetsighet, såsom de ofta gjorde. Wi kunna ej skiljas ifrån dessa fasans och jämmerns minnen utan att wälsigna kejsarinnan Maria Theresias minne, ty hon, säges det, gjorde slut på dessa gräsligheter.

Jag war alldeles utmattad af den själsspänning, i hwilken jag hållits under åsynen af alla dessa minnen, och bad min följeslagare, att wi skulle sätta oss i den sköna park, som ligger ett stycke ofwan om Hradschin. Wi samspråkade en stund. Jag fann, att han war en god katolik i hand och arm, ty han kunde med mycken behändighet göra korstecknet, men i hjertat föraktade han presterna och trodde alls icke på de katolska helgonen. Han hade ock läst bibeln, sade han, ja, han hade ett exemplar af britiska bibelsällskapets nya testamenten på böhmiska. Tron på påfwen war förswunnen ur den förståndige ynglingens hjerta, men han hade ännu icke kommit till en lefwande tro på Kristus. I denna belägenhet äro många katoliker i Böhmen, såsom jag sedermera hörde, ja, äfwen i andra katolska länder är det nog på samma sätt. Skola dessa arma själar fångas i fritänkeriets grymma fjettrar, eller skall Kristus få göra dem rättsligt fria?

Lustslottet med freskomålningar. Hwita Berget. Judestaden med den gamla synagogan och kyrkogården. Porten af Hus' hus.

Ännu något mera måste wi se, och wi hafwa ändock icke sett mycket af det märkwärdiga Prag. I den sköna kejsarparken ligger det wackra lustslott, som Ferdinand den 1:ste lät bygga åt sin gemål Anna, år 1534. Den stora slottssalen har i sednare tider blifwit prydd med 14 utmärkta freskomålningar, som framställa bilder ur den böhmiska historien. Jag hinner endast nämna 2:ne af dessa högst intressanta taflor. Jag wet icke, att någon tafla gjort ett sådant uppskakande intryck på mitt sinne, som en af de nämda, som föreställer slaget wid Lipan eller Bömischbrod 1434. Det war det sista husiterslaget. Då stupade Prokopius, då begyntes husiternas grufliga martyrlidanden. Efter den tiden fingo de börja hålla sig endast till Andans swärd, som är Guds ord, ty deras köttsliga swärd bröts ohjelpligt af i nämda slag. Det war en sorgens och weklagans dag, men en dag efter hwilken Guds folk i Böhmen fick begynna luttras genom lidandet. Husiterna hade förut delat sig, så att en del, kalixtinerna, på wissa wilkor ingingo förbund med romerska kyrkan, men den öfriga delen fortsatte striden och dukade under i slaget wid Lipan 1434, då de hade både katolikerna och sina förra trosförwandter emot sig. Många af kalixtinerna öfwergingo till lutherska och reformerta kyrkan under reformationstidehwarfwet, och efter den tiden finnes ännu en liten protestantisk kyrka i Böhmen. Qwarlefwan af Taboriterna samlade sig till ett samfund under namn af Böhmiske och Mähriske Bröderna. Desse jagades sedan och förföljdes under de följande århundradena såsom wilda djur i norra Böhmens bergs- och skogstrakter. Deras historia är bland det mest rörande man kan läsa. Deras förföljare woro naturligtwis de påfwiske, särskildt jesuiterna, men mången gång ock twärr deras förra trosförwandter, kalixtinerna. De sände flera bud till Luther och mottogo skrifwelser från honom. Den säd, som de under blodsutgjutelse och tårar sådde, uppspirade sedan i den af Herren rikt

wälsignade brödraförsamlingen. Å den nämda taflan ser man Prokopius ligga utsträckt på marken med blodet strömmande ur ett sår i bröstet. Blicken i hans ansigte är gripande. Hwad månde icke den mannen hafwa tänkt i sin dödsstund! Han wisste att de qwarlefwande nu lemnades till ett rof för de gräslige katolikerna. På ett litet afstånd synes hela hussiterlägret i eld och lågor, ty det blef stucket i brand. Bredwid Prokopius stå twänne qwinnor, en äldre och en yngre, båda den lifslefwande bilden af fasa och förtwiflan. Mest rörande är bilden af ett litet barn, som med ett uttryck af den obeskrifligaste ångest ser allt detta. Man står icke länge ut med att beskåda denna tafla. Mitt hjerta blef allt för wekt wid denna syn; jag måste skynda derifrån, men hejdades wid dörren af en tafla öfwer swenskarnes nederlag wid stormningen af gamla Prag. Der synas de swenska skarorna tåga från Lilla Prag öfwer Karlsbron, men mötas wid andra ändan af denna bro af Prags borgare, hwilka eggas till det wildaste raseri af en jesuitpater. Naturligtwis rördes mitt swenska hjerta. Jag hade sett nog och skyndade ut på slottets balkong, derifrån man har en förtjusande utsigt. Från detta slott ser man ock utöfwer Hwita Berget, det för hwarje protestant så dystra slagfältet. Påfwen föll på knä och tackade Gud under glädjetårar, då han hörde om katolikernas seger på Hwita Berget, och å platsen är en kyrka åt Maria de Victoria uppbygd med en bild af jungfru Maria, föreställande huru hon förlänar seger åt katolikerna öfwer böhmarne.

Wi gå nu åter öfwer Moldau för att se något mera i Gamla Prag. Wi gå igenom den gamla judestaden. Usch, usch, huru smutsigt och eländigt der ser ut bland dessa judar, och dock är det mycket renare der nu än förr, sade min följeslagare. Huru fattiga dessa judar måste wara! Tiggande skaror sprungo efter oss på de eländiga gatorna. I en mycket gammal synagoga war jag inne. Det kändes så hemskt der. Det märkligaste i judestaden är den gamla kyrkogården, som judarna kalla Beth Chajim eller lifwets hus, ett skönt namn. Det säges, att denna kyrkogård är öfwer 1200 år gammal, hwilket dock är twifwelaktigt. Der är ett fullkomligt wirrwarr af gamla grafwårdar i tusental, slä-

derbuskar och mossa wärande emellan dem. En särskild afdelning af kyrkogården förwarar stoftet af de judar, som stupade i striden mot swenskarne wid Prags belägring. Judarne i Prag utmärkte sig då så, att de fingo större friheter efter den tiden. Å grafstenarne ser man tecken för den stam, som den döde tillhört. Twå händer utmärka Aarons slägt o. s. w. Om den aflidne hetat Löwe, så står ett lejon afbildadt å stenen, om han hetat Fisch, står der bilden af en fisk. Ännu i dag lägga judarne småstenar på särskilda gamla grafwårdar till tecken af wördnad. Ända sedan förra århundradet begrafwes ingen der.

Med en titt till Hus' husport och platsen, der Bethlehemskapellet stod, taga wi afsked af Prag. Wid Bethlehemstorget stod fordom det lilla hus, der Johann Hus bodde. Gatan inwid detta torg heter Husgatan. I porten af det hus, som nu står å samma ställe, är den gamla dörrpost inmurad, som skall hafwa tillhört Hus' boning. Der öfwer stå på böhmiska orden: här bodde Mäster Johann Hus. Här är äfwen en protestant frestad att blifwa helgondyrkare; en sådan wördnad känner man för detta troswittne, som med stor frimodighet å bålet beseglade sitt lifs wittnesbörd om Kristus. Icke långt från detta hus längre framåt torget stod Bethlehemskapellet, deri Hus på böhmiska predikade lifsens evangelium. Måtte evangelii ljus åter uppgå öfwer Prag och hela Böhmen! Med en erinran om den bistre hussiterhjelten Zizka lemna wi Prag, ty banan går utefter Zizkaberget, der Zizka besegrade kejsar Sigismund.

Från Prag till Herrnhut.

Hela norra och i synnerhet nordöstra Böhmen är wattnadt af de böhmiske och mähriske Brödernas, af lutheraners och reformertes blod och tårar. Här kan man säga, att stenarne ropa. Här hafwa gång på gång skaror af landsflyktige böhmiska kristne sökt sig wäg genom de mörka skogarne och de djupa dalarne bland bergen för att komma till Sachsen, Schlesien och Polen undan sitt

hemlands böblar. De böhmiske och mähriske Bröderna woro weteranerna i dessa strider och lidanden; men efter slaget på Hwita Berget bröt förföljelsen lös mot både böhmiske Bröderna, lutheraner och reformerta. Jesuiterna rasade mot lefwande och döda, ty äfwen liken i grafwarna och gamla wårdar öfwer evangeliska kristne förstördes. Omkring ett tusen evangeliska prester förjagades ur Böhmen och angränsande katolska länder. Många pinades till döds på det gräsligaste sätt. Alla evangeliska böcker förstördes. En enda katolsk prest hade bränt 60,000 band evangeliska skrifter. Öfwer 30,000 familjer lemnade Böhmen mellan åren 1625—35. Man tänke sig deras tårar och lidanden!

I norra Böhmen wid floden Iser, en biflod till Elbe, ligger Jungbunzlau, en stad af stor betydelse i den gamla böhmiska Brödra-unitetens historia. Huru underligt det kändes att se denna gamla minnesrika plats! År 1500 hade desse böhmiske och mähriske bröder 200 bönehus i Böhmen och Mähren. Desse öfwade i sanning en märkwärdig reformatorisk werksamhet före Luther, hwarför han ock sade till dem: "waren I Böhmens apostlar; jag med de mina will wara Tyskarnes apostel". Det beundranswärda hos desse böhmiske Bröder war deras allwarliga kyrkotukt, deras nit om kristlig uppfostran samt deras församlingswård i allmänhet. Hwilka uppoffrande och försakande prester bland detta folk, och huru högt det heliga predikoembetet af folket aktades! O, du sköna Böhmerland, 5|6 delar af din befolkning woro en gång evangeliska kristna, men genom wåldsgerningar lades du under påfwens grymma tyranni!

Nu måste wi med tåget ila genom de sköna bergstrakterna till Herrnhut öfwer slagfältet Münchengrätz, ett wittne om preussisk tapperhet från år 1866, genom Zittau, som är romantiskt beläget i en bred dal mellan wackra bergåsar. Här äro många minnen efter evangeliska flyktingar från Böhmen. Zittau war en tid ett Zoar för Böhmens evangeliska söner och döttrar. Wi äro nu inne på sachsiskt område, och påfwens toffel räcker ej längre på det hållet, fastän hans ord göra mycket buller af sig äfwen på norra Tysklands mark. Preussen hade bort taga Böhmen 1866: Österrike hade bort mista denna ädelsten i sin kejsarkrona. Men wi wilja låta Herren styra, ty det är bäst, och stiga nu af wid den lilla men täcka stationen i Herrnhut.

Herrnhut. Dess läge och något af dess historia.

Jag har alltid warit något swärmiskt, ja, en af Tysklands höglärdaste teologie doktorer sade mig i wredesmod för 20 år sedan, att det skulle aldrig blifwa annat af mig än en swärmare, ty hos mig, mente han, fans en blandning af herrnhutism, pietism och andra i hans tanke osunda religiösa riktningar. Man må således icke undra på, att jag i flera år hyst den önskan att se Herrnhut. Jag har alltid föreställt mig Herrnhut såsom ett Bethanien, och om jag än med hwarje år mer och mer lärt, att hwarje ställe på jorden, som wi wille kalla Bethanien, är beläget i **jämmerdalen** och bebodt af arme syndare, så qwarblifwer dock ännu hos mig en känsla af innerlig glädje öfwer Brödraförsamlingen. **Herrnhut** betyder en plats, som står **under Herrens wård**, och hwars inwånare stå **på Herrens wakt**. Ja, ett sådant namn i anda och sanning skulle Guds församling icke blott i Herrnhut utan allestädes hafwa. Brödraförsamlingens menskliga stiftare, grefwe Ludvig Zinzendorf sade: "jag har blott en enda passion, och det är **han**, blott **han**", och dessa ord kunna äfwen tillämpas på Brödraförsamlingen. Sant är, att det är för mycket att säga sådana ord om Guds barn och Guds församling på jorden, men orden äro dock ganska betecknande för Zinzendorf och Brödraförsamlingen; ty orden tillkännagifwa denna församlings både swaghet och styrka. Bristfull är denna församling, det är sant, men hon har slagit ned sin bopålar på Golgatha, och ingen stormwind har hittills mäktat rubba henne från denna plats. Kanhända mer än någon annan synlig församling på jorden har Brödraförsamlingen älskat att lustwandra till och på Golgatha för att der sjunga omkring det blödande Lammet. Läser man Brödraförsamlingens psalmbok, så märker man, att en särdeles innerlig och ljuf kärlek till Jesus såsom det för wåra synder dödade Lammet genomdoftar dessa sånger, bland hwilka så många äro hemtade från wår kära lutherska kyrkas rika psalmskatt. Efter de stora wäckelserna inom lutherska kyrkan under Speners och Franckes tid uppkom just på de ställen, der nådens wälsignelser under denna wäckelse rikligen utgjutits, ett mäktigt parti, som förnekade kyrkans försoningslära just så som det

flett i Swerige på senare åren. En isande andlig winter följde på den sköna andliga wåren och sommaren. Det andliga lifwet frös ihjäl hos en mängd af de wäckte, emedan de icke längre fingo wärma sig wid Kristi kärleks eld. De stolte s. k. rationalisterna, d. ä. de, som förnekade och förtego läran om Kristi försoningsdöd i syndares ställe, försökte nu med sitt förnuftsljus lysa och wärma de arma menniskorna. De gamla psalmböckerna och postillorna, som wittnade om synd och nåd, om menniskoslägtets skuld inför Gud och om huru Kristus bar och betalde denna skuld i sin död, sopades bort ur kyrkor och hus och kastades i skräpwrån. Då war det Brödraförsamlingen, som icke lät de gamla sångerna om den korsfäste sopas bort, då war det hon, som fortsatte sången omkring det blödande Lammet på Golgatha, då blef Herrnhut ett Zoar om hwilket Gud sade till mången arm syndare på den tiden: "på berget undsätt dig, att du icke förgås". Till Brödraförsamlingen i Herrnhut och på andra platser måste mången skuldbelastad syndare på den tiden fly för att få höra, huru skulden gäldades på Golgatha, och för att få sjunga om seger i de rättfärdigas hyddor. På den tiden måste mången om sin salighet bekymrad själ inom den lutherska kyrkan säga om teologerna och presterna: "de hafwa tagit bort min Herre, och jag wet icke, hwar de hafwa lagt honom". Då hördes den ljufliga sången om Lammet från Brödraförsamlingen, och då sade mången betungad syndare i sitt hjerta: "si, der är en stad icke långt hädan, der jag infly må, och han är liten, der will jag förwara mig; är han dock liten, att min själ må der blifwa wid lif". Ja, wore det icke för annat, så skulle wi hålla Brödraförsamlingen i kär åminnelse för de tjenster hon gjorde i att rädda mången under det stora allmänna trosskeppsbrottet, som timade inom lutherska kyrkan i förra århundradet. Under denna den andliga digerdödens tid sände Brödraförsamlingen balsam från Gilead omkring i landet, mången till helsa och lif.

Men wi skulle wäl gå in i Herrnhut och närmare bese den plats, der de "stilla i landet" bo. Så få wi då ändtligen se ett evangeliskt kloster, evangeliska munkar och nunnor, ibland hwilka dock det heliga äktenskapet finnes och hålles i ära. Är detta en smädelse öfwer Brödraförsamlingen? Nej. Man wet ej huru

man rätt skall beskrifwa det stilla, enkla, fredliga och tysta lif, som råder i Herrnhut. Detta lif, den första anblicken af Herrnhut, har ett rent af intagande behag med sig. En stilla landtby midt i werlden och dock så förunderligt skild från werldens buller och larm!

Herrnhut har ett idylliskt läge bland bergkullarne i Öfra Lausitz i Sachsen wid foten af en kulle, kallad Hutberget, omgifwet af täcka åkertegar, dalar, kullar och skogsdungar. Från Hutberget har man en skön utsigt öfwer landskapet. Öfwerallt ser man små byar med täcka små kyrkor. I sydost blånar det wäldiga Jätteberget, som skiljer Schlesien från Böhmen och Sachsen; mot söder ser man de böhmiska bergen; wid ens fötter ligger först å sjelfwa Hutberget kyrkogården, "gudsåkern", en af de älskligaste platser i Herrnhut, sedan wid ändan af en wördnadswärd allé den lilla staden med sina i hwit, jungfrulig oskuldsfärg målade, enkla men täcka hus, med sina wäl wårdade häckar och små trädgårdar. Wid andra ändan af staden ligger en ganska stor skogsdunge, en den allra täckaste park, der konsten icke fått förderfwa naturen. Till denna skog, genomfluten af en porlande bäck, genomskuren af täcka gångstigar och wägar, begifwa wi oss först. Wi wilja nämligen se ett stycke af Herrnhuts historia, ett det mest rörande drag ur Guds rikes häfder.

Wid landswägen ej långt utom Herrnhut i sjelfwa den allwarliga och högtidliga furuskogen finnes en minneswård, så enkel och simpel, som den möjligen kan wara, men långt mer intressant och rörande än många storartade marmormonumenter. En plan är röjd midt ibland furuträden. Omkring planen äro stenar uppstälda, en slags sittsoffa af sten, om jag mins rätt. I midten är en tämligen stor, huggen gråsten. I stenen är en jerntafla fästad, hwarå i förgylda bokstäfwer de orden stå: "den 17:de Juni 1722 blef på detta ställe det första trädet fäldt till bebyggande af Herrnhut. Ps. 84: 4". Christian David, en af Kristi kärlek lågande timmerman, kom med några af de böhmiske och mähriske bröderna, som flytt undan förföljelserna i sitt hemland. Grefve Zinzendorf upplät åt dem jord å sitt gods Berthelsdorf, och när Christian David fälde det första trädet, sade han: "fogeln hafwer funnit ett hus

och swalan sitt bo, der de sina ungar lägga, nämligen ditt altare, Herre Zebaoth, min konung och min Gud". Ps. 84: 4. I sanning fingo dessa ord wid detta tillfälle den mest lifsleswande och rörande betydelse. Man tänke sig desse kristne från Mähren och Böhmen, hwilka sjelfwa måst fly från sitt hemland för evangelii skull och hwilkas förfäder under århundraden hade måst fara hit och dit såsom flyttfoglar, jagade af en wild jägare. Nu wäntade de att i Herrnhut få ett hwiloställe, en plats för sin tälthydda intill förlossningens dag. De fingo ock ett hem och ett kärt hem här. Många af de mähriske och böhmiske bröderna samlades sedan i Herrnhut, och Zinzendorf fick i Herrens hand bliswa medel att gifwa ett andligt och lekamligt herberge åt dessa trötte pilgrimer. Wid **altaret** fingo de ock, dessa swalor, lägga sina ungar. **Korsets** evangelium blef hufwudsaken och hufwudsumman af brödraförsamlingens teologi, till **blodsteologien** bekände sig denna församling i all synnerhet, och wid detta altare, **korset**, har brödraförsamlingen fått nedlägga sina ungar, de genom det af henne förkunnade evangeliiordet födda andliga barnen i kristenheten och ibland hedningarna i Grönland, Labrador, bland Nord-Amerikas indianer, i Westindien, i Syd-Amerika, Syd-Afrika, Australien och på Himalaya. Den utomordentliga wälsignelsen af Brödraförsamlingens hednamissfion har berott af denna församlings trogna förbliswande wid altaret, korset. Och altaret, **korsets evangelium**, fick Brödraförsamlingen **från den lutherska kyrkan**. Det märke man! Ljus i evangelium fingo de böhmiske och mähriske bröderna genom Luthers skrifter. Zinzendorf war hwad evangelium beträffar en äkta lutheran. Knappast någon af de evangeliska kyrkorna har en så innerligt rörande och intressant historia som Brödraförsamlingen. Wi mena nu både den äldre Brödraförsamlingen i Böhmen och den förnyade Brödraförsamlingen i Herrnhut.

Kyrkan och Kyrkogården i Herrnhut samt något ur Brödraförsamlingens inre och yttre lif. En Söndag och Pingsten i Herrnhut.

Öfwer en wecka wistades jag i det fridfulla Herrnhut. Det war wid pingsttiden, och jag fick således fira denna frids- och missions-högtid i Brödraförsamlingens stamort, dit nu ock ombud från nästan alla länder i werlden anlände, ty den generalsynod, som Brödraförsamlingen hwart 10:de år håller, war wid pingsten 1879 samlad i Herrnhut. Här woro nu ombud från åtskilliga delar af Tyskland, från Schweitz, från England, från Amerika, från Westindien och och andra länder. I kyrkan fick jag se desse alle, och det fröjdade mig af hjertat att se, att ett så litet samfund, som är kringspridt kring hela werlden, kan hålla tillsamman och hafwa ett gemensamt möte hwart 10:de år. Alla församlingarna i de olika werldsdelarne och länderna underkasta sig dessa mötens beslut. Hwilket skönt exempel af kärlek och endrägt! Naturligtwis hade jag önskat att få bewista synodens förhandlingar, men nej! ingen främling och utom Brödraförsamlingen stående får tillträde. Blott wid wissa tillfällen få församlingens egna medlemmar, som icke äro delegater, wara med under öfwerläggningarna. Naturligtwis tycker jag icke om denna hemlighetsfullhet. Jag förmodar, att illwilliga spejare hafwa orsakat denna tillbakadragenhet. De fredliga församlingsmedlemmarne i Herrnhut klagade ej; men öfwer oss fälla mången gång wåra egna medlemmar hårda domar, då wi i ministerium wid synodalmötena måste hålla wissa personliga samtal för slutna dörrar. Tänk, om wi skulle hålla alla synodalförhandlingarna för lyckta dörrar! Man märke dock wäl, att Brödraförsamlingens synodalmöten icke äro några edswurna hemliga sällskap med hemliga tecken och konster.

Söndagen den 25:te Maj 1879 i Herrnhut war en härlig dag. Wåren war det året i Tyskland ytterst sen, men hade nu slagit ut i full fägring och blomning. Allt war så stilla och högtidligt i den lilla staden; jag wandrade på morgonen i den sköna

skogen och parken. Foglarne sjöngo så friskt och ljufligt, träd och blommor doftade så uppfriskande, bäcken porlade så mildt och högtidligt; det war en af de underbara bönestunder i naturen och hjertat, som bilda ljuspunkterna i ens pilgrimsfärd genom tåredalen. Klockan från Herrnhuts kyrka ljöd wid ½9 tiden. Jag skyndade in. Kyrkan är en bönesal, såsom hon ock kallas i en inskrift å det hus, som med henne är sammanbygdt, der det står: "den 2 Maj 1724 lades grundwal till denna den första bönesal i Herrnhut". Intet torn, ingen egentlig kyrkostil, blott en liten klockstapel på taket. Allt inne i kyrkan är ytterst enkelt men rent och snygt. Inwid den ena långsidan är en upphöjning med en liten bokpulpet, på hwardera sidan omgifwen af säten. Sittbänkarne hafwa enkla ryggstöd, äro omålade men ytterst wäl skurade. Några blankskurade messingskronor, å hwilka ingen fläck får finnas, äro de enda prydnader jämte en orgel å ena läktaren. Församlingen är indelad i s. k. körer, som hafwa sina andliga föreståndare och föreståndarinnor. Hwarje kör har sin särskilda plats i bönesalen. Enklingar, gifta män, ynglingar och gossar; enkor, hustrur, jungfrur och små flickor — alla hafwa sina bestämda platser, hwarje kör för sig. Ingen qwinna går in i salen genom männens dörr eller twärtom. Barnen sitta främst. Midt emot församlingen sitta å bänkarne bredwid talarestolen föreståndarne och föreståndarinnorna. Qwinnorna äro ytterst enkelt och smakfullt klädda. En enkel hwit mössa utgör fruntimrens hufwudprydnad wid gudstjensterna. Mössbandens olika färg utmärker de olika åldrarne, enka, hustru, jungfru eller flicka. Här skulle jag åter wilja hålla en botpredikan för wåra swensk-amerikanska damer. När jag såg den skara af flickor, som tågade in och ut ur kyrkan i Herrnhut, kunde jag icke låta bli att tänka på wåra swassande unga damer. Men det lönar icke att predika öfwer detta ämne, derför slutar jag twärt. Klockan ½9 på söndagsmorgonen hålles en half timme liturgisk sång. Denna wexelsång i Herrnhut är så egendomligt skön, att jag ingenstädes hört något dermed jämförligt. Episkopalkyrkans liturgi är för långtrådig, General Councils "Churchbook"-liturgi är för enformig. Man torde tycka, att jag talar öfwerdrifwet, om jag säger, att enligt min ringa mening ingen

kyrka har så skön liturgisk sång som Brödraförsamlingen. Hon har en hel stor bok, innehållande liturgiska sånger för söndagen, för festerna, jul, **fastan, långfredag, påsk** och pingst. Dessa liturgiska sånger äro så inrättade, att pastorn än sjunger wissa strofer, än läser wissa bibelspråk. Deremellan sjunger än hela församlingen, än männen, än qwinnorna, än den öfwade sångkören från läktaren. Jag försäkrar, att detta sätt att sjunga gör ett djupt och innerligt intryck. Denna rika omwexling är någonting så intagande, att jag icke undrar på, att en förmögen köpman från Hamburg, som med sin familj kommit till Herrnhut, sade till mig, att han funnit gudstjensten i Herrnhut så skön, att han beslutat förena sig med församlingen och tillbringa sina återstående ålderdomsdagar der. Genom denna liturgiska sång försjunker församlingen i stilla och innerlig betraktelse af nådens under. Många gamla sköna psalmer äro afdelade för sådan wexelsång; omwexlingen af melodier gör det hela lifwande och underhållande. Den store Bach är den, som på det djupaste och allsidigaste fattat idéen om den liturgiska sångens betydelse i den evangeliska kyrkan. I sina kyrko- och koralkantater samt i sina oratorier har han skänkt den lutherska kyrkan en owärderlig skatt af de underbaraste liturgiska sångstycken, men hon har tywärr icke tagit wara på den dyrbara gåfwan. De skicklige direktörerna wid de stora lutherska kyrkorna i Tyskland och Swerige hafwa icke warit drifne af Anden att sköta sitt kall. Jag önskar, att jag kunde och hade tillfälle att skrifwa en hel liten bok om detta ämne. Emellertid har Brödraförsamlingen på ett enkelt sätt utfört den stora tanke, som genomgår Bachs djupa och swåra kyrkomusik. Öfwerhufwud är sången en hufwudsak i Brödraförsamlingens gudstjenst. Wid påsk 1879 hade sångkören i Herrnhut sjungit ett storartadt oratorium. Så skulle det wara i wåra församlingar. Man war wid gudstjensterna i Herrnhut icke långsam. En **half timmes** liturgisk sång på söndagsmorgonen, sedan hufwudgudstjensten kl. 10, enkel och kraftfull med afsjungandet af sköna psalmer, samt en enkel och warm predikan öfwer texten i Joh. 7 om löfhyddohögtiden och ämnet: hwad en troende själ finner i Jesus **för sig** och hwad hon finner **för andra**. Märkligt nog sjöngs just den söndagen den sköna psalmen: "**Min Jesus öfwer-**

gifwer jag ej, ty han har utgifwit sig för mig", af den lutherske psalmsångaren Benj. Schmolck. Ja, måtte de orden alltid wara Brödraförsamlingens och hwarje församlings walspråk! På söndagseftermiddagen kl. 2 hölls så kallad diasporagudstjenst, då från Herrnhuts omnejd samlades wänner till Brödraförsamlingen. En enkel och hjertlig predikan hölls öfwer 2:dra bönen. De församlade syntes wara ytterst fattige, och jag hörde, att de woro wäfware, som förtjente en så ytterst ringa dagspenning, att det syntes otroligt, huru de kunna uppehålla sig. Man kan icke göra sig ett begrepp om, huru eländigt fattigt det är i många arbetarehem i Europa. Ens hjerta swider wid tanken derpå. Hafwa desse fattige sin tröst i Guds ord, så är dock allt wäl. Brödraförsamlingens diasporawerksamhet har på det skarpaste blifwit klandrad af många lutheraner. Denna werksamhet liknar mycket den äldre lekmannawerksamheten i Swerige. Brödraförsamlingens hemmissionärer werka inom statskyrkans församlingar för att samla de troende till inbördes uppbyggelse i mindre kretsar. En af desse missionärer i Herrnhut sade mig, att troende församlingspastorer helsa en sådan hjelp wid själawården med glädje. Det är dock klart, att många skola anse en sådan werksamhet såsom separatistisk. Tydligt är ock, att det ligger nära tillhands för Brödraförsamlingens inre missionärer att framställa sin församling såsom enda rätta församlingen för Guds barn. Man kan ock lätt tänka sig, att de själar, som få sin andliga wård genom Brödraförsamlingens predikanter, skola känna sig mera dragna till denna församling, der de finna en mindre krets af troende, än till statskyrkan, der de troende äro spridde och skingrade bland den stora massan.

En märklig sed wid gudstjensterna i Herrnhut måste jag erinra om, och det är, att när man kommer in i kyrkan lutar man sig ej ned till tyst bön såsom hos oss, utan sätter sig ned tyst och stilla utan någon slags ceremoni. När gudstjensten är slut, går hwar och en hastigt till sitt; intet pratande, inga widare glädjeyttringar, allt så enkelt, stilla och fridfullt. Allt är högst olika de bullrande wäckelsemöten, som hållas bland de s. k. fria samfunden i Amerika; i Herrnhut finner man icke alls det andliga stoj och bråk,

som många andlige bland oss swenskar anse såsom det enda säkra kännetecknet på lif. Man har i Herrnhut tagit seden mera efter Maria än efter nutidens hojtande kristne. På söndagsqwällen kl. 7 hölls åter liturgisk gudstjenst, hwarwid de anlände ombuden till generalsynoden helsades hjertligt wälkomna, samt pris hembars Herren för den lyckliga resan. Slutligen knäföll hela församlingen under bön särskildt för det på måndagen begynnande mötet.

Hwarje qwäll i weckan samlas man i kyrkan till en kort gudstjenst, ett par qwällar hålles bibelförklaring, den ena gången öfwer en text i G. T. den andra öfwer en text i N. T. Wissa qwällar bara sjunger man. Detta går så till, att verser wäljas öfwer någon wiss sanning ur flera psalmer i psalmboken. Detta är en predikan i psalmsång. Så wäl kunna församlingsmedlemmarne den stora psalmboken utantill, att så snart begynnelseordet af en vers sjunges af predikanten, falla alla in och sjunga sedan hwilken vers som helst ledigt och friskt utantill. En qwäll läsas missionsunderrättelser från de olika missionsfälten, en annan qwäll lefnadsteckningar öfwer någon afliden broder eller syster. Här hafwa wi åter en egenhet hos Brödraförsamligen. Dess medlemmar i allmänhet skrifwa en skildring af sitt lif, I arkivet i Herrnhut förwaras många tusen sådana biografier. Sådan är seden i Brödraförsamlingen, man tänke nu efter om den seden är farlig eller nyttig för det andliga lifwet.

En annan märkwärdig sak inom Brödraförsamlingen är dess högtidliga firande af de kyrkliga högtiderna och andra församlingsfester, som särskildt erinra om Guds nådesunder inom Brödraförsamlingen. Hwarje församling firar årligen sin stiftelsedag. Den 13 Augusti och den 13 November äro ock inom Brödraförsamlingen stora festdagar. Ännu flera festdagar firas. I pingstpredikningarna erinrades om Brödraförsamlingens pingsthögtid, som inträffade den 13 Augusti 1727, då Herrens närwaro i Herrnhut uppenbarades på ett särdeles öfwerbewisande sätt, så att hela församlingen tycktes wara uppryckt till tredje himmelen. Sådana öfwerswinnerliga dagar räknar Brödraförsamlingen flera och firar åminnelsen af dem årligen. Naturligtwis är församlingen i stor fara att öfwerskatta sådana känsloförnimmelser af

Herrens närwaro. I predikan på annandag pingst betonades allt för starkt brödraförsamlingens pingst. Pingstdagspredikan åter war en enkel och kraftig utläggning af pingstundret, såsom det berättas i Ap. Gern. Det war en predikan i min smak, ett enfaldigt och ledigt hjertespråk. Wid de stora högtiderna sjungas de gripande och storartade festliturgierna. Det är ur dessa liturgier och ur psalmboken man måste lära känna Brödraförsamlingens lära och bekännelse. Icke kan jag glömma den sköna pingstdagen i Herrnhut, då tidigt på morgonen en skara ynglingar med blåsinstrumenter tågade genom den lilla staden, stannade här och der och blåste sköna psalm- och sångmelodier. Man må icke undra, om jag war litet swärmisk den sköna wårmorgonen. Sedan den sköna festliturgien i kyrkan längre fram på morgonen! Jag kände mig lycklig, att min länge närda önskan att få wistas några dagar i Herrnhut gått i fullbordan.

Nu måste wi göra ett besök på kyrkogården. Der wandrade jag ofta. War det inbillning, eller hwad war det, som gjorde, att jag kände det så fridfullt på denna "fridsgård" och "gudsåker"? Fyrkanter af gamla lindar beskugga grafwarna liksom ock en wördnadsbjudande lindallée leder till denna Brödraförsamlingens hwiloplats, som ligger på sluttningen af Hutberget. Öfwer porten stå de orden: "Kristus är uppstånden ifrån de döda och worden förstlingen bland dem som sofwa". Inga lysande grafwårdar ser man här; en liten stenhäll ligger öfwer hwarje graf, hwarå den aflidnes namn, födelse- och dödsår är inristadt. Derjämte står ofta ordet afsomnad eller hemgången. Hemgången, hwilket ojämförligt skönt ord på en grafwård! Man märke dock här, att Brödraförsamlingen är i stor fara för andlig sjelfbelåtenhet och säkerhet, ty hon will naturligtwis gerna tro, att alla hennes medlemmar gå hem, när de dö. Huru ljuf wore icke en sådan tanke, men huru farligt är det icke att tro sig wara Guds barn för det man tillhör det och det samfundet! I midten af kyrkogården är Zinzendorfs och hans familjs graf, inalles åtta grafwårdar. Dessa wårdar äro ock liggande stenar men större än de öfriga och upplagda på en stenfot. Här ligger den ädle grefwe Zinzendorf, den man som i lifstiden brann af glödande Jesuskärlek,

såsom en fader bland en stor barnskara, ty alla de här begrafne kunna betraktas såsom hans andlige barn. På kyrkogården äro ock körerna, de olika könen och åldrarna inom församlingen, skilda åt. Inskriften å Zinzendorfs grafsten lyder så: "Här hwila benen efter den oförgätlige Gudsmannen Nicolaus Ludvig von Zinzendorf och Pottendorf, som genom Guds nåd och sin trogna, outtröttliga tjenst war den i detta 18:de århundradet förnyade brödra-unitetens wördnadswärde föreståndare. Han war född den 26 Mars 1700 i Dresden och gick in i sin Herres glädje den 9:de Maj 1760". Nederst på wården stå ock följande märkliga ord: "**Han war satt att bära frukt och en frukt som blifwer**". Widare såg jag Spangenbergs grafwård och wårdar öfwer grefwar och statsråd, alla lika enkla, som de öfrige. Här äro ock missionärer från skilda missionsfält begrafna. Det är märkwärdigt att wandra omkring bland dessa enkla minneswårdar; de tala om kärleksfull och oegennyttig uppoffring för Jesus och förlorade syndare. Först till wenster å kyrkogården ser man den enkla wården af den förutnämde Christian David, en af Brödraförsamlingens patriarker. Följande ord stå å grafstenen: "Christian David, Herrens tjenare, född den 31 December 1690 i Senftleben i Mähren, **hemgången** den 3:je Feb. 1751. En timmerman; fälde det första trädet till Herrnhuts bebyggande den 17 Juni 1722".

Påskdagsmorgonen före soluppgången hwarje år tågar hela församlingen i Herrnhut under basunaklang till kyrkogården. Der läses och sjunges då den gripande påskliturgien, och namnen på dem, som under året aflidit, uppräknas. Der aflägges trosbekännelsen och helsningar sändas från den stridande till den triumferande församlingen. Är icke detta en skön sed? Den hemliga kraften, som uppehållit Brödraförsamlingen, är först och främst dess innerliga fasthållande af försoningen, som i Kristo skedd är, men ock dess sköna gudstjenst och dess gripande högtidsfirande. Det finnes knappast någon församling, der församlingsmedwetandet och församlingskärleken äro så starka, lefwande och innerliga som i Brödraförsamlingen. Hit hörer ock den trogna wården om församlingens historia. Festfirandet på kyrkogården påskdagsmorgonen är en kyrkohistorisk föreläsning af kraftigaste art.

Wi gå från kyrkogården till arkivet d. w. s. det ställe, der Brödraförsamlingen förwarar sina gamla taflor, böcker, handlingar och allt sådant, som för samfundets historia är af wigt. Bland de museer och historiska minnen, jag såg i Europa, war arkivet i Herrnhut ett af de för mig mest intressanta. Detta arkiv förwaras i det s. k. herrskapshuset intill hwilket den allra näpnaste lilla trädgård eller park är belägen. En särskild arkivar håller detta arkiv i den behagligaste ordning. Han följde mig och några andra och wisade oss allt med den enkla och hjertliga wänlighet, som i allmänhet utmärker folket i Herrnhut. Der finnas en hel mängd oljetaflor och andra taflor och ritningar jämte en rik samling af porträtter, alla belysande Brödraförsamlingens historia. Eget war att se taflor öfwer Brödraförsamlingens första swärmiska kärlek till Jesus, då fruntimren gjorde sig bilder af honom, dem de kysste och smekte på det barnsligaste. Detta skedde allt i uppriktig wälmening. Flera utaf den första tidens swärmiska ceremonier begagnas nu icke mer i församlingen. Man erinre sig Maria Magdalena på uppståndelsemorgonen och Herrens Jesu ord: "kom icke wid mig!" så har man en förklaring öfwer dessa underliga taflor. Naturligtwis finnas här porträtter af Zinzendorf jämte andra minnen af honom. Sjelfwa "senapskorns-orden", som han under sin studietid stiftade, finnes der; sängen på hwilken han låg wid sin död o. s. w. Man ser ock här den egenhändiga handskriften af Luther, Melanchton och många andra berömda män inom kyrkan. Bland det intressantaste är en förklaring öfwer psaltaren, skrifwen af Hus med egen hand. Icke minst märkwärdiga äro 13 stora folianter i skön handskrift på böhmiska, innehållande berättelser ur de böhmiske och mähriske brödernas historia — en werklig kyrkohistorisk skatt, på ett underbart sätt räddad undan jesuiternas mordbrännareraseri. Hade jag kunnat böhmiska språket, tror jag, att jag icke återkommit till Amerika på årtalet 1879! Det gladde mig innerligt att i denna tid se ett folk, som älskar sin församling och sin kyrkas historia. Ett museum innehållande saker, som missionärerna hemsändt från de olika missionsfälten, finnes ock i Herrnhut.

Något skulle jag ock nämna om de olika körernas hus i Herrnhut. Egendomsgemenskap råder icke i Herrnhut såsom t. ex. ibland Erik-Jansisterna i Bishop Hill fordom. På tal om Bishop Hill skulle det wara högst märkwärdigt att få försöka skriswa en widlyftig jämförelse mellan Bishop Hill och Herrnhut. Hwilken himmelswid skilnad mellan de båda platserna! Bishop Hill hade ju ock en andlig begynnelse, der war ju en gång ett brinnande andligt lif bland Erik Jansons sällskap? Hwad är orsaken till den stora olikheten mellan Zinzendorf och Erik Janson, mellan, Herrnhut och Bishop Hill? Huru olika frukterna af de bådas werksamhet! Mina läsare må med allwar studera denna sak. Jag stod för något år sedan på Erik Jansons graf i Bishop Hill; jag tänker mig nu stå på denna graf och se utöfwer Bishop Hill och werksamheten, som utgått derifrån. Jag tänker mig sedan stå på Zinzendorfs graf och se utöfwer Herrnhut och den werksamhet, som utgått derifrån. Desse grafstenar ropa!

I Herrnhut försörjer hwarje familj sig sjelf. För de ogifta, som icke tillhöra någon familj, finnas s. k. körhus, der man har gemensam andlig och lekamlig wård, der man ock har en gemensam bönesal. Så hafwa de "lediga systrarna" ett stort hus; så hafwa ock de "lediga bröderna" ett hus kalladt brödrahuset. Hus finnes ock för enkorna. Ett hus i Herrnhut kallas Pilgrimshuset. Der mottagas missionärer och andra, som komma till Herrnhut på besök eller för att hwila ut efter mödorna i fjerran land.

Hwad som mycket bidrager att göra lifwet i Herrnhut intressant är, att der wistas gamla missionärer från hednaländerna och aflägsna hemmissionsplatser, hwilka på sin ålderdom stanna i det gemensamma jordiska hemmet, sedan de icke längre orka tjena på missionsfältet. Så träffade jag en, som hade länge betjent en församling i södra Ryssland, en missionär från Grönland och en gammal älsklig gubbe, som warit mångenstädes men senast werkat såsom lärare i Brödraförsamlingens uppfostringsanstalt i franska Schweitz. Han talade om den bekante Godet och den andliga ställningen i Schweitz. En annan innerligt treflig gubbe i Herrnhut måste jag omnämna. Det är den gamle bokhandlaren. Jag kom en dag in på den lilla bokhandeln. Gubben och jag kom-

mo i samspråk. Efter en stund sade han: "jag trodde, att Ni älskar Jesus; man ser det på folk". Den älskliga gumman, som ock war inne, tillade betecknande nog: "man känner det ock". Den gubben skulle jag hafwa welat taga med på en rundresa bland P. W:s wänner i Swerige och Amerika. Att höra den gamle berätta, huru han i sin ungdom med förskräckelse fick se sin syndaskuld, huru han i sin kyrka, den lutherska, ej fick höra om Jesu blod och dess kraft, utan måste gå i katolska kyrkan för att få höra och se något om Jesus (det war i början af detta århundrade, då den lära herskade på de lutherska predikstolarne, som P. W. så ifrigt nu utbreder), samt huru han slutligen från Herrnhut fick höra predikan och sången om Lammets blod och derigenom fann frid; det war i sanning rörande öfwer all beskrifning. Nu gladde sig den gamle mannen, att det gamla ordet om försoningen på korsets stam åter förkunnas på lutherska kyrkans predikstolar. Om alla separatister talade om sin moder-kyrka, från hwilken de utgått, så som den separatisten talade, då wore det skönt i werlden. Ni må icke tro, sade han, att wi här i Herrnhut äro idel Guds barn och troende, o nej, här äro ock oomwända och skrymtare, men troende Guds barn finnas dock ibland oss, likson de ock finnas i statskyrkan, och wi fara allwarligt efter att hålla kristlig tukt och ordning i wår församling.

Man wet, att i Brödraförsamlingen lottkastning brukas i enlighet med exemplet i Ap. G. 1 kap. Man söker på detta sätt i wigtiga angelägenheter få weta Guds wilja. Att det behöfwes ett enfaldigt sinne, som ej wiker från Guds tydliga ord, om ej denna lottkastning skall blifwa till skada, är tydligt. Jag nämner om detta bruk af lotten, för att erinra derom, att man emellanåt i Brödraförsamlingen anwänder detta tecken för att se, hwem Gud har utsett till ens följeslagare eller följeslagarinna genom lifwet. Man märke ock, att inom Brödraförsamlingen intet äktenskap får ingås, förrän kyrkostyrelsen gifwit bifall till förlofningen och äktenskapet. De unga inom det samfundet måste således låta sin kärlek siktas och pröfwas af kyrkostyrelsen, innan de ens få förlofwa sig. Hwad skulle wåra unga säga, om wi hade en församlings-konstitution, som fordrade, att kyrkorådet i hwarje församling först

måste gifwa bifall, innan någon öfwerenskommelse om äktenskap finge ingås mellan de älskande? Man märker wid jämförelsen, att det måste wara snällt folk inom Brödraförsamlingen.

En innerligt treflig bekantskap gjorde jag i Herrnhut med en mennonitfamilj, som nu ingått i Brödraförsamlingen för att få tillbringa ålderdomens dagar i Herrnhut. I en mennonit-tidning, som utgifwes i Tyskland, läste jag i Februari-numret för 1879 en passionsbetraktelse, som kom mitt hjerta att klappa af glädje. Först en passionspsalm den allra ljufligaste, hwari bland annat stod: "icke din skuld är det, att du detta lider, nej, Herre, jag äre't, jag har förskyllt det, du will för min skull försonande stilla Fadrens wrede." Jag skref af hela betraktelsen och önskar, att rummet tilläte att meddela den här. Emellertid war hufwudinnehållet deraf ett innerligt och kraftigt wittnesbörd om den sanningen, att Kristus burit wår skuld och utstått wårt syndastraff. När man läser sådana bekännelser af Mennoniterna och wet, huru många lutheraner i wår tid hafwa öfwergifwit korsets evangelium, då kan man se uppfyllelsen af det ordet: "de främste warda de ytterste och de ytterste de främste".

Wi måste nu skynda från det kära Herrnhut, der ock synd, fel och skröpligheter af swår beskaffenhet finnas. Men hwad säges om Brödraförsamlingens hednamission? Den begyntes 1732 eller 10 år efter församlingens stiftelse i Herrnhut. Huru rörande att läsa om de första missionärerna! Brödraförsamlingen räknar omkring 30,000 medlemmar och har i sina församlingar i de olika hednaländerna öfwer 70,000 personer. Jag tror icke, att den gamla lutherska kyrkan behöfwer blygas öfwer sin dotter, men wäl öfwer sin egen tröghet. En annan på det högsta berömwärd sak hos Brödraförsamlingen är hennes nit för ungdomens uppfostran. En mängd skol- och uppfostringsanstalter stå under detta lilla samfunds ledning. Må icke ljumhet och slapphet få förderfwa denna sköna Herrens plantering! Ware det wår afskedsönskan, då wi nu ila tillsammans widare.

Ett kort besök i Leipzig wid förbifarten.

Jag kom för sent till mötena i Leipzig, som hållas wid pingsttiden. Jag trodde mig dock känna förhållandena i denna stad, då jag för 20 år sedan hade wistats der ett år. Nu war jag utkommen att se, hwad jag förut icke sett. Genom rekommendation af en wän från wistelsen i Karlsbad gjorde jag nu i Leipzig bekantskap med en innerligt älsklig man och hans familj, nämligen D:r König, författare af en alldeles utomordentligt intressant tysk literaturhistoria, som på en owanligt kort tid uppnådde flera upplagor. Den boken är ensam ett bibliotek och borde läsas äfwen ibland oss i synnerhet för de bilder och skildringar från reformationstiden, som deri finnas. Hwad som hos D:r König kändes så skönt war, att han är en enfaldig, innerlig kristen. Den lärde mannen arbetar bland annat ifrigt bland barnen i söndagsskolan. Man erinrar sig, att Leipzig är Tysklands stora boktorg, der ofantliga magasiner, fylda af böcker, finnas. Genom skogsparken, det sköna Rosenthal, strax utanför staden wandrade jag för att höra den sköna fogelsången. Der får man för intet höra en konsert af utsökt behag. Ehuru jag förut sett de wida fälten, der den stora folkslagtningen stod 1813, så wille jag dock ännu en gång se den märkwärdiga platsen. Tidigt en skön morgon begaf jag mig ensam ut till "Napoleonstenen", den minneswård, som är uppstäld på det ställe, der Napoleon stod den 18:de Oktober 1813. Hwem har icke läst om denna blodiga sammandrabbning mellan folkförtryckaren och de förtryckte, mellan de för sina synder straffade och den, som utförde straffet tills Gud sade: "härintill skall du gå och icke widare, här skola dina stolta böljor sätta sig". Wid Leipzig måste Napoleon med sina stolta böljor, de franska regementena, sätta sig. I nödens tid hade många bland tyska folket måst lära bedja; man hade blifwit nödgad begynna draga fram i ljuset det gamla ordet, som den förhärjande rationalismen hade kastat i skräpwrån. Jag tyckte mig höra en allwarlig ottesångspredikan den sköna sommarmorgonen jag stod öfwer stoftet af de många tusenden, som stupade wid Leipzig 1813. Den som will läsa historien får höra samma predikan. Napoleonstenen består af ett poleradt granitblock,

uppstäldt på en sockel, som är upplagd på en jordkulle. Ofwanpå granitblocket ligger en gjuten afbildning af Napoleons kejsarhatt, wärja och fältkikare. På granitblockets framsida stå i gyllene skrift de orden: "Här stod Napoleon den 18 Oktober 1813, betraktande den stora folkslagtningens strider". På baksidan står den sköna bekännelsen: "Herren är den rätte krigsmannen; Herre är hans namn". 2 Mos. 15: 3. Ett jernstaket omgifwer wården. Några träd äro planterade deromkring och en liten waktstuga är uppbygd, deri en gammal sachsisk soldat är till hands att wisa främlingar wården och en del reliker efter slaget. Man har från Napoleonstenen en widsträckt utsigt öfwer det stora sädesfält, som 1813 wattnades med menniskoblod och göddes med köttet och benen efter massor af kristenhetens soldater. Jämmern bland de sårade trotsar den mest glödande fantasi, såsom den ädle läkaren Reil, hwilken dukade under för sina ansträngningar bland de sårade, wittnar. Bland 20,000 sårade fanns icke en enda som hade en skjorta, täcke, lakan eller ens litet halm att ligga på. En gammal soldat, som 1859, då jag besökte slagfältet wid Lützen, waktade monumentet, som är uppstäldt i en lund på Gustaf Adolfs dödsplats, sade mig och mina kamrater, då wi frågade honom huru han kunnat lefwa efter de rysliga sår, hwaraf hans panna bar spår, att han wid Leipzig 1813 redan war nedkastad i en grop bland de döda, men att han då hade återwunnit så mycken sans, att han kunde röra fingrarna, hwarpå man förbarmade sig öfwer honom. Sådane äro den store Napoleons bragder. Om någon sten talar, så är det wisst Napoleonstenen. Tänk dig Napoleon den 3:jes slut och sedan hans sons död i Zululandet i Afrika 1879, och du har en familjehistoria, som söker sin like i werldens häfder. På det stora slagfältet wid Leipzig äro minneswårdar stälda här och der, hwaribland en på "monark-kullen", der de mot Napoleon förbundne monarkerna föllo på knä och tackade Gud wid underrättelsen om slagets utgång. Så förmäler berättelsen från den tiden. Från slagfältet gick jag till Leipzigs kyrkogård, som ock war wittne till gruffliga scener 1813.

Innan jag lemnade Leipzig, wille jag ock återse missionshuset, der jag wistats ett år, och der jag måste utkämpa sådana inre och

yttre andliga strider, att jag icke wäntade annat än undergång till kropp och själ. De striderna och det följande årets studier och bekymmer bröto min helsokraft för hela mitt jordiska lif. Man will nu kanhända weta orsaken, hwarföre jag lemnade missionsinstitutet i Leipzig. Då will jag kortligen säga: att försöka förmå en ung liflig wermländsk "läsare" att trifwas i Leipzigs missionshus åren 1859 och 1860 war detsamma som att söka förmå fisken att simma på torra landet. Mitt ungdomliga oförstånd måste naturligtwis bära en dryg del af skulden. Om missionshuset i Leipzig wid den tiden måste jag dock säga, att renlärighet utan innerligt och barnsligt lif i Kristus är en jämmerlig ting. Will man se ett allwarligt, men i min tanke sant omdöme om Leipzigermissionen, då läse man i "Tidskrift för Teologi och Kyrka" från Finland för 1878, sid. 340—350 en uppsats af professor, d:r H. Råbergh. I den skildringen finner man ock ett opartiskt förswar för min flyttning från Leipzigs missionshus, ehuru d:r Råbergh hwarken känner eller nämner mig och min wistelse i Leipzig. Jag rymde icke, utan reste först efter wederbörlig tillåtelse och uppgörelse af min oförgätlige andlige fader, d:r P. Fjellstedt. År 1879 kastade jag en blick på missionshuset i Leipzig, mina forna strider, mina synder och Herrens outsägliga nåd. Huru underliga äro icke Herrens wägar! Emellertid önskar jag, att Herren rikligt må utgjuta sin nåd och wälsignelse öfwer Leipzigermissionen och tager härmed farwäl af den lärda staden.

Halle. Franckes barnhem. Ljus och mörker i Halles historia.

Hwem har icke hört talas om Halle och barnhuset der? Från 1691 till inemot midten af förra århundradet war Halle ett brinnande och skinande ljus, som med Guds ord belyste Tyskland och andra länder. Ända till Amerika och Indien lyste den nådens sol, som war uppgången öfwer Halle. Från universitetet i Halle

utsändes lefwande sanningswittnen i tusental öfwer Tyskland. Äfwen till judar och hedningar bars budskapet om Kristus af män, som fått sin andliga uppfostran i Halle. I de första årtiondena af det då lifskraftiga universitetet i Halle fingo öfwer 6000 teologer sin bildning der, och dessutom uppfostrades tusenden i barnhemmets skolor. Halle war på den tiden en "läsare"-stad i ordets skönaste bemärkelse. När man står på taket af den ofantliga barnhemsbyggnaden och ser utöfwer staden, tycker man sig höra ljudet af de studier, böner, sånger, andliga samtal och predikningar, som på den tiden gjorde Halle till ett hjerta, derifrån lifsblod utströmmade till hela den lutherska kyrkan, ja, den protestantiska kristenheten. Will man se ett monument af den andliga lifsrörelse, som då utströmmade från Halle, så besöke man barnhemmet. När man står på dess gård eller på frontbyggnadens tak, kan man i sanning tillämpa de orden, som stå i St. Pauls katedral i London: "söker du hans monument, så se omkring dig"; söker du den halliska andliga wäckelsens monument, så se omkring dig på den ofantliga barn- och skol-stad, som Francke under trons bön bygde. Jag behöfwer ju icke försöka närmare beskrifwa de byggnader, som utgöra Franckes barnhem; man har ju ofta läst derom. Nära 4000 barn, gossar och flickor, besöka nu barnhemmets skolanstalter; man kan då tänka sig, att byggnaderna äro ofantliga. Några byggnader hafwa wisserligen blifwit uppförda efter Franckes tid, men det är dock märkligt, att en man, som hade så trägna pligter såsom universitetslärare, kunde genom trons bön och med fria kärleksgåfwor uppföra sådana byggnader. På fronthuset, som är tre wåningar högt och har 15 fönster å långsidan i hwarje wåning, stå på framsidan öfwerst midt på huset under twänne örnar, hwilka flyga mot solen, de orden: "**de som wänta efter Herren, de få en ny kraft, så att de skola uppfara med wingar såsom örnar**". Es. 40: 41. När man kommer in i huset stå på en tafla de orden: "wår hjelp står i Herrens namn, den himmel och jord gjort hafwer". Ps. 124: 8. Dessa språk äro nycklarna till denna anstalt och dess historia. När man kommit öfwer den långa gården, som på alla sidor omgifwes af hus, finner man i östra ändan ett monument öfwer Francke. På en hög fot af schlesisk marmor stå tre

bronsbilder, Francke i presterlig drägt och ett litet barn på hwardera sidan om honom, en gosse och en flicka. Gossen håller en bibel, den lilla flickan ser i barnslig kärlek upp till Francke såsom sin fader, gossen likaså. Francke håller sin wenstra hand på det minsta barnets hufwud och wisar med den högra mot höjden. En skön wård! På framsidan står Franckes namn och orden: han satte tro och lit till Gud.

När man nu wandrar genom de gamla barnrummen och skolrummen, ser allt gammalmodigt ut. Jag besökte ock det gamla köket och den stora matsalen. I den gamla bönesalen ser man porträtter af Luther och Melanchton, af Francke och hans efterföljare i föreståndareskapet öfwer barnhemmet samt en byst af Fredrik Wilhelm den III af Preussen, hwilken byst ock är ett tecken till den fria kristliga kärlekens förkolnande och nödwändigheten af statsanslag för barnhemsskolornas underhåll. Till anstalten fogade ock Francke ett sjukhus och ett hem för enkor. Hwilken skön inrättning! Hem för wärnlösa barn, hem för sjuka och hem för enkor; det är just hwad den stora nöden i werlden kräfwer. Till anstalten höra ock stora byggnader, som woro nödwändiga för det stora hushållet. En ganska stor trädgård är ock barnhemmets egendom. Icke få wi glömma Cansteinska bibelsällskapets magasin och stora tryckeri, hwilka ock äro förbundna med barnhemmet. En wän till Francke, den fromme friherre von Canstein, stiftade nämligen år 1710 ett bibelsällskap, för hwilket han offrade sin tid och sina pengar. Ändamålet med detta sällskap war att göra bibeln tillgänglig för de fattige för ett ytterst ringa pris. Genom pietismen har således lutherska kyrkan äran att hafwa bildat ett större bibelsällskap ungefär hundra år förr, än det stora engelska bibelsällskapet stiftades. Från Halle hafwa millioner biblar utgått på tyska, böhmiska, polska och lithauiska språken.

Innan wi lemna barnhuset i Halle, måste jag för mina läsare framställa några ämnen till allwarlig betraktelse. Man wet, att från Halle utgick den andliga digerdödens mordängel, som härjade öfwer lutherska kyrkan i slutet af förra och begynnelsen af wårt århundrade; man wet ock, att från Halle spriddes den

förnekelse af försoningsläran, som förödde den lutherska kyrkan till det yttersta. Från Halle utsändes den lära om frälsningen från sjelfwa synden, den helgelsepredikan, som i tjusande och smäktande ord swassade på wår kyrkas predikstolar och werkade ett tillstånd inom kyrkan, sådant det war wid den tid, då wåra äldre bättringspredikanter och den äldre lekmannawerksamheten i Swerige åter begynte förkunna den gamla läran om synd och nåd. Således, från Halle, derifrån ljuset förut så klart utstrålat öfwer kristenheten, spriddes nu ett så mycket hemskare mörker. Hwad war orsaken? Hwad war orsaken, att ljuset så snart slocknade i Halle, att hedna-missionen, som derifrån utgått, afswalnade, under det det lilla Herrnhut strålade såsom en polstjerna i den långa stormiga natten, och under det Brödraförsamlingen fortsatte och utwidgade en hednamission, som satt kristenheten i förwåning? Halle och Herrnhut woro barn af den pietistiska wäckelsetiden; hwad war orsaken, att den äldre systern föll så djupt, under det den yngre i frestelsens tid blef beståndande i sanningen? Dessa frågor äro wäl wärda, att hwarje kristen på det allwarligaste derpå söker ett sanningsenligt swar. Halle öfwergaf den gamla evangeliska läran om försoningen och rättfärdiggörelsen, Halle begynte anlita förnuftsqwickheter för att bewisa orimligheten i den läran, att wåra synder blifwit af Gud tillräknade Kristus, och att Kristi rättfärdighet tillräknas oss, och att detta tillräknande är wår fasta salighetsgrund. Se det war orsaken; Halle wek af från det gamla korsets evangelium. Om någonstädes, så ropa stenarne i Halle till hwarje evangelisk kristen: "håll det du hafwer, att ingen tager din krona!" Ja, stenarne på Halles gamla kyrkogård ropa, de gamla husen och gatorna i Halle ropa öfwerljudt warning, de ropa: släpp icke det gamla evangelium! Jag wille höra de gamla husens tysta rop och wandrade derföre bland den uråldriga stadens grånade och bräckliga kyrkor och hus. Bland annat träffade jag ej så långt från barnhemmet ett hus, som till mig ropade med genomträngande skärpa. På wäggen stod i gyllene bokstäfwer: "här bodde filosofen Christian Wolf". Denne war den ulf i fårakläder, som, under det han sjelf syntes wara from och kristlig, i Halle och annorstädes införde

den filosofi, som begynte wäga Guds ords sanningar på förnufts-wishetens wågskål och derwid i det gamla evangelium fann så mycken öfwerwigt, att den ansåg, att det mesta af den gamla lutherska läran borde kastas bort. På qwällen wandrade jag ock på Halles kyrkogård. Den som med 18de och 19de århundradets kyrkohistoria i hand wille wandra på denna kyrkogård, skulle i sanning få höra föreläsningar öfwer frågan om försoningen i Kristi död så allwarliga, att han icke längre skulle hålla läran om Kristi lidande och död för en bisak. Jag hinner icke uppräkna alla wårdar jag såg. Jag will endast nämna den enkla med passande bibelspråk försedda minneswården öfwer Tholuck, den man, som från och med 1820 åter höjde korsets fana i Halle. Den mannens historia är sannerligen märkwärdig.

På det gamla torget i Halle, som bär prägeln af grånad ålder, står en byst af Händel, som war född i Halle. I Halle war det ock, som landtgrefwen Filip af Hessen måste göra afbön inför kejsar Carl V efter det olyckliga slaget wid Mühlberg 1547. Men wi få icke längre uppehålla oss i Halle; wi måste öfwer Wittenberg skynda till Berlin, Tysklands hufwudstad, der man kan få se soldatwäsendet i all sin glans och härlighet.

Berlin. En söndag der. Festweckan. Det kejserliga guldbröllopet. Bismarck och Moltke.

Då jag war i Tyskland, wille jag ock se hufwudstaden, det stora Berlin, som efter de preussiska segrarna tillwäxt i folkmängd, ondska, yttre härlighet och fattigdom. Orsaken att jag reste dit för att wistas der just under guldbröllopsweckan war den, att i samma wecka höllos de kristliga möten, som årligen firas i Berlin efter pingst. Så mycket hade jag hört och läst om Tysklands och synnerligen om Berlins gudlöshet, att jag gerna wille se, om der finnas några yttringar af kristligt lif och werksamhet. Lördagen den 7 Juni kom jag till Berlin och tog in hos en judisk

familj. Mannen hade jag lärt känna i Karlsbad. Frun i huset mottog mig som en moder mottager en son och bewisade mig all wänskap och kärlek. Barnen woro ock ytterst artiga och snälla. Familjelifwet hos Israels folk måste i allmänhet wara märkwärdigt allwarligt och innerligt. Huru skulle det folket hafwa kunnat bestå i årtusenden under alla stormar, under landsflykt och lidanden, om ej familjebandet hade warit fast. Icke kan jag glömma den wänliga omwårdnad, jag åtnjöt hos en familj af Israel i Berlin. Ack, ack, det Israelitiska folket, när skall dess omwändelsetid komma?

Följande dag war trefaldighetssöndag. Jag war i wal och qwal, huru jag bäst skulle anwända min söndag. Gerna hade jag welat gå i domkyrkan för att höra hofpredikanten Kögel och Tysklands förnämsta kyrkosångkör. Men när jag såg, att den gamle d:r Büchsel, författaren till "En landtpastors lif", skulle predika, war det mig icke möjligt att motstå åstundan att höra det gamla sanningswittnet. Jag uppsökte Mattheikyrkan, ett litet wackert tempel, som är beläget i den finaste delen af staden, bland idel rikt och förnämt folk. När jag kom in i kyrkan och fick se, att redan kyrkowäktaren hade twänne ordnar och prestkappa, blef jag nästan förhäpen. Jag stod en liten stund i hufwudgången, men efter som jag hwarken hade militäruniform eller ordnar, trodde jag det wara bäst för mig att gå åt en sidogång. Mycket riktigt, der anwisade mig en annan kyrkowäktare, som ingen orden hade, mycket artigt en beqwäm sittplats rätt bredwid en grefwe. I kyrkan war mycket folk, och den gamle Büchsel höll en enkel och hjertlig predikan öfwer texten om Nikodemus. Det fröjdade mig innerligt att så förnämt folk wille höra och fick höra ett så enkelt ock kraftigt wittnesbörd om nya födelsen.

Nu uppsökte jag den s. k. Christuskyrkan, der söndagsskola hölls, för hwilken professor Cassel war superintendent. Kyrkan war full af barn, lärare och lärarinnor, och den lärde professorn dref werket med innerlighet, lislighet och kraft. Det war åter ett ljufligt wittnesbörd, att äfwen i Berlin Guds ord finnes och begagnas både ibland äldre och barn, höga och låga, lärda och olärda. På qwällen fick jag händelsewis tillfälle att bewista en guds-

tjenst, som för mig war djupt rörande. Det war i Zionskyrkan, en ny, innerligt wacker kyrka i en af Berlins nya stadsdelar. Ganska mycket folk war samladt; aftonsolen spridde ett så behagligt ljus in i den utomordentligt smakfulla kyrkan. Pastor Krafft höll en i sanning kraftfull predikan öfwer Ap. Gern. 6 kapitels första del. I gripande ordalag skildrade predikanten tillståndet i Zionsförsamlingen. Det war en missionspredikan. Han sade, att 70,000 menniskor tillhöra denna församling, och att i församlingen äro endast twänne prester anstälda, af hwilka den ene nu war sjuk. Den kraftigaste uppmaning stäldes till alla kristna, unga och gamla, att deltaga i det oerhörda arbetet, som behöfdes för denna massa af menniskor, af hwilka endast ett fåtal kunde rymmas i kyrkan. Jag kan icke beskrifwa, huru det rörde mig att åhöra denna predikan. Tänk, 2 prester för 70,000 menniskor midt i Tysklands hufwudstad! Man har nu att märka, att staden på de sednare åren wäxt till så hastigt, att medlen för andlig werksamhet bland dessa folkmassor äro helt otillräckliga. På måndagsförmiddagen hörde jag en liflig diskussion öfwer räddningsanstalter för wärnlösa och wanwårdade barn. Föreståndarne för sådana anstalter i Brandenburg woro samlade i evangeliska "Föreningshuset". På eftermiddagen bewistade jag en särdeles angenäm högtid. Utanför Berlin på sjelfwa sandheden ligger ett barnhem, inrättadt af den för inre mission och räddningsanstalter outtröttligt werksamme d:r Wichern. Man wet, att hela Berlin är beläget på en stor sandhed. Knappast har någon hufwudstad i werlden ett så magert läge som Berlin. Utanför staden på heden är en tallskog planterad, och i denna tallskog ligga flera små täcka byggnader, hem för hundra wärnlösa barn jämte brödrautbildningsanstalt och seminarium för prestkandidater, hwilka sändas till Amerika. Särdeles angenämt war det att se, att barnen icke woro hopade i en enda stor byggnad, utan att de woro afdelade i familjegrupper af ett antal ej högre än 15 i hwarje familj. Hwarje familj hade sitt särskilda hus och hushåll. Husen hette: Johanneshjelpen, Düppelskansen, Bethel, Eulenburg och Maria- och Martha-huset. Hela anstalten heter Johannesstiftelsen. Här hölls nu årsfest. En blomsterprydd talarestol jämte säten och tillbehör war anordnad. Det

sköna war att se twänne af kejsarens hofpredikanter närwarande såsom talare wid festen. Kejsar Wilhelms hofpredikanter äro allwarligt kristliga män. Innerliga, enkla och kraftiga tal höllo de båda hofpredikanterna. Frommel, den ene af dem, en äkta folkpredikant, höll ett tal öfwer ämnet: Johannesstiftelsen bygd i sanden men ej på sanden. Han gjorde en jämförelse mellan det kristliga räddningsarbetet och trädplantering på en sandhed. Se Es. 35 kap. Särskildt hänwisade han derpå, att denna anstalt är bygd i närheten af Berlins ofantliga fängelser. I brödraanstalten, som står i förbindelse med barnhemmet, uppfostras kristna män att blifwa sjukwårdare och tjenare i fängelser, på det de må bringa Guds ord till de förlorade. Det ofantliga cellfängelset i Moabit i Berlin står under dessa bröders andliga wård. Jag war af fängelsepredikanten, en älsklig man, inbjuden att bese fängelset. Tiden tillät mig blott att bese det yttre af denna ofantliga byggnad. Hofpredikanten Stöcker höll ock ett lifligt föredrag, deri han framhöll betydelsen af evangeliska klosteranstalter. Man hade nämligen på spe kallat Johannesstiftelsen ett kloster. Ja wäl, sade pastor Stöcker, men här äro inga jernhårda löften utan trons fria lydnad. Särskildt betonade han wigten af stadsmission och den tjenst bröderna från Johannesstiftelsen göra wid denna mission. Ja, huru måste icke äfwen en kristen främling fröjda sig deröfwer, att något göres för att bringa evangelium till de många fångarna, de fattige och elända i det stora Berlin. En enkel qwällsward intogs under tallbuskarne, barnen tågade med fanor och sång omkring på de wackra wägarne mellan husen. På mellantiden lekte barnen, och jag jämte en gammal pastor åkte med dem några slag omkring på den enkla karusell, som de hade tillstält med tillhjelp af ett gammalt wagnshjul. Barn äro sig öfwerallt lika, och min lustresa i sällskap med barnhemsbarnen i Berlin är ett af mina käraste minnen från min färd. Med bön och sång afslutades den angenäma festen. Naturligtwis höjdes ock kraftiga hurrarop för kejsaren. Det hörer såsom det synes till seden i Tyskland att i tid och otid berömma och hurra för kejsaren. Nåwäl, det war nu guldbröllopsweckan, äfwen en hetlefrad republikan måste tåla att hans ögon, öron och alla sinnen öfwerfyldes

af kejsar Wilhelms lof. — Då den stora festskaran tågade från barnhemmet mot staden, följde de kära barnen med till stationen. Med sång och hurrarop tog den älskliga barnskaran farwäl af oss. På tisdagsaftonen den 10 Juni hade jag nöjet och äran att på nära håll få se kejsar Wilhelm, kejsarinnan, kronprinsen med kronprinsessan och några af deras barn. Man må wara huru stor fiende som helst till soldatwäsendet, så kan man icke annat än skänka kejsar Wilhelm sin uppriktiga aktning och wördnad. Utomordentliga äro de triumfer, som denne furste wnnnit; med sans ödmjukhet och wärdighet bär han han ocksä sin ära. Att han är en wän af lefwande kristendom, wisar hans wal af hofpredikanter och hans besök wid kristliga möten. Att han med sina oerhörda segrar och sitt nit för soldatwäsendet icke gjort sitt land lyckligt, är min öfwertygelse. Den gamle "segergubben" är en wördnadsbjudande gestalt, lika så hans son, den store krigaren "Fritz".

När jag nu sett den store "segergubben" sjelf, borde jag ju ock se det stora segermonumentet, som är upprest utanför Brandenburger-Thor i Berlin. Detta monument är afsedt att fortfarande förkunna för Berlin, Tyskland och werlden de stora segrar Preussen wunnit öfwer Danmark, Österrike och i synnerhet öfwer Frankrike. Utanför generalstabs-byggnaden på en stor öppen plan wid ingången till Berlins stora och sköna park, Thiergarten, är denna ofantliga seger-minneswård uppstäld. Tysklands store general-fältmarskalk, den förnämste segraren i alla de krig, hwarom monumentet erinrar, bor i generalstabens hus midtemot och kan således på sin ålders dag hafwa sin ögonfägnad af denna stenmassa. Otroliga summor måste denna "ögonlust" hafwa kostat. Det sades mig, att den är uppförd genom friwilliga bidrag. Sådan mission kan kristenheten bedrifwa med kraft! Monumentet är 189 fot högt. Först är en rund terrass med åtta trappsteg byg af granit, deröfwer reser sig en ofantlig qwadratsockel, på hwars fyra sidor de wigtigare tilldragelserna äro framstälda i stora upphöjda bronsfigurer. Först framställes kriget med Danmark. En bönedag i en kyrka, en wigsel just som kallelsen till kriget kommer, en bajonettfäktning af wildaste art wid en stormning. Se der en bild af den mest rörande och rysliga art. Dernäst komma wi

till den stora segern wid Königgrätz, då kejsaren efter slaget räcker sin son, segraren, landets förnämsta orden. På tredje sidan framställes det tillfälle, då Napoleon wid Sedan sänder bref till konung Wilhelm. Man wet, hwad det brefwet innehöll. Der ser man Wilhelm, kronprinsen, Bismarck, Moltke m. fl. till häst. Alla äro naturligtwis troget porträtterade. Rörande är ock att se å samma tafla, huru en kristen läkare, den nyligen aflidne d:r Wilms, förbinder de sårade. En bild af en fransman med en kort lerpipa i munnen och händerna i byxfickorna är ock framstäld å samma tafla, beräknad att reta hwarje fransman ända ned i tåspetsarna. På 4:de sidan är det stora segertåget in i Berlin efter franska kriget afbildadt. När man ser allt detta och tänker på Napoleon den I:stes intåg i Berlin den 28 Oktober 1806, wid hwilken tid kejsar Wilhelm war 9 år gammal, huru underliga te sig icke då folkens öden, eller fastmer, huru wäldigt pekar icke Guds finger i historien! Men wi äro ännu icke komna till toppen på det stora segermonumentet. Ofwanpå den nämda sockeln reser sig sjelfwa segertemplet, en rund pelarsal, omgifwen af 16 slipade granitpelare. Omkring den stora kolonnen i midten äro bilder i mosaik anbragte jämte namnen på generaler och fältslag. På denna midtelkolonn fortsätter sedan den egentliga segerkolonnen af grå sandsten mot höjden. Den är omgifwen af trenne kransar af förgylda kanoner, som äro fästade i pelarens urholkningar. Desse kanoner äro eröfrade i de trenne krigen och äro till antalet 60. På toppen af denna ofantliga pelare reser sig en bewingad, förgyld gestalt 43 fot hög med en öfwer Berlin uträckt segerkrans. Man tänke sig denna förgylda segergudinna stående på den ofantlige pelaren, och man måste förstå, att monumentet är jättelikt.

Går man in i Berlin genom den wäldiga Brandenburgerporten, hwarå står ett segerfyrspann af koppar, kommer man in på stadens förnämsta gata, den breda och storartade, med träd planterade "Unter den Linden". På båda sidor har man här palatslika byggnader ända tills man å högra sidan kommer till kejsar Wilhelms palats, utanför hwilket Fredrik den stores ryttarstaty står, ett af Europas förnämsta konstwerk. Der ser man utom Fredriks kolossala staty bilder af fyra de förnämsta generalerna till häst,

l.nar bland Ziethen, ett troswittne inför konung Fredrik, som war en "furste utan kärlek, tro och hopp". Man ser dessutom å monum.ntet en hel skara af generaler, filosofer och statsmän. De hwil's bild ej fått rum hafwa fått nöja sig med blotta namnet inuisl idt under de öfriges fötter. Hela monumentet firar minnet af en hjelteålder; idel hjeltar med swärd, penna, pensel eller ritstift ser man å detsamma. Men det war tywärr en hjelteålder utan tro, kärlek och hopp. De segrar, som dessa hjeltar wunno bragte öfwer Tyskland andliga och lekamliga lidanden och olyckor. Fredrik den store war en dyster otroshjelte; de fleste store männen på hans tid woro honom like.

Berlin är full af statyer; jag hinner ej beskrifwa flera af dem. När man står wid Fredrik den stores staty ser man nuwarande kejsarens arbetsrum, som hafwa fönstren utåt gatan. Följer man gatan upp mot stora gamla slottet, har man till höger teatern och kronprinsens palats; till wenster universitetet, högwakten och tyghuset. Slottet med kapell i den stora kupolen är en gammal, öfwermåttan stor byggnad, inneslutande twå stora borggårdar. Utanför slottet utbreder sig den s. k. lustträdgården och wid andra ändan deraf midt emot slottet äro de stora museerna och tafwelgalleriet belägna. I denna trädgård eller lilla park är en stor ryttarstaty öfwer Fredrik Wilhelm den III:je uppstäld. Icke långt derifrån ligger domkyrkan; under denna kyrka är den kungliga familjegrafwen.

Medan wi äro på gatan "Unter den Linden" bland slott och palatser, måste wi åter anställa några betraktelser öfwer soldatwäsendet. Will man se ett lysande elände i ordets fulla mening, då bör man resa till Berlin och tillbringa några dagar på gatan "Unter den Linden". Soldater af alla möjliga grader, från generalfältmarskalken till den simplaste rekryt, hwimla der dagen i ända. Will man se ståtliga krigare, måste man se Berlin. Intet land i werlden har en sådan här som Preussen. När Napoleon den III:je beslöt mäta sina krafter med Preussen under Wilhelm, Bismarck och Moltke, då war han slagen med blindhet. Hela militärwäsendet är emelltid ett det mest storartade bedrägeri. Man narrar de arma folken med lysande uniformer, blanka knappar,

ordnar och bjefs samt s. k. fosterlandskärlek. Med sådana medel kunna civiliserade folks wilddjursnatur uppretas till att föröfwa de gräsligaste blodsdåd. Orsaken till de flesta krig är af samma art som orsaken till trätor, slagsmål och dråp i allmänhet. En skälm kan narra en hop småpojkar till det wildaste slagsmål genom att reta deras stolthet eller lofwa dem en spottstyfwer. På samma sätt kunna hänsynslösa statsmän reta folken mot hwarandra.

Det war dagen före det kejserliga guldbröllopet. Jag stod länge i närheten af slottet på gatan "Unter den Linden". Fältmarskalker, generaler och andra höga officerare redo och spatserade fram och tillbaka i strålande uniformer af alla upptänkliga slag. På de tappres bröst hängde högar af ordnar, hwilka med nära nog förbländande glans blänkte i solskenet. Wid ena sidan af gatan fick jag se en äldre soldat gå på träben. Han war luggsliten, om icke rent af trasig. Han betraktade ock de store herrarna i de lysande drägterna. Jag närmade mig honom och wi samtalade en stund. Ack, tänkte jag, här har jag nu en lefwande bild af det lysande eländet. Se desse höga herrar, som spränga fram öfwer gatan på sina ståtliga springare, de äro öfwerhöljda af ära, ordnar och penningar; du arme man, som linkar genom lifwet på träben, du har måst blifwa en krympling för lifwet för att skaffa dessa herrar deras ära, ordnar och rikedomar, men du får nöja dig med en spottstyfwer i pension för ditt lifsuppehälle. Ingen kristen kan gilla obehörigt uppror mot rättmätig öfwerhet, men kan man undra på, att folken emellanåt göra uppror? Och dock skaffa de med sitt uppror sig oftast ett wärre tyranni på halsen. Wi minnas franska revolutionen i förra århundradet och Napoleon den I:ste. Men gå på gatan "Unter den Linden", se de ofantliga skarorna af sysslolösa soldater, se en mängd friska ynglingar stå dagen lång wid högwakten blott för att kunna skyldra gewär, när en kunglig wagn med några hofdamer fara förbi; tänk på de stora lathundsmagasinerna, kasernerna, der hundratusentals unga män tillbringa sina dagar utan annat arbete än öfningen i krigskonst; se derjämte den skara qwinnor med tunga bördor, de långa tågen af hundskjutsar, som tåga genom Tyskland i alla riktningar, tänk på de många enkorna och faderlösa barnen, de tusentals krymplingar, som hwarje

krig lemnar efter sig, ja, besinna landets fattigdom i allmänhet, och du skall sannerligen häpna öfwer soldatwäsendets förbannelse. Det är detta och mycket annat som gör, att en uppriktig republikan från Amerika blifwer nästan utom sig af republikanskt nit under wistelsen i Europa, särskildt i Tyskland. Man skulle se de ofantliga kasernerna i Berlin och de oerhörda massor af ynglingar, som i dem bo och wistas. Tänk, hwilka synder och laster, som måste wara förenade med kasernlifwet! Nu håller man på att bygga en mängd af nya kaserner utanför Berlin, så att man ämnar i en halfcirkel omsluta staden med kaserner. Jag har förut nämt om de nya kassernerna i Dresden och hwad de kostat. Naturligtwis äro de ett intet att räkna mot soldatpalatsen i Berlin. Tyskland bygger på senare tider kaserner och fängelser i stor skala. När man reser mellan Potsdam och Berlin, ser man en hel nybygd stad, som blott är en kadettskola. När man reser genom Tyskland, ser man nästan öfwerallt soldater. Jag reste från Berlin öfwer Wittenberg, Halle, Eisenach, Meiningen, Coburg, Bamberg, Würzburg, Darmstadt, Mainz, Worms, Köln, Essen, Minden, Hannover, Hamburg och Lübeck. Om jag skulle uppräkna alla de städer utefter den wägen, der soldater ligga i garnison, skulle man alldeles förhäpna och med mig utropa: arma Tyskland, som fallit i sådan olycka! Nog nu om detta sorgliga ämne. Men ännu ett. Jag sade i Karlsbad, att jag skulle welat måla en tafla för wåra unga flickor till warning och lärdom. I Berlin hade jag welat måla en tafla för wåra ynglingar. Först och främst skulle en mängd kaserner warit tecknade å taflan men sedan ock en scen, som jag en morgon bewittnade. Det war på en stor plan utanför en kasern. Der höll man på att inöfwa en mängd gossar från landet i excercis. Jag will icke säga, att preussiske officerare så med grymhet behandla rekryterna som fordom, men icke blifwa smekorden särdeles warma under sådana wapenöfningar, derom kan man wara wiss. Tukt och lydnad äro här hufwudsak. Det är både ömkligt och löjligt att på gatan "Unter den Linden" se, huru militärer måste helsa på hwarandra. Der kommer en ung löjtnant, stolt som om han regerade hela werlden; inför honom måste soldater passa på, att de må se honom, när han går förbi. Men pass

på: en kapten kommer i samma ögonblick, den unge löjtnanten måste passa på. Men pass på igen: i samma sekund kommer en major, kaptenen måste passa på. Så går det tripp trapp trull ända upp till fältmarskalken och kejsaren. Tänk, när nu en hel mängd soldater af olika rang mötas, då kan man få se uppmärksamhet och respekt, så att det förslår. En soldat måste sannerligen hafwa ögonen med sig, annars får han skrapnos. Såsom både den manliga och qwinliga delen af Young America nu artar sig, synes militärwäldet wara i antågande med raska steg äfwen mot Förenta Staterna. Den som icke will lära tukt och goda seder med lock måste lära åtminstone det yttre skenet deraf med pock. Få fritänkeri, fräckhet och sedeslöshet taga öfwerhand med sådana stormsteg som det skett på senare åren, så få wi snart taga farwäl af friheten. Der Guds ord icke får regera, der måste swärd och polis föra wäldet.

Ett besök borde wi ock göra i det s. k. kejsargalleriet, ett handelspalats af utsökt glans och prakt. Der finnes ock ett waxkabinett, som wäl är wärdt att bese. Förunderligt, huru lifslefwande man kan framställa en person genom en waxbild. Der ser man hela fredskongressen, som war samlad i Berlin efter senaste rysk- turkiska kriget. Der sitta och stå de olika ländernas sändebud så lifslefwande, att man wore färdig att med största wisshet påstå, att personerna äro lefwande, ty de äro ock klädde i sina drägter och uniformer lika med dem de wärde herrarna i werkligheten buro. Der ser man ock furstar och berömda personer från olika tidehwarf. Helt oförmodadt mötte jag den store gyckelgubben Voltaire. Han stod just färdig att ur sin dosa taga sig en pris snus. Han war precis densamme, som hans intime wän Fredrik den store beskrifwer honom i följande ord: "jag har ej kunnat finna, att han har något annat bestämdt mål än det att samla penningar. Detta är det enda mål, som han, jagad af en omåttlig girighet, städse blir trogen, och det utan skrupler, utan blygsel öfwer de medel, som han wäljer. Må wi låta denna eländige prostituera sig sjelf genom sin fala penna, sina trolösa ränker och sitt ondskefulla hjerta". Fredrik yttrade ock om Voltaire: "han egde ett härligt snille i en smutsig själ". Ja, sådana fiender har kristendomen!

Onsdagen den 11:te Juni war i Berlin den stora guldbröllopsdagen. Att beskrifwa den dagens ståt går naturligtwis långt öfwer min förmåga. Jag stod länge på "Unter den Linden" och såg furstar, herrar och damer med alla möjliga namn och titlar utan all ända. Man tycker, att solen knapt skulle hafwa behöft lysa den dagen. Så strålade det från hästar och wagnar men i synnerhet från höge herrars uniformer och ordnar. Man måste i Europa hafwa storartade fabriker för ordnars tillwerkande. Aldrig har jag på menniskobröst sett ej heller får se så många kraschaner, stjernor och granna band. Ordnarna lågo formligen högtals på många höge herrars bröst. I den packade menniskomassan omkring slottet blandade jag mig icke. Jag hade dagen förut sett kejsarn och hade nu nog i den delen för min nyfikenhet. I fyra runda timmar stodo massorna wäntande att få se en skymt af kejsarn och hans omgifning. Många fingo gå hem missnöjda utan att hafwa sett hwad de så ifrigt åstundat att se. När menniskor kunna försaka och sträfwa så för att få kasta en blick på en menniska, huru borde wi icke då winnlägga oss derom, att wi må inkomma i den ewiga härligheten och der få se wår konung Jesus, som köpt oss med sitt blod.

På qwällen samma dag upplystes hela Berlin af en storartad illumination. Mera storartad konstgjord belysning har jag icke sett; ej heller har jag warit i wärre folkträngsel. Att man kunde komma oskadad ur sådan folkträngsel, det går öfwer mitt förstånd.

På tal om att se höga herrar och store män måste jag ock omnämna, att jag en dag besökte tyska riksdagen hufwudsakligen i ändamål att på nära håll få se Bismarck och Moltke. Mycket riktigt, jag fick ock se de märklige männen och betraktade dem länge. Bismarck är en wäldig gestalt med en hållning, som om han såge hela werlden öfwer axeln och en blick, som tillkännagifwer den mest genomträngande skarpsinnighet och den mest obeswärade hänsynslöshet. Han är emellertid statsman och ser ut som en general från topp till tå. Moltke — den allra anspråklösaste smärta gubbe, utan ett skäggstrå, med hög rynkad panna, tystlåten och tankfull, någon gång tagande sig en pris snus på ett ytterst

städadt sätt. Tyskarne kalla honom i riksdagen "den store tystlåtne". Med ett litet småleende någon gång åhörde han de bitande tal, som höllos i riksdagen. Moltke ser emellertid mycket älsklig ut, bär prägeln af att wara en lärd tänkare, en kristlig filosof. Man skulle wid första påseendet ingalunda taga honom för den han är: nyare tiders störste härförare. Man säger, att han innerligt älskar Guds ord. Jag wet naturligtwis ej, huru det är; men en tysk fältpredikant försäkrade mig, att Moltke är en enfaldig Jesu lärjunge. Huru underligt, om så är! I riksdagen herskade föröfrigt den jämmerligaste oreda. När ministern, numera aflidne statssekreteraren Bülow talade, hörde knappast någon på hwad han sade. Man pratade och skrattade öfwerljudt, man gick omkring och hwar en gjorde hwad honom lyste. Endast när Bismarck war inne, wisade man respekt. Om honom och tyska riksdagen kan man wisst tillämpa det ordspråket: "när katten är borta, dansa råttorna på bordet". När någon talare kunde frambringa bitande qwickheter, då lyssnade man naturligtwis. Wid den tiden förehade man frågan om tull-lagstiftningen, äfwensom om styrelsen öfwer Elsaß, samt om ett handelsfördrag med Samoaöarne. Alla dessa frågor framkallade heta debatter. Jag lyssnade med intresse. Eget war att se de många judarne i riksdagen, den lille qwicke Lasker och andra. Judarne hafwa öfwat ett otroligt wälde i Tyskland; de hafwa pengarne och pressen i sitt wåld. Man kan säga, att de hafwa en längre tid warit Tysklands egentliga herrar. Nu har uppstått en häftig strid emot judarne. Man wet ej ännu hwad utgång denna strid får. Jag köpte i Berlin en liten skrift: **Judendomens seger öfwer Germanerna**, hwilken skrift på en kort tid uppnådde en mängd upplagor. De kristne hafwa förut warnat för de otrogne judarnes list och försåt. Man har ej inom staten welat akta på dessa warningar. Nu bryter man på en gång ut i köttslig hetsighet för att rädda Tyskland från att blifwa judaiseradt. De otrogne judarne och fritänkarne bland de kristne hafwa tillsammans stämplat emot stat och kyrka, i synnerhet emot kyrkan. Genom tidningarna hafwa judarna på det skamligaste lurat kristendomen ur folkets hjertan. Hwad judarne söka, det är penningar, bara penningar. När

nu folket lått narra både pengar och Guds ord ifrån sig, begynna många fråga med häpnad: skola wi nu mista både jord och himmel. Ja, det har werkligt warit fråga om på de sista åren, att det tyska folket efter alla sina segrar skulle mista både jord och himmel — jorden genom kapitalisters procentmakeri och himmelen genom fritänkares listiga angrepp på Guds ord i de allmänna tidningarna. Man har börjat wakna i Tyskland öfwer denna fara, och det skall blifwa underligt att se, hwad det af Herren många gånger så högt benådade tyska folket kommer att göra med evangelium.

Nu skynda wi från denna werldens riksdagar till Guds rikes riksdagar. I Berlin hölls såsom jag förut nämt, under den wecka jag war der, flera kristliga möten. Berliner-missionens möte i gamla missionshuset (Melanchtonhuset) bewistade jag. Denna mission werkar ibland hedningarna särskildt i södra Afrika. D:r Wangemann, missionsföreståndaren, höll ett föredrag öfwer sydafrikanska missionen särskildt med hänseende till det då pågående Zulukriget. Äfwen Berlinermissionen hade genom detta krig lidit stora förluster. Efter föredraget hölls en mycket intressant och liflig diskussion om rätta och bästa sättet att uppwäcka missionsintresset bland de kristna. En prestkonferens bewistade jag ock i evangeliska "Föreningshuset" Oranien gatan n:o 106. En stor skara prester war samlad. Föredrag hölls öfwer den liberala eller s. k. frisinnade teologien, hwari bland annat sades, att Waldenströms parti i Swerige med sitt hat mot den lutherska rättfärdiggörelseläran troligen går en rationalistisk framtid till mötes. Med anledning af detta tal hölls ett samtal, som war ytterst intressant. Ämnet för samtalet war frågan om tolerans och lärofrihet. Af detta samtal lärde jag känna, huru swårt det är inom Unionen, der man icke har en wiss kyrkobekännelse att hålla sig till. Man kan icke tro, hwilka swårigheter de kristna i Tyskland hafwa att kämpa med i detta fall. Wi kunna icke skatta oss nog lyckliga, att wi hafwa en fast och wiss kyrkobekännelse, omkring hwilken wi kunna sluta oss i stridens tid. Alla åberopa ju bibeln, man måste ju derför wara alltjämt i strid och owisshet, om man ej kan hänwisa till en antagen bekännelse. När wi hafwa en sådan be-

kännelse, då säga wi: härwid hålla wi oss; wi hafwa så mycket att göra med tron och helgelsen, att wi ej hinna strida med allehanda nya åsigter. Konsistorialpresidenten Hegel förklarade under nämda samtal, att konsistorium för sig måst uppgöra en tros- och läro-regel, men att för folket i allmänhet ingen bestämd lärobekännelse kunde finnas. Tänk, så jämmerligt! Skulle blott kyrkostyrelsen weta, hwad kyrkan tror, men kyrkans medlemmar i allmänhet skulle icke hafwa någon wiss lära att hålla sig till? Se här den preussiska kyrkounionens sårbara häl! Hofpredikanten Stöcker framhöll med mycken skärpa nödwändigheten af wisshet i tro och lära. Huru skola wi wara wittnen i denna twifwelssjuka tid, om wi ej weta hwad wi tro och på hwem wi tro? Det gladde mig hjertligt att se, att Stöckers tal wann genklang i mångas hjertan. Den gamle generalsuperintendenten Büchsel berättade ett mycket rörande drag ur sin embetswerksamhet. Han hade kommit till ett synodalmöte. Någon sade honom, att någon wiss snillrik man wore kommen för att inför öppen synod disputera med honom. Büchsel höll ett föredrag öfwer de orden: "håll det du hafwer, att ingen tager din krona" och talade om bekännelsens nödwändighet. Hans motståndare begynte efteråt angripa honom. "Ja", sade B., "jag är ganska intolerant". Büchsel berättade widare om förloppet af striden sålunda: "min motståndare anklagade mig för lutheranism. Jag bad honom då, att han skulle komma fram till mig. Jag tog honom i handen och bad, att han skulle swara mig på frågan: **är Ni en arm syndare?** Då studsade han och sade: det hör ej hit. Slutligen swarade han: ja, jag will wara det. Widare frågade jag, om han trodde, att han af eget förnuft och kraft kan blifwa salig. Han wille icke swara inför synoden utan enskildt. Nej, sade jag, wi äro här och wilja tala med hwarandra inför synoden. Han sade: jag tror på Guds barmhertighet. Hwarpå grundar Ni denna tro om Guds barmhertighet? Det wisste han icke. Han blef emellertid en lefwande kristen, och wi äro sedan i innerlig kärlek förbundna med hwaraadra. **Det är nödwändigt, att presten är en arm syndare**, annars bör han blifwa borta från predikstolen". Så berättade och så wittnade den gamle. Nu måste wi twärt skiljas från mötena i Berlin, göra ett par besök i Berlins grannskap och sedan skynda till Wittenberg.

Potsdam och Charlottenburg.

Potsdam — åter en soldatstad, full af kaserner och granna gossar. Berlins närmaste omgifning är en sandöken, hwarför man känner sig på det högsta öfwerraskad, när man farit på jernwäg öfwer en ofruktbar landtsträcka och helt plötsligt kommer in i en werldsstad. Potsdam åter har ett ytterst behagligt läge wid floden Havel och Havelsjöarne. Staden omgifwes af täcka skogshöjder. Här och der i skogslunderna ligger ett slott inbäddadt bland träden. Så ser man på en skogshöjd nuwarande kejsarens sommarslott, Babelsberg. Wi hafwa brådt om och wilja se blott en kyrka och ett af slotten. Kyrkan, wi wille se, är bygd i samma stil, som de äldsta kristna kyrkobyggnaderna och heter **Fridskyrkan.** Hon war Fredrik Wilhelm den IV:s älsklingsbyggnad. Hans stoft hwilar ock under altaret. Grafskriften är synnerligen skön, ett wittnesbörd om frälsningen af nåd för Kristi blods skull. Man ser ock derinne en skön bild af Moses med Aaron och Hur.

Wi wilja ock se Sanssouci, "detta skuggornas hem, denna mumie af en konungaboning", såsom Geijer kallar det. Parken utanför slottet är storartad. Att stå wid slottet och se nedåt de många affatser, hwari parken är utlagd nedifrån slottet, är en förtjusande syn, när planteringarna hafwa den friska sommargrönskan. Sjelfwa slottet är en tämligen oansenlig enwåningsbyggnad, märkwärdig endast genom de minnen af Fredrik den store, som härwid äro fästade. Här är konsertsalen, deri man ser nötställaren med uppslagna noter, just såsom Fredrik lemnade den, då han sista gången spelade flöjt. Här står ock den klocka, som säges hafwa stannat såsom hon nu står i Fredriks dödsstund. Här war det den store Bach en gång lät höra sin sköna konst inför Fredrik. Här war ock ländstolen, i hwilken Fredrik dog. Åsynen af de minnen, som erinra om Fredriks död, är pinsamt dyster. Fredrik den store war en stor bespottare af kristendomen och af sanna kristna. Från sin gemål lefde han skild, hon besökte aldrig Sanssouci. När han dog wågade ingen af hans familj komma i hans närhet. När döden närmade sig, yttrade han: "Jag är en utlefwad gammal karl, maskinen will ej mera gå, djefwulen skall snart komma och

hemta mig". Han sörjde till det sista för sin hund men ej för sin själ. Han wille ock blifwa begrafwen i Sanssoucis park bredwid sina hundar och sin stridshäst. I ett rum på Sanssouci dog ock en kristen konung, Fredrik Wilhelm den IV:de. Hwilken skilnad mellan en kristens och en fritänkares dödsbädd! Fredrik war Voltaires wän och lärjunge. Voltaire bodde ock en tid på Sanssouci. Hans rum wisas ännu. I detta rum hade Fredrik, Voltaire till ära, låtit bekläda wäggar och möbler med bilder af markattor och allehanda stygga djur, såsom tecken och beskrifning på Voltaires karaktär. Sådan är fritänkarewänskapen! De många bläckfläckarne på det grönklädda bordet i Voltaires kammare "ha gulnat af ålder och göra ett intryck som såge man galla", säger Geijer. Huru sant och huru betecknande! Ej långt från slottet Sanssouci står ännu den gamla wäderqwarnen, som Fredrik wille köpa men blef nekad, ty egaren litade på preussiska domstolarnes rättwisa. Man ärar ännu detta minne af konungens och mjölnarens likhet inför lag. Mycket wore ännu att tala om från Sanssouci och Potsdam, men wi skynda till Charlottenburg, en af Berlins förstäder. För att komma dit hafwa wi att fara genom den sköna "Thiergarten" (djurgården), Berlins förnämsta och skönaste park. Att en sådan lustgård kunnat frambringas på Brandenburger-heden, hörer sannerligen till undren i naturen.

I Charlottenburg wilja wi blott se mausoleum, hwarest stoftet efter nuwarande tyske kejsarens föräldrar hwilar. Man kommer först till ett ganska ståtligt kungligt slott, sedan går man in i den sköna parken, följer en allé af tallar och kommer så om en stund till en tyst och stilla plats bland träden. I ett litet doriskt tempel hwila här Fredrik Wilhelm den III:je och hans gemål Lovisa. Man måste läsa om Napoleons tyranni öfwer Preussen, samt om frihetskrigen i början af wårt århundrade; man måste ock särskilt läsa om den högsinta och ädla drottning Lovisa för att fatta hwilka rörande minnen, som äro fästade wid denna grift. Jag undrar om det på jorden finnes skönare konungagrift än mausoleum i Charlottenburg är. Derinne känner man den högtidliga dysterhet och stillhet, det dödens majestät, som herskar i ett grafkor, men man känner ock någonting fridfullt, ty rummet är

helgadt af Guds ord. Konsten har ock här firat en triumf, som kommer äfwen den oinwigde att känna dess underbara makt. Det är åtminstone för mig icke möjligt att beskrifwa den känsla af högstämd beundran, man erfar, då man betraktar marmorbilderna af drottning Lovisa och hennes gemål samt taflan öfwer de båda kungliga personerna inför Jesus jämte bibelspråken. På marmorsarkofager ligga bilderna i kroppsstorlek. De äro uthuggna i den hwitaste och renaste marmor och det med sådan konst, att det synes alldeles otroligt, huru stenen kan bringas till att blifwa en så gripande afbild af menniskan. Särskildt är bilden af drottningen så ädel och skön, dess ansigtsuttryck så talande och fridfullt, att äfwen den känslolösaste icke skulle kunna låta bli att beundra den konst, som twungit hårda stenen att så predika om salighetens hopp i döden. När man ser denna bild och tänker på, hwilken hjeltinna drottning Lovisa war i nödens tid på jorden, hwilken moder och maka hon war; när man erinrar sig hennes sista ord i dödsstunden: "Herre Jesu, gör det kort", då gör denna ädla gestalt i marmor ett öfwerwäldigande intryck på ens sinne. En synnerligt mild och ljuf werkan för ögonen framkallar det blåa ljus, som nedfaller från hwalfwets fönster och på det behagligaste sätt blandar sig med den hwita marmorn. Drottning Lovisa wille nämligen under de hårda år, som Preussen på hennes tid hade att genomgå, ej bära annan blomsterprydnad än **blåklint**, på tyska kallad "Kornblumen", eller numera kejsarblommor, emedan kejsaren sin moder till ära älskar dessa blommor framför andra. Man har nu stält så, att glaset, genom hwilket ljuset infaller i grafkoret, är så färgadt, att det liknar blåklintens färg. Äfwen bilden af Fredrik Wilhelm den III:je är skön och ädel. Man erinrar sig hans walspråk: "min tid i oro, mitt hopp i Gud". En lutheran kan dock icke särdeles älska denne konungs minne, ty erinringen om wåldsamheten mot lutheranerna wid unionens införande i Preussen spökar omkring alla minneswärdar öfwer Fredrik Wilhelm den III:je. Dock mildras ens känsla betydligt wid tanken på den ädle sonen, den fromme Fredrik Wilhelm den IV:de, hwars hjerta är bisatt i en marmorkapsel wid föräldrarnes fötter. Man ser, att en kristen, nämligen konung Fredrik Wilhelm den IV:de, har uttänkt anord-

ningen i detta grafkor. Utom de sköna marmorbilderna ser man i hwalfwet bilden af Herren Jesus med konungen och drottningen knäböjande wid hwar sin sida, räckande åt den högste domaren sin jordiska krona för att af honom få mottaga en ewig och oförgänglig. Det är en tafla af hjertgripande skönhet och allwar. Flera bibelspråk äro ock målade i hwalfwet, bland andra de orden: "Jag är Herren, och utan mig är ingen Frälsare" och "Jesu Kristi, Guds Sons, blod renar af alla synder". Med ett ord: det hela är det skönaste grafkor, man kan få se, och det är wäl wärdt att resa till Berlin blott för att få se mausoleum i Charlottenburg.

Wi måste nu helt twärt utan widare ceremonier taga afsked af Berlin för att skynda till Wittenberg, dit wi ju hela tiden längtat komma. På wägen hinna wi blott från jernwägen se den gammalmodiga staden Jüterbock, der allt det yttre påminner om den tid, då Tezel här herskade och narrade så många från det fyra mil aflägsna Wittenberg att löpa hit för att köpa syndernas förlåtelse. Den gråa staden har stor betydelse i reformationshistorien.

Wittenberg.

Lördagen den 24:de Juni kom jag till Wittenberg och tog in på ett hotell wid torget, der statyerna af Luther och Melanchton stå.

Så hafwa wi nu ändtligen kommit till en stad, som jag ej behöfwer omständligt presentera för mina läsare. Wittenberg — det är ju Luthers och reformationens stad, det är ju den plats, från hwilken evangelii befrielseord utgick till den af påfwen fjettrade kristenheten! Jawäl. Utom de städer, der Herren sjelf i synlig måtto, eller profeter och apostlar personligen werkat, finnes ingen stad på jorden, derifrån Andens och evangelii kraft utströmmat med så öfwerwäldigande kraft som från Wittenberg. Det war här den penna sattes i rörelse, som räckte ända till Rom, genomborrade ett der liggande lejons öron och kom den tredubbla kronan att wackla på påfwens hufwud. Kejsare, påfwar, furstar, kardinaler och allt hwad werlden hade stort och lysande bemödade sig förgäfwes att bryta sönder denna penna. Ju starkare kraftansträngningar pennans fien-

der anwände mot densamma, desto starkare blef hon, så att hon slutligen brakade, som om hon warit af jern. För hwarje drag af denna penna lyste ett himmelskt ljusut öfwer kristenheten. Ljuset kom ej från pennan, ej heller från den, som förde henne, men det kom från det ord, som pennan öfwersatte och tolkade. Ju häftigare fienderna röto, desto ifrigare skref pennan. Och mannen, som höll denna penna, war en fattig bergsmans son, en ringa augustinermunk. Allt sedan apostlarnes tid har ingen menniska warit utrustad med Andans gåfwor och evangelii fullhet i så rikt mått som Martin Luther i Wittenberg.

Men huru obetydlig är icke denna stad till sitt yttre utseende! Inga palats, ingen storartad katedral, intet förtjusande läge. Allt bär spår af yttersta enkelhet och torstighet. Ett under är, att så många af stadens gamla minnesrika byggnader blifwit bewarade under de krigsstormar och eldswådor, som den haft att utstå. Man ser Wittenberg än i dag nästan sådant det war på Luthers tid. Åtminstone äro byzgnaderna i den gamla delen af staden icke återuppbyggde eller reparerade i nutidens smak så, att intrycket af uråldrighet förswinner. Särskildt märkligt är, att de hus, som i reformationshistorien äro af synnerlig betydelse, hafwa blifwit så wäl bewarade. Herren har efter reformationstiden straffat Wittenberg med twänne fasliga belägringar, då kulor och eld härjade grufligt; likwäl wille han icke, att de byggnader, som förkunna minnet af 16:de århundradets nådebesök, skulle förstöras och utplånas. — Det war nära qwällen, då jag den nämde lördagen kom till Wittenberg. Jag war trött och lade mig att hwila. Efter en stund wäcktes jag af regementsmusik och ljudet af en marscherande trupp. Jag rusade upp, undrande hwad som war på färde. Nedkommen, till husets port fick jag se ett regemente soldater i lysande uniform uppstäldt i fyrkant på torget utanför hotellet. I fyrkantens midt stod musikkåren, utförande stycke efter stycke af nervskakande krigsmusik. Det hela upplystes af en mängd facklor. Hwad betydde allt detta? På förfrågan fick jag weta, att en preussisk fältmarskalk, general B., hade tagit in på samma hotell som jag. Snart fick jag se den ordensglänsande gubben bredwid ett bierglas bland en hop yngre officerare. Hela denna ståt gälde således ho-

nom, öfwerbefälhafwaren för en af Preussens armékårer. Alltså, återigen det jämmerliga soldatwäsendet. Ja, hwart skulle man i Tyskland fly undan bullret af marscherande soldater? Ack, ja, äfwen Wittenberg är en soldatboning, der en afdelning af tyska armeen är förlagd. Den stad, som fordom hwimlade af studenter, af sådana, som uppfostrades att föra Andens swärd, hwimlar nu af unga män, som fostras att föra det köttsliga swärdet. Hwilken bild! Det war för mitt hjerta en sorglig aftonsång, det kändes såsom en isande nordanwind på midsommarsdagen. Jag stod länge och betraktade detta skådespel och förtörnades högligen öfwer det preussiska militärwäsendet. Hwarför kunde man icke hafwa skonat Wittenberg från soldater? Det är dock ett ståtligt lif de föra, desse tyske generaler och fältmarskalkar. Hwart de komma, samlas en skara ynglingar i lysande drägter med pukor och trumpeter omkring dem för att wisa sin skicklighet i wissa kroppsrörelser, sina blanka wapen, sin granna uniform och för att spela, slå på trumma och hurra. Nog är det en märklig sysselsättning, som hundratusentals ynglingar hafwa, då de instoppas i kaserner och alla möjliga gamla slott, för att wissa tider på dagen excercera i ändamål att kunna gång efter annan under året skyldra gewär för de stora generalerna. Desse generaler äro tyska folkets egentlige skolmästare. Hela folket får en militärisk uppfostran; soldatlifwet är menniskans högsta kallelse, alla menniskor böjas under kommandoorden: gif akt! marsch! halt! Derför står hela tyska folkets lif under militärkommando. Man kan icke föreställa sig, huru detta soldatlif har satt sin prägel på hela tyska folket. Tyskarne hafwa genom detta bajonettwälde blifwit så osjelfständiga äfwen i kyrkliga och andliga ting, att de icke wåga företaga sig någonting i kyrkliga angelägenheter, förrän kejsaren kommenderat sitt: gif akt! marsch! halt! När derför någon i Tyskland begynner tala om en fri kyrka i en fri stat, så betrakta de allwarligaste män och kristna sådant såsom uppror, hwilket med alla lofliga medel måste qwäsas. Den allsmäktiga staten, se det är nutidens wurm, liksom det war den grundwal, på hwilken det tyranniska Rom byggdes. Reformationen war en protest emot såwäl den allsmäktige presten som emot den allsmäktiga staten. I Wittenberg war det Luther

upphäfde det wäldiga härskriet: "**man måste mer lyda Gud än menniskor**", och detta härskri gaf eko öfwer hela kristenheten och werlden. Påfwen hade afsatt både Gud och staten genom att dölja och förwrida Guds ord. Med Guds ord afsatte Luther påfwen, och genom detta ord fingo stat och kyrka sin rätta plats och makt på jorden. Nu håller fritänkeriet på att afsätta Gud och hans ord samt både påfwiske och evangeliske prester. Nu skall staten blifwa wår gud. Men staten utan Guds ord är detsamma som mammon, och en wärre tyrann än mammon fins icke i historien. Stackars Tyskland har ock fått erfara detta under de senare åren.

Med dylika tankar måste jag gå till sängs första qwällen i Wittenberg. Jag kunde icke helt afhålla mig ifrån att mumla öfwer Luther, derför att han lät furstarne få så stort wälde i kyrkan. Hwarför kunde icke wår älskade kyrka från början blifwa fri, hwarför skulle hon krypa så ömkligt för de wäldige i denna werlden. Hwarför har den anden inkommit i de fleste lutheraner i Europa, att de med tårar och ömkliga miner tigga och bedja den stolta staten, att de i andliga ting måtte få wara slafwar under otrogna statsmän, fritänkare, judar, turkar och hedningar? Du store Luther, som hade ett mod, som i Herrens namn kunde trotsa hela werlden, påfwar, kejsare, turkar och hwad mensklig storhet war; hwarför fick icke wår kyrka ifrån början blifwa en fri kyrka i en fri stat? Men ack, hwad förstår jag, arma barn! Gud har ju styrt. Skulle jag klandra Herrens wägar? Nej. Men det förstår jag, att lutherska kyrkan lagt an på det inre och innerliga så, att hon försummat att fostra den yttre frihetsanden. Och när hon nu måste försöka sköta sig sjelf utan den hårde styffaderns, statens, hjelp, då börjar hon gräla om hwarjehanda småsaker i fråga om yttre författning. Men ordet, ordet är hufwudsaken, såsom ock Luther sade i bref till Joachim den II:s domprost: "om blott eder herre will låta eder **rent och klart predika evangelium**, så gå i Guds namn omkring och gör ceremonier och bär ett kors af silfwer eller guld, korkappa eller korrock af sammet, siden eller linne. Och har er herre kurfursten icke nog af en korkappa eller korrock, som ni tar på, så tag på tre såsom Aaron. Och har hans kurfurstliga nåd icke

nog af en procession, att ni går en gång omkring, ringer och sjunger, så gå sju gånger omkring såsom Josua. Och har er herre markgrefwen nödwändigt lust dertill, så må hans kurfurstliga nåd springa före och dansa med harpor, pukor, cymbaler och klockor såsom David". Ja, du Luther, du war mig en oförliknelig mästare. Jag will af hjertat gifwa dig rätt, att **evangelium är hufwudsaken.** Hafwa wi evangelium, kunna wi frälsas i statskyrkan eller i frikyrkan, under den eller den kyrkoförfattningen, ja, till och med om wi hade biskopar. Dock älskar jag frikyrkan och den broderliga kyrkoförfattningen, ty Kristi kyrka är fri, det är hennes förstfödslorätt. **"Herren är konung, deß fröjde sig jorden".** Huru lyckligt att slippa insända petition till H. M. kejsaren eller konungen eller till hans majestät herr "**Omnes**" (republiken) för att få höra, om man får "nådigt" bifall att bedja "Fader wår" tyst eller högt. "Mitt samwete är **bundet i Guds ord**", det war den stora grundsats, som frigjorde kyrkan, men denna frigörelse skulle icke försiggå på ett menskligt, wåldsamt sätt. Det war och är med kyrkans frigörelse såsom det war med slafweriet i den första kristna tiden. När den inre slafwen hade blifwit frigjord af Kristus, som gör rätt fri, så kom ock småningom slafwarnes befrielse från yttre förtryck och wåld. Hade de förste kristne wåldsamt sökt äfwen den yttre friheten, så hade de dermed förderfwat den sanna friden och friheten. Så ock med wåra reformatorer, hade de på samma gång de löste samwetena med evangelium sökt plötsligt bringa kyrkan till yttre frihet och sjelfständighet, så hade kanhända hela befrielsewerket blifwit om intet gjordt. Men nu hafwa wi nog betraktelseämne för den första aftonen i Wittenberg.

En söndag i Wittenberg. Stadskyrkan och Slottskyrkan jämte åtskilliga minnen.

Söndagen den 15 Juni 1879 i Wittenberg är för mig en minnesrik dag. Solen lyste skön och klar hela dagen. Tidigt på morgonen war jag ute för att se och höra. Först bewistade jag gudstjensten i stadskyrkan, det gamla tempel, der Luther så

ofta hade predikat. Mycket folk war samladt, hwilket gladde mig. De gamla lutherska psalmerna sjöngos med lif och kraft. Hwilken owärderlig skatt den lutherska kyrkans psalmer äro, och hura rik den tyska kyrkan, som har dessa psalmer på grundspråket! De äro, desse psalmer, hemlandstoner af oförliknelig kraft och skönhet. Predikan hölls af superintendenten och öfwer-pastorn G. C. Rietschel, son till den berömde bildhuggaren Rietschel, som mejslat den kraftfulla bild af Luther, hwilken är uppstäld i Worms. Såsom ingång och inledning till predikan tjente ett högtrafwande loftal öfwer tyske kejsaren. Man tänke sig en ifrig republikan och fiende till soldatwäsendet, twungen att höra detta kejsaresmicker! Hade jag fått hålla en politisk predikan efter mitt sinne den stunden, så hade jag med all wisshet fått en påhelsning af polisen i all hast och möjligen dessutom fri resa till Amerika. De stackars presterna i Tyskland, hwilka måste predika så mycket och så ofta om kejsaren! Efter pinsam wäntan lästes ändtligen texten om rike mannen och Lazarus, och deröfwer hölls en allwarlig och enkel predikan. Efter predikan hölls nattwardsgång. I denna kyrka war det man först begynte begagna den heliga nattwarden under båda gestalterna. Här återtog således församlingen från den store röfwaren i Rom den skatt, Herren hade skänkt henne. Denna kyrka war det, som bewittnade den köttsliga reformation, som några brushufwuden sökte åstadkomma under Luthers wistelse på Wartburg. Studenter och borgare rusade in i kyrkan och drefwo bort presterna, som skulle läsa messa. Bilder brände man och annat ofog skedde, som wisade, hwilken reformation den köttsliga andligheten och den andliga köttsligheten skulle hafwa åstadkommit, om icke Guds ord fått råda. Det war då Luther på Herrens tillskyndelse kom från Wartburg och i denna samma kyrka i åtta dagar efter hwarandra höll de underbara predikningar, hwilka med det gudomliga ordets kraft stillade de förwillade kristne och jagade swärmeandarne på flykten. Tiden blefwe oss wisserligen för kort, om wi skulle söka framdraga denna gamla kyrkas historia. Emellertid står detta grånade tempel såsom ett bland wittnena till det största nådesunder, som Gud werkat i sin församling sedan apostlarnes dagar. Redan före 1300 byggdes denna kyrka till

Marias ära, men har sedermera blifwit utwidgad och reparerad. Hon är full af gamla inskrifter innan och utan. På den lilla klockan står "O Maria! År 1429". Utan på muren äro bilder af apostlarne Jakob och Andreas med orden: "helige Jakob bed för oss!" "helige Andreas bed för oss!" På ett annat ställe utanpå wäggen stå följande ord: "Mitt hus är ett bönehus. Detta husets rening från papisterna, som hade gjort det till en röfwarekula, begyntes 1517 genom den dyre Gudsmannen Martin Luther och har genom Guds hjelp förblifwit renadt intill närwarande år 1570, då kyrkan reparerades. Ps. 68: 29. Den 6 Sept. 1570". Dock, jag får icke sysselsätta mig med att uppräkna gamla inskrifter hwilka i Wittenberg finnas i stor mängd och utgöra en kyrkohistoria af stort wärde. Grafskrifter finnas många inuti kyrkan, såsom öfwer Lucas Cranach d. y., målaren, och Martin Pollich, universitetets förste rektor, samt många andra. Dessa grafskrifter äro wanligen på latin, långa och af ett skönt kristligt innehåll. Kyrkan är i nyare tider inuti förnyad och gör ett behagligt intryck. Den gamla altartaflan är qwar och utgöres af taflor öfwer den heliga nattwarden, dopet med bilder af Melanchton och Bugenhagen samt en tafla öfwer bikten, wisande att reformatorerna förkastade påfwedömets falska bikt men icke den sanna bikten eller syndabekännelsen. I midten på altartaflan är en bild af Luther, när han står på predikstolen med en skara åhörare framför sig, ibland hwilka hans hustru sitter, lyssnande till ordet. Detta porträtt af Luther sades af somliga wara det som mest liknar honom af alla, som hans wän Cranach målade. Wid sidan af koret hänger en skön tafla öfwer en familj, som sitter under korset, hwarpå den korsfäste Frälsaren är afmålad. Man wore färdig att med Scriver utropa till en målare: måla en sådan tafla och sätt mig med under korset. Alla dessa taflor äro målade af Lucas Cranach den äldre och hans son, sades det. Bakom altaret och i sakristian finnas hwarjehanda porträtter, bland andra ett öfwer den bistre teologen Calov. Utanpå ser kyrkan, som har twå torn, ytterst gammalmodig ut. Det gamla lotshuset är i sanning wäderbitet. Kyrkan står på ett litet torg och är omgifwen af ytterst åldriga boningshus, hwaribland pastorshuset, på hwilket följande ord stå:

"här bodde, werkade och dog d:r Johannes Bugenhagen". Födelse- och dödsår. "Ebr. 13: 7". Inwid stadskyrkan på samma torg står ett gammalt kapell, kalladt **Den Heliga Lekamens kapell**, bygdt 1377 och fordom begagnadt wid begrafningar. Det bär spår af att icke wara rördt, sedan det bygdes, blott det inre är restaureradt. Deri förwaras några högst intressanta taflor samt stycken af Luthers predikstol m. m. Twänne af taflorna måste jag omnämna. Den ena är öfwer kejsar Carl den V:s wistelse i Wittenberg efter det sorgliga slaget wid Mühlberg 1547. Kejsar Carl intågade i Wittenberg, och det säges, att han med sitt sällskap besökt slottskyrkan, der Luther begrafdes året förut. När man då wisade kejsaren Luthers graf, skall den grymme hertig Alba hafwa uppfordrat kejsaren att taga upp Luthers ben för att bränna dem. Han skall då hafwa swarat: "låt honom ligga, han har sin domare; jag förer krig med de lefwande icke med de döda". Allt detta wisas å taflan i de mest rörande bilder. Der står den dystre Alba med en skara prelater; der står kejsar Karl, lugn och wärdig. Der står en murare, en borgare i Wittenberg, med den lifligaste motwilja lyftande stenen öfwer Luthers graf. Der stå ock Wittenbergs evangeliska prester och i synnerhet den gamle målaren Lucas Cranach med ansigtsuttryck af den djupaste sorg. En annan tafla af Lucas Cranach den yngre föreställer Herrens wingård, huru papisterna hafwa fylt lifwets brunn med sten och låtit ogräs taga öfwerhand på wingårdens mark. Å andra sidan är Luther ifrigt sysselsatt med att grafwa och upprödja wingården och Melanchton håller af alla krafter på att draga upp sten ur brunnen. Wi skynda nu till slottskyrkan.

Slottskyrkan i Wittenberg är werldsbekant. Det war på dess port Luther uppspikade sina 95 teser den 31 Oktober 1517. Det war här den gnista slogs, af hwilken sedan den stora evangelii eld spriddes öfwer Europa och werlden. Men wi hafwa alla hört så mycket om dessa 95 teser, att jag icke behöfwer widare orda derom. Wi gå nu in i kyrkan. Jag kom i god tid före gudstjensten och kunde således se mig omkring. Rätt under gången, som går twärs öfwer kyrkan, ligger Luther begrafwen just under den plats, der predikstolen fordom stod. Under samma gång mot dörren till hwilar

stoftet efter Melanchton. Öfwer det ställe, der Luthers stoft hwilar i en tennkista, är en kopparplåt insatt i golfwet, å hwilken de orden stå: "här ligger kroppen af Martin Luther, doktor i teologi, hwilken dog i sin födelsestad Eisleben den 18:de Februari 1546 i en ålder af 63 år, 2 mån. och 10 dagar". Öfwer Melanchtons graf är ock en kopparplåt med inskriften: "här ligger kroppen af den berömde Philipp Melanchton, som dog i denna stad den 19:de April 1560, i en ålder af 63 år, 2 mån. och 2 dagar". På wäggen intill Luthers graf hänger ett stort porträtt af honom, och på andra wäggen midt emot ett af Melanchton. Båda sägas wara målade af Lucas Cranach d. y. I koret ser man bilder i kroppsstorlek af kurfurstarne Fredrik den wise och Johan den beständige, hwilka, i synnerhet den senare, togo så werksam del i reformationen. Dessa statyer äro gjutna i koppar år 1527 och 1534 och bewisa, att stor konstnärlighet fans redan wid den tiden. Öfwer båda bilderna stå orden: "Herrans ord blifwer ewinnerligen". Es. 40: 8. Öfwer båda furstarne äro sköna grafskrifter författade på latin af Melanchton och upphängda bredwid statyerna. Bakom altaret finnes ock en bild öfwer Marias kröning med lifwets krona. På twänne bronstaflor bakom altaret finnes ock en lång grafskrift öfwer Melanchton, författad af hans wän, Joachim Camerarius. Några andra grafskrifter finnas ock, t. ex. en öfwer Johann Deutschmann, sorglig i åminnelse, en bitter fiende till Spener, i hwilkens skrifter han upptäckte 264 willfarelser! Utom Luther och Melanchton hwila således under denna kyrkas golf de nämda kurfurstarne samt andra personer, inalles 91. Bland de öfrige ej uppräknade hwila här de jordiska qwarlefworna af Georg Major, Balthasar Meisner, Quennstedt m. fl. År 1801 den 12 April begrafdes den sista, hofrådinnan Chladni här. Sedan är detta stora grafkor för alltid tillslutet och wäntar på den stora uppståndelsens dag.

Kyrkan är inuti mycket enkel, utan pelare och prydnader, med hwitmålade läktare utefter långwäggarne samt orgelläktare. En större altartafla med pelare men utan widare prydnader är uppsatt i koret. Midt på denna altartafla är predikstolen uppöfwer det egentliga altaret. Man torde weta, att kyrkan icke är nu in-

wändigt sådan hon war på Luthers tid. Hon har genomgått 2:ne grufliga eldswådor, så att endast wäggarne äro qwar af den ursprungliga byggnaden. Golfwet och grafwarna derunder hafwa ock blifwit skonade från eldens förhärjelse. Wittenberg har warit en fästning och har såsom sådan haft att utstå 2:ne fasliga belägringar. Kyrkan byggdes af Fredrik den wise 1499, hwilket årtal ännu står öfwer porten, på samma plats, der en allhelgonakyrka förut hade stått. Hon byggdes till universitets-kyrka. Fredrik stiftade ju ock i Wittenberg ett universitet, som inwigdes 1502. I denna kyrka hölls sålunda de stora universitets-högtidligheterna, disputationer och andra lärdomsfester. Här war det wäl som Luther blef doktor och swor den heliga skrift trohet, en trohetsed, som innebar den höga och heliga kallelse, som Luther fick af Gud. Fredrik utrustade ock denna kyrka med heliga ting utan allt tal och ända. Han hade sjelf warit i det heliga landet och hade dessutom så ifrigt samlat reliker, att deraf fans ett antal af 5005, deribland ett törne af Kristi törnekrona, ett stycke af den hel. Thomas skosåle, ett stycke af det waxljus, som Jungfru Maria hade hållit i sin hand efter döden, ett stycke af den trappa, under hwilken Lazarus legat begrafwen m. m. Tänk, så funnos 5005 heliga ting af dylik beskaffenhet i denna kyrka, men en bibel fans icke! War icke denna kyrka just det kraftigaste bewiset på nödwändigheten af en sann reformation, war det icke just på denna kyrkas port, som de 95 teserna borde uppspikas? Hwilken historia denna kyrka genomgått! Man säger, att Gustaf Adolfs lik en natt hwilat i denna kyrka.

År 1760 blef ett grufligt år för Wittenberg och slottskyrkan isynnerhet. Det war under sjuåriga kriget. En mängd af stadens hus jämte slottskyrkan stötos i brand. Nästan blott de nakna wäggarna stodo qwar af det gamla wittnet om det evangelii ljus, som från Wittenberg utspriddes öfwer werlden. Denna nämda brand i Wittenberg timade 1760, samma år som Zinzendorf dog, han som blifwit genom teologernas bittra nit så nesligt förwisad från sitt fädernesland Sachsen. Nu lades Sachsens skönaste prydnad och stolthet i aska. I Wittenberg hade tywärr en bitterhetens och kärlekslöshetens anda intagit många af de store teologernas

hjertan. När de gjorde sina ord till köttsliga swärd i striden för Guds sak, då lät Gud eld och swärd komma öfwer Wittenberg. Ja, jag undrar, om icke Wittenbergs teologers köttsliga stridslystnad war orsaken dertill, att staden nu är förwandlad till en soldatstad i stället för en studentstad. År 1813 gick åter en hemsökelse öfwer Wittenberg. Då innehade den gruflige Napoleon staden. Åter en belägring. Slottskyrkan begagnades af fransmännen till hömagasin och qwarnhus. Universitetet råkade i förfall. När dess sändebud sökte hjelp hos Napoleon, swarade han: "Wittenberg har upphört att wara en bildningsanstalt för unga män". Så war det ock tywärr. Universitetet repade sig aldrig mer. Wittenberg lades under Preussen och universitetet upphäfdes 1817. Dess lärare med de räddade samlingarna flyttades till Halle. Slottskyrkan war åter nedbrunnen, men stadskyrkan räddades, ehuru fransmännen äfwen i den hade huserat illa. Hwilka sorgliga minnen! Slottskyrkan, som denna gång icke hade brunnit så illa som 1760, återstäldes i stick, och den 300 åriga reformationsfesten firades i Wittenberg 1817 med stort jubel i närwaro af kungen i Preussen och flera furstar.

Wittenberg hade dock icke wunnit på föreningen med Preussen, det erkände den ädle konung Fredrik Wilhelm den IV:de sjelf. Universitetet bortflyttades; Wittenbergs prydnad bortskänktes sålunda till en annan stad. Wisserligen inrättades 1817 ett praktiskt prestseminarium, som ännu finnes der, men detta är i det stora hela en obetydlighet. Grundstenen lades ock wid samma tillfälle till en staty öfwer Luther, hwilken enligt påskrift skulle wara "till minne af d:r Martin Luther och de båda evangeliska kyrkornas förening". Så trodde sig Fredrik Wilhelm den III:je med sitt kommandoord och sina soldater hafwa åstadkommit en sann förening mellan den lutherska och den reformerta kyrkan. — Men wi skulle nu bese slottskyrkan utifrån. Hon ser wisst icke ståtlig och storartad ut. Hela Wittenberg war wid reformationstiden ett bewis på sanningen af de orden: "det som war oädelt och föraktadt för werlden, hafwer Gud utwalt". Om man jämför Peterskyrkan i Rom och slottskyrkan i Wittenberg, hwilken motsats mellan ytterlig prakt och ytterlig enkelhet! Det war wäl icke under-

ligt, att påfwen Leo den X:de i början föraktade Luthers 95 teser, som woro uppspikade på slottskyrkan i Wittenberg. Kyrkan har 6 höga rundbågsfönster på långsidan, afdelade på midten, som om de wore ämnade för ett hus med twänne wåningar. Med den gafwel, som enligt wanlig kyrkobyggnadsstil skulle hafwa hufwudingången till kyrkan, är hon förenad med det gamla slottet, som Fredrik den wise ock byggde. Ena hörnet af denna gafwel är inbygdt i det grufligt fula slottstornet. Kyrkan sjelf har således intet egentligt torn. Hufwudingången är från sidan på midten af kyrkan. Här war det, som Luther uppslog sina teser på den stora gamla kyrkodörr, som nedbrann 1760. År 1858 skänkte den kärleksfulle, konstälskande och kristne konung Fredrik Wilhelm den IV:de af Preussen twänne sköna metalldörrar, å hwilka Luthers 95 teser på latin äro ingjutna i 6 kolumner, 3 å hwardera dörren. Ofwanför teserna stå gjutna bilder af nio sjungande och musicerande gossar, ett skönt tecken deraf, att sången och musiken anwändes till så stor wälsignelse wid reformationen. Ofwanför dörrarne, i den gamla kyrkportens hwalfbåge är en utomordentligt skön målning anbragt. Målningen är utförd på lava, och färgerna med kemiskt konst inbrända. Taflan föreställer Frälsaren på korset. På högra sidan knäböjer Luther, hållande bibeln och seende upp till den korsfäste; till wenster står Melanchton på knä, hållande Augsburgiska bekännelsen. Här har åter Fredrik Wilhelm den IV:de lemnat spår af sin utomordentligt fina kristliga smak. Hwad kunde wara en mera passande prydnad jämte teserna för porten till slottskyrkan i Wittenberg, än denna sköna tafla. Ofwanför porten stå sköna statyer i sten af Fredrik den wise och Johann den beständige. Utanför porten är Luthers wapen inlagdt med stenar i olika färger. Det hela är en så skön predikan, när man tänker på de stora minnen, som äro fästade wid denna kyrkoport, att man nästan är färdig att glömma den skymf, som preussarne tillfogat den gamla kyrkan genom att göra henne till garnisonskyrka och genom att stoppa det gamla slottet fullt med soldater och wapen. Druckna soldater slamrade förbi mig, under det jag i min andakt och hänförelse stod wid den plats, der Luther, wäpnad med Andens swärd, förklarade påfwen krig för att med evangelium lösa den

bundna kristenheten. När jag såg dessa slamrande soldater och den kasern, som man byggt der en af de gamla universitetsbyggnaderna stodo, blef jag så upptänd i min ande, att det war nära gjordt, att jag begynt predika korståg emot Preussen!! Ja, så måste den wanmäktige swälja sin harm. Men det är wisst, hade jag warit millionär, så hade jag köpt hela det gamla Wittenberg af tyske kejsarn. Dock, war lugn, man bör ej så hårdt fästa sig wid de yttre minnena af Guds undergerningar.

Jag borde wäl nämna något om gudstjensten i slottskyrkan. Tidigt på morgonen hålles predikan för soldaterna. Då war jag ej der. Den gudstjenst, jag bewistade, hölls kl. ½11 f. m. af de studerande wid prestseminariet. En fattigare gudstjenst har jag knapt bewittnat. Intet folk, blott några gossar på läktaren och några af de nämde studenterna. Jag war ensam i ena fjerdedelen af kyrkan. Jag satt bredwid Luthers graf. En fattig predikan hölls af en student. Huru tomt och sorgligt det kändes! Jag bara satt och önskade, att jag hade haft en skara af mina wänner från Amerika med, så skulle wi på ren swenska hafwa predikat och sjungit, så att de gamla murarne rörts derwid. Huru underligt det wore, om man wore ett större ressällskap och finge hålla en uppbyggelsestund i denna kyrka. Stadsfolket går i allmänhet i stadskyrkan, kunde jag förstå; staden är icke så stor. Jag kan dock icke tro, att de der studenternas gudstjenst alltjämt är så tom och fattig som den war den söndagen jag war i Wittenberg. Jag misstänker en annan orsak. Den ordenslysande fältmarskalken, jag såg på lördagsqwällen, reste från Wittenberg på söndagsförmiddagen kl. 11. Troligen woro soldater och folk samlade wid stationen att se den höge mannens afresa. Så föregå de store de små med sitt exempel. Ett ministermöte höll sin första sammankomst i Berlin på en söndag. En kapprodd war anordnad i Ems på söndagen, kejsaren till ära. Äfwen i Wittenberg woro handelsbodar öppna på söndagen.

I stadskyrkan hålles söndagsskola. Jag wisste tywärr ej derom förrän dagen efter. På söndagseftermiddagen gjorde jag ett besök på Wittenbergs kyrkogårdar, den gamla och den nya. Å den gamla kyrkogården samlades säkert ofta reformatorerna wid

begrafningar. Der ligger Luthers lilla flicka, Elisabeth, som dog i späda år. Om henne sade Luther: "Elisabeth har sagt oss farwäl, för att gå till Kristus, genom döden till lifwet". Här lades ock till hwila stoftet efter Magdalena, Martin och Paul, Luthers barn. Åtskilliga gamla grafwårdar finnas å denna kyrkogård med sköna grafskrifter. Allt ser här åldrigt och förfallet ut, men med känslor af djup rörelse trampar man här öfwer stoftet af många bland dem, som lefde och werkade i Wittenberg under reformationens märkwärdiga tidsålder. På söndagseftermiddagen gjorde jag ock en påhelsning i Luthers hem för att åter se det på måndagen.

Luthers hus i Wittenberg jämte några andra reformationsminnen.

När man från jernwägsstationen kommer in till Wittenberg på den s. k. Collegii-gatan har man strax till wenster innanför den gamla Elsterporten Luthers hus, det gamla Augustinerklostret. Detta kloster byggdes af Fredrik den wise, och huset jämte den lilla trädgården skänktes sedermera till Luther. En del af det gamla huset finnes qwar, fastän det i nyare tider blifwit repareradt och prydt både innan och utan i enlighet med den stil, som huset hade på Luthers tid. Huset står för öster och wester ett stycke från gatan, på andra sidan af den lilla trädgården, är tre waningar högt, har ett litet utbygdt torn på norra långwäggen, har i öfra waningen 17 små fönster på den ena långsidan samt ett mindre antal större fönster i de nedre waningarna. Men wi skynda till Luthers rum, om hwilket han sjelf sade, att "det borde förblifwa i ständig åminnelse, emedan han derifrån har stormat påfwedömet". Ja, den stormingen är sannerligen wärd att förblifwa i åminnelse, äfwen om wi glömma Luther sjelf. Han for wisserligen icke efter att blifwa ihågkommen. Först kommer man in i ett litet rum med några taflor. Den gamla masskstungna dörren är från Luthers dagar. Derinom är sjelfwa "Lutherstugan", rummet, derifrån

han stormade påfwens förut ointagliga fästning. Rummet är tämligen stort med 2:ne fönster mot gården, hwilka hafwa en mängd små runda rutor. Wäggar och tak bestå af mångrosigt målade bräder. Det gamla golfwet är till det mesta qwar. I ena hörnet står en brokigt glaserad kakelugn med bilder af evangelisterna, "Fru musika" m. m. Bredwid det främre fönstret är Luthers omålade högst enkla karmstol, gjord för twå att sitta midt emot hwarandra. På Luthers stol i Luthers rum skref jag den 16:de Juni följande helsning till Augustana-synoden och skolan i Rock Island: "låtom oss i Jesu Kristi kraft, som oss mäktiga gör, orubbligt fasthålla Guds ords rena lära såsom Luther henne under Guds Andes ledning ur Guds egna ord framstält. Låtom oss ock i hjerta och lefwerne werkligt i trons enfald lefwa i denna lära! Eder wid korset O. O". Till min hustru skref jag: "låtom oss lefwa och dö i tron på den korsfäste"!

Det gamla maskstungna bordet står ock qwar. Derpå ligger nu en bok, i hwilken besökande inskrifwa sina namn. I detta rum hafwa många af denna werldens hjeltar warit på besök för att se troshjeltens jordiska hem. Öfwer dörren till ett inre rum står inom glas Peter den stores namn, det han sjelf skref med krita. På wäggen hänger en afbildning af Luthers wapen. Der hänger ock ett aftryck i gips af Luthers ansigte efter döden. Deromkring stå orden: "förskräcklig war jag för dig, o påfwe, i lifwet, din död skall jag blifwa i min död". I det lilla inre rummet förwaras i ett skåp hwarjehanda minnen efter Luther och mor Käthe, som stickat "sin gubbes" porträtt på en duk, hwilken här finnes. Mot andra sidan af huset, i samma wåning ligger den sal, deri Luther plägade hålla föreläsningar, säges det. Salen är reparerad; wid ena ändan står Luthers hwitmålade, med träsniderier prydde kateder, å hwilkens nedra del de olika fakulteternas sigill med inskrifter och förste universitetsrektorns porträtt äro afbildade. Teologiska fakultetens sigill är en uppslagen bok med orden: "genom ordet allena". På katederns öfre del bakom läspulpeten är Luthers bröstbild, målad af Cranach, ett godt porträtt, säges det. Ofwanom är den korsfäste afmålad med de orden öfwer korset: "genom tron allena". Jag stod på denna kateder och undra-

de, om det war från denna plats, som Luther hade hållit sin wäldiga utläggning öfwer Galaterbrefwet. På högra sidan om katedern är Luthers porträtt i kroppsstorlek, på wenstra sidan Melanchtons. Porträtter finnas här ock af Sachsens kurfurstar. I bottenwåningen wisades det gamla klosterköket, der ock en större porträttsamling fans. Wi måste nu lemna Luthers hem, der han, den älsklige barnwännen, den trogne, godmodige och treflige familjefadern och maken, i skötet af sin älskade familj tillbragte många år af sitt på stora händelser så rika lif. Wi få icke glömma den sköna husport, som Katharina lät förfärdiga af sandsten 1540, sin make till ära. Till höger är Luthers wapen uthugget, till wenster Luthers bröstbild med orden: "i 57: de lefnadsåret." Omkring stå orden: "genom stillhet och hopp warden I starke". Es. 30: 15.

När man kommer ut ur Luther-huset öfwer den lilla trädgården, träffar man ett utefter gatan liggande hus, kalladt Augusteum. Detta hus är genom en flygelbyggnad från ena gafweln förenadt med Luther-huset. Det byggdes 1564—83 och anwändes nu för det redan omnämda seminariet. I förening med detta seminarium hålles en barnskola i nedra wåningen af Luthers hus. Denna skola kallas Luther-skolan och är ett skönt och passande minne af reformatorn. På måndagen besökte jag seminariet, der omkring 20 unga män åhörde föreläsningarna. Jag helsade på den gamle wördnadswärde D:r Schmieder och hörde en föreläsning, som den raske 85-åringen höll. Derefter hörde jag en af kandidaterna uppläsa en afhandling öfwer söndagsfirandet, hwarwid Licenciaten Rietschel gjorde anmärkningar. En allmän kort diskussion öfwer ämnet följde. Är den reformerta kyrkan för lagisk i denna fråga, så äro tyskarne i allmänhet allt för slappe. Rietschel erinrade om London. Nog är det någonting skönt att se den ofantliga werldsstadens yttre stillhet på en söndag; då det deremot är sorgligt att se bierbullret och de öppna handelsbodarna på en söndagsafton i Tysklands större och mindre städer.

Kandidaterna i seminarium woro artige, och en af dem följde mig genom det gamla biblioteket. Den teologiska delen af det

gamla universitets-biblioteket har dock fått stanna qwar i Wittenberg. Att detta bibliotek är högst intressant kan man tänka sig, ehuru naturligtwis en stor massa af dess ursprungliga skatter är spridd hit och dit. Bland annat finnas här porträtter och taflor af intresse. Mycket roade det mig att se en tafla, på hwilken en tjock munk och all möjlig påflig helighet och härlighet wida uppwägdes af en bibel, som låg i andra wågskålen.

Wi få icke glömma ett ställe, der Luther på allwar förklarade påfwen krig på lif och död. När man från jernwägsstationen går in i Wittenberg, ligger till höger om wägen strax utanför den gamla Elsterporten en liten plantering inom en simpel inhägnad. Derinne står i midten den s. k. Luther-eken, omgifwen af ett åttkantigt jernstaket, på hwilket en jernplåt är fästad. På denna lilla plåt stå med upphöjda gyllene bokstäfwer orden: "Dr Martin Luther uppbrände på detta ställe den påfliga bannlysningsbullan den 10:de Dec. 1520". De närmare omständigheterna wid denna märkliga händelse kan man läsa hos D'Aubigné. Jag stod och gick en längre stund i denna lilla lund, som är af mera betydelse i werldshistorien än många platser, der storartade marmorstoder äro uppstälde. Jag tänkte på den lutherska kyrkan i allmänhet och på den lilla gren deraf, som wi kalla Augustanasynoden, i synnerhet. Det war för mig en stund af stilla bön. Förwånad war jag, att man icke ens stält en simpel sittbänk för främlingar på en plats, der Luther i millioner kristnas namn sagt påfwedömet och egenrättfärdigheten ett kraftigt farwäl. Jag beslöt att när jag komme till Amerika skulle jag föranstalta en liten insamling och beställa om en fin sittsoffa af jern, som skulle uppställas wid Luthereken i Wittenberg med påskrift: från Aug. Coll. & Sem. i Amerika. Det har ingenting blifwit af denna min föresats. — På söndagsqwällen satt jag länge på den höga wall, som är i närheten af det gamla Augustinerklostret och lät Wittenberg predika för mig. Det war en aftonsång, som qwarblifwer i mitt minne.

Går man från Luthers hus gatan inåt staden, så finner man 6:te huset till wenster Melanchtons gamla bostad. Det är ett litet trewåningshus med gafweln ut åt gatan, tre fönster i bredd.

På måndagen besökte jag detta hus, der "Tysklands lärare" fordom i all ödmjukhet satt wid waggan mången gång, då store män kommo på besök. I den lilla trädgården står ännu det stenbord, omkring hwilket Luther, Melanchton och de öfrige männerna i Wittenberg höllo sina lärda samtal. Det war wäl wid sådana tillfällen de käre gubbarne blefwo så lärda emellanåt, att till och med Gud sjelf icke kunde begripa dem, såsom Luther sjelf befarar. Wid ändan af den lilla trädgården äro ännu ruiner qwar af Melanchtons föreläsningssal. Wi minnas ju, hwad Luther tänkte, när han fick se den lille blygsamme gossen Melanchton komma för att hålla sin prof-föreläsning, men wi minnas ock hwad Luther efter den föreläsningen alltjämt tänkte och trodde om "magister Philipp". Går man en trappa upp i huset, kommer man i Melanchtons studerrum, som har tre fönster mot norr. Wid inträdet är man färdig att utropa: huru anspråkslöse de lärde och store i Kristi kyrka fordom woro! Rummet är ytterst enkelt, bara rappadt inwändigt, inga prydnader. På mellersta fönstrets båge stå orden: "här skref Melanchton, mot norden wänd, alla de werk, som jordkretsen nu med beröm kallar sina". På en tafla å wäggen stå orden: "stanna wandrare! Wid denna wägg stod den säng, i hwilken den ärewördige magister Philipp Melanchton den 19 April 1560 klockan 7¾ stilla afsomnade i Kristo". Wid denna Melanchtons dödssäng borde wi stanna och höra en lång föreläsning. Dagen före sin död yttrade Melanchton: "blott en sorg, ett bekymmer har jag, nämligen att kyrkorna måtte wara endrägtige i Kristo Jesu". Ofta upprepade han Kristi bön: "låt dem wara ett i oss, såsom wi äro ett" och 1 Kor. 1: 30. Han somnade stilla såsom Luther utan dödskamp. Efter hans död fann man på hans skrifbord en papperslapp, hwarpå stod skrifwet hwad som kunde göra hans skilsmessa från werlden lätt. Till höger: "du skall komma till ljuset; du skall skåda Guds Son; du skall förstå de hemligheter, som du i detta lifwet icke fattat, t. ex. hwarföre wi äro så skapade och huru det är med förhållandet mellan de båda naturerna i Kristus. Till wenster: "du skall slippa att synda; du skall befrias ifrån alla wedermödor och från teologernas raseri". Skola wi undra, att Melanchton war trött och wille hwila och se Guds här-

lighet? Man har ofta sagt, att han genom sitt wankelmod efter L·thers död war skuld till de grufliga inre strider, hwilka så jämmerligt härjade i den lutherska kyrkan. Herren allena wet, hwem som war skulden till de oerhörda konster och knep, hwarmed de reformerte sökte innästla sin lära inom lutherska kyrkan och till den grufliga hårdhet och bitterhet, som regerade många lutherska teologer och furstar. **Fasthet i läran** och **mildhet i umgängelsen**, huru skola wi lära denna sköna konst? Wi hafwa fått den dyrbara evangelii skatt, hwilken wåra fäder funno och för hwilken de kämpade med orubblig ihärdighet och tillgifwenhet, om än ofta med allt för mycken hårdhet. Men ho wet? Hade de släppt efter, kan hända den gruflige påfwen hade åter röfwat bort och gömt evangelii kostliga perla. Wi taga härmed afsked af Melanchtons hus, på hwars gafwel de orden stå: "här bodde, lärde och dog Philipp Melanchton. I Wittenberg fin es en mängd inskrifter, såsom förut är nämdt. Endast några will jag ytterligare nämna, särskildt några från slutet af 16:de århundradet, hwilka wisa den stridslust, som då war rådande. En skön inskrift är följande: "Guds ord och Luthers lära ej nu förgås, ej sedermera". På ett annat hus står samma inskrift, men af senare datum, då man blifwit mera stridslysten. Derför äro följande ord tillagda: "och om det bete än så nära på Calvinisters stolta ära. 1597". På ett annat hus står: "Guds ord och Luthers skrift är påfwens och Calvini gift".

På torget utanför det gamla rådhuset finner man twänne beundranswärda statyer af brons, den ene af Luther, den andre af Melanchton. Bilderna stå ett stycke från hwarandra i wackra götiska tempel af jern, omgifna af prydliga jernstaket. Bilderna stå i full kroppsstorlek på en wacker fotställning med ansigtet wändt mot söder. Ansigtsuttrycket af Luthers bild är allwar och trosfrimodighet. Evangelii hjelte håller en öppen bibel, hwars wenstra blad wisar slutet af G. T. Å det till höger uppslagna bladet står: Nya Testamentet, förtyskadt af d:r Martin Luther. På fotställningen stå mot söder orden: "tron evangelium". Marc. 1: 15; mot öster: "wår Gud är oss en wäldig borg"; mot wester: "Är det Guds werk, det skall bestå; är det menskors werk, under det

skall gå". På nordsidan åt rådhuset till står det: "grundlagd genom samlade bidrag af Mansfeldska föreningen för Luthers minneswård, upprest genom konung Fredrik Wilhelm den III:je". Monumentet aftäcktes den 31 Okt. 1821. Wester från Luthers staty står Melanchtons. Derpå står mot söder språket: "jag talar om din wittnesbörd inför konungar och blyges intet". Ps. 119: 46. Mot öster stå följande ord af Melanchton: "när wi med wårt hjerta gå till källan, skola wi begynna smaka och fatta Kristus". Mot wester står språket: "winnläggen eder att hålla Andens enhet genom fridens band". Efes. 4: 3. Mot norr står: "åt Tysklands lärare den evangeliska kyrkan". "Konung Wilhelm lade grundstenen såsom prins regent den 19 April 1860".

Af Luthers stad taga wi nu afsked med Luthers egna ord: "hwad är Luther? Läran är dock icke min, jag är och will icke wara någon menniskas mästare; jag har med församlingen den ena samma och gemensamma Kristi lära. Kristus allena är wår mästare". Ja, Kristus allena är wår mästare, det är den lutherska kyrkans hufwudlära, och det är derför wi älska denna kyrka, ty hon prisar i sin lära Kristus mer än någon annan kyrka det gör. Farwäl Wittenberg, du **evangelii stad**; "efter utkorelsen hafwa wi dig kär för fädernas skull".

Nu skynda wi åt annat håll.

Från Wittenberg till Wartburg.

Genom Halle och andra bekanta städer ilade jag med tåget till Eisenach. Wid **Weissenfels** måste wi dock stanna en liten stund. Trakten häromkring är wattnad med wåra förfäders blod. Från jernwägen ser man Lützens kyrktorn. Jag behöfwer blott nämna Lützen. Mina läsare känna strax, hwad det namnet betyder för en swensk, en protestant och en lutheran. Nordens mest berömde son gaf här sitt lif för evangelium och friheten. Dock, jag skulle ju rent af såra mina läsare, om jag försökte widlyftigt berätta, att Gustaf Adolf jämte många Nordens män dog hjeltedöden

wid Lützen den 6:te Nov. 1632. Hwarje swensk wet detta från sin barndom. Jag besökte slagfältet wid Lützen sommaren 1859. Öfwer den sten, som af ålder utmärkt stället, der den protestantiska frihetens räddare stupade, är ett wackert götiskt tak bygdt. En liten lund omgifwer wården. Wid Breitenfeld utanför Leipzig står en enkel minneswård med inskriften: "Gustaf Adolf, kristen och hjelte, räddade wid Breitenfeld fred och frihet åt werlden". Huru rörande det kännes att wandra på dessa slagfält, der wåra förfäder sjöngo psalmer, knäböjde och bådo, innan de begynte den blodiga kampen under en anförare, som anförde dem icke blott i den wilda striden utan ock i bön, sång, och en sann gudsfruktan!

I Weissenfels balsamerades Gustaf Adolfs lik. Tyskland känner Gustaf Adolf än i dag. En swensk, som wandrar på landet i Sachsen, behöfwer knappast annan rekommendation än namnet Gustaf Adolf. Det swenska folket under Gustaf Adolf hade en stor kallelse att utföra i werldens och Guds rikes historia. Skulle wi nu skämmas för att wara swenskar, skulle wi blygas för att wara lutheraner, skulle wi förakta tron och en sann gudsfruktan, som frambragt sådana hjeltar? En swensk, som blyges för att wara swensk och föraktar Guds ord, annonserar dermed sjelf sin djupa okunnighet och sitt oädla sinnelag. Härmed taga wi afsked af Weissenfels, hwars gamla stora slott med de många fönstren naturligtwis nu är en kassern, ty hwarest ett slott finnes i Tyskland, som icke bebos af furstar och herrar, der kan man taga för gifwet, att soldater äro instoppade. Men nu fråga wi icke mer efter de tyska soldaterna; nu skynda wi att helsa på riddar Georg på Wartburg. Sent på qwällen ankom tåget till Eisenach.

Wartburg. Dess läge. Sångarkriget. Den hel. Elisabet. Junker Georg eller Luther.

Hwad som gör Wartburg märkwärdigt är först dess läge. På en af djupa dalar omgifwen skogshöjd ligger denna borg såsom ett observatorium bland Thüringer-skogens allwarliga och täcka

kullar. Tidigt på morgonen steg jag upp för at se solen gå upp öfwer denna härliga nejd. Morgonen war regnig; jag fick ej se soluppgången, men desto behagligare doftade grönskan af det friska morgonregnet, under det jag wandrade den förtjusande wägen från Eisenach upp mot Wartburg. På wägen gick jag förbi fru Ursula Cottas hus, der Luther åtnjöt omwårdnad såsom skolgosse. På denna fru uppfyldes orden i Ebr. 13: 2. Likaså såg jag det nu ombyggda gymnasiihuset, der Luther underwisades efter den tidens råa och hårda sätt. En wacker sandstensbyst å husets wägg erinrar härom. Wartburg ligger högt öfwer Eisenach; wägen dit upp är derför mycket brant, men lönar rikligen mödan genom den intagande utsigt, som man öfwer allt har. Under beundran af naturens skönhet och under betraktelser af traktens historiska minnen blef wandringen till Wartburg mig ej lång. Kommen upp till borgen, gick jag först in i det lilla hotell, som är byggdt på höjdens brant utanför slottet. Detta lilla hotell är i medeltidsstil, och det stora gästrummets wäggar äro fullmålade af wishetsspråk. Se här några: "tala litet, tala sant!" "Borga icke, betal kontant!" "Öfwerwinn den, som är i dig!" "Rastar jag, så rostar jag!" "Wäg först, wåga sedan!" "Dumhet och stolthet wäxa på ett träd!" "Endrägt har stor makt!" En mängd sköna språk äro minnen af Luther. På morgonen satt jag länge på det lilla gästhusets weranda, derifrån jag hade en alldeles förtjusande skön utsigt öfwer nejden. Foglarne sjöngo så lifligt, luften kändes så frisk, solen tittade fram så wänligt mellan molnen, Wartburgs minnen framträdde för min inre åskådning så högtidliga, och jag öfwerwäldigades af så högstämda känslor, att jag aldrig förr warit så nära deran att blifwa poet. Det omöjliga kunde dock ej ske. Derför måste jag fortfarande nöja mig med att i torra och helt alldagliga ord försöka uttrycka mina tankar och känslor. Emellertid hade jag en werklig högtidsstund den sköna morgonen på Wartburg. Naturens och borgens skönhet, blandad med de rika minnena, gör ett alldeles öfwerwäldigande intryck på ens sinne. Jag önskade blott, att jag hade haft ett stort sällskap af mina wänner från Amerika med mig, så skulle wi af hjertans lust hafwa uppstämt psalmen: "Wår Gud är oss en wäldig borg" m. m., samt andra psalmer och sånger. Hwad

det skulle wara angenämt att en sommar i sällskap med wänner få göra en rundresa till reformationens gamla minneswårdar! Dock, hwarför hysa fåfänga önskningar? Från Wartburg sände jag helsningar hemåt, d. ä. till mitt himmelska hem, ty jag kunde ju ej annat än tacka Herren för de stora nådesunder han gjort genom den man, som här en gång satt i sitt lilla rum wid sin bibel. Till mina kära och wänner i mitt jordiska hem sände jag ock i tysthet längtansfulla helsningar.

Sedan jag sålunda tillbragt den tidiga morgonstunden begynte andra främlingar anlända till Wartburg, och jag kunde nu i sällskap med desse få bese det inre af borgen. Tusentals främlingar från nära och fjerran besöka Wartburg hwarje sommar. Det är en wallfartsort för både protestanter och katoliker, ehuru i helt olika mening för de olika konfessionerna. Wartburg war en af medeltidens förnämsta riddarborgar, och många sköna kransar af märkwärdiga sagor och händelser slingra sig omkring denna borg ända från dess grundläggning 1070 intill närwarande tid. Wartburg, som i tidernas längd naturligtwis undergått eldswådor och andra skador, tillhör nu storhertigen af Weimar. Han har med ofantlig frikostighet, med den finaste smak, med den djupaste wördnad för forntidens minnen återuppbygt Wartburg och gjort det till en trogen bild af dess glans under medeltiden och till ett wärdigt minne af den plats, derifrån Guds ord åter begynte utsändas öfwer kristenheten. Wartburg är ett historiskt museum af stort wärde, ja, långt mer intressant än många museer. Storhertigen håller ock denna sin enskilda egendom öppen för besökande, för hwilken frikostighet hwarje wän af historiska minnen till honom bör känna sig tacksamt förbunden. Den som från det upplysta nittonde århundradet will göra ett besök bland medeltidens nattliga skuggor, han besöke Wartburg. En wemodig känsla fyller ens sinne wid åsynen af minnen från den tid, då sanningens ljus lyste så matt, men då det ringa mått af sanning, som fans, älskades med en brinnande kärlek och wårdades med en tillgifwenhet och försakelseluft, som inga offer skydde.

I sällskap med de ankomne främlingarne gick jag in i borgen, som består af en hel klase af byggnader. När man kommer öfwer

en windbro in genom den gamla öfwerbyggda porten, har man först till höger det gamla riddarhuset, som ännu i sin uråldrighet står qwar. I detta hus är Luthers rum. Den delen af Wartburg kallas Förborgen; den andra delen kallas Hofborgen, som har de mera storartade byggnaderna Wi gå först på besök i Hofborgen in i sjelfwa palatset eller landtgrefwe-huset, som ligger längst fram till wenster. I denna byggnad äro flere märkwärdiga salar och rum. I landtgrefwe-rummet ser man sköna freskomålningar öfwer den förste landtgrefwens lif. I Sångarsalen hölls den 7 Juli 1207 det stora sångarkriget, ett af Wartburgs märkliga minnen. I medeltiden älskade man poesi och sång på det ifrigaste; furstar och rika herrar satte sin ära uti att uppmuntra sångare. Hos landtgrefwen af Thüringen woro nämda dag den tidens störste skalder och sångare samlade till täflan. De twänne förnämste sångarne gingo så långt i ifwer för sin konst, att de öfwerenskommo, att hwilken af dem, som besegrades i täflingssången, skulle släppa lifwet till. Den besegrade sökte i sin förskräckelse skydd hos landtgrefwinnan. Allt detta framställes mycket lefwande och rörande på en stor wäggtafla i salen. Naturligtwis har sagan utsmyckat hela saken med ett skimmer af känslosamma enskildheter.

En minneswärd person från medeltiden och Wartburg är den hel. Elisabet. Hon är ett exempel derpå, att medeltiden har att uppwisa många äfwen förnäma personer, hwilkas hjertan lågade af kärlek till Herren och till hans församling, och hwilka woro beredwilliga att lida allt och göra allt för arme syndares räddning. Den unga landtgrefwinnan Elisabet på Wartburg war en trogen och öm maka och moder, men skydde derjämte ingen försakelse och möda, när det gälde att hjelpa de sjuka och fattiga. Under en hungersnöd 1226 lät hon utdela alla förråd, som funnos i landtgrefwens ego. Hon lät bygga ett hospital för sjuka och fattiga. Hon fick under allt detta utstå de swåraste lidanden. Hennes gemål dog, och hans broder war hård och rå nog att fördrifwa henne och hennes barn från Wartburg. Eisenachs inwånare, hwilka hon bewisat så mycken kärlek, wågade icke herbergera henne, ja, de till och med misshandlade henne. Hon hade ock fått till biktfader den grymme och ursinnige inqvisitorn Conrad af Marburg, som trak-

terade henne med örfilar, hugg och slag på det obarmhertigaste sätt till köttets dödande, som han sade. Hon bodde slutligen och dog i Marburg, der hennes innerliga kärlek till de elända ock dref henne att bygga ett sjuk- och fattighus. Naturligtwis har sagan utsmyckat detta werkliga helgon med allehanda under och underligheter. Deröfwer finnas i den s. k. Elisabetgången flera sköna målningar. Genom denna gång kommer man in i det sköna kapellet. Der erinrar man sig Luther, som på och från Wartburg predikade evangelium, hwilket skingrade medeltidens mörker och lossade de fångar, som likt Elisabet i okunnighet måst plåga sin kropp till det yttersta och döda äfwen moderskärleken för att tillfredsställa en ursinnig biktfaders fordran på helighet. Bredwid trappan till predikstolen i kapellet hänga twänne swärd; det ena bars af Gustaf Adolf, det andra af hertig Bernhard af Weimar. Hwad betyda dessa swärd på den platsen? Det lilla kapellet är föröfrigt så högtidligt wackert, att jag icke wågar försöka beskrifwa det.

Festsalen är ett utomordentligt storartadt rum. **Rustkammaren** innehåller rustningar och wapen af mycket intresse. När man ser dessa uppstälda jernmän med rysliga swärd och spjut, tycker man sig höra bullret och braket af alla de blodiga fejder, i hwilka dessa rustningars inwånare fordom deltagit. Man må icke tro, att alle de gamle riddarne woro så owanligt stora jättar, som man ofta föreställer sig. Stora bjessar woro wisst några af dem, men många woro rätt små tomtgubbar, såsom man ser af rustningarna, i hwilka wår tids män skulle bo allt för trångt, om de skulle försöka krypa in i dessa underliga fästningar.

Det förnämsta rum, wi wille se på Wartburg, är naturligtwis "Lutherstugan". I det nämda sällskapet war jag derinne, men blef ingalunda mätt på att se blott en liten stund, utan skyndade att beställa rum i det förutnämda herberget utanför borgen, sprang ned till Eisenach och bestälde om mina saker, samt gick åter upp till "Patmos" för att hafwa både nöjet, äran och minnet af att hafwa legat på Wartburg en natt. Nu hade jag hela eftermiddagen på mig och kunde af hjertans lust fråssa på Wartburgs minnen. Jag skaffade mig åter inträde i Luthers rum och satt der länge ensam. Dels skref jag några små bref och helsningar wid Luthers bord,

dels bad jag och försjönk i betraktelser öfwer det som timat i denna lilla oansenliga kammare. Waktmästaren, som följde mig, lemnade mig det förtroendet att wara ensam; han ansåg mig wara en ärlig swensk, ehuru jag war från Amerika. Jag lofwade att icke ens taga en stenflisa från golfwet; jag höll ord, ty jag är ingen fanatisk relikjägare. Waktmästaren beklagade sig öfwer **engelsmännen**, att de hafwa rifwit sönder wäggen bakom kakelugnen och så stulit minnessmulor från detta Luthers rum. Man påstår till och med, att det werkliga bordet som Luther begagnade å Wartburg, är bortstulet på så sätt, att man skurit flisor deraf, och att det nuwarande bordet är det, som han begagnat som gosse i sin faders hus. Allt bär här spår af ursldrighet och den yttersta enkelhet. Utanför dörren äro å wäggen målade verser och språk efter Luther. Sjelfwa rummet är ganska litet, har twå bredwid hwarandra sittande fönster mot wester och stengolf, på flera ställen söndertrampadt; wäggar och tak inuti rummet bestå af omålade bräder. I hörnet till höger om dörren står den omålade sängen, i hwilken ligger en gren af Luther-boken, som stod på det ställe, der Luther togs af riddarne från Wartburg; intill sängen i andra hörnet står den i grön färg glaserade kakelugnen, prydd med hwarjehanda å kaklet pressade bilder. Öfwer dörren hänger det bröstharnesk Luther bar såsom Junker Georg. Wid fönstren står en gammal kista, som sades hafwa tillhört Luthers moder. Wid wäggen till wenster om dörren står ett stort gammalt skåp och en gammal stol. Wid wäggen midt emot dörren står bordet, öfwer hwilket hänger ett litet bokskåp. Öfwer bokskåpet hänger ett skönt porträtt af Luther, som sades wara af Cranach, men i senare tider med mästarehand renowerats. Till höger hänger porträtt af Luthers fader, till wenster ett af hans moder. Dessutom finnes ett gammalt träsnitt öfwer Luther på hans ålderdom, en bröstbild af Junker Georg och ett par egenhändiga bref från troshjelten. Ett fossilt ben förwaras med underrättelse, att det warit Luthers fotpall, likaså en ny stol, gjord precis lika med den ursprungliga. Nu hafwa wi gjort bouppteckning öfwer lösöreboet i Luthers Wartburg-hem. Skulle jag nu göra en bouppteckning öfwer de böner Luther här bedit, de strider han här utkämpat i sin ensamhet, de bref

han här skref, de skrifter han här författade, och förnämligast huru han här studerade bibeln och öfwersatte hela nya testamentet, samt skref en del af sin kyrkopostilla, då blefwe af denna bouppteckning en hel bok. Min läsare må slå upp sin D'Aubigné och läsa om allt detta. Skam öfwer den lutheran och protestant, som icke har och icke wäl läser en god reformationshistoria!

I det lilla rum, som wi nu besöka, bodde riddar Georg (man wet hwem det är fråga om) från den 4/5 1521 till den 6/3 1522. Jag skulle wilja kalla honom S:t Georg. Man har ju läst om S:t Georg och draken. Luther war en rätt S:t Georg, som wäpnade sig med Andens swärd och gick ut emot draken, påfwen, samt räddade millioner fångar. En mycket spridd berättelse säger, att Luther i sitt rum på Wartburg skulle hafwa kastat bläckhornet mot djefwulen, som wille störa bibelöfwersättningen, och att bläckfläckarne skulle wara synliga på dörren eller wäggen. På dörren synas de ej, från wäggen hafwa engelsmännen, sade min förare, stulit bort rappningen inwid kakelugnen, der bläcket skulle hafwa synts. Ingen af de gamla berättelserna wet om en sådan bläckstrid med satan, berättelsen är troligen en saga; men wi weta om en annan werklig bläckstrid med satan, ty när Luther öfwersatte den heliga skrift, då kastade han sannerligen bläck emot mörkrets furste med sådan kraft, att hela mörkrets fängelse bäfwade på sina grundwalar, och att bojorna föllo af millioner fångar. Ja, Luthers öfriga skrifter från Wartburg woro ingenting annat än ett sådant bläckkastande emot satan.

En särskild lycka wederfors mig den nämda eftermiddagen på Wartburg. Jag fick tillträde till Storhertigens enskilda rum, hwilka icke öppnas för allmänheten. Det skulle ock wara omöjligt att insläppa i dessa dyrbara rum de skaror, som dagligen besöka Wartburg. Man har dock den wänligheten att göra undantag för utländingar. Slottswaktmästarens wänliga fru följde mig genom alla rummen, och hade jag haft tillfälle dertill, hade jag på det ödmjukaste tackat den gamle fromme storhertigen för det stora nöjet, han på så sätt skänkte mig. I dessa rum äro många de allra intessantaste minnessaker från medeltiden och reformationstidehwarfwet förwarade. Af den heliga Elisabet, som af påfwen

blef upphöjd i helgonens stånd, äro många reliker, omkring hwilka skaror af walfärdande nunnor företaga långa och beswärliga andaktsöfningar. Ja, en stenbild af helgonet hade måst gömmas, berättade min följeslagerska, ty nunnorna wille aldrig upphöra att kyssa denna bild. För mig war Luthers luta den märkwärdigaste reliken — ett fint instrument, ursprungligen sexsträngadt; nu satt en sträng qwar. Intill Luthers rum och förenadt med detsamma genom en liten stängd dörr är det s. k. reformationsrummet, deri man får se utmärkta oljetaflor öfwer de förnämsta händelserna i Luthers lif: 1:o Luther, då hans wän träffas af åskan, 2:o Luther, då han sjöng på gatorna i Eisenach 3:o Luther, då han föredes upp på Wartburg, 4:o Luther, då han öfwersätter bibeln, 5:o Luther på riksdagen i Worms m. m. På qwällen wid solnedgången besåg jag från ett af Wartburgs torn den sköna nejden. Wartburg har 2:ne stora torn, det högsta prydt med det härliga korstecknet. Man ser söderut Altenstein, der riddarne tillfångatogo Luther, Möhra, Luthers stamort, der en skön bild i brons, föreställande Luther med den uppslagna bibeln, är upprest. Man ser utöfwer största delen af Thüringer-skogen med dess sköna kullar och dalar, man ser slagtfält och andra minnesrika platser. Länge på qwällen satt jag på mitt lilla rum, seende utöfwer den mörka skogen och ljusen i den sköna Eisenachdalen. Jag sof ej mycket den natten, mitt sinne war uppfyldt af tankar. Kl. 3 waknade jag och såg ut genom fönstret, somnade åter en stund och steg upp kl. 5 wid ljuflig fogelsång, erinrande mig huru de kära foglarne hade uppmuntrat Luther wid hans studier och bibelöfwersättning å "Patmos", "i luftens och foglarnes regioner", såsom han kallade Wartburg. På morgonen swärmade jag ännu några timmar på Wartburg, beklagande, att jag icke kunde stanna der åtminstone en wecka, ty så förtjust kände jag mig öfwer Wartburg, då jag inandades den friska luften, såg utöfwer de sköna kullarne och dalarne med den friska grönskan och blickade upp mot korset å tornet, samt ännu högre upp mot hemmet derofwan. I hast måste wi nu lemna Eisenach, som äfwen är i ärad åminnelse såsom Bachs födelsestad. Nu skynda wi söderut mot Coburg. Från tåget har man en skön vy af Wartburg. Så länge jag kunde, såg jag efter den i

kär åminnelse fästade borgen. Jag undrar ej på, att det war på Wartburg D'Aubigné fattade beslutet att skrifwa reformationens historia.

Coburg. Fästningen. Wår Gud är oss en wäldig borg. Luthers hem under riksdagen i Augsburg.

På den sköna wägen mellan Wartburg och Coburg far man nära förbi Schmalkalden med dess rika reformationsminnen, dem jag nu icke hinner uppräkna. Här for jag i allsköns beqwämlighet, tänkande på de mödor och beswär, för hwilka de gamle fäderna woro utsatta, då de måste så ofta färdas på den tidens eländiga wägar i dessa dalar och öfwer dessa kullar, erinrande mig ock den grufliga sjukdom, som i Schmalkalden ansatte Luther, så att han blott wäntade döden.

En hel eftermiddag tillbragte jag på Coburgs fästning. Den ligger högt öfwer staden Coburg, och beherskar med sina wäldiga byggnader hela trakten. Hon ligger så nära midt i Tyskland, och man har här en ännu mera storartad utsigt än från Wartburg. Den sköna höjden, på hwilken fästningen är belägen, är omgifwen af djupa och breda dalar samt af storartade skogshöjder. Man ser under sina fötter staden Coburg med sina slott, samt något längre bort åt alla håll lustslott, wackra byar och fruktbara fält. Denna borg förskrifwer sig äfwen från medeltiden, men har i sendre tider blifwit ombygd i nygötisk stil med sådan kostnad, konst och prakt, samt besitter en så rik samling af fornsaker och historiska minnen, att besökaren här finner ett af Europas intressantaste museer. Egarne af Coburg och Wartburg synas hafwa täflat med hwarandra i frikostighet och fin smak. Jag sätter dock Wartburg främst med hänseende till fin smak, inre skönhet och fängslande minnen. Coburg är i flera afseenden mera storartadt, utsigten, murarne som omgifwa borgen i tre afsatser, byggnaderna, samlingarna, allt är storslaget. När man kommer in genom det med lejon och kanoner m. m. prydda porthwalfwet, står man på

en utsökt skön borggård, der man har den s. k. Furstebyggnaden, framför sig. I denna byggnad förwaras i olika salar de intressantaste samlingarna och minnena. Trappgången af denna byggnad är prydd med ett rikt utsiradt staket och slingerwärter, den inre wäggen med sköna freskomålningar, föreställande hertig Johan Casimirs och kursachsiska prinsessan Annas bröllopståg. Wid detta glada bröllopståg äro hemska minnen fästade. Den unga, glada, på lyx och ståt begifna, oerfarna och lättsinniga furstinnan föll i äktenskapsbrott, bedragen af en listig smickrare, som flydde men lockade en annan att fortsätta brottet. Allt upptäcktes. Hertig Casimer skildes från sin gemål. Hon satt i 20-årigt fängelse, senast på denna samma fästning. Hennes siste förförare satt i 40 år fången i ett torn inwid staden Coburg. Tänk, synden, den rysliga synden, som utöfwar en så gräslig makt öfwer höga och låga, rika och fattiga! Tänk, smickret och fåfängan hwilka smilande förförare! Mången qwinna har blifwit drifwen ur kyskhetens paradis genom dessa ormars tjusande tal. Jesus, Jesus allena kan bewara en arm syndare, som hwarje ögonblick står på förderfwets brant.

Man kommer från trappgången in i en sal, fyld med gamla wagnar, slädar och dylika tingestar, förgylda, utskurna och prydda på det besynnerligaste. Widare finnas salar, fylda med rustningar och gewär från äldsta till närwarande tider i den allra rikaste mångfald. Man känner sig mörkrädd midt på ljusa dagen i dessa salar; det är, såsom skulle det spöka omkring alla dessa mordwapen. Der äro sköldar från husiterkrigen, slagor från bondekriget, i hwilket den hemskaste grymhet föröfwades, så att omkring 100,000 bönder stupade i kriget eller på annat sätt aflifwades. Här är ett bödelsswärd, hwarmed man aflifwat 101 personer; här är bilan, hwarmed Wilhelm von Grumbach afrättades. Detta namn erinrar om den olycka, som träffade en af Johan Fredrik den ädelmodiges söner, då han i obetänksamhet och tjuft af föregifna änglauppenbarelser wille återwinna sin faders kurfurstendöme. Han, den olycklige sonen till den djupt pröfwade fadern, måste 28 år försmäkta i fängelse. Med möda wann hans trogna gemål Elisabet tillåtelse att dela hans fängelse. Hon bewisade en kärlek, tro-

gen i lidandet och döden. En wärre lott träffade furstens rådgifware Grumbach och Brück (icke den gamle Brück). Men det är alltför rysligt att omtala. Huru kunde kurfursten August af Sachsen wara så hård?

När man ser dylika gamla wapensamlingar och minnen, känner man sig i sanning uppmanad att tacka Herren, att man lefwer i denna närwarande tid. Wår tid är ond, det är sant, men så länge den grymme anden från det hedniska och påfwiska Rom satt i menniskorna, woro de rent af gräslige. Evangelii surdeg allena war medlet mot detta grymhetsgift, som folken insögo från det hedniska och påfwiska Roms literatur. Mista wi åter evangelium, då återkomma de grymma tiderna med fördubblad gräslighet, såsom wi ock se på wår tids grymma mord. — I en af salarne på Coburg ser man porträtter i kroppsstorlek af trettioåriga krigets hjeltar. Huru underligt det kändes att stå ansigte mot ansigte med Gustaf Adolf, Ferdinand den II:dre, Tilly, Wallenstein och hertig Bernhard af Weimar! I ett annat rum ser man i taket 365 rosetter utskurna i trä, alla olika hwarandra. Man ser ock der bilder af Thüringens landtgrefwar, ett glas med inslipadt porträtt af Gustaf Adolf m. m. Men wi få icke glömma Coburgs förnämsta minne.

Luther wistades här nära ett halft år under riksdagen i Augsburg 1530.

Wi inträda nu i Luthers 2:ne tämligen oansenliga rum. Utanför dörren stå orden: "då bekännelsen i Augsburg framlemnades 1530, lefde och werkade Luther här i stillhet". I det yttre rummet står midt på golfwet ett gammalt bord, hwarå en bröstbild af Luther jämte några andra minnessaker äro uppstälda. På hwardera sidan af dörren till det inre rummet stå stora bokskåp, fylda med en skön samling af Luthers werk i olika upplagor. Wid ena fönstret satt jag en lång stund, skref några små bref och helsningar, anstälde betraktelser och såg ett par björnar, som lekte ned på den lilla gården utanför det ena fönstret. I det inre rummet är ock ett gammalt bord, en stol och qwarlefwor af Luthers säng, den man måst inhägna med ett jernstaket för att skydda den för relikjägares knifwar. Härifrån skref Luther 119 bref, hwaribland

ett öfwer sitt sigill, det oförlikneliga sändebrefwet om tolkningen af den hel. skrift, det älskliga barnbrefwet till sonen Hans och det warma berömmet öfwer musiken till Ludvig Senfel, hwilka bref man kan läsa i Luthers "Skrifter i Urwal" på swenska. Dessutom skref han de trosstarka tröstebrefwen till Melanchton och andra wänner i Augsburg. Här war han sysselsatt med öfwersättningen af profeterna och psalmerna; här skref han den allwarliga skriften om nödwändigheten att hålla barnen i skola och en mängd andra skrifter; här mottog han besök af wänner och bekanta, här war han med på "kråkornas och kajornas riksdag"; här predikade han (i det ännu ej i ordning stälda kapellet war jag inne); här bad han de brinnande böner, om hwilka Veit Dietrich berättat; här författade och sjöng han den stridande församlingens, näst bibelns psalmer, skönaste sång: "**Wår Gud är oss en wäldig borg**" m. m. Coburgs fästning med sitt sköna, nästan ointagliga läge war en passande plats för en sådan psalm, tiden war ock passande, ty de faror, som nu hotade reformationen, kräfde en wäldig borg för Guds folk. Somlige säga, att Luther före wistelsen på Coburg författat denna underbara psalm. Den frågan wågar jag naturligtwis icke afgöra. Wi hafwa den trosstarka psalmen af Luther, det är hufwudsaken. Man tror, att det rum, som Luther begagnat såsom arbetsrum å Coburg, är det präktiga rum, hwars wäggar nu äro prydda med det skönaste mosaikarbete, föreställande Johan Casimirs jagtäfwentyr. Detta har efter Luthers tid blifwit satt på wäggarne. När han bodde i detta rum, war det fråga om annan jagt. Han jagade efter tröstespråk i bibeln under sina strider och anfäktningar, och när han fann något kraftigt tröstespråk, skref han upp det på wäggarne i detta rum. På Coburg finnes ock ett **reformationsrum.** Det prydes af sköna oljetaflor, en öfwer riksdagen i Augsburg, för öfrigt porträtter af Luther och hans Katharina, Melanchton, Justus Jonas, Bugenhagen, Spalatin, Bayer, Brück, Aquila och Veit Dietrich. En färdeles rik samling af kopparstick och egenhändiga bref och namnteckningar af en mängd berömda personer förwaras på Coburg. Mig intresserade det mest att se bref från Luther och Melanchton.

På Coburg finnes ock en märkwärdig kanon, på det konstrika-

ste sätt gjuten i Freiburg 1571. Den är ämnad att wara en tidsbild öfwer de swåra lärostriderna inom lutherska kyrkan efter Luthers död. Såsom handtag tjenar en bild af Flacius, som håller en bok, å hwilken står: "Flacius 1571". Midt på kanonen stå gubbar med händerna i luftwen på hwarandra och den påfliga tiaren öfwer sina hufwuden. Mot mynningen står Flacius. Satan står bakom och blåser med en bälg Flacius i örat. Flacius är wid foten medelst en kedja sammanbunden med satan. Så uttydde man lärostrider på den tiden.

Staden Coburg är residensstad och har således slott och många märkwärdigheter. Prins Albert af England war broder till regerande hertigen af Coburg-Gotha. Hans byst, omgifwen af en mängd blommor, står ock på torget. Drottning Victoria af England har naturligtwis besökt sin aflidne gemåls fäderneſtad. Men wi få icke widare tala om Coburg utan skynda med ilståg till **Worms**.

Worms och Luther-monumentet.

I Bamberg hwilade jag öfwer natten. I Würzburg såg jag det storartade slottet, som är bygdt i likhet med Versailles utanför Paris. I den sköna domkyrkan war jag inne. Jernwägen mellan Bamberg och Darmstadt går genom en skön trakt, der man ser wingårdar, kullar och dalar i den rikaste omwexling. Man reser här i den sköna Maindalen, som emellanåt är förtrollande skön. Wid Mainz for jag öfwer Rhen. Genast begaf jag mig till Worms, der jag öfwer natten sof i ett herberge, som fordom warit ett kloster. I qwällskymningen bewistade jag aftonsången i den katolska dômen, en af Europas skönaste kyrkobyggnader i den romaniska stilen. Stadens befolkning är till största delen protestantisk. Den 20 Juni war jag tidigt uppe för att i morgonsolens friska glans se det berömda Luther-monumentet. Ingen tafla ger ett rättwist intryck af denna werkligt storartade minneswård. Monumentet intager en stor plan. På en hög fot-

ställning i midten står den wäldiga bronsbilden af Luther. Med wenstra handen håller Luther en stor bibel, på hwilken han låter den knutna högra handen hwila. Sin blick wänder han uppåt. Troskraft och bekännaremod äro på det ädlaste uttryckta i detta ansigte, som hos beskådaren måste wäcka den mest odelade beundran. Luthers bild är 11 fot hög eller med fotställningen 28 fot. Fotställningen består af tre delar, sockeln eller underlaget af polerad sten med utskjutande stenpelare, de öfriga twänne delarne äro gjutna af brons. På framsidan under Luthers fötter stå orden: "här står jag och kan icke annorlunda, Gud hjelpe mig! Amen". Derunder äro bröstbilder af kurfurstarne Johan den beständige och Johan Fredrik den ädelmodige. På baksidan stå Luthers ord: "evangelium som Herren lagt apostlarne i munnen, är hans swärd, hwarmed han hugger in i werlden såsom med blixt och dunder". Derunder stå bröstbilder af Ulrich von Hutten och Frans von Sickingen. På högra sidan stå orden: "tron är ingenting annat än det rätta sanfärdiga lifwet i Gud sjelf". Att rätt förstå Skriften, dertill hörer den helige Ande". Derunder äro bröstbilder af Justus Jonas och Johan Bugenhagen. Till wenster stå orden: "de som rätt förstå Kristus kunna icke tillfångatagas af några menniskostadgar. De äro frie icke efter köttet utan efter samwetet". Derunder äro bröstbilder af Johan Calvin och Ulrik Zwingli. På mellersta delen af fotställningen äro ock på de fyra sidorna bilder, gjutna i brons. På framsidan: Luther inför riksdagen i Worms. På baksidan: Luther anslående teserna på kyrkodörren i Wittenberg. Till höger: den heliga nattwardens utdelande af Luther under både bröd och win samt Luthers bröllop, wigseln förrättad af Bugenhagen. Till wenster: bibelöfwersättningen och Luthers predikan. Luther på predikstolen är ett mästerstycke af utsökt behag och kraft. På de fyra från fotställningen utskjutande stenpelarne sitta: på framsidan till höger: **Hieronymus Savonarola**, pekande mot höjden, till wenster: **Petrus Waldus**, betraktande den korsfäste; på baksidan till höger **Johan Hus**, till wenster: **Johan Wiklef**. Sjelfwa detta Luthers monument omgifwes på de tre sidorna af en fästningsmur af högre och lägre stenpelare. På de fyra pelarne i hörnen stå ock bronsstatyer $8\frac{1}{4}$ fot höga. Till

höger på framsidan står: **Fredrik den wise** med draget swärd, till wenster **Filip af Hessen**, stödjande sig på swärdet. Bakom Luther står till höger **Johan Reuchlin** och till wenster **Philip Melanchton**. Mellan Fredrik den wise och Reuchlin sitter på en lägre pelare en qwinnobild af **Augsburg**, med fridspalmen. Mellan Reuchlin och Melanchton sitter en frimodig qwinna med kraftfulla anletsdrag och uträckt hand, föreställande det protesterande **Speyer**. Mellan Melanchton och Filip af Hessen sitter en sörjande qwinna, bilden af martyrstäden **Magdeburg**. På de mindre mellanpelarne äro wapnen af 24 städer, hwilka särskildt lidit och kämpat för reformationen och i hwilka reformationens män hållit möten och werkat. Wittenberg har fått nöja sig med att blifwa ställd bland dessa 24. De wigtigare länderna, som antogo lutherska reformationen, hafwa sina wapen å fotställningen till Luthers staty. Det hela omgifwes af ett jernstaket. I ett hus i närheten af Luthers monument kan man köpa allehanda saker, gjorda af det berömda Lutherträdet, som stod på wägen till Worms. På den plats, der Luther stod inför riksdagen, står nu en protestantisk kyrka. Det gamla riksdagshuset är förstördt. Kyrkan besåg jag innan och utan. Hon är märkwärdig för den plats, på hwilken hon står. Derinne är ock en stor tafla öfwer riksdagen, inför hwilken Luther aflade den goda bekännelsen. Jag afhåller mig ifrån att säga någonting om Luthers wittnesbörd i Worms och den utomordentliga betydelse detta wittnesbörd hade för tid och ewighet. Mina läsare böra strax slå upp sin reformationshistoria och läsa om igen berättelsen om 16:de århundradets stora frihetskamp. En hufwuddrabbning i denna strid stod i Worms, der en fattig munk med bibeln i hand och hjerta wann en seger, som i wälsignelserik betydelse wida öfwergår werldslige härförares triumfer, såsom ock den ryktbare general Freundsberg betygade i de bekanta orden, då han mötte Luther wid dennes inträde i rikssalen. Med Guds ord måste ock all sann frihet winnas och bewaras. Den frihet, som kan undwara Guds ord, är ondskans frihet; det samwete, som icke är bundet i Guds ord, är icke fritt. I hela Europa står icke skönare frihetsmonument än minneswården öfwer Luther i Worms. Till denna minneswård,

som fullbordades 1868, insändes frivilliga bidrag icke blott från Europas länder utan ock ifrån både Nord- och Syd-Amerika. En summa af närmare $90,000 samlades, hwaraf en del anwändes till wälgörande ändamål.

I Worms besökte jag ock en gammal märkwärdig synagoga, hwaraf en del sades hafwa stått ända sedan romartiden. Der såg jag en handskrift af Moseböckerna, som warit begagnad i hundratals år. Der satt jag ock på "Mose stol", en rabbinsk lärostol af sten i den äldsta rabbinska lärosal i Europa, såsom det sades.

Jag lemnade Worms, glad och lycklig öfwer att hafwa sett den plats, hwilken jag så ofta önskat se, allt sedan jag första gången läste om riksdagen i Worms. Man kan ju förlåta mig denna barnslighet. Jag är ingen helgondyrkare.

En färd på Rhen mellan Mainz och Köln.

Mainz är en fästning. I staden finnes en skön staty öfwer Gutenberg, boktryckerikonstens uppfinnare. Det är med djupa känslor af tacksamhet mot Herren man ser denna bild. War det icke märkwärdigt, huru Gud förberedde reformationen genom den en tid förut uppfunna konsten att trycka böcker? Dômen i Mainz är ock storartad. Den är bygd i den romaniska stilen. Det inre af dômen med sina stora bibliska taflor gör ett högstämdt intryck. Man kan icke annat än afundas katolikerna deras sköna kyrkor. I domkyrkan i Mainz lät Gustaf Adolf hålla evangelisk gudstjenst. Mainz, Worms och andra platser wid Rhen woro wittnen till swenskarnes stora segrar under Gustaf Adolf. Rhen mellan Mainz och Köln är ett under i naturskönhet. Man kan här se, att jorden war ämnad att wara ett werkligt paradis för lyckliga Guds barn; man kan här ock se, att när Gud en gång låter den nya jorden framträda för wår syn, wi då skola få se någonting, som är wärdt att kallas **skönt**, ja, **gudomligt skönt**. Men tänk, huru synden såsom en förhärjande stormwind far öfwer jorden och gör de skönaste trakter till hemska blodsplatser! Den sköna Rhen

har icke minst warit wittne till menskliga warelsers rysliga lidanden. Krig, förtryck och wåld hafwa herskat på dess stränder; de grymme fransmännen hafwa här lemnat efter sig dystra minneswårdar af mordbrännarelust, af sin slägtskap med vandalerna och hunnerna. När man ser Rhen med dess sköna stränder, på hwilka ruiner efter nedbrända slott i den susande winden sjunga klagosånger öfwer de wilde fransmännen, så undrar man ej på, att ordet Rhen öfwade en så hänförande makt öfwer tyskarne under det senaste kriget mot Frankrike. Rhen är nu tysk. Man höll 1879 på att uppsätta ett ofantligt segermonument på en af Rhens skönaste skogshöjder, Niederwald. Denna wäldiga wård är ämnad att tjena såsom fogelskrämma, wid hwars åsyn de rofgirige och hämdlystne fransmännen skola afskräckas från att mera närma sig Rhen.

Utrymme och förmåga förbjuda mig att wåga ens ett försök att skildra Rhens naturskönheter. Floden omgifwes emellertid på båda sidor af gröna bergshöjder, högre och lägre kullar i den rikaste och skönaste omwexling. Dessa höjder och kullar gå nära intill floden, men lemna dock rum för en jernwäg på hwardera stranden samt små nätta städer med täcka hus och sköna kyrkor. Skogshöjdernas hjessor äro bekransade af ruiner efter riddarborgar, omslingrade af murgrönor, sagor och berättelser i den mest intagande mångfald, eller af nybyggda slott, som täfla med hwari byggnadsstilens tjusande behag. Skogshöjdernas branta sluttningar mot floden äro bewäxta med winrankor i wälordnade afsatser. Hwarje tumsbredd jord är anwänd med största omsorg, och man beundrar den konst, som förmår göra ett hem för den wackra winrankan på dessa branta backar. Det är såsom om Skaparen och menniskan här täflade i skön wänskap för att göra naturen så intagande och wacker som möjligt. Man står på ångbåtsdäcket hela wägen mellan Mainz och Köln nästan förstummad af förtjusande utsigter öfwer Guds och menniskors mästerwerk. Twänne slott, som blifwit återuppbyggda i senare tider, måste jag omnämna. Det ena är Rheinstein, som hänger på en bergshöjd med sitt lilla götiska kapell, helsande den resande med ett så förtrollande behag, att man wore färdig att försöka ett hopp från

ångbåten, för att så tillbringa åtminstone några timmar på denna förförista borg. Det andra är Stolzenfels, byggdt af Fredrik Wilhelm den IV:de i närheten af Coblenz med en så praktfull utsigt, att man tycker, att den, som en gång komme in i det sköna kapellet för att höra Guds ord, icke skulle kunna höra af ifwer att bara se. Coblenz med den wäldiga fästningen Ehrenbreitstein har ock ett härligt läge.

Man far ock förbi **Neuwied**, som under ett par århundraden warit en fristad för dem, hwilka warit för sin tro förföljda. Der är bland andra trosbekännare en koloni af Brödraförsamlingen. Staden helsar med sina hwita hus och sitt landtliga läge frid till den förbifarande. Hurudan den inre friden der är, wet jag icke. Närmare upp mot Köln kommer man till de sju bergskullarne, i hwilkas närhet ock Rolands Eck, en hög klippa, är beläget. Här ligger ock på en ö i Rhen ett nunnekloster, inbäddadt i en så utomordentligt skön grönska och omgifwet af sådana utsigter, att man återigen afundas de elake katolikerna, att de just skola hafwa så wäl de skönaste kyrkorna som de wackraste platserna för sina anstalter. Universitetsstaden Bonn har ock ett förtjusande läge på wenstra Rehnstranden.

I rusande fart ila wi nu till det ringa, och hwad naturläge beträffar, ytterst tarfliga, men i Guds rike stora **Hermannsburg.** Wid förbifarten war jag uppe i staden Hannover, men will derom blott berätta, att jag gjorde ett för mig särdeles angenämt besök i det täcka ynglingaherberget, der jag ock hade ett innerligt hjertesamtal med husfadern, som för mig på ett barnsligt och ytterst anspråkslöst sätt berättade sin omwändelse. Att träffa en lefwande kristen, det är mer än att se naturskönheter. Samtalet i Hannovers ynglingaherberge war mig en innerligt ljuf helsning från det himmelska hemlandet och qwarblifwer ännu hos mig i kär åminnelse.

Hermannsburg. En söndag. Den stora missionsfesten.

Nu bär det sig så illa, att jag för utrymmets skull måste frambära den kortaste helsningen från Hermannsburg, derifrån jag welat berätta mycket. Hermannsburg är ett under i Guds rikes historia i nyare tider. Att en fattig by, belägen några timmars wäg från jernwäg på en ofruktbar hed wid en liten kärrbäck, bygger ett missionsskepp, sänder skaror af missionärer till Syd-Afrika, Indien, Australien och Nya Seeland, det måste man sannerligen kalla ett under. Will man se en riktigt tydlig, i ögonen fallande förklaring öfwer orden i Es. 35: 1, 2, då bör man se Hermannsburg. När jag jämför den magra hed, på hwilken denna underbara by ligger, med den rika mark, som man får se i wåra nybyggen i Amerika, då wore jag färdig att säga: funnes hos oss sådan arbetsamhet och uppoffringsifwer, som i Hermannsburg, så skulle Augustana-synoden ensam kunna sända tusentals missionärer till hednaländerna. Hwad är det, som hindrar, att icke hwart och ett af wåra nybyggen är ett Hermannsburg i uppoffring och werksamhet för Guds rike? Hwad är det, som hindrar oss från att wara lika enkla, tarfliga, försakande, glade och älsklige gifware som folket i Hermannsburg? Ett ämne till tack och lof inför Herren är det, att lutherska kyrkan i wåra dagar har sådana döttrar som församlingen i Hermannsburg. Icke det minsta undret är det, att denna församling är en fri, af staten oberoende församling. En fri luthersk församling i **Tyskland** med så stor werksamhet för hednamissionen som församlingen i Hermannsburg, hwem wille icke resa tusentals mil för att få se en sådan ögon- och hjertefägnad.

Mitt hjerta klappade warmt af ifwer, när jag kom till den lilla stationen Unterlüss, ty jag hade strax welat wara i Hermannsburg, och dock hade jag att fara några timmar med häftskjuts, innan jag fick se det efterlängtade **Bethanien** på Lüneburgerheden. Sent på lördagsqwällen tog jag in på gästgifwaregården i Hermannsburg, swärmade en stund i känslor öfwer denna by, om hwilken jag ofta hört och läst, men somnade snart och wakade på söndagsmorgonen ifrig att få komma i kyrkan.

På sjelfwa fridsdagen och i sjelfwa Bethanien märkte jag, att jag dock befann mig i jämmerdalen, stridens land. Mitt wärdfolk tillhörde den gamla kyrkan, statskyrkan, och syntes misslynte, att jag ämnade mig i den nya kyrkan, Harms' kyrka och församling, som skilt sig från statskyrkan. Den 13 Feb. 1878 förenade sig 270 familjefäder i Hermannsburg till en fri, från statskyrkan skild församling under namn af korsförsamlingen. Ludwig Harms dog 1865 som man wet, och brodern, Theodor Harms, har sedan den tiden warit pastor i Hermannsburg och är nu den nya församlingens pastor. En del af den gamle Harms' församling stannade qwar i statskyrkan och innehar den gamla, af så många rörande minnen helgade kyrkan. Att strider förefallit mellan den gamla och nya församlingen, är ju tydligt. De af den gamla församlingen, med hwilka jag talade, syntes wara mycket förtörnade på Harms. Det är dock märkwärdigt, att det på jorden icke finnes något riktigt Bethanien. Man kunde ju tycka: tänk, om jag bodde i Hermannsburg, Herrnhut eller någon dylik plats, hwilken märkwärdig kristen jag då skulle wara; huru skönt och ljuft wore icke då lifwet på jorden! Alla sådana tankar äro fåfänga, ty jämmerdalen och synden sträcka sig öfwer hela jorden; men skönt är det få helsa på en plats, der många Guds barn bo, eller der Herren fordom fått uträtta stora ting för sitt rike på jorden.

På söndagen predikade Harms i nya kyrkan. Hwad är det märkwärdiga i Harms' predikan? Guds ord, framställdt högst enkelt men kraftfullt och bestämdt. Det är förunderligt att se frukten af enkla, från Guds ord och hjertat talade predikningar. När man kommer till Hermannsburg, wäntar man sig någonting alldeles utomordetligt storartadt från predikstolen. Man will icke tro, att Guds wanliga enkla ord, framställdt med troswiss bestämdhet, skulle kunnat uträtta hwad man hört om Hermannsburg. Man har här en lefwande bekräftelse på sanningen af apostl. Pauli predikoreglor, dem han framställt i 1 Kor. 1—3 kap. Nattwardsgång hölls och derefter katekisation. Barnen och ungdomen samlades i krets omkring pastorn som förhörde ur katekes och biblisk historia. Hela församlingen hörde på med spänd uppmärksamhet. Pastor Harms talade dock så lågt, att jag icke kan tro, att folket i

allmänhet kunde höra. Han war trött efter predikan och nattwardsgång; hwarför lät han icke sin begäfwade hjelpare pastor Sültman hålla katekesförhöret? Det hör till den Harmska pligttroheten att hänga i till det yttersta. Kyrkan är ock Hermannsburg-folkets käraste hem på jorden. Der samlas de träget och troget, der hålla de ut, tills allt är slut. På eftermiddagen kom jag i samtal med en gammal församlingsmedlem som beskref huru det såg ut i Hermannsburg, då Ludvig Harms begynte med sina allwarliga botpredikningar och sin trogna själawård. Folket lefde i okunnighet, fylleri, rättegångar, gräl och yttersta fattigdom. Jag såg ock ett boningshus från den gamla tiden. Det war gruf- ligt att åse. Nu woro egendomarne skötte med den trägnaste arbetsamhet, husen i allmänhet nybyggda och prydliga, omgifna af små planteringar och trädgårdar. Boningshusen äro byggda af reswirke och tegel, breda och stora, wanligen en wåning i höjd och ofta sammanbyggda med ladugården, dock snygga och renliga. Dessutom finnes barnhem samt twå stora missionshus, det gamla och det nya och en särskild missionsgård, som egaren skänkte, hwarefter han sjelf gick ut såsom missionär till Afrika. Allt bär spår af landtlig skönhet och enkelhet. Att lyx och prål icke få sticka sig fram i Hermannsburg, wet hwar och en, som läst Harms' postilla t. ex. predikan på 3:je sönd. i adventet. Aldrig skall jag glömma den ljufliga aftonen före den stora missionsfesten. Från när och fjerran ankommo gäster, mestadels bondfolk. Missionseleverna togo emot gästerna och undfägnade dem. Kalaset bestod af rågkaffe, groft bröd och smör, allt serveradt på stora bord, belagda med waxduk. Jag slog mig ned bland dessa gubbar och gummor, som af hjertans lust språkade platt-tyska och uttryckte sin enfaldiga fröjd i Herren. Det war Harms' stora konst, att han kunde lefwa såsom en kristen bland folket. De fleste pastorer i Tyskland och annorstädes komma ut från universiteten såsom lärda herrar, hwilka hwarken kunna predika eller lefwa för och med folket. I Swerige tror man sig ock kunna rädda statskyrkan genom att öka fordringarna på presters studier. Jo wackert! Den kyrka, som har äkta folkpredikanter, räddas i tidens stormar, men den kyrka, hwars prester blifwa stora herrar, går med all rätt under.

På midsommardagen fick jag ock se den åskledare man begagnar i Hermannsburg. På eftermiddagen började det storma och regna. Då samlades alla i missionshuset, der wi då woro, till bön och sång. Wid hwarje annalkande storm samlas man i hwarje hus i Hermannsburg till bön.

Den 25 och 26 Juni hölls den stora missionsfesten. Men jag får tywärr icke beskriswa den för mina läsare, ty det är strax jul, och wi måste sluta wåra helsningar, säga sättarne på tryckeriet. En märkwärdighet måste jag dock omnämna från festen, som andra dagen hölls i skogen. En ynglingaskara på 98 man beledsagade med sina blåsinstrumenter sången och förhöjde med sin musik högtidens högtidlighet. De tillhörde alla pastor Harms' församling. I wåra församlingar skulle man icke tåla, att ynglingarne öfwade sig på blåsinstrumenter. Ack ja, många af wåra ynglingar skulle icke wilja tjena Gud med sin musik. Men wåra gamle äro ocksa sträfwe och ensidige. Det bedröfwar mig på det djupaste, när jag tänker på wåra ynglingar, att församlingarna icke wilja uppmuntra dem till god musik, ädla och kristliga nöjen.

Huru skönt redan på jorden umgänget med Guds folk! På wägen från Hermannsburg till stationen war jag i sällskap med kristna från olika trakter af Tyskland. Wi samtalade om, huru saligt det skall blifwa, när alla Guds barn en gång skola mötas wid det stora missionsmötet der hemma, der wi aldrig mer skola skiljas. Huru hemskt umgänget med fritänkare! Det fick jag erfara på återresan öfwer hafwet. Man påstår på senare tiden, att intet särskildt rum i ewigheten finnes för fritänkare och Guds bespottare, utan att de skola just sådane de äro wistas i himmelen. Ingen fader will släppa sina barn in bland tigrar, lejon, wargar och ormar. Gud will sannerligen icke heller släppa sina barn för ewigt in bland bespottare och hädare. Det fins ett ewigt saligt hem för dem, som tro på Jesus. "**Det står Guds folk en rolighet tillbaka**".